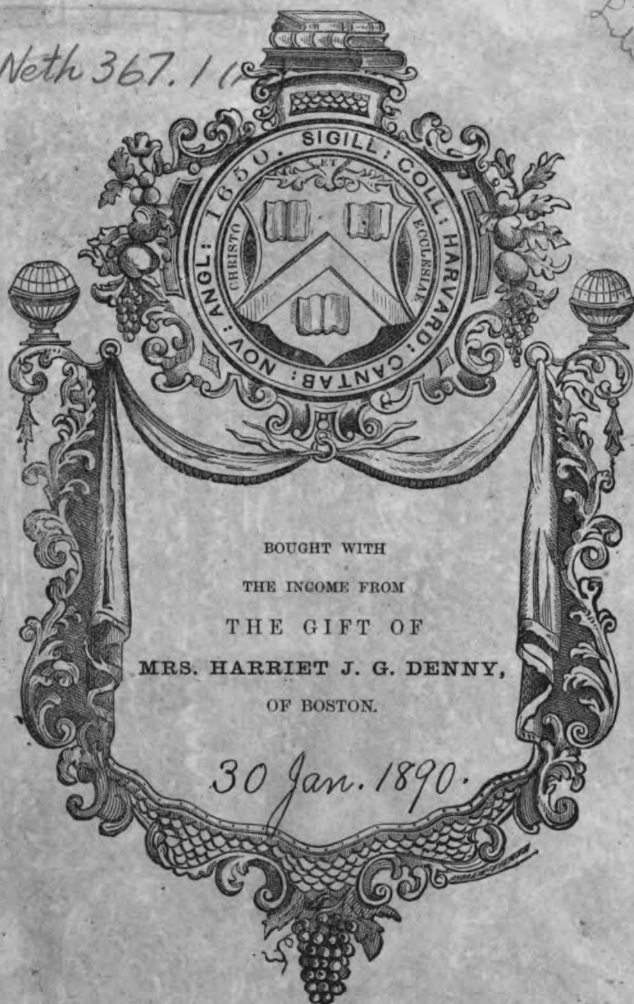





1650. SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL:
CHRISTO ET ECCLESIAE



TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TWEEDE JAARGANG.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1882.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

P. J. COSIJN.

W. J. A. JONCKBLOET.

H. KERN.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

INHOUD.

HÊLEAND 984.

Onder bovenstaanden titel heeft Dr. J. H. Gallée, onze ijverige privaat-docent aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, in de »Taalkundige Bijdragen" een in genoemden versregel voorkomende uitdrukking ter sprake, en tevens een gissing omtrent de, naar zijn oordeel, juiste lezing te berde gebragt.

Op gemelde plaats van den *Hêleand* hangt de dichter een tafereel op van den doop door den Apostel Johannes bediend. Hij verhaalt hoe de Apostel den geheelen dag veel volk doopte en ook den Heere Christus. Christus is gedoopt en nu heet het:

Krist op giwêt,
fagar fon dem flôde, fridubarn godes,
liof liudiô ward. Sô he thô that land afstôp
sô anthlidon thô himiles doru.

Christus op ging
heerlijk uit den vloed, 't vredekind gods,
de lieve liedenwaard. Zoo hij doe het land *afstoep,
zoo ontsloten zich doe 's hemels deuren.

De uitdrukking die moeite baart is *that land afstôp*, die ik in 't Nederlandsch heb weergegeven door *het land *afstoep*. Dit *afstôp* is het praeteritum van **afstapan* [1]), en **stapan* is een sterk werkwoord dat gaat als *grafan* (graven) — *grôf* (groef.) Het sterke **stapan* beteekent *stappen*, *treden*, *trappen*, en dus *afstapan*.... Nederl. *afstappen*.

„Ja", zegt Dr. Gallée, „en *afstappen* geeft geen zin."

Dr. Gallée is geenszins de eerste wien deze plaats van den *Hêleand* aanstoot heeft gegeven. Behagel kon er zich ook niet

1) Door Prof. Cosijn gewaarschuwd, voorzie ik *stapan* van een sterretje, daar ik mij van 't werkelijk bestaan van dien infinitief nog niet heb kunnen overtuigen.

vereenigen, en had Germ. XXI 144 voorgeslagen om *afstôp* te vervangen door *at-stôp* (at-stuop); ofschoon *afstôp* zonder variant staat niet alleen in de beide bekende handschriften van den *Hêleand*, maar deze lezing ook nog op nieuw is gestaafd door een derden getuige, namelijk door een te Praag gevonden en door H. Lambel in 1881 uitgegeven fragment. De Heer Lambel acht hierdoor de lezing *afstôp* boven allen twijfel verheven en Behagel's conjectuur van nul en geener waarde. Dr. Gallée laat de juistheid van Behagel's conjectuur in 't midden, maar moet toch doen opmerken dat *af* hier in deze zamenstelling en dezen zamenhang geen zin geeft.

Immers, toen Christus gedoopt was, stapte hij het land niet *af*, maar *op*, „en," zegt Dr. Gallée, *afstapan* of *stapan af* kon toch in 't Oud-Saksisch niets anders beteekend hebben dan *descendere* — *afdalen*, *afstappen*. Hij meent dat dit laatste onder anderen ten duidelijkste blijkt uit vers 2940, waar we lezen: *He stôp af themu stamne*, dat, volgens het oorspronkelijk Latijn (*descendens Petrus de navicula* = *Petrus afdalende van het scheepje*) niets anders kan zijn dan: *Hij stapte van den steven.*

't Latijn dat aan de verdachte uitdrukking — *that land afstôp* — ten grondslag ligt, namelijk *ascendit de aqua* (hij klom op uit het water) is, volgens Dr. Gallée, ook glad in strijd met de woorden *that land afstôp*. Hij is dan ook, bij nader inzien, van oordeel dat Behagel niet zoo geheel ongelijk had met zijn conjectuur *at-stôp*, maar hij zou, omdat *at* in 't Oud-Saksisch als voorvoegsel niet met den zin van *op* voorkomt, liever *a-stôp* voor *afstôp* in de plaats stellen.

En waarop laat Dr. G. deze conjectuur steunen? Hierop. De beteekenis van *tot iets komen* en vervolgens die van *naar boven*, *op*, zegt de emendator, is in 't Oud-Saksisch eigen aan de volgende verba: *adêlian* (toedeelen), *afûzian* (streven naar), *ahafton* (vast zijn aan), *ahlôpan* (ergens heen loopen), *awinnan* (erlangen); *ahlídan* (opheffen), *arihtian* (oprichten), *arîsan* (oprijzen), *astandan* (opstaan), *asittian* (opzitten), *awallan* (opwellen), *awekkian* (opwekken).

Nu redeneert Dr. Gallée aldus: verbindingen met *at*, waarin *at*, *op* is, komen in 't Oud-Saksisch niet voor; ergo is Behagel's conjectuur *atstôp* te verwerpen; dus kan *ascendit*, wanneer *afstôp* niet juist is, niet anders weergegeven worden dan door *astôp*.

De juistheid of onjuistheid der conjecturen *atstôp* en *astôp* voor 't oogenblik in 't midden latend, merk ik op dat de manier waarop Dr. Gallée de onjuistheid van *afstôp* betoogt niet boven bedenking verheven is.

We dienen in de eerste plaats in 't oog te houden dat, indien het voorvoegsel *af* in een of ander zamenstelling, *volgens onze begrippen*, geen zin geeft, daaruit nog volstrekt niet volgt dat het in zoodanige zamenstelling ook geen zin gaf in den tijd toen de *Hêleand* werd vervaardigd. 't Is immers wel bekend dat het gebruik der voorzetsels en voorvoegsels in den loop der tijden vrij wat verandering heeft ondergaan; dat menig voorzetsel en voorvoegsel vroeger in een beteekenis werd gebezigd, die het nu heeft verloren en aan een ander heeft overgedragen. Men denke slechts aan 't vroeger veelvuldig en veelzinnig gebruik van *an*, dat thans zeer beperkt en in vele gevallen onder anderen door *op* is vervangen. Men zou thans, indien het zoo onmisbaar smidsmeubel nog een naam moest ontvangen, het hoogstwaarschijnlijk niet *aan-beeld* doopen, maar *op-beeld* of liever *op-slag*, omdat *aan* heden ten dage niet meer dient om een verticale richting aan te duiden, zooals vroeger wel het geval was. De omstandigheid dus dat *af* in de zamenstelling **af-stapan* in regel 984 van den *Hêleand*, *volgens onze begrippen*, geen zin geeft, bewijst nog volstrekt niet dat de lezing *afstôp* ongezond is.

Ten tweede moet ik doen opmerken dat men van uitdrukkingen als de door Dr. Gallée aangehaalde: *He stôp af themu stamne* (hij stapte van den steven) volstrekt niet kan besluiten tot den zin van een woord als **afstapan*. Immers maakt het gewoonlijk een groot verschil in de beteekenis of een voorzetsel, achter het werkwoord staande, zijn eigen casus regeert,

of wel, onscheidbaar met het werkwoord verbonden, dit tot een transitief werkwoord verheft. Men behoeft zich slechts uitdrukkingen als *óverloopen*, *overlóopen* [1]) te binnen te brengen, om zich te overtuigen dat men geenszins van de beteekenis van **stapan af* zoo maar tot die van **afstapan* kan besluiten.

Indien we dit in 't oog houden en eens in 't Angelsaksisch, dat groote overeenkomst heeft met het Oudsaksisch en veel rijker bronnen bezit, een paar met *of* onscheidbaar verbonden werkwoorden raadplegen, dan zullen we bevinden dat het Ags. voorzetsel *of* onscheidbaar met een intransitief werkwoord verbonden [2]) geregeld een transitief werkwoord oplevert, waarin *of* niet de thans algemeen heerschende beteekenis van verwijdering enz. bezit, maar veeleer in kracht overeenstemt met ons hedendaagsch *be.* Zoo beteekent het Ags. *of-hreósan* (= af-storten) *bestorten*, *bewerpen*, *bedelven*, b. v. Aelfr. Hom. I. 608: *Oft eordhstyrung gehvär fela burga of-hreás* = Dikwijls aardbeving overal vele burgen bestortte = bedolf. *Hreósan* is intransitief en beteekent *storten*, *vallen*, en wordt, zooals is gebleken, met *of* verbonden transitief. Evenzoo is *of-licgan* (afliggen) = beliggen = opprimere = verdrukken; *ofrîdan* (afrijden) = berijden = door rijden inhalen, evenals *beloopen* = door loopen inhalen, b. v.: Gij zult dien wagen of die schuit niet meer beloopen (Holtrop). Behalve *oflicgan* wordt in 't Ags. ook *of-sittan* als transitief werkwoord gebezigd, zóó dat *of* in kracht gelijk staat met het hedendaagsche *be* [3]). Dit blijkt onder an-

1) B. v. Ge *overloopt'* ous tegenwoordig ook niet = Ge komt ons tegenwoordig ook niet te vaak bezoeken.

2) In 't Ags. zijn de partikels *ät*, *of*, *on*, *fore*, in 't Ouds. *at*, *af*, *an*, *fora* geregeld onscheidbaar, d. i. staan zoowel in de *oratio recta* als *indirecta* voor 't werkwoord.

3) Indien we spreken van het hedendaagsche *be*, willen we daarmee niet te kennen geven dat *be* eerst in latere tijden werd aangewend om intransitieven tot transitieven te verheffen, want reeds in de oudste Germaansche gedenkstukken wordt *be* (onder *bi*) aldus gebezigd, b. v.: Goth, *biqiman* (= bekomen) beteekent overvallen, *bileithan* (belijden = begaan) = overlaten, *laten staan*, met acc. of dat., naar gelang van beteekenis; *bisitan* etc.

deren uit de passage van den *Beóvulf* waar de strijd tusschen den held van dezen naam en de moeder van het ondier Grendel wordt beschreven.

Nadat de dichter heeft gezegd dat de moeder den dapperen kampvechter aanviel, dat deze struikelde en ten val kwam, gaat hij in vers 1596 voort:

Ofsät thâ thone sele-gyst. = Zij *bezat* doe den zaalgast. Hierin staat *ofsät* = *bezat* in den letterlijken zin van *bezitten*, zooals men dat zoo dikwijls, onder anderen te Zwartsluis, hoort zeggen door dames die men bij ongeluk op de japon zit: »Wil je es even opstaon, I *bezitten* me". Daar dit merkwaardig gebruik van *of* als voorvoegsel, blijkens Behagel's en Dr. Gallée's conjecturen, nog niet zoo bijzonder algemeen bekend schijnt, wil ik er hier, voordat ik verder ga, nog een paar voorbeelden van bijbrengen.

Van 't intransitieve Ags. *faran-fór* (Ndl. varen—voer) is gevormd het transitieve *offaran* = bevaren = al varend krijgen = bereiken; zoo onder anderen *Two Sax. Chron.* p. 157. Evenzoo gaat het met het zwakke *feran* (varen, gaan) dat met *of* verbonden het transitieve *of-feran* = *bevaren* = *bereiken* oplevert. Verder komt van 't intrans. *feallan* (vallen) het transitieve *of-feallan* = doen vallen, vellen; van *gangan* (gaan) het trans. *of-gangan* = begaan = beloopen = oploopen = door gaan krijgen = erlangen, Aelfr. Hom. 1. 118; ook = petere = zoeken te krijgen = *eischen*, b. v. *ofgân thät land* = het landgoed eischen, Thorpe Chart. 300; *Ic ville ofgân at thē his blód* = Ik wil eischen van u zijn bloed, Aelfr. Hom. I, 142. In plaats van *ofgangan* (ofgân) bezigde men ook *begangan* of *begân* in den zin van *erlangen*, zoo b. v. Beovulf 1536: *he ät gûdhe gegân thenkedh longsamne lof* = hij in den strijd begaan (beloopen) gedenkt langzamen (= langdurenden) lof. Op dezelfde wijze komt weer van 't intransitieve Ags. *tredan* (Ndl. treden) het transitief *oftredan* = betreden = betrappen = vertrappen, Aelfr. Hom. I. 188, II, 90, en Orosius VI. 3. [1]).

1) Het simplex *tredan* staat echter ook reeds meermalen transitief = vertrappen.

't Valt licht te vermoeden dat een gebruik waarvan 't Ags. zooveel voorbeelden oplevert, in 't zoo naauw verwante Oudsaksisch wel niet geheel onbekend zal zijn. Werkelijk vinden we dan ook in den *Hêleand* behalve **afstapan*, een werkwoord dat met een der boven aangevoerde Ags. in vorm en transitieve beteekenis volkomen overeenstemt. Namelijk? *Ofsittian* (= afsittian). *Hêleand* 1304 etc. lezen we:

Quad that ôk sâlige warin
Madmundie man, thie môton thie mârian erdha
Ofsittian =

Hij sprak dat ook zalig waren
Zachtmoedige menschen, die moeten (zullen) de heerlijke aarde
Bezitten.

Hier is *ofsittian* reeds meer overdragtelijk gebruikt dan het bovenaangehaalde Ags. *besittan* uit den *Beóvulf.* Dit laatste wordt echter ook wel meer figuurlijk gebezigd, onder anderen in de Ags. vertaling van Boethius' *De consolatione philosophiae* waarin het *bezitten* = *op den kop zitten* = *verdrukken* beteekent.

Iedereen zal na het bovenstaande reeds hebben begrepen wat we van het *afstôp* in den *Hêleand* vers 984 hebben te denken. 't Ligt immers voor de hand dat, evenals *ofsittian* beduidt *bezitten*, zoo ook **afstapan* beteekent *bestappen*, *betrappen*, *betreden.* Dus

Sô he thô that land afstôp
Sô anthlidon thô thi himeles doru is doodeenvoudig:

Zoodra hij doe het land betrad,
Zoo(dra) ontloken doe de hemeldeuren. Mogt men soms nog aan de juistheid van deze verklaring twijfelen, dan zal het Ags. ons weer behulpzaam zijn om die juistheid boven allen twijfel te verheffen. Het Ags. bezit namelijk zelf ook het werkwoord waarom het hier te doen is, en dit Ags., van 't intransieve **stapan* gevormde *of-stapan* beteekent hier niet *afstappen* (= stappen van), maar *bestappen*, *betrappen*, *betreden*, *vertrappen.* In dezen zin wordt het gevonden in Jozua II vs. 24.

Het is dunkt me, door 't bovenstaande ten duidelijkste ge-

bleken dat onze tegenwoordige begrippen geenszins veilige gidsen zijn om ons tot de ware beteekenis van de woorden, zooals ze in de Oud-Germaansche gedenkstukken gebezigd werden, te leiden. Tevens laat het zich echter vermoeden dat het boven uiteengezette gebruik van de partikel *of* (af) in Angelsaksische en Oudsaksische zamenstelsels nog wel hier of daar in een of ander hedendaagschen tongval van ons land sporen zal hebben nagelaten, d. i. men zal zeker in den een of anderen achterhoek van ons land nog wel *of (af)* gebruiken met de kracht die thans meer algemeen door *be* wordt uitgedrukt. Dit is ook inderdaad het geval. Ik herinner mij dat we in de, zeer Saksisch gekleurde, taal van 't Oldambt, in mijn jeugd, wanneer we eens een buitengewoon dikken boterham (ouderwetsch *brogge*, *o* = in *op*) opliepen, zeiden: ik ken hom nijt *ofgap'pen* = ik kan hem niet *begapen*. Gingen we in een water baden waarin we, zonder koppie-onder te gaan, den grond niet konden krijgen, dan heette het: »Ik ken 't nijt *ofgron'den*."

Afgapen en *begapen* staan in dezen eigenlijk volkomen gelijk. *Afga'pen* beteekent toch oorspronkelijk *tot aan beide einden gapen* en dus *gapende binnen zijn bereik*, in *zijn magt brengen*. [1])

Uitgaande van werkwoorden als *afga'pen*, waarin de begripsontwikkeling meer voor de hand lag, raakte men er aan gewoon *af (of)* in dier voege met werkwoorden te verbinden, dat de zamenstellingen die beteekenis verkregen, die wij thans geregeld aan zamenstelsels van intransitieven met *be* hechten.

Iedereen zal, vertrouw ik, nu wel inzien dat de door drie handschriften gestaafde lezing *afstôp* in vers 984 van den *Hêliand* volkomen in den haak is en geene verbetering hoegenaamd behoeft.

Ware dit echter niet het geval, dan zou ik 't toch wel betwijfelen of Dr. Gallée's conjectuur geschikt zou zijn de zieke plaats gezond te maken.

Mijn twijfel in dezen berust op de volgende overwegingen.

---

1) Ook in 't On. staat *af* soms = *be*, zoo is *af*-göra = (afdoen) = *begaan*, *bedrijven*; *of-göra* daarentegen = *overdoen*, = *overdrijven* = *te ver drijven*.

't Is buiten kijf dat de plaats in kwestie noodzakelijk een transitief werkwoord eischt dat zijn voorwerp — zooals de door mij bijgebragte ww. met *of (af)* alle doen — zonder behulp van een voorzetsel regeert; en dit is met geen der door Dr. Gallée aangevoerde, oorspronkelijk intransitieve met *a* tot voorvoegsel, het geval. Alle — *afûsian*, *ahlôpan*, *arîsan*, *astandan*, *awallan* — zijn, geen uitgezonderd, even intransitief als hunne grondwoorden zonder *a*; geen van allen wordt met een objectsaccusatief, maar allen met een voorzetsel of absoluut, d. i. zonder casus, geconstrueerd. Immers staat *afûsian* met *an*, *ahlôpan* met *up an*, zooals vers 4857: *ahliopan up an themu holme*; *arîsan* naar gelang van omstandigheden met *an* of *fan*; *astandan* met *fan*; *awallan* staat absoluut.

Zoover dus de aangevoerde werkwoorden gaan, zou ook **astapan* even intransitief zijn als zijn grondwoord **stapan*, en dus in vers 984, dat een transitief werkwoord zonder volgend voorzetsel verlangt, volkomen onbruikbaar zijn.

Ik zeg, voor zoover de door Dr. Gallée aangevoerde voorbeelden gaan; want 't is niet onmogelijk dat er in 't Oudsaksisch intransitieve verba zijn die met *a* verbonden, transitief worden. Ik heb voor 't oogenblik geen tijd om dat grondig te onderzoeken [1]). In 't Angelsaksisch zijn er wel ww. van dien aard, b. v.: *acuman* van *cuman* (komen) dat met *a* zamengesteld transitief is. Joh. XVI, 12: *Gyt ic habbe eow fela to secgenne, ac ge hyt ne magun nu acuman* = Nog ik hebbe u veel te zeggene, maar gij het ne mogen (kunnen) nu bekomen = bereiken = *assequi* = verstaan [2]).

1) Bij nader onderzoek is mij gebleken dat de Os. texten, die mij ten dienste staan, zulke verba niet bevatten.

2) Of wel *verstaan* in den eenigszins onderwetschen zin van doorstaan = dulden, dragen, zooals, wanneer men zegt: ik versta niet dat ge hier doorgaat = ik duld niet. 't Grieksch heeft hier *βαστάζειν* dat *dragen* in verschillende beteekenissen beduidt. 't Gothisch heeft hier ook *farbairan* = verdragen; evenzoo de latere vertalingen. *Acuman* = *bekomen*, *dragen*, ook Genesis XXVI. 7: het land vermag hen niet te dragen. Hier zou men *acuman* door *bekomen* kunnen weergeven in den zin van *hun hunne bekomst* geven.

Voor dat ik van dit onderwerp afstap, kan ik niet nalaten hier een oogenblik stil te staan bij een paar Gothische werkwoorden die, volgens onze begrippen en ook volgens het algemeen Gothisch gebruik, wegens de partikel waarmee ze zijn zamengesteld, een privatieve beteekenis moeten hebben en juist omgekeerd, evenals de boven behandelde Angels. en Oudsaks. met *of (af)*, een *verkrijgen* of *bemagtigen* aanduiden. Het zijn 5 werkwoorden zamengesteld met de partikel *dis* die gewoonlijk een scheiding, verwijdering of berooving uitdrukt. Reeds Jacob Grimm heeft D. G. 11, p. 865, de aandacht op 4 van deze 5 gevestigd [1]): eine merkwürdige bedeutung hat die partikel *dis* in einigen gothischen wörtern. Sie verleugnet ganz ihren privativen, sondernden sinn, und drückt *bewältigung* aus, etwa dem lateinischen *ob-* oder dem deutschen *be* vergleichbar. Es sind nur vier composita: *dis-driusan* (*ἐπι-πίπτειν*). Luc. 1. 12; *dis-haban* (occupare, *περιέχειν*, *συνέχειν*), Luc. V. 9; VIII. 37; *dishuljan* (operire, *καλύπτειν*), Luc. VIII. 16; *dis-sitan* (obsidere), *dis-sat* (*ἔλαβε*), Luc. V. 26; VII. 16, (*εἶχε*) Marc. XVI. 8.

Von diesem gothischen gebrauche des *dis-* kenne ich in den übrigen dialecten gar kein beispiel, *zer-haben*, *zer-hüllen*, *zer-sitzen*, nach unserem heutigen gefühl, wären eher das gegentheil von dem was die gothischen bildungen aussagen."

Indien de almerker zich op het oogenblik, toen hij het bovenstaande schreef, de door hemzelven bijgebragte Ags. werkwoorden *ofrîdan* (assequi equitando), *oflicgan* (opprimere) had herinnerd, dan zou hij ongetwijfeld niet hebben nagelaten deze Ags. zamenstelsels met *of* te vergelijken met die Gothische met *dis*.

Immers is de overeenkomst van 't Goth. *dis-sat* (be-zat, be-

---

Nog geleidelijker is de verklaring wanneer we *acuman* vertalen door *aankomen* als in: „Gij kunt hem niet meer *aankomen* = *inhalen*. Gij kunt het niet *aankomen* = Gij kunt er niet bij; het land kon hen niet *aankomen* = schoot te kort = kon niet in hunne behoeften voorzien = *fell short of their wants*.

1) Het 5de is *disniman* (benemen = bezitten), dat zich met *vernemen* laat vergelijken.

ving') met het Ags. *of-sat* (bezat) zeer in 't oog loopend, zóó dat men 't Goth. *dis-sat ïjos reiro* (beving' hen be'ving) zou kunnen weergeven door 't Ags. *of-sat heo ege.* Dit vreemd gebruik van *dis* laat zich ook vergelijken met dat van *ver* en *weg*, die ook wel gewoonlijk *verwijdering* aanduiden, maar soms ook wel 't omgekeerde. 't Goth. *dishaban* kan men vertalen door *weghebben* = *beet hebben*, zooals wij dat gebruiken in: »hij heeft het weg = beet," en in: »hij heeft zijn loon weg = bezit zijn loon." 't Goth. *sildaleik dishabaida ina* laat zich weergeven door: verbazing had hem weg = beet. *Disdriusan* staat gelijk met 't Ags. *of-hreósan* en laat zich vertalen door 't Hoogd. *befallen*, *bestürzen* of 't Eng. *to befall.* Het in Luc. I. 12 voorkomende *agis disdraus ïna* luidt in de Ags. vertaling *him ege on-hreás*, maar kon zeer goed heeten *hine ege of-hreás* = Hd. ihn Furcht befiel.

Ook hierin stemt — zooals men reeds zal hebben opgemerkt — het Gothisch in dit zonderling geval met het Angel- en Oudsaksisch overeen, dat de met *dis* verbonden intrantieven transitieve beteekenis aannemen. *Driusan* (vallen = Ndl. druisen) en *sitan* (zitten) zijn intransitief, evenals Ags. *hreósan* en *sittan*; doch *disdriusan* en *dissitan* zijn transitief evenals *ofhreósan* en *ofsittan*, enz. [1]).

En hiermee hopen we deze Gothische zonderlingen, alsmede het geheimzinnige Hêleandsche *afstôp*, eenigermate te hebben toegelicht.

Kampen,
20 Augustus 1881. J. BECKERING VINCKERS.

---

1) Vergelijk 't Goth *us-qiman cum dat.* = *venir à bout de* = *afmaken* = *dooden* en 't On. *afkoma* = *Beëndigung.* Een andere verklaring van deze Gothische zonderlingen geeft Ernst Bernhardt, in zijne uitgave van *Vulfila*, bij Luc. I. 12.

NASCHRIFT.

Door de welwillende tusschenkomst van Dr. Gallée, die zoo goed is geweest, mij, een kleine 14 dagen geleden, het, reeds in 1877 verschenen, 3de stuk van 't IIde deel der »Taalkundige Bijdragen" toe te zenden, ben ik in staat gesteld kennis te nemen van een, in genoemd stuk pag. 102 te vinden, opstel, gevloeid uit de pen van Prof. Kern. In dit stuk komt ZHG. langs een anderen weg dan ik tot hetzelfde resultaat, namelijk: dat het *ofstuop* (afstôp) van Hêleand 984 volkomen in den haak is, en dus geen verbetering behoeft. Ten dienste van degenen, die, evenals ik vroeger, niet in 't bezit van 't bovenvermeld stuk der T. B. mogten zijn, deel ik mede dat de schranderste en veelzijdigste onzer taalgeleerden in genoemd opstel aanneemt dat het *of* 't welk in weinige Ags. en Os. ww. de kracht van *be* bezit, niet van denzelfden oorsprong is als het meer gewone *of* = Ndl. *af*. Het eerste acht hij uit oorspronkelijk *abhi* [1]), het tweede uit *api* of *apa* geboren. Het eerste, uit *abhi* gesproten, *of* komt volgens Prof. Kern overeen met 't Lat. *ob* [2]), 't Slav. *ob*, 't Hd. *ob* (= Ndl. om); On. *of* en

---

1) De Skr. partikel *abhi* beteekent onder anderen *aan*, *tot*, *naar*, ook *over* = *zeer* in samenstellingen. Is *gam* = gaan, dan is *abhi-gam* = tot gaan, naderen, bezoeken, ontmoeten. Is *tapá* = hitte, dan is *abhi-tapá* = overhitte, zeer groote hitte, *abhi-támra* = over-rood.

Apa = af = weg: *apa-gam* = weggaan;

Api eigenlijk = *bij*, b. v. *api tad* = bij dat = bij dat alles = met dat alles = toch = niettemin. *Dhá* (doen = leggen, zetten) *api-dhá* = bedoen, beleggen, bedekken.

2) Als voorbeelden brengt de Leidsche Hoogleeraar bij: Ags. *ofsittan* = Lat. *obsidere* (= bezitten = in zin als boven is opgegeven); *ofthryccan* = Lat. *opprimere* (= *ob-primere* = Hd. bedrücken = Ndl. verdrukken); *ofbeátan* = Lat. *occidere* (ob-cidere = Hd. erschlagen = Ndl. verslagen. Meermalen stemt in deze werkwoorden en hunne

met dat *of*, 't welk in de bovenbehandelde Ags. en Os. ww. de beteekenis van *be* heeft. Het tweede uit *apa* (of *api*) geboren, komt overeen met het Goth., 't On. en Ndl. *af*, en met het gewone Ags. en Eng. *of*.

Daar intusschen in 't Munchener handschrift, dat men voor 't oorspronkelijke houdt, niet *ofstuop* staat, maar *afstôp* en in dit handschrift zelfs *of* = *indien* met *a*, d. i. onder de gedaante van *af* voorkomt, zoo acht Prof. Kern zich niet gerechtigd dit *af* in *afstôp* voor een fout van den afschrijver te houden. »Er is," zegt hij, »geen reden te bedenken, waarom zich uit *abhi* niet evengoed *af* kon ontwikkelen als uit *api* en uit *apa*." [1])

Op deze redeneering valt dunkt me niets af te dingen: *afstôp* is even juist als *ofstuop*. Nu is het uit *api* of *apa* geboren *af* in 't Ags. en ook in latere dialecten, b. v. 't Gron., geregeld *of*. Daar dus *api* en *apa* zoowel *of* hebben opgeleverd als *af*, en *abhi* zoowel *af* als *of*, zoo berust, indien ik mij niet vergis, onze overtuiging dat het *of* van *ofstuop* (= 't *af* van *afstôp*) niet uit *api* of *apa* is geboren, maar uit *abhi*, enkel en alleen op de eigenaardige beteekenis (= *be* = Lat. *ob*, etc.)

---

afleidsels *of* overeen met 't Hd. *er* = Nl. *ver*. In 't Ags. wisselt dan *of* ook met *for*. Zoo zijn b. v. *ofthryccednes* en *forthryccednes* woorden van dezelfde beteekenis = Ndl verdrukking, zooals dat voorkomt in: „in de verdrukking zitten" = in nood, in gedrukte omstandigheden zitten. Vergelijk Goth. *afdobn* = verstom! Luc. IV. 35, en Ofri. „Ief enige menscha syn onierige kynd *ofdrinste* (drenket)" = Indien eenig mensch zijn onjarig (= minderjarig) kind *verdronk* (verdrinkt).

1) Ook in 't On. wisselt *of* met *af* in zamenstelsels, niet alleen in woorden als *ofát* (overaat = overeting = vreterij), waarnaast *afát*, in *offari* waarnaast *affari* — waarbij assimilatie in 't spel kon zijn — maar ook in *ofdrukkja* (overdronk = dronkenschap), waarnaast *afdrukkja*, in *ofbodh*, waarnaast *afbodh*. Dit *of* in composita beteekent gewoonlijk *over* = *al te*, en stemt dus van den eenen kant merkwaardig overeen met 't Sanskr. *abhi* in composita, zóó dat 't Skr. *abhi-tâpa* in 't On. *of-hiti* zou luiden, maar van den anderen kant ook met het Goth. *af* (= *api* of *apa*): in 't Goth. toch is *af-etja* = over-eter = vreter, en *afdrugkja* = overdrinker = zuiper. Ook in het Ags. is *of* = *over*: *of-georn* = overbegerig, *of-lystic* = al te belust. Heeft Justi goed toegekeken, dan heeft *abhi*, dat in 't Zend door *aiwi* (soms *aibi*) wordt vertegenwoordigd, werkelijk *af* opgeleverd in 't Huzvaresj en in 't Nieuw Perzisch. 't Zend *aiwi* is in composita ook intensief = over = zeer: *qarenanha* majestueus, *aiwi* — *q*. = zeer maj.

die deze partikel in *afstôp* en in de overige dergelijke werkwoorden bezit. Mogt het nu blijken dat in een der oudere verwante taaltakken *api* of *apa* een praepositie had opgeleverd, die, met ww. zamengesteld, juist dezelfde kracht bezat als het *of* (*af*) van *afstuop* (*afstôp*) etc., dan zou men, dunkt mij, moeten erkennen dat dit *of* (*af*) = *be* ook wel uit *api* zou kunnen zijn ontsprongen.

Nu heeft *api* inderdaad in een van de verwante taaltakken een voorzetsel opgeleverd dat, met werkwoorden verbonden, juist dezelfde kracht heeft als het eigenaardige Ags. en Os. *of* (*af*) = *be*. In 't Grieksch heeft namelijk, zooals Prof Kern terecht opmerkt, *api* het voorzetsel ἐπί (epi) voortgebragt. En dit? Heeft, met werkwoorden zamengesteld, volkomen dezelfde kracht als *of* (*af*) in *ofstuop* (*afstôp*) en in de andere boven bijgebragte Ags. en Os. ww. Moest men b. v. de plaats uit *Hêleand* 984:

Sô he thô that land afstôp =
Zoo hij doe dat land besteeg

in 't Grieksch overbrengen, dan zou men voor **afstapan* geen gepaster werkwoord kunnen kiezen dan ἐπιβαίνειν (epibainein) en deze plaats zou luiden:

Εὐθὺς [1]) ἐπειδὴ γῆς ἐπέβη κ. τ. λ.

Hier wordt het intransitieve βαίνειν (= gaan) door zamenstelling met de partikel ἐπί (= api = Goth. en Ndl. *af* = Ags., Ouds. en Gron. *of*) volkomen evenzoo tot een transitief verheven, als de intransitieve, **stapan*, *gangan* etc., met *of* (= *af*) in 't Ags. overgankelijk worden. Indien dan *abhi* en *api* beide *af* en *of* opleveren en een telg van *api* in 't Grieksch onder de gedaante van ἐπί juist dat doet [2]), wat een telg van *abhi* in

1) Εὐθὺς ἐπειδή is, geloof ik, wel een Thucydideïsche, maar geen Homerische combinatie. Die 't Homerisch verlangt kan natuurlijk Αὐτὰρ ἐπειδή gebruiken.

2) Evenals *ob* beteekent ook ἐπί wel *om* = *wegens*: bij Hom. ἐπὶ δώρῳ = om een geschenk, en: ἐπὶ σοὶ μάλα πολλὰ πάθον = om u heb ik veel geleden.

't Latijn onder de gedaante van *ob* (b. v. in *ob-ire*) [1]) = tot stand brengt — namelijk de intransitieven waarmee zij zijn zamengesteld tot transitieven verheffen — dan valt het dunkt me moeilijk, zonder kans van dwalen, bepaald te beslissen of het *of* (af), dat in de behandelde Ags. en Os. ww. dezelfde kracht heeft als 't Lat. *ob* in *obire* en als 't Grieksche *ἐπὶ* in *ἐπιβαίνειν* [2]), uit *abhi* is geboren dan wel uit *api*. De zwarigheid om in dezen tot een beslissing te komen wordt er niet minder op, wanneer we zien dat ook het Goth. *af* (= *api* of *apa*), dat in de vele zamenstelsels geregeld de kracht van 't Nl. *af* (= weg) heeft, ten minste in één zamengesteld ww. de beteekenis van *be* bezit [3]). Of moeten we bij dit Goth. ww., op 't voetspoor van Prof. Kern's schrandere opmerking voortredend, dit Goth. *af* = *be* uit *abhi* geboren achten, of wel, volgens de door mij boven, naar de analogie van 't Gron. *ofgap'pen*, voorgestelde wijze uit *af* = *apa* verklaren? [4]).

Hier komt nog bij: 1°. dat in 't Zend *aipi* (= api) juist de kracht bezit, die *abhi* en *ambhi* hebben, namelijk *om*, *op*, *naar* (*na*), *naar toe*: *aipi tem varem* = om den tuin; *car* = gaan, *aipi-car* = nagaan, volgen;

---

1) Letterlijk *tot-gaan*, *gaan-tot* = aanvaarden, maar ook *over-gaan* = *gaan over* = *waarnemen*: *ob-ire munus* = niet alleen een ambt aanvaarden, maar ook een ambt waarnemen. *Ob* is in 't Lat. dikwijls = *over* = de comp. van *ob* = *of*; b. v. *ob oculos versari* = *over* of *voor* de oogen draaijen; *obducere cortice* = overtrekken met schors; dan ook *over* = wegens. In 't Sanskr is *yâ* = *gaan* en *abhi — yâ*, evenals *ob-ire*, = gaan tot met een accusatief, dat minder duidelijk spreekt, omdat *yâ* alleen ook met den (richtings) acc. wordt verbonden, dat met Lat. *ire* ook wel gebeurt.

2) Zie hier nog een paar composita met *ἐπί*: *ἐπιδείκνυμι* = *ostendo* (= obs-tendo), *ἐπιδέω* = *obligo* etc.

3) Beteekenen de Goth. ww. *af-gaggan*, *af-giban*, *af-niman*, *af-skiuban* etc. etc. respectievelijk *weggaan*, *weggeven*, *wegnemen*, *afschuiven* etc. etc., in een paar wordt *af* met *be* weergegeven: *af-hladan* is *be*-laden, *af-holon* = *be-trügen* van *holon* = *trügen*.

4) Het Gron. klankstelsel kan ons hier niet helpen, want het heeft in dezen steeds *of*: niet alleen *ofgap'pen* maar ook *of'gappen*: 'k bin dood *of* en schoon ten ende; zet diin houd *of*; miin boksen (broek) is *of* = versleten, etc. 't Nieuw Friesch heeft wel *aef*, maar 't Ofri. geregeld *of*, waarvoor echter 't Westerlauwersch Wetboek ook *af* vertoont.

2°. dat Skr. *api* in zamenstelsels onder anderen ook *erlangen*, *bemachtigen* aanduidt evenals 't Ags. *of* = be; (Whitney Ind. Gramm. § 1077); *ûh* = vatten, *api-ûh* = bevatten = verstaan.

3°. dat ook het Litauensch *apē* = *om* is en in dezen, zooals meer, met 't Zend overeenkomt; en *om* en *be* liggen in beteekenis dicht bij elkaar: vergelijk *omvatten* en *bevatten* [1]). Ware dit woord niet van *api*, maar van *abhi* afkomstig, dan zou het zeker wel niet *apē* luiden, maar *abē*; ten minste stemt met Oud-Ind. *ubha*, Gr. ἄμφω en Lat. *ambo*, niet Lit. *apù*, maar *abù* overeen.

Benfey en Fick stellen ook 't Lat. *ob* niet = *abhi*, maar = *api*. Volkomen zekerheid dat dit *ob* uit *abhi*, niet uit *api* is ontsprongen, hebben we, dunkt me, niet. Immers, indien *àpa* in 't Lat. *ab* heeft kunnen opleveren, dan kon *api* — aangezien *a* in 't Lat. ook voor *p* wel in *o* overgaat: Skr. *apas* = Lat. *opus* — ook wel *ob* voortbrengen.

Is 't Lat. *ob* werkelijk uit *abhi* voortgekomen, dan bewandelen 't Gri. en 't Lat. in dezen, zooals meer, zeer verschillende wegen: 't eerste toch is even kwistig met ἐπί (api) als 't laatste met *ob* (= abhi?)

Achten we 't Goth., 't Ags. en Os. *af* (*of*) uit *abhi* gesproten, dan onderscheiden deze drie zich evenzeer van de beide Oost-Arische taaltakken ('t Oud-Ind. en Zend.) als 't Grieksch van 't Latijn, want *abhi* en *aiwi* (aibi) zijn als praefixen van ww. in 't Oud-Ind. en Zend. zeer menigvuldig; terwijl *api* en *aipi* in beide genoemde onverschoven talen als praefixen van ww. bijna even zeldzaam zijn als *of* (af) = be in 't Goth., Ags. en Os. [2]).

In 't Slavisch is *ob* (*obe*) een lieveling.

---

1) Bernhardt verklaart bij Luc. I. 12 het *dis* van 't Goth. *dis-haban* etc. uit een oorspronkelijk *dvis* = van beide kanten = ἀμφίς = *om* en naar beide kanten = uiteen.

2) In de reeks van 19 praefixen die Whitney (Ind. Gram. § 1077), naar den graad hunner veelvuldigheid gerangschikt, opgeeft, staat staat *abhi* op de 5de, *apa* op de 15de en *api* eerst op de 18de plaats, zoodat *api* op één na het zeldzaamste is.

't Boheemsch, dat ik voor 't oogenblik alleen kan raadplegen, wemelt van ww. met het praefix *ob*, dat veelal *om*, *over*, maar ook wel = *af* = *be* is: *obejeti* = omgaan, een omweg maken; *hlúti* = liegen, *obehlúti* = beliegen; (vergelijk Zend. *druj*-liegen, *aiwi-druj* = beliegen); *léhati* = zich leggen, *obléhati* = omlegeren = belegeren. Soms staat *ob* evenals 't Ags. *of*, gelijk met, Hd. *er* = Nedl. *ver*: *obnovati* = erneuern = vernieuwen = Gri. ἐπικαινίζειν. Ofschoon *apa*, dat algemeen en ook door Prof. Kern voor den eigenlijken vader van *af* = *weg* wordt gehouden, in de verschillende verwante taaltakken zijn beteekenis zeer constant handhaaft, komt het ook wel eens zóó voor dat het sterk tot *be* nadert, of wel, zooals ook met *abhi* en *api* dikwijls het geval is, enkel intensief staat. Zoo is 't Oud-Ind. *îksj* = *kijken*, *zien*, Hd. *beachten*, en *apa-îksj* is niet *afzien* of *wegzien*, maar *zien* en = 't Hd. *beachten*. Vergelijk 't Hd. *Absicht* en *absehen* ± = *ersehen* in: »es ist schwer abzusehen"; »soviel ich absehen kann"; »sein Absehen worauf haben oder richten."

Mogt iemand het bewijs, aan de Grieksche composita met ἐπί ontleend, minder afdoende vinden, omdat het boven aangevoerde ἐπιβαίνειν niet den acc. regeert, maar den genitief, dan is dat bezwaar licht weg te nemen. Immers wordt dat zamenstelsel met ἐπί (= *api* = *af* = *of*) reeds bij Homerus in de Odyssee (V. 50), bij Hesiodus etc. ook met den acc. verbonden, zoodat we in plaats van γῆς ook wel γῆν ἐπέβη hadden kunnen zeggen; een combinatie die, onder anderen, bij Herodotus voorkomt.

Misschien is ook de accusatief waarmee de behandelde Ags. en Os. verba worden verbonden de latere plaatsvervanger van een meer bepaalden casus, die vroeger, toen de oorspronkelijke kracht der zamenstellende praepositie nog duidelijker werd gevoeld, door genoemde Ags. en Os. verba werd geregeerd. [1]).

---

1) 't On. *of*, dat met *um* wisselt, regeert behalve den acc. ook, schoon zelden, den datief en nadert dan in beteekenis sterk tot 't On. *af*, dat, evenals 't Goth. *af*

't Is wel bekend, en tevens zeer natuurlijk, dat werkwoorden, zoolang de kracht van 't voorzetsel waarmee ze zijn zamengesteld, nog niet is verdonkerd, dikwijls nog denzelfden casus regeeren waarmee de praepositie buiten de zamenstelling wordt verbonden.

Niets is dan ook natuurlijker dan dat *ἐπιβαίνειν* in den tijd toen *ἐπί*, naar believen, nog zoowel vrij als met een ww. zamengesteld werd gebezigd, gewoonlijk den genitief bij zich had. Leerrijk is op dit punt b. v. Od. IX 83 ssqq. [1]).

Wordt echter, ten gevolge van 't langdurig gebruik, de oorspronkelijke kracht van 't voorzetsel minder gevoeld, dan wordt, en werd van zeer vroege tijden af, dikwijls de meer bepaalde casus door den algemeenen, bij uitnemendheid adverbalen — om met Gaedicke [2]) te spreken — naamval (den acc.) vervángen.

Een met deze verdonkering der oorspronkelijke beteekenis veelal gepaard gaand verschijnsel, het klemloos worden der praepositie, vertoont zich ook bij de boven bijgebragte Groninger met *of* zamengestelde verba *ofgap'pen* en *ofgron'den*. Hierdoor

---

en 't Ags. *of* (*af*, *äf*) steeds den datief heeft. Vergelijk Helgkv. Hb. II 36 (Hildebrand 37). Svâ bar Helgi *af* hildingum' = Zoo ging Helgi van de helden = onderscheidde zich van of onder d. h.; met Gudkv. II. 2: Svâ var Sigurdr *of* sonum Giûka = Zoo was Sigurd over (= boven) de zonen van Giuki = onderscheidde zich van G.'s zonen. Hier is *of* een correctie waarvoor ook wel *af* wordt gelezen, dat in vers 8 werkelijk in den codex Regins staat, maar ook door *of* is vervangen, denkelijk wegens het gelijk-beduidende *um* in vers 6.

Dergelijke weifeling in 't Zend. tusschen *aipi* en *aiwi* b. v. bij *karet* (snijden). Merkwaardig is de overeenkomst van *bar-af* met 't Grieksch *διέφερεν* (die-pheren): *Svâ bar Helgi af hildingum* zou in 't Gri. luiden: "Ως διέφερεν 'Ελγος ἡρώων.

1) Αὐτὰρ δεκάτῃ ἐπέβημεν
γαίης λωτοφάγων, οἵ τ' ἄνθινον εἶδαρ ἔδουσιν.
ἔνθα ἐπ' ἠπείρου βῆμεν.

Doch den tienden dag *betraden* wij
Het land der Lotoseters, die de bloemspijs eten.
Daar dan *op* 't vaste land *traden* wij.

2) Gaedicke: Der Accusativ im Veda. Breslau, 1880 (V. 289 S.) M. 7,20. *Adverbaal* (niet adverbiaal) = bij voorkeur bij 't ww. behoorend, *adnominaal* = bij voorkeur *nomina* vergezellend.

ontstaat er een zeer duidelijk verschil tusschen *of'gappen* en *ofgap'-pen*: »Doe hest van daoge al vrij wat *of'gapt*" = Gij hebt van daag al vrij wat afgegaapt = G. h. al vrij wat gapens afgedaan; maar: »Hij ken de brogge nijt *ofgap'pen*" = niet begapen.

Denkelijk was in de met *of* (af) = *be* zamengestelde Ags. en Os. verba de partikel ook reeds toonloos geworden. De onscheidbaarheid maakt het zeer waarschijnlijk [1]).

Ten slotte wil ik nog de aandacht vestigen op het merkwaardig verschijnsel dat, terwijl in andere woorden als *staf*, *laf*, *kaf*, *maf*, *draf*, *straf*, *graf* etc. de Groningers, zoover mij bekend, steeds de korte *a* handhaven, zij die in *of* steeds tot *o* verplompen [2]).

Ook in 't Ags., Os. en Ofri. is dit zoowat 't eenige woord dat voor *f* de *a* door *o* vervangt. De woorden die in 't Groningsch voor de *f* de *a* handhaven, hebben in 't Ofri. gewoonlijk *e* (*stef*, *gref*), in 't Ags. *ä* (*stäf*, *gräf*). Gelijk 't Ofri. in plaats van *of* (af) enkel *ef* heeft, evenzoo 't Ags. soms *äf* naast *of*.

Hier valt nog vrij wat te onderzoeken, waarvoor echter meer tijd noodig is, dan ik beschikbaar heb.

Kampen,
24 Januari 1882. J. BECKERING VINCKERS.

1) Volgens Marc. XVI. 8, was 't Goth. *dis* = *be* niet onscheidbaar.

2) Hebben we in 't Nl. en Gron. *slof* (*o* als in *stok*) naast Mhd. *slaf* en in 't Gron. *slok* (achteloos), naast Mhd. *slach*, Eng. *slack* en Ags. *sleac* hetzelfde verschijnsel?

ZUR MNL. CONJUGATION.

Kluge hat QF. 32 nachgewiesen dass ein besonderer typus des ablautes, welcher auf einem praesens mit ursprünglicher endbetonung beruht, im germanischen in einzelnen spuren, zb. in got. *trudan*, noch erhalten ist. Kürzlich machte dann Sievers Beiträge 8,83 anm. darauf aufmerksam dass auch *rinnan* vermutlich diesem typus angehörte gelegentlich eines aufsatzes, in welchem er für das verbum *kommen* das gleiche zu erweisen sucht, und s. 86 anm. äussert er sich dahin dass für eine ganze reihe anderer praesentia mit doppelconsonant am wurzelende vielleicht durchgang durch eine ältere gestalt mit dem reflex der schw. stufe des wurzelvocals anzunehmen sei. Aus grundformen wie *r̥nvá*, meint Sievers, seien durch rollentausch zwischen *r̥* und *n* solche wie *rn̥vá*, *runná* hervorgegangen. Ich vermutete schon länger dass das mnl. uns das organische praesens in diesem und wenigstens noch einem zweiten worte erhalte, und da es von wichtigkeit ist die übrig gebliebenen spuren im allgemeinen verwischter entwickelungszüge der sprachgeschichte zu sammeln, so verlohnt es sich etwas näher auf die frage einzugehen, wenn sich die vermutung auch keineswegs über gerechte zweifel erheben lässt.

Man hat wol mit lauter stimme einwand erhoben gegen die annahme dass sprachformen, die auf irgend einem gebiete innerhalb der indoeuropäischen gemeinschaft sich zeigen, auf einem räumlich oder zeitlich, oder in beiden hinsichten, weit getrennt liegenden gebiete auch erhalten sein könnten, während auf allen näher liegenden ihre spuren nicht mehr angetroffen werden.

Im princip teile ich dies bedenken nicht; ich meine dass die gesetze der sprachgeschichte uns zu solchen annahmen berechtigen; aber ich gebe zu dass dergleichen facta zu den äussersten seltenheiten gehören und warne selbst vor der allzu eilfertigen anknüpfung an das entfernte.

Ein germ. **runnô* muss sich im mnl. in der regel als *ronne* darstellen. Vielleicht ist es zufällig dass ich nur den infinitiv mit dem vocal *o* belegen kann: *lopen ende ronnen* (: *connen* possunt) Rb. 241, *ronnen* (:) Sp. 1[6], 14, 40; 3[1], 40, 85; 3[8], 81, 66; *ontronnen* (:) 3[5], 14, 82; *ronnen* (:) Alex. 10, 122. An einer früheren stelle 8, 901 (ich citiere nach meiner im drucke befindlichen ausgabe) ist dieselbe form von den schreibern beseitigt worden. Es steht *als du die werrelt heves dor ronnen soustu dor vechten ende dor winnen*, es ist jedoch zu lesen *verwonnen*: *dorronnen.* Wenn die form nur im reim erscheint, müssen wir wol schliessen dass sie zu Maerlants zeit dem lebendigen gebrauche in derjenigen sprache, welche er zu schreiben sich bemühte, nicht angehörte. Doch könnte sie auch von den schreibern an anderen stellen entfernt sein. Kilian kennt sie noch am ende des 16. jahrhunderts, er hat *rennen*, *rinnen*, *ronnen* und *runnen* gleichbedeutig als *currere*, *manare*, *coagulare.*

Mehr im schwang war, wie es scheint, zu Maerlants zeit das verbum *ginnen* mit *o* im praesens, dessen sinnliche bedeutung *incidere* gleichfalls noch lebendig war (vgl. J. Grimm Zs. für d. Alterth. 8, 18 f.). *Beghonnet* incipit (: *jonnet*) Nat. bl. 3, 525; *beghonnen* incipere (:) 5, 1512; Franc. 8643, wo der herausgeber ändern will; Rb. 29608 ist *begonnen* vielleicht als part. praet. aufzufassen (vgl. Anz. f. deutsch. Alterth. und d. Litter. VII, 20), könnte jedoch auch infin. sein. *Begonnen* für *beghinnen* im versinneren hat die var. B Wap. Mart. 2, 42; v. d. Levene ons Heren 4024 steht (*si*) *beghennen*; *beghennen* für *beghinnen* ist zwar nicht unmöglich, aber es könnte doch auch leicht für *beghonnen* verlesen sein. Nat. bl. 3, 2632 lesen wir von der möve *sine beghert ghene dinghe me | tetene dan van ver-*

dronkenen man, | *so ontgonnet sine in doghen dan* mit der var. *ontgint*, in der lat. vorlage *primo petit oculum in cadavere;* Sp. 1^5, 61, 20 heisst es *maer teerst dat hi quam t Alexandrien* | *so dede hi van soens* (= *'s soens*) *paertijen*, | *die sijn broeder hadde gewonnen* | *an die zuster*, *al ontgonnen* | *entien broeder slaen te doot* als übersetzung von *fratris filium*, *statim ubi Alexandriam ingressus est*, *fautoresque pueri trucidari jussit.* Die herausgeber meinen, Maerlant habe *trucidare* nicht wörtlich übersetzt und fassen *ontgonnen* als synonym von *veronnen* = benijden auf, Kil. *ontgunnen* = *male favere.* Est ist aber nicht zu zweifeln dass M. wol wörtlich übersetzte und *ontgonnen*, *ontginnen* eine bedeutung hatte, die es zur übersetzung von *trucidare* hier tauglich machte. Falsch ist vielleicht das *van* im zweiten verse. Ein schw. participium zu *ontgonnen* = anschneiden finden wir bei Janssen en van Dale, Bijdr. tot de oudheidkunde en gesch. 5, 116 *van dat hij* (der fisch) *eerst sal hebben ghesijn ontghont* [1]). *Begonnen* (inf.) : *ghewonnen* Walew. 10754. Die form ist im fläm. noch heute nicht ausgestorben. De Bo s. 94 führt *begunnen* = *incipere* an mit beispielen, welche die volle lebendigkeit der form dartun, zb. imp. *begun enen keer*; ableitung *begunneling*,

1) Einige beispiele von *ontginnen* in der bedeutung von *secare*, *findere* gibt Gr. aao und DWB 1, 1296. Kil. übersetzt *incidere*, *praecerpere*, *praeflorare*, *praelibare*; mehr belege jetzt bei Verdam Tijdschr. 1, 24, denen ich Brab. y. 5, 2266 *Brabant ontghinnen* = zerstücken hinzufüge. Das praet. *ontgan* steht Rein. 2087, part. *ontgonnen* 2739. Verdam beanstandet aao. ohne grund die letztere stelle. *Den scat ontghinnen* kan sehr wol bedeuten „den schatz aufgraben", oder der ausdruck schliesst einen zu Reinaerts character passenden sarkasmus in sich „den schatz anbrechen." Das reimwort *Lonnen* passt vortrefflich an dieser stelle, die ich neulich (Zs. f. d. Alterth. 24, 378) als parallele zu einer ähnlichen in Bruder Hansens Marienliedern (v. 5048) herangezogen habe, wo London gleichfalls wegen seines reichtums sprichwörtlich erwähnt wird. — Die sinnlichen bedeutungen von *ontghinnen* können nicht allein durch die praeposition bedingt sein, sondern auch dem einfachen *ginnan* muss die von „anschneiden, spalten" zugekommen sein, wahrscheinlich ursprünglich doch „klaffen machen, öffnen". Dass diese sich erst aus der abstracten „anfangen" entwickelt habe, ist nicht anzunehmen. Altn. *ginna* ködern, verlocken, verspotten, ist wol eben durch ködern, dh. „schnappen lassen" vermittelt und *ginnan* hat dann mit skr. *hinoti* antreiben, fördern (Kuhn KZ 2, 463) nichts zu tun, sondern es bleibt die verwantschaft mit *χαίνω*.

auch mnl. subst. *begonne* (dat.)(:) Stoke 1, 634. Aus dem Köln.dialect verzeichnet Weinhold Mhd.gramm.§52 gleichfalls die form *begunnen*.

Für ein älteres *gunno* (aus *ghn̥vá* oder *ghn̥já*?) lässt sich eventuell auch das praeteritum *gonþa*, *gonsta* geltend machen. Obwol schon Grimm aao. s. 17 sich sehr entschieden in dem sinne ausdrückte dass diese formen kein unorganischer auswuchs seien und s. 18 anm. sagte »*began* coepi und *gan* faveo haben ausser den buchstaben nichts gemein (vgl. D W B 1, 1296), haben viele sich nicht abhalten lassen, jene praeteritalformen trotzdem für analogiebildungen nach *gunnan* (= *giunnan*) *gonda gonsta* zu erklären. *Ginnan* hat mit der verhältnismässig späten contraction *gunnan* in der bedeutung gar nichts und auch in der form nicht so viel gemeinsam, um den gedanken an diese analogiewirkung aufkommen zu lassen. Dass später irgend ein praesens *gan* ein praet. *gonda* hat, kann doch ein praet. *bigan* nicht veranlassen sich in *bigonda* umzuwandeln! Wenn auch jetzt hier und da noch einer die bodenlose hypothese widerholt, so zweifelt man im allgemeinen doch nicht mehr daran dass *gunþa* eine alte form ist (s. Begemann zur Bedeut. des schw. Praeteritums s. 181, Verner Zs. für deutsch. Alterth. 21, 426, Paul Beitr. 7, 144 anm. 2; Möller ebend. 464). Möller betrachtet *gunþa* als den abkömmling eines alten *t* praeteritums mit endbetonung. Das *un* wäre demnach die regelrechte entwickelung eines *n̥*. Wer aber der hypothese vom *t* praeteritum nicht beipflichtet, wie will der das *o*, *u* in der form, überhaupt ihr entstehen erklären? Paul aao. scheint geneigt das st. praet. als eine analogiebildung zu fassen. Aber welche berechtigung haben wir zur annahme eines solchen verhältnisses? Auch die geschichte beider formen (vgl. Lachmann z. Iwein 3560, Grimm aao.) spricht nicht im mindesten dafür. Soweit sich daraus überhaupt etwas schliessen lässt, bezeugt sie dass das germ. beide als gleichberechtigt und gleichbeliebt überkommen hat. [1])

---

1) Dass die schw. formen lange zeit überwiegen könnte in der syntaktischen ähn-

Am einfachsten erklären sich die tatsachen, wenn wir annehmen dürfen dass das verbum einmal den ablaut *u a u u* gehabt habe, und ausgleich nach beiden seiten eingetreten sei (vgl. Kluge QF 32, 122 f. und 147 f.), einerseits durch ein neues praesens *ginnô*, anderseits durch ein neues praet. mit dem vocal des alten praesens.

Mnl. *ronnen*, *gonnen* könnten also alte formen sein. Allein man muss die frage stellen, ob sie nicht etwa in folge secundärer veränderungen zufällig zu der ähnlichkeit mit einer zu vermutenden älteren gestalt gelangt sind. Bei *ronnen* wird man an einen einfluss der liquida denken, wie er beim engl. *run* auch wol anzunehmen ist. Und in der tat kann man auch fürs nl. die möglichkeit der dunklen färbung eines hellen vocales durch ein vorangehendes *r* nicht in abrede stellen. Wir haben bei gedehntem vocal *röse* für *rese*, bei kurzem *rudder* für *ridder*, *runt* (bos) für *rint*. Es muss jedoch einigermassen auffallen dass *ronnen* für *rinnen*, wenn es eine auf dialectischer aussprache beruhende form ist, den schreibern nicht aus der feder fliesst. Bei *gonnen* ist die gleiche möglichkeit lange nicht im selben masse sicher. Wir haben *göne* und *gone* für *gene*, hier ist aber einfacher nasal und ausserdem haben sich die formen vielleicht in tonloser stellung entwickelt; das gleiche gilt von *home*, *hun* neben *heme*, *hen*. Auch bei dem holl. *sunt* für *sent* (sanctus) ist vermutlich die unbetontheit in anschlag zu bringen. Bei *ummer* und *nummer* für *emmer*, *nemmer* (auch *ommer*) haben wir freilich auch die färbung in betonter stellung; vielleicht aber ist von beiden nur *nummer* lautlich entwickelt und *ummer* abgeleitet, und dann kann das anlautende

---

lichkeit begründet sein, welche *beginnen* mit einigen als hilfszeitwörter verwendeten praeteritopraesentia hat. Diese syntaktische ähnlichkeit genügt sogar um formelle übereinstimmung erst herbeizuführen; in dialecten lautet von *brauchen* die 1. und 3. praes. *ich brauch*, *er brauch*, weil das wort in der bedeutung den praeteritopraesentia nahe steht. Die befestigung der construction mit der praeposition vor dem zu *beginnen* gehörigen infinitiv wird darum auf die befestigung der starken formen nicht ohne einfluss gewesen sein.

n der hauptfactor gewesen sein. Ausserdem dürften wir auch von *mm* nicht ohne weiteres auf die gleiche wirkung von *nn* schliessen. So viel ist sicher dass nasalverbindungen im nl. in der regel ein helles und kein dunkles timbre verraten. *Gonnen* wäre aber auch auf die möglichkeit einer analogiebildung hin zu prüfen. Auf diesem wege kämen wir eher zu einem wahrscheinlichen resultat, indem *begonnen* von *begonde begonste* abgeleitet sein kann nach der analogie von *connen* und *onnen*. Doch macht sich auch hier ein bedenken geltend. Die erklärung lässt sich nämlich nicht so ganz einfach auf *entgonnen* mit der sinnlichen bedeutung übertragen, da wir nicht wissen, in wie weit davon schw. formen in gebrauch waren. Da wir also bei dem versuche die fraglichen formen als spätere entwickelungen zu erklären immerhin auf schwierigkeiten stossen, so muss die möglichkeit ihrer auffassung als alter gebilde bestehen bleiben.

Weit geringer ist die wahrscheinlichkeit bei zwei anderen verbis, nämlich *bornen* neben *bernen* und *trucken* neben *trecken*. Bei *brinnan* (vgl. Curtius Grundzüg. 1^5 303) hat wol auch einmal ein praesens mit sw. vocalstufe bestanden. Allein das nl. *bornen* erklärt sich genügend als spätere unter dem einflusse des anlautenden *b* und der folgenden *r*-verbindung entstandene nebenform von *bernen*, und die schwachen formen *bornde*, *gheborнt* als auf gleiche weise entstanden aus *bernde*, *ghebernt*. Das vorhandensein der schw. formen auch bei intransitiver bedeutung beruht auf einer vollständigen verquickung von *bernen* = *brinnan* und *bernen* = *brannjan*. Bei *trucken* könnte man an das urslav. *dĭrgati* bei Joh. Schmidt voc. 2, 22 denken unter dem vorbehalt dass in demselben *g* nicht aus *gh* entstanden und von Schmidt mit unrecht nl. *tergen* hd. *zergen* verglichen seien, und danach ein urgerm. *trukjan* construieren. Allein das nl. *trucken* und die ganze flexion des wortes lassen sich auch überzeugend anders erklären. Dem st. mhd. *trechen*, *trach*, *trâchen*, *getrochen* sollte mnl. *treken*, *trac*, *traken*, *getroken* entsprechen. Daneben kan ein schw. *trecken* (*trakjan*) bestehen. Beide verba

nun sind vollständig zusammengefallen, was form und bedeutung betrifft. Der infin. *treken* praes. *treke* sind im Lekensp. öfter belegt und durch den reim gesichert (vgl. das glossar), ferner zb. *te trekene* (:) Heelu 4458. Aber andere, so Maerlant, kennen nur *trecken*, *trecke*. Das praet. *trac*, *traken* ist ganz gewöhnlich [1]), auch bei Maerlant, daneben schw. *trecte* ganz in den gleichen bedeutungen. Part. *getroken* (:) steht Leksp. 3, 26, 156, daneben aber häufiger *getreken* 3, 3, 817; 3, 4, 209; 3, 13, 9. *Getreken* belegt das schwanken des vocals im part. vor *k* in den german. dialecten, es ist für *getroken* unter einfluss von *gesteken* und vielleicht von *gereken* eingetreten. Maerlant kennt nur das schw. *getrect*. Im nnl. flectiert das verbum *trekken*, *trok*, *trokken*, *getrokken*, und dieselben formen für plur. und part. praet. finden sich auch nicht selten bereits in den mnl. hss., plur. auch *trukken* Lksp. 2, 54, 23 var. Die wandlung in der flexion beruht auf analogie. Zunächst attrahierte der infin. *trekken* ein part. mit kurzem vocal nach der analogie der klasse wie *helpen*, *winnen* und dann erzeugte weiter das part. *getrocken* den plur. praet. *trocken* nach der gleichen analogie. Die nebenformen im praesens und schw. praet. mit *u* statt *e* entstanden unter dem einfluss des anlautenden *tr* und des dem vocal folgenden gutturals; denn im nl. lässt sich mehrfach dunkles timbre für die gutturalen nachweisen. Einige beispiele für die formen: inf. *getrucken* (: *stucken*) Velth. 2, 38,

---

1) zb. Rein. 3381 *alse hi dat hooft voort trac*, *Botsaert*, als Botsaert das haupt Cuwaerts aus dem ranzen hervorzog. Ich ziehe die stelle an, um daran die bemerkung zu knüpfen dass die änderung in *voortrac* von *reken*, *rac*, welche Verdam aoo. 28 f. vorschlägt, überflüssig ist. Selbst wenn *voort trecken* in der bedeutung *protrahere* sonst gar nicht belegt wäre, wäre an der möglichkeit der bedeutung nicht zu zweifeln, da ja *voort trecken* nicht einmal compositum ist, und der umstand dass auch *voort reken* richtig wäre, gibt nicht die berechtigung ein anderes richtiges wort zu entfernen. Vgl. ausserdem *sone trectet hoeft voert nemmee* Nat. bl. 4, 59 von einem tiere, welches seinen kopf *cromt in sijn lede*, eine stelle, die mir V. jetzt selbst angiebt, ferner Kil. *voort trecken* = *protrahere* und das synon. *voorttien* Disputacie 305.

47; *tructe* conj. praet. Lksp. 1, 6, 37; *trucke* conj. praes. Wap. Mart. 3, 229 var; neufläm. inf. *trokken* neben *trekken*, aber auch subst. *trok* und *truk* neben *trek* (De Bo 1186, 1190).

Bonn, den 1. November 1881.

JOHANNES FRANCK.

MITTELNIEDERLÄNDISCHE MISCELLEN.

I. NEMEN.

Flandrijs I 316 f. gewährte die überlieferug

hoe sijn suster was gevaen
ende bi enen kerstijn weider comen.

Der reim fehlte, und es boten sich zur abhilfe zwei veränderungen leicht an, entweder im ersten verse *genomen*, oder im zweiten *ontgaen* statt *weider comen*. Als ich die fragmente herausgab, wählte ich in übereinstimmung mit Ten Brinks ansicht die letztere, weil mir *genomen* nicht bezeichnend genug schien. Und doch ist es das einzig richtige. *Nemen* ohne weiteren beisatz bezeichnete auch das unrechtmässige und — wie es scheint — zugleich gewalttätige an sich nehmen. Rein. I 105 f. beklagt sich Cortois dass *hem Reinaert*, *die felle man*, *die selve worst stal ende nam*. Die verbindung *stal ende nam* gehört zwar nur dem schreiber an, wie Verdam Tijdschr. 1, 4 f. gezeigt hat [1];

---

1) Nicht relatives *ende* hat hier den schreiber in verwirrung gebracht sondern er las zuerst *felle man* statt *selve nam* und verbesserte sich gleich, indem er die stelle um zwei verse verbreiterte. Dass *selve* richtig ist geht nicht nur aus Rein. II und der lat. übersetzung hervor, sondern auch daraus dass unser schreiber im zweiten verse *die selve worst* sagt.

aber der dichter hatte doch auch *nam* allein im gleichen sinne gebraucht. In einer alten Keure (Keuren van Brielle s. 17 des sonderabdruckes aus Nieuwe Bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving) heisst es *item ware tsake dat enich poirter yemande schade dede of tsine beroeffde off name opter zee.* Von der heiligen Kristina wird gerühmt *dat was haer pine sunderlinghe dat si iet at dat was genomen, ocht dat von onrecht goede was comen.* (Sinte Kerstine 802 ff.). Ferner Sp. 3^{6}, 16, 129 ff. *dieve quamen quadertiere van verren over eene riviere ende stalen hare haer vie, int wederkeren verdronken sie, entie beesten sijn wedercomen ten velde daer si waren genomen*; Rb. 1623 *ende seide den ebreuschen Abram dat men sinen neve ving ende nam.* Auch in der folgenden stelle (Limb. 6, 2277 ff.) hat man das wort in praegnanter bedeutung aufzufassen. *Wat, es hi weder comen? ic waenden Belsebuc had ghenomen ende met hem wech ghedreghen. Wat, es hi noch te live bleven?* Vgl. Mhd. Wörterb. 2^{1}, 362*a*. Wird nun eine frau zum object dieses in *nemen* häufigen begriffes, so bekommen wir die bedeutung »entführen". Die belege dafür mangelen nicht. Limb. 1, 246 ff.: Margriete im walde verirrt ruft einen vorübergehenden ritter um hilfe an. Derselbe fragt, wie sie in diesen wald komme, *heeft u enich man ghenomen ende gheleit uten huse uwes vader? sekerleke so was hi quader, dan Judas selve, die gode verriet.* Ferner ebendas., 6, 1988 ff. *hier binnen so quam hi gaende op ene grote valeye, daer hi hoerde met ghescreye ene maget ende enen ridder stout, diese hadde genomen int wout*; Rb. 7915 *in sinen tiden nam Helenen Paris*; Lanc. 4, 3045 *dat al bi ocsonen van wiven quam, omdat Parijs Helenen nam;* Sp. 1^{2}, 17, 15 *Castor ende Pollux hebben vernomen dat haer zuster es ghenomen;* Walew. 4339 ff. *ende gelovet mi bi uwer trouwen, dat ghi desen drien joncfrouwen sult helpen daer si weder comen, daer si teerst waren ghenomen.*

Zweifellos werden diese deutlichen beispiele durch die stelle im Flandr. um eines vermehrt. Der besondere gebrauch wird kaum auf einer alten sinnlichen bedeutung von *nemen* beruhen, sondern sich später festgesetzt haben.

Der dichter des Romans von Limb., welcher auch verschiedene beispiele gewährte, gibt anleitung eben noch eine erscheinung zu erwähnen, die sich in der sprachgeschichte öfter widerholt. Er gebraucht *nemen* so für sich allein ebenfalls mit einer frau als object auch in einem von dem besprochenen sehr abweichenden sinne, nämlich, so wie es auch jetzt noch verwendet wird »zur ehe nehmen", aber mit der modification dass der begriff der gesetzmässigen ehe besonders betont ist. In der unterhaltung, welche Echites mit Margriete führt, wird das sehr deutlich (1, 1184 ff.)

Die jonchere seide: »oftic den keer
Ghevisierde dat ic u name,
Sout u sijn dan bequame?"
Die maget seide: »jonchere vroet,
Daertoe en waric niet goet,
Noch weerdich dat ghi mi naemt;
Ghi selt doen dat u bat betaemt
Ende selt nemen u ghelike,
Ene machtighe ende ene rike,
Groet van goede ende van machte;
Naemdi mi, ic verwrachte
Uwer moeder ende uwen vader.

Vorher hatte das mädchen es von sich gewiesen die *amie* des Echites zu werden. Der ausdruck *ene maghet nemen* würde also an sich sehr zweideutig sein, wenn der zusammenhang nicht entschiede.

II. DOEN.

Es ist zu begreifen dass bei einem so gewöhnlichen worte, wie das verbum *doen* ist, zahlreiche nuancen im gebrauche und in der bedeutung vorkommen. Es ist schon manches darüber gesagt worden; man könnte noch manches hinzufügen. Ich will mich jetzt jedoch darauf beschränken einen kleinen beitrag zu liefern zu der frage betreffs des gebrauches von *doen* zur verbreiternden umschreibung (nicht zur vertretung) von verben, wie er ja auch jetzt noch in der bequemen redeweise »er tut schreiben" für »er schreibt" gebräuchlich ist, und sich speciell im engl. bei negierten sätzen festgesetzt hat. Über denselben

gebrauch im mnl. ist schon einigemal gesprochen worden, aber, wie mir scheint, hat man die frage der zulässigkeit zu leicht bejaht. Die ausdrucksweise ist im nl. ebenso wenig, wie im hd. in die gute sprache aufgenommen worden, und schon deshalb muss man die frage vorsichtig erwägen. Die bis jetzt beigebrachten beispiele bedürfen eines erneuten verhöres, bei welchem, trotzdem sie so schon nicht gerade zahlreich sind, noch manche schwinden werden. Ich kann dasselbe leider nicht selbst anstellen, da mir das material nicht zur hand ist. Bei Velthem ist der gebrauch unzweifelhalft, wenn er sagt *waer toe eest goet, dat gi coninc heeten doet?* 2, 17, 49; nicht ganz sicher in *groet goet dat nu die coninc verteren doet*, 2, 35, 58; *bi den helighen geeste groet die een persoen wesen doet* 1, 22, 61 ist eine verdorbene stelle; in *ic bén broet der minnen goet, dat alle smerte verdriven doet* 1, 22, 80 liesse sich leicht änderen in *verdwinen* (*verdvinen*) statt *verdriven*; aber dem ersten beispiele gegenüber, wenn der dichter wirklich so geschrieben hat, wäre die änderung nicht angebracht. Auch Hildeg. sagt 8, 243 *tvierde gebot doet ons wisen ende leren*; 14, 34 *soven dingen die die waerheit doen orconden*; 174, 218 *geven doet* = *geeft.* Auch dem dichter des 2. Reinaert entschlüpft die ausdrucksweise einmal, v. 2068 *ic moet pinen dat ic doe* (:) *die leder oprechten.* Ferner behilft sich der bearbeiter des Hulth. textes vom Brandaen einmal damit v. 918 *tote mi die duvele doet minen moonc weder zenden*, wo die andere bearbeitung hat *tote mi die duvel weder comen doet minen monc die hi wilt scenden.* Das einzige beispiel, welches mir bei Maerlant aufgestossen ist, wäre Troyen 5208 *dat syn scacht doerboren dede halsberch ende syn side mede.* Hier zeigt aber die abweichung der hss. sofort dass die stelle nicht in ordnung ist. Hs. B hat wenigstens den richtigen sinn; vgl. Bénoit 14415 *si qu'oltre en est passé le fers; onc ne se pot tenir haubers*; ob aber ihre worte die ursprünglichen sind, ist eine andere frage. Floris hat 2053 ff. *den portre vonden si sittende op een gras an deen side onder enen boem, om sinen tol doen nemen goem.* Hier kann *doen nemen* = »nehmen lassen"

sein. Ausserdem würde ein einziger fall in einem von den schreibern so stark bearbeiteten texte wenig beweisen, indem *doen* leicht zugesetzt sein könnte. Bei Blomm. Oudvl. Ged. 2, s. 63, 267 *die haer so zeere minnen doet die mensche woent daer bi.* An der stelle ist etwas nicht in ordnung; (ich kann sie jetzt nicht controllieren, da mir der text fehlt) aber sicher ist *minnen doet* aufzufassen als »lieben macht" und *haer* ist reflexiv. In dem falle befinden wir uns öfter, dass wir in *doen* die bedeutung »veranlassen" zu erkennen haben. Zb. Rb. 18982 *sijn volc hi ombieden doet* ist ganz ohne zweifel so aufzufassen; Sp. 3[5], 44, 18 *snachts so dede sente Germaen die been in sine* (des kalbes) *huut beslaen* wird die auffassung durch das lat. bestätigt *iubetque ut ossa diligenter collecta* etc.; Lanc. 3, 22282 *her coninc, doet horen mine tale* bedeutet »veranlasst das meine rede gehört werde" d. h. gebt mir erlaubnis und gelegenheit dazu; Lanc. 2, 15834 *hets enich ribaut of triwant, die aldus rijdt dore tlant in die gelike van enen goeden man ende doet hem Lancelote heten dan*, ist keine umschreibung mit *doen*, sondern = *facit se appellari.* Alex. 9, 288 ff. steht *want god te selver wilen dede doe si scepe wouden gaen die lucht verdonkerde saen met enen so donkeren miste*; wenn dies auch zu besseren ist *want hi ter selver wilen dede .... die lucht verdonkeren*, so ist *verdonkeren* aber nicht transitiv, sondern intransitiv. Bei seiner beichte zählt Reinaert die streiche auf, welche er dem wolf gespielt hat. Dabei heisst es (1484) *ic dede hem an die clockelinen binden bede sine voeten*; gleich darauf (1497) *sint dedic hem crune geven* und (1500) *ic dede hem afbernen dat haer.* Am wenigsten kann man an der ersten stelle an eine mittelsperson denken; aber es ist nicht leicht zu bezweifeln dass an allen dreien *doen* gleich aufzufassen ist. Der sinn der ersten stelle ist »ich veranlasste dass ihm seine füsse an die leinen gebunden werden," entsprechend der der anderen, und es wird wol unentschieden gelassen, wer der eigentlich ausführende ist. An der ersten stelle sagt der lat. übersetzer zwar *apto*, aber an den beiden anderen *tonderi faciebam* und *uri faciebam.* Auch *dede soeken* v. 7 ist als *quaeri feci*

aufzufassen. Die sicheren beispiele für die fragliche ausdrucksweise beschränken sich ganz gewis auf wenige und geringere dichter. Um so mehr muss es wunder nehmen, wenn der letzte herausgeber der Renoutfragmente, prof. J. C. Matthes in den 2000 versen nicht weniger als 3 belege für die construction glaubte aufgefunden zu haben. Aber eine nähere besichtigung lässt diese belege leicht verschwinden, und der herausgeber selbst wird hoffentlich nicht der letzte sein, diesen gebrauch von *doen* für den dichter des Renout zu streichen.

Den meisten anlass zu der falschen auffassung gab eine stelle in dem gespräch Rolands mit den pairs. Alle sind gegen seinen plan mit Renout zu kämpfen, sie drohen ihm nach der reihe, und Ritsaert van Normandie seinerseits spricht (1252 ff.)

Wert van u Renout verslegen,
Roelant, gine *doet* nemmermeere
In Vrankrike *wederkeren.*

Es ist das substantivum *wederkere* anzunehmen, möglicherweise auch, da die hs. im 2. verse *nemmermeer* hat, das masc. *wederkeer. Wederkeer* und *wederkere doen* für *wederkeren* ist gar kein seltener ausdruck und reiht sich an eine ganze menge anderer, in denen *doen* mit nominibus statt der betreffenden verba steht, vgl. Kausler 1, 4304 *ende nemmermere | ne dede hi in Vlaenderen wederkere*; Oudemans unter *wederkere*, Mhd. wörterb. 1, 800*a*; ferner Rein. 1722 *doe daden si enen wederkeer*, 2694 *Cuwaert dede enen wederkeer,* Partonop. 1083 *dan doet soe haren wederkeer* (von einem flusse gesagt). In den letzten beispielen wird die bedeutung allerdings durch das pronomen einigermassen nuänciert.

Die zweite stelle im Renout ist 1147 ff.

Maer alse helpe mi sente Amant!
Dordi mins ontbiden te hant
So lange wile op desen dach,
Dat ic hier tote u comen mach:
Alse behoude mi got in eren,
Gewapent sal ic wederkeren.

Matthes setzt *doedi* statt *dordi.* Warum das letztere (wenn

Ihr es wagt) hier anstössig sein, oder sogar keinen sinn geben soll, ist mir unerfindlich. Es ist die ganz gewöhnliche sprache der ritter und hier der sachlage noch eigens angemessen. Renout will nicht gegen Roland kämpfen, weil er allein ist, Rol. dagegen viele ritter bei sich hat. Er macht dagegen den vorschlag zu einem zweikampf, wenn Rol. es wagen will die ritter wegzuschicken (1156) und allein zu warten, bis Ren. seinen gefangenen nach haus gebracht und, wie es scheint, sich besser gewaffnet hat (1152). *Doedi* bleibt also weg.

Bei der 3. stelle, v. 415, wo der bote zum könig spricht

So doet lesen desen brief.

redet Matthes selbst viel weniger bestimmt. Die andere auffassung, *doet* als »veranlassen", ist die allein richtige. Bei den handlungen von hohen personen wird sehr häufig die umschreibung mit *doen* gebraucht; vgl. einige der oben angeführten beispiele. Sie wird zur blossen ceremoniellen ausdrucksweise, bei der man sich wahrscheinlich der eigentlichen bedeutung von *doen* gar nicht bewust bleibt. Unter dieser voraussetzung wird auch eine häufung *doen—doen* erklärlich, zb. etwa *Salomoen dede den tempel maken doen*, wobei man ursprünglich wol wirklich an die mittelspersonen dachte, also »Salomoen veranlasste seine beamten den tempel bauen zu lassen"; die ausdrucksweise scheint aber dann auch zulässig geworden zu sein in fällen, in denen man sich keine rechenschaft von den zwischenpersonen zu geben vermag. Maerlant construiert einigemal so. Ich werde bei einer anderen gelegenheit veranlassung haben näher darauf einzugehen; hier nur ein beispiel Sp. 4^2, 74, 44 *Gregorius dedene wijen doen den legaet Hughen*, d. h. pabst Gregorius liess St. Arnold durch den legat Hugo weihen. Da wir uns doch den legat Hugo selbst als den ausführenden zu denken haben, so ist ein doppeltes »veranlassen" unlogisch. In den meisten der fälle könnte *doen* auch das zeitadverbium = *tunc* sein; aber dasselbe liegt ausserhalb von Maerlants sprachgebrauch. Ferner könnte man grade die umschreibung erkennen wollen, die wir in diesem

aufsatze behandeln, also *wijen doen* = *wijen*. Unsere bisherigen erwägungen berechtigen aber auch dazu nicht, und es bleibt nichts übrig als in einem derartigen *dede maken doen* eine verbreiterung von *dede maken* zu erkennen, die dadurch ermöglicht wurde dass man sich der function nicht bewust blieb, welche *doen* ursprünglich in diesen ausdrücken hatte.

Doch zurück zu der stelle im Renout. Wenn v. 422 der könig den brief selbst liest, so spricht das eher gegen als für die auffassung von *doen*, zu welcher Matthes hinneigt, denn es heisst ausdrücklich *ende lasen selve te hant*.

Die beispiele für jenen nachlässigen sprachgebrauch aus dem Renout erweisen sich also dem verhör gegenüber nicht stichhaltig, und so wird es auch in den meisten anderen texten sein.

III. ZUM PARTICIPIUM PRAESENTIS.

De Vries hat in Taalk. Bijdragen 2, 73 ff. über die stelle Flandr. I, 313 gehandelt und darzutun gesucht dass eine construction, wie die dort von der hs. gebotene *die quaet doende was ghewone* nicht anfechtbar sei. Seine ausführungen über den gebrauch des part. praes. im mnl. hatten mich vollkommen überzeugt dass ich allerdings zu voreilig die construction für unmöglich erklärt hatte; den gegebenen analogien zufolge war an ihrer möglichkeit nicht länger zu zweifeln. Es ist aber ausser der stelle im Flandr. noch ein zweiter factischer beleg dafür vorhanden, St. Amand 1, 809 ff., wo es heisst:

(Maria) Jeghen dat natuere ghedraghet
Brochti ter weerelt uwen lieven soone,
Onsen behoudere, *die ghewoone*
Es regierende moghendelike
Beede hemel ende eerderyke.

An einer anderen stelle 1, 1127 construiert der dichter *van wat mesquamen bestu ghewone te sine ghemoyt.*

Ich will die gelegenheit zugleich benutzen um für einzelne der bis jetzt besprochenen ähnlichen constructionen mit dem

part. praes., die noch selten belegt sind, einige belege hinzuzufügen, und einige weitere constructionen anzuweisen.

Vollkommen analog mit *doende sijn ghewone* steht Nat. bl. 2, 698 *ooc vintmen riekende so vroede* (sc. *bracken*), also construiert *riekende vroet* d. h. klug, scharf im riechen [1]). Dass hier das adj. *vroet* allein, ohne *sijn* steht, ändert an der analogie nichts, denn wenn man *riekende vroet* sagen konnte, war von selbst auch *riekende vroet sijn* erlaubt, und aus *doende ghewone sijn* darf man ein adjectivisches *doende ghewone* ableiten.

Dunken mit dem partic. steht auch Lutg. I, 54 *et dunct haer sijnde noch gůet coep*; ferner ebend. I, 731; St. Am. 2, 2373.

Wie *bliken* so verträgt auch *scinen* die gleiche construction: *al dat si schinen hebbende, daer sijn si in bedroghen.* Ruusbr. Beghinen 191, 10; ferner Heelu 8558; mit einem infin. und einem partic. zugleich — also dieselbe eigentümlichkeit wie bei *comen* und *gaen* — *dese scinen versmeden oncuscheit ende scinen minnende reynecheit* Lutg. I, 785.

Bevinden construiert noch so Brab. y. 7, 15642 *ende bevonden si eeneghe verdient hebbende der scande* (eine var. *hebben*); *vernemen* Gaidoen 278 *heeftene roepende vernomen.* Ebenso auch *versien*: *want hine comende heeft versien* Lorr. 2, 668; *weten*; *iemen die ic levende weet* Torec 2264; *sine wisten niet levende* Lancel. 2, 11443; und *segghen: hy zecht my dijn moeder wesende* Merl. 2324.

Wie *vinden* so ermöglicht auch *soeken* dieselbe construction: *daer hi trent liggende heeft gesocht* Franc. 10230.

Bringen findet sich häufiger. Den wortlaut der stelle, welche De Vries aus Sp. hist. II beibringt, finden wir genau wider St. Amand 1, 2897 *om dat hi se wilde bringhen ghelovende an waerachteghe dinghen* und ebenso 1808 nur mit *ons* statt *se.* Ferner ebend. 1, 5801; Heelu 1756; Sp. 3[4], 24, 12; Grimb. II, 5341. Für *doen* nenne ich noch Bedied. der misse 509 *dat hi dede vele tekene .... blinde siende, lamme gaende*; dann

---

1) Ich glaube wenigstens nicht dass man *riekende* für den von *vinden* abhängigen accus. und *vroede* für das adverbium zu halten hat

wechselnd mit infin., part. und adj. *stomne* (l. *stomme*) *spreken*, *dode op staende*, *doeue horen*, *martelaren gesont*.

Weiter nicht auffällig ist *hebben* mit dem partic.: *die hadde hangende tien tiden een hoeft an sijn gereide* Lanc. 2, 10832.

Der construction bei *ghewone sijn* vergleicht sich dieselbe bei *becant sijn*: *in dit lant daer si wonende was becant* Velth. 7, 13, 81 und bei *bescreven sijn: dese twee bescreven sijn wesende al van enen seden* Sp. h. 2[6], 15, 6.

Wir finden ferner *beginnen* so construiert. An der stelle Karel ende El. 4 *het was op ene avontstonde dat Carel slapen begonde* hat var. M *slapende*. — *ghefenen*: *al wenende si niet ghefeen* Limb. 11, 1174.

Utenbroeke sagt *die hem niet connende* [*heeft*] *gewagen* = qui se nescire respondit Sp. 2[6], 12, 53 und ebenso *die hem niet connende bedraget* ebendas. v. 50 = welcher sich beschuldigt es nicht zu wissen. II[4], 1, 146 lesen wir sogar *waer men kerstene begaende conde* = wo man Christen antreffen konnte. So ohne weiteres dürfen wir auch diese letztere construction jetzt nicht mehr zurückweisen.

Sehr eigentümlich ist auch v. d. Lev. ons Heren 434 ff.

Maria lach daer soete ende sachte
Viertich daghe ende viertich nachte;
Sine wilde niet opstaen jeghen wet:
Ses weken *liggende* was ghesct.

= es war bestimmt sechs wochen liegen zu bleiben.

De Vries aao. wirft auch die frage auf, ob wir in diesen constructionen vielleicht gar keine echten participien, sondern flectierte infinitivformen vor uns hätten. Die frage können wir aber ohne weiteres verneinen. Die formen mit *d* für das gerundium (wie afris. *to bêtande* mhd. *ze varnde*) sind fürs nl. nicht zu erweisen. Wenn sie wirklich existiert hätten, wäre es nicht denkbar dass sie bloss in den obigen constructionen zum vorschein kämen. Ausserdem finden wir die entsprechende gerundiumsform sonst nur nach praepositionen, von denen aber in den besprochenen constructionen keine rede ist. In den meis-

ten fällen müsten wir notwendig einen nominativ und accusativ des gerundiums im mnl. constatieren. Und so weit wir man wol nicht zu gehen wagen. Es sind allerdings wirkliche participien, die wir in den besprochenen constructionen anzunehmen haben, und das partic. ist auch, von zwei der besprochenen stellen abgesehen, ganz richtig logisch gedacht. Einige der constructionen wie *hebben hangende*, *comen roepende*, *sijn wonende*, *vernemen comende*, *weten levende* gehen ja gar nicht einmal über den sonstigen gebrauch des participiums hinaus. Teilweise war es gewiss die analogie, welche weiter gewirkt hat; z. b., wie De Vries hervorhebt, die gebräuchlichkeit von *de roke es comende* beförderte die zulässigkeit von *den roke doen comende*, da das letztere logisch gleich ist mit *doen den roke comende zijn*. Wenn man sagen konnte *iemene weten wonende* und dann auch *iemene kennen wonende*, so lag es gewis nicht mehr sehr fern auch ein passivisches *iemen is wonende bekent* zu versuchen. Überall wird aber der begriff des participiums gewahrt ausdrückend die zuständlichkeit einer handlung während einer anderen: *comen lopende* heisst »zur gleichen zeit in welcher man kommt am laufen sein"; ebenso wenn das part. accusativ ist: *vant hem zittende* »zur gleichen zeit sass er, als der andere fand". *Doende gewone sijn*, *riekende vroet sijn*, *scinen hebbende*, *wesende bescreven sijn*, *beginnen*, *gefinen slapende; hem connende gewagen*, *ontfaen hebbende belijen*, *heten wijs sijnde* (accus.) lassen alle die auffassung zu dass die eine handlung während der anderen zuständlich ist, entweder mit gleichem subject (nomin.) oder mit verschiedenem (accus.). Der fortschritt besteht nur darin dass das particip. sich nicht mehr auf den begriff des rein zeitlichen nebeneinander bestehens beschränkt, sondern zugleich den ausdruck feinerer logischer nüancen mit übernimmt; dass es möglich bleibt, wenn nicht bloss ausgedrückt werden soll dass die eine handlung während der anderen d a u e r t, sondern auch dass die eine zu der anderen im verhältnisse der ursache oder der folge steht.

Es ist mithin zugleich analogie und bedeutungserweiterung,

welche die besprochenen constructionen ermöglicht. Da aber in allen zugleich der infinitiv, entweder der einfache, oder der mit *te* verbundene möglich ist, so wäre es nicht zu verwunderen, wenn schliesslich das partic. misbräuchlich auch die verwendung eines infinitivs bekommen hätte. So könnte man das *begaende connen* bei Utenbroeke und die stelle aus Lev. ons H. *ses weken liggende was gheset* am einfachsten erklären.

Die einzige verbindung in welcher man formell eher an das gerundium denken könnte ist die von De Vries belegte *in dit doende*, z. b. *dat zy u in dit doende bystandig zijn*. Das partic. wäre hier zugleich vollständig unlogisch, nicht an sich, aber seine verbindung mit *in*. Doch auch hier haben wir sicher kein gerundium, sondern eine compromissconstruction aus zwei anderen, nämlich *dit doende* [1]) und *in doene dit*.

IV. ESOPET XLIX VS. 15f.

Zu dieser stelle, welche in der hs. lautet,

aldus es menich man vernest
die tgoede laet ende tquade mest,

hat De Vries Taalk. Bijdr. 2, 66 f. die emendation vorgeschlagen,

aldus es menich man *verdoeft*,
die tgoede *laect* ende tquade *loeft*.

Im selben bande der Bijdr. 213 ff. verteidigte jedoch Verdam eine andere verbesserung,

aldus es menich man *verriest*
die tgoede *laect* ende tquade *kiest*.

Te Winkel in der neuen ausgabe des Esopet findet den

1) Also *dat zy u dit doende bystandig zijn*. So ist construiert zb. Brab. y. 7, 10014 *ende hen comende sijnde aldaer dede hi hen segghen*, wo allerdings *hen* noch einmal widerholt wird. *Comende sijnde* ist entweder für *comen sijnde* verschrieben, oder es liefert einen weiteren beweis für die misbräuchliche verwechslung des infin. und part., die hier noch durch eine art von attraction befördert sein könnte.

letzteren vorschlag mit recht einfacher; aber mit voller bestimmtheit entscheidet er sich nicht, indem die übereinstimmung des von De Vries hergestellten *loeft* mit dem *laudare* der lat. versionen ihn etwas bedenklich macht. Sehr mit recht bemerkt er aber ferner dass bei der verbesserung von Verdam die veränderung von *laet* in *laect* ganz überflüssig sei, indem *laect* nur als gegensatz zu *loeft* erforderlich sein könnte. Man dürfte ohne weiteres die durch De Vries geschickte veränderung sich ergebende übereinstimmung von *loven* mit *laudare* für einen zufall ansehen und sich für die emendation von Verdam, aber mit belassung von *laet* entscheiden, also lesen

aldus es menich man verriest
die tgoede laet ende tquade kiest.

Volle sicherheit bekommen wir aber durch eine parallelstelle in der bearbeitung des Reinaert. Als Reinaert seiner frau Ermeline seine absicht entdeckt vor der drohenden gefahr auszuwanderen, da lässt der bearbeiter Ermeline einwendungen gegen diesen plan erheben: »warum sollen sie die bekannte stätte und ihre feste burg verlassen um dahin zu fahren, wo sie fremd und elend sind?"

waerom woudijt dan aventuren
ende nemen tquade ende laten tgoede? (3188 f.)

Statt *kiesen* ist also ein synonym *nemen* eingetreten, welches aber dem ersteren noch nahe genug steht um es *loven* gegenüber zu verteidigen; der gegensatz *laten* ist unverändert geblieben.

Da der bearbeiter des Reinaert sich auch sonst von der nl. fabelsammlung beeinflusst zeigt (Martin Einl. s. XLIV), so dürfen wir annehmen dass die hier berührte erweiterung der erzählung von der reminiscenz an die 49ste fabel des Esopet nicht unabhängig sei und dürfen weiter in den angeführten versen eine directe entlehnung erkennen, die um so sicherer bei der entscheidung über die stelle des Esopet benutzt werden kann.

Bonn, den 8 November 1881. JOHANNES FRANCK.

BIJDRAGEN TOT DE DIETSCHE GRAMMATICA.

I.

Nog iets over de vrouwelijke I-*stammen in het Dietsch.*

A.

In § 65 der *Vondel-grammatica* zijn een reeks oude genitieven, op *-es*, *-s*, van feminina der *i*-declinatie aangewezen, terwijl de noot onder aan pag. 58 alsmede de daarbij behoorende Addenda eenige vbb. gaven van den wijzigenden invloed, door bovengenoemden vorm op het genus der nomina geoefend. Nog andere dergelijke vormen geeft het volgende.

Genitieven op *-es*, *-s*, met een vrouwel. determinatief (z. *Vondel-gramm.* § 65, *aanm.* 1, en Add. pag. 171): *uwer godheyts* Thr. 51 r. [1]), *der heyligher maechts* Mrt. 49 v. 110 v.

---

1) Beteekenis der hier en in de volgende opstellen gebezigde ongewone verkortingen: Ap. = *Handel. der apostelen en Brieven van Jacobus, Joh.* enz. (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 243). Bi. = *Dat Bienboeck* (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 360). Bpl. = *Dat boeck van den pelgherym* (Haarlem, 1486) Bs. = *Bernardus Sermonen, Somerstuck.* Bvu. = *Dat boeck van den vier Wtersten* (Antw. 1483). Bw. = *Bernardus Sermonen, Winterstuck.* Drc. = *Dat boeck van den drie coninghen* (Delf, 1479). Ee. = *Epistelen ende Evangelien* (Haarlem, 1486). fgl. = *s. Franciscus ende sijnre ghesellen leven* (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 266). fgs. = *Legende van s. franciscus gesellen* (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 267). GR. = *Gesta Romanorum* (Gouda, 1481). Gt = *Den boec des gulden throons* (Haarlem, 1484). Lg. = *Legenden der Heiligen* (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 263). Ljm. = *Leven v. Jes. ende Maria* (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 239). Lic. = *Tboeck van den leven ons heeren ihesu* (Antw. 1487). Loh. = *Dat lyden o. Heren* (Antw. 1484). Mrt = *Martyrologium van Usuardus* (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 274). Nt. = *Dat N. Testam De vier evangelisten* (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 243). Pau. = *Paulus brieven* (Cat. mss.

126 r., *deser maechts* Lg. 65 r., *mijnder onsalicheyts* Thr. 68 r., *peser werelts* Lic. 41 r., GR. 2 r. 144 r. 208 r., *sijnre misdaedts* Lic. 13 r., *der stats* GR. 183 v., *mijnre outheydes* Vb. 23 v., *sijnre droevicheyts*, *uwer edelheyts*, *der bermherticheyts*, *sijnre machticheyts*, *uwer sinlicheits*, *onser sterflicheyts*, *salicheyts*, *der oncuusheyts* GR. 2 r. 41 r. 61 r. 62 r. 91 r. 147 v. 158 v. 191 v. 203 r. 204 v. 228 v. Zonder determinat.: *cop melcs* GR. 170 r., *een luttel melcs* Drc. 48 v. (vgl. Ohd. d. s. *milihi*, *miluchi*), Lksp. II, 4, 6, Sal. e. Marc. 5 en 30, *machts* Sp. H. IV², 18, 18, Lanc. II 20245, *tijts* Rose 1962, *gheets(hare)* Rijmb. 4869, enz.

Genitieven op *-es*, *-s*, met een determinatief op *-s*, ook van nog andere substantiva dan de op bl. 56—58 der *Vondel-gr.* genoemde: *des anxts* Bi. 113 r., Delfsce B. Macch. c. 15, *des anxt* Bi. 53 r., *zijns anxtes* Bw. 31 v., *uwes bevaerts* GR. 45 r., *des overvaerts* Delfsce B. Reg. IV c. 25, *des arbeydes* Bs. 4 v. 34 r., *des bruylofts* Lic. 83 r. GR. 101 r., *des voerburghes* Bs. 30 r., *des melcs* Bw. 15 r., Ee. 66 v., *des heilighen scrifts* GR. 13 v. 31 v. 125 r., *des tides* Bw. 12 v., *des toevluchts* Thak. 86 r., *des wederspoets* Ibid. 37 v.; (vgl. Ohd. g. s. *grozara angusti*, d s. *angusti*, Os. d. s. *minaro ferdi*, Ohd. g. s. *thera arbeiti*, d. s. *arabeiti*, Ohd. g. d. s. *brutloufti*, Os. *fan thero burgi* nevens *fan thero burg* en g. s. *thera burges*, Ohd. *nah pariro scrifte*, *te enaru tidi*, g. d. s. *lusti*, *in wenegeru fluhti*, g. d. s. *spuodi*, *spôti*, z. GRAFF en gloss. op d. Hel.). Evenzoo nog: *sijns*, *mijns gheboerts* GR. 16 v. 17 r., Thr. 30 r., *des maechts* Thr. 62 r., *sijns*, *des* (*mis*)-*daets* Mnlp. IV 476, Lic. 59 v., GR. 8 r. 166 v., Thr. 89 v., *uwes duechts* Thr. 51 v., *des doechts* GR. 232 v., *des werelts* Thr. 20 v. 30 r. 41 r. 43 r. 44 r. v. 49 r. 50 v. 70 v., Lic. 133 r. 134 r. 135 v. 137 r., *uwes konstes* GR. 189 r., *des stadts* Thr. 37 v.,

---

M. v. Ned. Lett. n°. 243). Parhl. = *Paraphrase v. h. Hooglied* (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 240). St. = *Der sielen troost* (Haarl. 1484). Stf. = *Dat Sterfboeck* (Delf, 1488). Sv. = *Van die seven vroede van roemen* (Delf). Thr. = *Der sonderen troest, van Jac. de Theramo* (Haarl. 1484). Thak. = *Thom. a Kempis, Die mi volghet* (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 339). Vb. = *Dat Vaderboeck* (Delf., 1498).

dijns, *des toecoemst(e)s* Nt. 23 v., Pau. 28 v., Ap. 193 v., Thr. 66 v., *des waerheits*, *des wijsheits*, *des salicheits* en andere oorspr. vrouw. nomina op *-heit*, met *des* en een suffix *-s*, Thr. 19 v. 25 v. 26 r. 29 v. 38 v. 39 v. 40 r. 43 r. 51 r. v. 56 v. 57 v. 59 v. 94 v. 106 r. enz. enz.

Eertijds vrouw. *i*-stammen, die, thans mannelijk, in 't Dietsch nog het oude genus naast het onoorspronk. vertoonen (vgl. de noot onder aan bl. 58 der *Vondel-gr.*): *mit groter*, *haestiger anxte* Rein. proz. 78 v., Thak. 132 v., *van*, *met groter anxt(e)* V. Velth. I, 48, Delfsce B. Hesth. c. 15, naast *sonder desen*, *van den anxt* Thak. 120 v. 122 r., *by groten anxte* Kron. v. Vl. 2 r., *in den anxte* Cl. v. d. lagh. l. 64, enz.; *mit groter arbeyt* Vb. 85 v., naast (a.) *sinen arbeit* Rijmb. 343, (*in*) *onsen arbeide*, *minen*, *den arb.* Bs. 97 r., Bw. 146 r. 156 v., Delfsce B. Ecclesiastes c. 1, 2, 3, enz.; (a.) *menege borch*, *ter vaster b.* Rose 9679, 10107, *van*, *bi der borch* Brab. Y. I bl. 386, 485, (dat.) *eenre borch* Ibid. 431, Bvu. 19 r., *op een verwoeste b.* Vb. 48 v., *metter borch* M. Stoke VI 286, (acc.) *eene b.* Sp. H. III[5], 13, 57, enz., naast *in den voerborch* Bw. 104 v., *uten voerburghe* Bs. 30 r., (acc.) *den b.* Brab. Y. I bl. 486, *in*, *bi*, *boven*, *van den b.* Delfsce B. Macch. c. 6, 10, 13, 14, *op den b.* Vb. 22 r. enz.; (acc.) *ene last* Delfsce B. Ecclesiastic. c. 13, Reg. III c. 12, *by de last* Leidsch Kb. bl. 311, *tot sijnre l.* Brab. Y. I bl. 183, naast *mitten laste* Vb. 102 v., (acc.) *swaren*, *den*, *om genen last* Sp. H. I[5], 10, 111, III[3], 36, 53, Delfsce B. Nehem. c. 11, Mnlp. IV 1604, *van den l.* D. B. Paralip. II c. 10, enz.; *totter*, *binnen deser nacht(e)* Delfsce B. Jud. c. 20, Reg. I c. 19, II c. 19, *op elcke n.* Bs. 22 r., *in der n.* Mel. St. VIII 1181, IX 1161, 1287, enz., naast *desen nachte* Delfsce B. Ruth c. 3, *enen n.* Jud. c. 19, *al den*, *in dien nachte* Jud. c. 16, Reg. IV 7, (acc.) *enen nacht* Mel. St. IX 1237, Bi. 52 r, enz. enz.; *in sire*, *uut sijnre node* Lanc. II 9938, Brab. Y. II bl. 214, *uter*, *mit*, *in groter*, *sulker n.* Lanc. II 11280, Bpl. 52 v., Vb. 39 r., Esop. (Mnl. Bibl.) bl. 66, Mel. St. VIII 164, Mnlp. IV 1754, *in deser*, *teser*, *in der n.* Mel. St. VII 482, VIII 183, 254, IX

248, 1016, *in uwer*, *in dijnre n.* St. 13 v., Bw. 89 v., Bpl. 30 r., enz., naast (a.) *groten noot* Lanc. II 12815, *van ghenen node* Bpl. 33 r., (acc.) *sinen n.* Cl v. d. l. land. 158, *door den n.* Mel. St. VIII 151, *in enigen noede* Bw. 24 v., *in groten node* St. 7 r., *in den n.* GR. 162 r., *den groten n.* Vb 19 v., enz.; *in der wederspoet* Thak. 139 v. 161 r., *metter*, *ter sp.* Mel. St. VIII 101, Brab. Y. I bl. 17, 564, Rijmkr. v. Vl. bl. 220, 229, 261, Lanc. II 3117, enz., naast (acc.) *crancken*, *quaden spoet* Mel. St. V 840, VIII 782, *metten sp.* M. St. III 270, *van*, *met groeten spoede* Lksp. II, 18, 104, Rijmkr. v. Vl. bl. 228, *in dien voorspoede* Bi. 161 r., *in allen wedersp.* GR. 136 v., (acc.) *den*, *ghenen voersp.* Lksp. I, 31, 57, Thak. 38 r., enz.; *ter tijt* Lanc. II 8277, *teniger tide* Mel. St. VIII 589, *deser tijt* Bs. 144 v., Bw. 151 v., Bi. 57 r., *van dier tijt* Delfsce B. Jud. c. 11, enz., naast *ten*, *tien*, *in genen tide* Lanc. II 8246, 8937, 10127, *in den*, *in desen tide* Delfsce B. Ecclesiastic. c. 10, Reg. I c. 20, IV c. 7, Macch. II c. 14, Deut. c. 32, Bw. 151 v., *dinen t.* Bw. 22 v., enz. enz.; *bi deser wand* Bw. 38 r., *totter w.* GR. 96 v., Bvu. 38 r., Ap. 105 v., *ter w.* Lg. 153 v. (Ohd. g. s. *wende*, d. s. *wenti*), naast *an den want* Bvu. 36 r., *tegen den wandt* Sw. 35 r.

Eertijds vrouw. *i*-stammen, die thans nog hun oorspronk. genus bewaard hebben, doch daarnaast in 't Dietsch ook verloop naar het mann. vertoonen (z. Add. bl. 171 der *Vondel-gr.*): *van den bruloft* Loh. 10 v. (vgl. Ohd. g. d. s. *brutloufti*)); *met sinen bruut* Mrt. 105 r.; *toten borste* Lg. 6 r., *op sinen borst* Lg. 35 r. (vgl. Ohd. g. s. *bruste*, d. s. *brusti*); *mit horen doecht* Mnlp. II 3035, *den rijcken const* Mnlp. I 18, *mit horen const* Lg. 170 v. (vgl. Ohd. g. s. *sinera kunsti*); (dat.) *den maghede* Lg. 158 v., *enen tederen magliet* Mrt. 96 r.; *in*, *mit den geyte* Parhl. 39 r., Thr. 25 v. (vgl. Ohd. g. of d. s. *keizzi*); *tot enen gifte* Delfsce B. Oz. c. 10 (of onz.? zie ben.; vgl. Ags. *þaere feohgyfte*); *mit horen melke* Lg. 138 r., *mit minen*, *horen melke* Rijmb. 9533, Ljm. 8 v. 48 r., *van den*, *metten melke* Sal. e. Marc. 9, 32, 36, Lg. 162 v., GR. 170 r., (acc.) *den m.* Ibid.; *mitten vust* St. 26 r.

(vgl. Ohd. d s. *fûsti*); (acc.) *den*, *mit enen overdracht* Keure v. Zeel. 24 r., Dietsche Bijbelvert. (Cat. mss. M. v. N. Lett. n°. 231) 195 v., *sinen dracht* Lg. 77 v.; (a.) *haren*, *uwen scout* Lsp. III, 11, 60 en 41, 74, *van den*, *bi uwen*, *sinen*, *dinen sculde* Thr. 99 r., GR. 36 v. 137 v., Mnlp. III 434, I 1589, (acc.) *den scult* Mnlp. III 405, Lg. 132 r., (d. of acc.) *sinen sc.* Keur v. Zeel. 24 r.; *in den heervaerdt* K. v. Zeel. 48 v., *jeghens den welvaert* Gentsce Collat. 141; *sinen*, *aen den rechter hant* Lic. 140 r., Thr. 125 r., *in den*, *horen hant* Lg. 9 r., Mnlp. I 1128, *uwen h.* Mnlp. II 3245; *dor den huyt* V. Hildeg. 73, 225 (vgl. Ohd. g. d. s. *hûti*); *met goeden aendacht* Gt. 47. (vgl. Ohd. *in unrehtero anadahti*); en voorts *om sinen noodtorfte* Lksp. I, 35, 42. *tot horen noottruft* Mrt. 38r., (acc.) *den notorft* Thak. 20 r., (a.) *uwen*, *haren noottorst* Lic. 42 r. 73 r. 98 r. 126 r., (a.) *sinen noedorft* Kron. v. Vl. 57 r., (a.) *sijnen noottorft* Lic. 287 r.; *met enen*, *groeten heercrachte* Kron. v. Vl. 247 r., Rijmkr. v. Vl. bl. 323; *van den*, (a) *den*, *overmits sinen cracht* Mrt. 117 r, st. Franc. 9344, Pau. 35 r. (acc.) *haren*, *sinen*, *uwen macht* Pau. 39 v., Lg. 131 v., fgl. 65 v.; *totten*, *in den*, *voer*, *van den toecoemst* Pau. 120 v. 101 v. 28v., Ap. 17 v. 89 v., Bpl. 7 r. 8 r., Bvu. 21 v., *van den toecoemste*, *na den nedercoemste*, *na den afcoemst*, *in den*, *tot sijnen nedercoemst* Lic. 16 r. 22 r. 26 r. 31 r. 40 r. 43 r., *van den afcomste* Exc. Cron. v. Br. 2 r., *van allen toecomste* Kron. v. Vl. 52 r., *voor den coomst* Sp. H. I[5], 25, 37, III[2], 35, 68; (acc). *den werelt* Ee. 145 r., Exc. Cr. v. Br. 202 r., GR. 157 v., Lic. 89 v. 130 r. 254 v., *in den werelt* Thr. 11 v. 27 v. 48 v.; *op*, *in*, *bi enen*, *in sinen*, *in den stat* Mrt. 145 r., Nt. 3 v., Lg. 10 v., Dietsche Bijbelvert. (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 231) 17 v. 227 v., Parhl. 10 v., Thak. 79 v., (acc.) *een edelen rijcken st.* Lic. 35 r., *binnen sinen*, *in den*, *uten*, *tot dien stede* Thak. 62 v, Lg. 156 r., Nt. 19 v., fgl. 8 r., (acc). *enen*, *uuten stede* fgl. 110 r. Mnlp. III 1126; (acc.) *menighen*, *den* (*mis*)*daet* Mnlp. II 1235, 3385, Thr. 60 v.; *bi horen wijsheit* Mnlp. IV 2301, *nae den*, *in den menscheyt* Thr. 2 v. 31 r., (d.) *den*, (acc.) *minen rechtvairdicheit* Thr. 57 v. 59 v., *tot den*

warheyt Thr. 58 r., *mit enen groten traechheit* Lg. 150 r., (acc.) *dien ondrachticheit* Lg. 159 v., *in den wijsheit* Pau. 96 r., *jeghens haren vriheit* Ap. 13 v., *mit haren scoenheit*, *in genen voerspoedich.*, *van den ongemetenh.*, *van allen wterlich.* Parhl. 83 r. 88 r. 115 v. 117 v., *in oetmoedigen verdrachlich.* Thak. 29 r., *mit groten iamerh.* Vb. 76 v., *om den wellustich.* GR 153 v., *in menighvoudigen goeth.* Gt. 58 r., *tot welcken overvloedich.* GR. 118 r., *menighen vrientschap* Mnlp. II 3691, enz. enz.

Somwijlen verloopt het vrouw. substant. ook naar het neutrum: *tmisdaet* Lic. 71 r. 156 v., *van dat overdaet* Dietsche Bijbelvert. (Cat. mss. M. v. N. Lett. n°. 231) 208 r.; *dat last* Sp. H. III[8], 1, 89, *tlast* Rijmkr. v. Vl. bl. 237 r., 286 r., Delfsce B. Reg. IV c. 9 en 21, *dlast* Gentsce Collat. 47, 81, Kron. v. Vl. 111 r.; *dit*, *dat graft* GR. 191 r., St. 22 v. 102 v., *een groet graft* fgs. 64 v., met *in den diepen graft* GR. 72 v. (vgl. Ohd. g. s. *dera pigrefti*); *dat borch* Rose 14083, *int*, *dat voerborch* Bs. 110 v. 120 v., Een devoet boecgen van den vrouwen souter (Utrecht, 1480) 12 v., GR. 6 r. 10 v. 62 r. 139 v. 201 r., Loh. 44 v., Thr. 59 v., Lg. 68 r., *'t voerborcht* Lg. 68 r.; *'t*, *dat hoechtijt* Passieb. (Cat. mss. M. v. N. Lett. n°. 311) 133, 134, 136, 137, 169, Loh. 37 r., naast *in der hoechtijt* Dietsche Bijbelvert. (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 231) 24 v.; *dat geboirte* Lic. 28 v.; *dit*, *dat melc* Lsp. III, 9, 16, Vrouw. heim. 310, 1148, 1181, 1444, *in tscrift* Mnlp. II 1470, Lksp. II, 48, 234, (*e*) *dat*, *dit scrift* Sw. 40 r., GR. 9 r. 20 v. 36 r. 122 r. 126 v. 175 r., nevens *in*, *onder*, *in die heylighe scrift* GR. 14 r. 125 r. enz.; *in dat gewelt* Sp. H. III[1], 23, 43, Gt. 27 v., *tgewelt* Rijmb. 6952, *dat ghewelt* Stf. 160 v., met *van minen gewelde* Vb. 123 r., *met groeten gewelde* Rijmkr. v. Vl. 323 r., *metten*, *met groten gewelt* Sp. H. III[4], 11, 92, III[2], 35, 42, *in minen gewout* St. 33 r. (ook m. a. s. *den geweld* Vb. 10 v.), nevens *met sire*, *in sier ghewelt* Sp. H. III[6], 40, 84, Brab. Y. I bl. 153, 511, II bl. 48, 119, 187, 202, 227, Sp. H. III[1], 3, 10, *in uwer*, *met groter gewelt* Rose 7703, Brab. Y. II bl. 210, *met vromer gewelde* Ib. 282, *uuter gewelt* Franc. bl. 135, *met siere gew.* Sp. H. III[4], 11, 16,

en 22, 40, enz. (vgl. b. v. Os. *an is giwaldi*); *int stede* Rijmkr. v. Vl. bl. 306, 308, 311, Brab. Y. II bl. 347, Mnl. Dram. bl. 494, *op*, *in tstat* V. Velth. V 18 en 41, Rose 11459, Brab. Y. II bl. 339, 357, 376, Exc. Cr. v. Brab. 111 r. 132 r. 172 r. 180 r. 195 v. enz. Vgl. ook nog *geduld* nevens Ohd. g. d. s. *gedulte*, *githulti*, Os. *mid githuldi*.

Aanm. Of, gelijk ik indertijd gedaan heb (z. bl. 58 der *Vondel-gr.*), ook bij *lust* (vgl. des *wellustes* Vb. 146 v., *van dinen luste* Thak. 136 v., *met groeten luste* Rijmkr. v. Vl. bl. 312, *ten luste*, *mit allen luste* Gt. 2 v. 33 v., enz., naast *nae alre*, *in enigher luste* Ibid. 2 v. 9 v. 14 r., *van alder well.* Bs. 14 r., (acc.) *enighe*, *sulcke*, *de wellust* Bs. 84 v. 104 v. 116 v., Bw. 113 v., *der well.* Bw. 48 v. 89 v. Bs. 156 r., (acc.) *die quade lust* St. 97 r. enz.) met zekerheid een zelfde proces is aan te nemen? Naast het Got. masc. *lustus* staat ten gevolge van verloop een Ohd. *i*-femin. *lust* (g. d. s. *lusti*), terwijl daarentegen het Ags., met overgang naar de mann. *a*-declinatie (nom. acc. s. en dat. pl. vielen reeds samen; vgl. ook *deád*, *flôd*, *vinter* enz.) een masc. *lust* (*lustes*, *luste*), en het Os., met een ten minste gedeeltelijk verloop naar de vrouw. *a*-buiging (een g. d. s. *lusto* en d. pl. *lustun*, *-on* vielen reeds samen met den g. d. s. op *-o*, en den d. pl. op *-un*, *-on* der vrouw. *a*-stammen), een fem. *lust* (n. a. pl. *lusta*, g. pl. *lustono*) heeft, naast den plur. *lusti*. In analogie nu met het Ohd. ware in het Oudrfrank. een vrouw. *lust* der *i*-declin. te vermoeden (ook hier vielen n. a. s. en n. a. pl. der mann. *i*- en der vr. *i*-stammen samen, evenals zeer waarschijnlijk de g. pl. en misschien daarenboven de dat. s. [1]);

1) Zie den dat. s. *fuoti* Ps. 65, 6, die aan een *fuotiu* KAN beantwoorden, evenals de Ohd. dat-.instr. *suni* aan *suniu*, uit **sunivâ*. Uit de overeenstemming van dezen casus zou dan het feit begrijpelijk worden, dat de mann. *u*-stam niet een *i*-mascul., maar een *i*-femininum werd; want met dit laatste kwam hij nog in één vorm meer overeen.

Misschien mag men op dezen weg ook ons in het Dietsch zeer gebruikelijk femin. *dood* verklaren, naast het masc. *dood*, Ohd. *tôt*, Ags. *deád*, Os. *dôd*, een *a*-stam, beide = het Got. masc. *dauthus*; alsmede *met groter*, *ut gere*, *op dese vloet* Rose 1444,

evengoed echter, in overeenstemming met het Os., een *lust* naar de vrouw. *a*-declin, want, al geeft onze Ondfrank. bron geen enkelv. genitief- en datiefvormen meer op *-o*, zoo mogen we, naar analogie van den Ohd. gen. *suno*, *fridoo*, den Os. g. d. *sunó*, en de Ags. Ofr. vormen op *-a*, gerust ook een oorspronk. Ondfrank. g. d. s., voor 't minst althans een g. s. *lusto* aannemen. Ja, met het oog op een gen. *dôdis*, *frithis* in de Karol. Ps. (z. Cos. Taalb. III, 26 en 35), laat zich nevens beide of nevens een der beide genoemde vrouw. vormen ook een met het Ags. mann. *lust* analoog Ondrfrank. *a*-masculinum *lust* denken, dat alzoo, zonder de vermiddeling van een analogisch gevormden vrouw. genit. *lustes* der *i*-buiging, de Dietsche mann. declinatie zou kunnen verklaren.

Evenzoo verkeeren we omtrent de geschiedenis van *lucht* in onzekerheid. Met den meest gebruikelijken Dietschen vrouw. vorm zijn vereenigbaar het Ohd. *i*-femininum *luft* (g. d. s. *lufte*, *-lufti*), dat, zoo 't niet oorspronkelijk is, met een mann. of vr. *luftus* identisch zou kunnen zijn (over de onzekerheid van 't genus van dit Got. nomen z. GALLÉE Gut.), en 't Ags. femin. *lyft*, dat blijkens zijn umlaut en a. s. *lyft* een *i*-stam, en wel een oorspr. *i*-stam is, daar een verloop der *u*-declin. naar de *i*-buiging in dit dialect minstgenomen zeer onwaarschijnlijk is. Aan een hiernaar te vermoeden Ondrfr. gen. *luftes* beantwoordt het Dietsche »om *die quade luchts* wil", GR. 176 v. Of zulk een genitief echter de vormen *des luchtes* Vb. 17 v., Lic. 21 r., *veel luchtes* Bi. 298 r., en *in den lucht(e)* Lic. 6 r. 21 r. 111 v., Lg. 133 v., heeft te voorschijn gebracht, kan betwijfeld worden, wanneer men let op den Ohd. a. pl. *luft* en het On. onz.

5792, Sp. H. III[7], 43, 57, *uter*, *op die vloet*, *totter groter vloet*, Dietsche Bijbelvert. (Cat. d. M. v. N. Lett. mss. n°. 231) 36 r. 37 v. 45 v., *metter*, *in*, *van der*, *totter vloet* Kron. v. Vl. 115 r., Bi. 20 r. 217 r., Delfsce Bijb. Reg. I c. 30 en 38, III c. 17, Judic. c. 2, Ohd. *fluot* (g. d. s. *fluote*, *fluoti*), Os. *thiu* en *thia fluod*, (*i*- of *u* stam?), nevens (acc.) *sinen*, *haren vloet* Vb. 59 v. 98 v., *eenen vl.* Lic. 23 r., Os. *thena flôd*, *thes flôdes*, enz, Ags. *flôd*, pl. *flôdas*, enz., beide = Got. *flodus*, welks genus evenwel onzeker is (z. GALLÉE Gut.).

a-nomen *lopt*, dat zelfs met een mogelijk Got. neutr. *luftu* identisch zou kunnen zijn [1]).

Ook omtrent *des vruchts* Lic. 51 v., en *met quaden liste* Kron. v. Vl. 18 r., is de beslissing moeilijk. Vgl. Os. *fagares fruhtes* (pl. n. *fruhti*, g. *fruhtio*), naast Ohd. (acc.) *ginuhtsama fruht* Tat. 105, 2, Ofri. (n. s.) *thiu fruht*, beide waarschijnlijk oorspr. een *u*-stam, overgenomen uit het Lat. *fructus* (vgl. voor de *ch*, uit *c*, *ambacht*, *pacht*, *dichten*, *trachten*, enz.). En naast den Got. *i*-stam, met onbekend genus (z. GALLÉE Gut.), Ohd. *list* (g. d. s. *listi*, n. a. pl. *listi*) en *list* (g. s. *listes*, n. pl. *lista*), Os. *list*, dat we alleen aantreffen als a. p. *listi*, d. *listiun*, dus als *i*-stam, met niet vast te stellen geslacht, Ags. *list* (a. s. *ealle list*, en n. a. pl. *listas*), welks laatste vorm met *cräftas* is te vergelijken.

B.

Voor het indringen van een *-e* in den 1sten en 4den nv. enk. van vrouw. *i*-stammen (z. *Vondel-gr.* § 34 en Add. bl. 167) vgl. men nog de volgende mominatieven en accusatieven: *geen sculde*(s.) GR. 119 v. 220 v., Gt. 23 r. *die scrifte*(s.) Vb. 58 r. 133 v. 143 v. 157 v., GR. 171 v. 172 r., *comenscape*(s.) Vb. 147 r., (*een*) *luste* Ibid., Lic. 10 r. 14 r., (*een*) *welluste* Vb. 43 v. 131 v., Thak. 149 r., Gt. 18 v., *tot die ewige bliscape* Vb. 148 v., *vrientscape* Vb. 137 r., *mijne ridderscape* Vb. 77 r., *die bootscape*(s.) Vb 27 v. 67 r. 107 v. 111 v. 113 v., *gemeenscape* Vb. 138 r., *ene drachte* Vb. 41 v., (n. s.) *mijne borste* Stf. 114 v., *voer u*, *bi die borste*(s.) GR. 151 r. 167 r., (vgl. Ohd. g. d. s. *bruste*, *-i*), *dese*, *een ghifte* Exc. Cron. v. Brab. 12 r. 165 v., Rein. pr.

---

1) Of het Ags. *lyftes* Dôm. D. 55, een parallel van *worldes*, en het Ex. 74 te lezen *hâtvendne lyft* wellicht een door invloed van dien genit. naar de mann. *i*-declin. verloopen vorm is? Vgl. *cräft*, dat zelfs geheel tot de mann. *a*-buiging is overgegaan. Voor de mogelijkheid van het ontstaan van een Os. *thie luft* Hel. C. 3144. naast *thiu luft* Ib. M., pleiten *mid them craft* Hel. M. 5970, *thesan werold* Hel. 5629.

72 r., Lic. 38 r. 67 v. 69 r., Bpl. 21 r., *haeste* Lsp. III, 10. 163, *die melke* Parhl. 52 r. 54 r. v. 70 v. 71 r. 76 v. 78 r. 98 v., Ap. 80 r., Pau. 31 r., Nt. 29 r., *een vruchte* Lic. 15 r., *die derde vruchte* Lg. 52 v., *die luchte* Lic. 43 r., Rein. pr. 74 r., Vb. 15 v. 16 r. 76 v. 83 r. 125 r. 159 r., *voorspoede* Lic. 43 r, *een borghe* (arx) St. 91 v., *om liste* Vb. 156 r., *hare*, *mijne liste*(s.) Mnlp. II 3819 var., Vb. 72 v. 85 *die laste*(s.) Thak. 163 r., Lic 134 v., (a.) *ene grafte* Nt. 65 r., *de grachte*(s) Mel. St. X 504, *die nachte*(s.) fgl. 136 v., *een worste* Rein. pr. 2 r.; evenals nog *clachte*(s.) Kron. v. Vl. 22 v. 201 v., Keure v. Zeel. 27 v. 52 v., *een crachte* Parhl. 106 v, Vb. 11 v. 25 v. 59 r., Thak. 36 v., *duechde*(s.) Parhl 15 r. 16 r. 25 r. 27 r., *toevluchte* Ibid. 89 r. 138 v., *die vluchte* Vb. 57 r., Exc. Cr. v. Brab. 86 r., *die vruchte*(s.) Thak. 68 r. 158 v., *machte*(s.) Vb 8 r. 59 r. 91 r., St. 44 v., *noottorfte* Leksp. I, 16, 20, D. Doct. I 885, Thak. 119 r., Parhl. 130 v., Vb. 12 r. v. 84 v., *uwe nootdorste* Lic. 49 r., *conste* Vb. 8 v. 156 v., *sine toecoemste* Vb. 17 r. 39 r., *die afcoemste* Exc. Cron. v. Br. 47 v., (*die*) *anxte*(s.) fgs. 62 v., Bvu. 30 v., Vb. 139 v., enz. enz.

Voor een verloop naar de zw. buiging (vgl. *Vondel-gr.* bl. 167, Iste D.) zie nog: *met alre clachten* Parhl. 4 r., *der*, *mitter melken* Ib. 78 r. 100 r. 101 v., *van der, deser*, (gen. s.) *der vruchten* Ibid. 97 r., Nt. 38 r, Ap. 159 r., Dietsche Bijbvrt. (Cat. mss. M. v. L. nº. 231) 2 r., Mnlp. III 1001, *ter vlochten* Brab. Y. II bl. 206, 208, *met eenre vluchten* Parhl. 9 v., *mit alre aendachten* Dboeck des guld. Throens, te Haarl., 1484, f. 56 r., *mit uwer crachten* Parhl. 87 r., *van dusdanigher crachten* GR. 11 v., *mit sijnre*, *van mijnre craften* Thak. 97 v., Vb. 67 v., *der hoger machten* (dat.) Thak. 82 v., *in der machten* Brab. Y. I bl. 29, *mit groter machten* Drc. 44 v., Lic. 31 r., *bi der borsten*, *metter vuysten* Leg. v. st. Franc. ges. (Cat. mss. M. v. N. Lett. nº. 267) 92 r., 25 r., *van alre sculden* Db. d. guld. Throens, te Haarl. 1484, f. 28 v. (vgl. Ohd. g. d. s. *sculde*, *-i*), *in onser noottruften* Ibid. 9 r., *in der scriften* Mrt. 138 v., Bi. 215 r., *in der graften* Exc. Cr. v. Brab. 157 v., *van*, *tot eenre ghiften*

Lsp. III, 3, 316, Lg. 112 v., *metter ghiften* Drc. 75 v., *van welcker ghiften* Exc. Cr. v. Br. 131 v., *met dijnre*, *sijnre listen* Rein. pr. 34 v., Brab. Y. I bl. 478, *van geenre doechden* Parhl. 40 v., *der gewaeriger doechden* (dat.) Ibid. 50 r., *ter bancken* Exc. Cr. v. Brab. 112 v. (vgl. Os. *an is benki*), *van der*, *sijnre comsten* Ib. 51 r., Brab. Y. I bl. 507, Mnlp. I 407, *bi mijnre*, *mit hoerre consten*, *in der*, *mit alre consten* Rein. pr. 44. r., Db. d. guld. Throens, te Haarl. 1484, 35 r. 58 v. 74., *met groter gunsten* GR. 34 r., *van sijnre*, *wt der luchten* Rein. pr. 74 v., Lic. 21 r., *in der luchten* Drc. 28 v. 63 r. *totter*, *ter bruloften*. Bvu. 12 r., Ee. 33 v., Nt. 30 v., *in der nachten* Dietsche Bijbelvert. (Cat. M. v. N. L. mss. n°. 231) 16 v. 127 v. 168 v. 231 v., *van*, *in der*, *in zijnder geboerten* Bw. 35 v. 36 r. 38 v. 41 v. 104 v. 107 r., Lic. 54 r. 55 r. 109 r., *met*, *van groter bliscapen* Vb. 22 v., Drc. 55 r. 82 v., GR. 135 r., Exc. Cr. v. Brab. 111 v. 124 v., *ter blijscapen* Vb. 29 r., *totter waerscappen* GR. 231 v., *mit onwtsprekeliker boetscappen* Db. d. guld. Throens, te Haarl. 1484, 56 r., *in deser tijden* Bw. 151 v. enz. enz.

II.

Een tweede persoon enkelv. op -TST(E) *of* TS.

Een 2den pers. enk. met bovengenoemd suffix ontmoet men herhaaldelijk in het Dietsche proza (zelden in de poëzie). Vgl. *du saltste*, *sultst(e)*, *sultstu* Delfsce Bijb. Joz. c. 1, 7, 8, 11, Macch. 1 c. 6, 11, 13, II c. 7, Judic. c. 4, 6, 7, 9, 11, Reg. I c. 9, 10, 14, 20, 22, 23, 24, II c. 3, 5, 11, III 8, Summe le Roy 121, Bw. 6 r. 9 r. 11 v. 18 r. 34 r. 59 r. 60 r. 64 v. 89 r. 121 r. 133 r., Bs. 5 r. 63 r. 67 r. 89 r. 119 r. 158 r., Vb. 2 v. 3 r. 12 r. 86 v. 92 r. 94 r. 105 r., enz.; *du wiltste*, *wiltstu*, *willetstu* Delfsce B. Judic. c. 4, 13, 14, Reg. I c. 14, 21, II c. 13, 24, III c. 3, IV c. 20, Bw. 7 v. 11 r. 29 r. 36 r. 56 v. 82 v. 95 r. 114 v. 127 r. 130 r. 134 r., Bs. 1 v. 6 v. 12 r. 25 v. 90 r. 180 r., Vb. 3 r. v. 5 r. 11 v. 12 r. 89 v. 91 v. 93 r., *du wilts*

Delfsce B. Joz. 2, st. Franc. 5925; *du doets* Lic. 51 r. 102. v., Brab. Y. I bl. 151, Bpl. 48 r., *du doetste*, *doetste* St. 5 r. 7 v. 41 v. 50 v. 55 v., Vb. 37 r. 74 r. 77 r. 83 r. 95 r. 146 v., GR. 82 v. 185 v., Lic. 135 v., Delfsce B. Gen. c. 21, Exod. c. 5, 18, Joz. c. 1, Reg. c. I 19, II c. 3, III 2, 19, Judic. c. 11, 16, 18, Bs. 22 r., Lg. 28 v., Ee. 70 r. 78 r. 80 r. 86 r., Bpl. 53 v., fgs. 82 v., Ljm. 26 r. 28 v., Loh. 10 r. 22 r. 24 v., Stf. 75 v., enz.; *du -sietste*, *zietstu* Delfsce B. Gen. c. 27, Judic. 7, 9, Reg. II 7, 11, IV 2, Macch. II c. 7, Bw. 59 v. 128 v. Bs. 10 r. 11 r. 33 r. v. 47 v. 67 r. 94 v. 116 r., Vb. 3 v. 23 v. 91 v. 130 r., Arent Bosman (1496) 17 v., St. 5 r. 42 r. 45 v. 97 r., GR. 119 r., Exc. Cron. v. Brab. 86 r., Gt. 35 v., Lic. 6 v. 21 r. 50 v. 97 r. 259 v. 268 r., Bvu. 8 r. 24 r. 31 v. 34 r., Bpl. 76 r., Ee. 113 v., Thr. 64 r., Loh. 16 v. 34 r., Lg. 7 r. 41 v. enz.; *du sijts*, *sijtstu* Lic. 49 v. 101 v. 141 r., Loh. 29 v., Bpl. 26 r. 29 r., Exc. Cron. v. Brab. 36 r. v., Delfsce B. Macch. I c. 10, Reg. II c. 18, III c. 10, 12, 18, 21, Bw. 9 r., Bs. 42 r., Passieb. (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n°. 311) 516, Ee. 112 r. 152 r. enz.; *du -staets* Lic. 58 r. 111 r. 137 v., Bpl. 37 r., *du staetste*, *-staetstu* Bvu. 46 v., Pau. 108 r. 114 r., Stf. 5 r., Vb. 1 v. 3 r. 78 v. 92 r., St. 97 r., Delfsce B. Exod. c. 3, Joz. c. 5, Reg. II c. 14, Lic. 254 r., Bs. 25 v. 95 r., Bw. 122 v., Parhl. 117 r., Stf. 139 r. enz.; *du gaetste*, *gaetstu* Loh. 69 r. 71 r., Ee. 36 v., Stf. 32 v., Lg. 23 r. 28 r., St. 69 v., Vb. 68 v. 95 r., Stf. 63 r., Delfsce B. Ruth c. 2., Reg. I c. 30, II c. 19, Ecclesiastes c. 4, Ecclesiasticus c. 2, 8, Zach. c. 2, enz.; *du slaetste*, *slaetstu* Loh. 23 r., Ee. 181 v., Bs. 69 r., Delfsce B. Judic. c. 16, GR. 99 v. enz.; *du ontfaetste* Mrt. 43 r.; *du hebtste*, *heeftstu* Vb. 21 r., Delfsce B. Judic. c. 8, 11, 14, Reg. I c. 13, 15, IV c. 6, Oz. c. 9., enz.; *du waertste*, *wairtstu* Lic. 53 v. 268 r., Thr. 23 v. 94 v., Lg. 51 v., Bpl. 65 v., Delfsce B. Ruth c. 3, Abd. c. 1, enz.; *du schijntste* fgs. 95 r.; *toentstu* fgs. 81 r.; *du waentste* (praes.) Loh. 28 r.; *du verstoertste* (pr.) Lic. 268 r.; *saytstu* (pr.) Ee. 40 r.; *du geeftste* Thr. 38 v.; *du maectste*, *meyntste* (praes.) fgs. 59 v.; *du segtste* fgl. 113 r., *du segts* Bpl. 31 r.

40 v. 48 r. 65 r. 72 v. 74 v.; *du legts* Bpl. 24 v.; *du begheertste* Ljm. 24 v.; *du moechts* Bpl. 26 v.; *plegetstu* Parhl. 96 v.; *du keertste* Delfsce B. Ruth c. 3, Reg. III c. 2, *du voeltste*, *voeltstu* Bs. 51 r. 75 v.; *du mintste*, *weentstu*, *hoertstu*, *spietstu*, *du volchdetste*, *(ge)hoertste*, *d. gaeftste*, *d. levertste*, *d. dientste*, *d. verstoertste*, *waentstu*, *d. bekentste*, *d. verduwetste*, *d. bezweertste*, *d. valtste*, *gebaertstu*, Delfsce B. Judic. c. 14, Reg. I c 1, 15, 28, II c. 7, III c. 8, 11, 12, 18, Deuter. c. 13, 16, Joel c. 10, Cantic. c. 5, Ecclesiasticus c. 11, 28, Orat. Salom., Ysai. c. 45, enz.

De oorzaken van het ontstaan dezer abnormale suffixen schijnen verschillend te zijn geweest. Voor *du saltste*, *sultste*, *sultstu*, *d. wiltste*, *wilts* hebben we gewis aan de oorspronkelijke vormen *du salt*, *sult*, *wilt* te denken, die het achtervoegsel *ste* of *s* der normale verba niet, zooals anders gewoonlijk, in plaats van hun uitgang *t*, maar daarachter aannamen. Voor de andere vormen moeten als factoren werkzaam zijn geweest èn de verwarring van den singul. en plural. des 2den pers. (vgl. *Vondel-gramm.* § 191) èn de invloed der zwakke praeterita en der verba, met een op *t* uitgaanden wortel. Bezigde men bij genoemde verwarring een enkelv. en een meerv. vorm in één zin naast elkaar (als »*Doghedi* om Gode dit ongemac — Of *doghestu* dit wee Dor dijns selves"; z. v. *Vondel-gr.* t. a. p.), veroorloofde men zich het gebruik van een *gi segste*, *ghi hebste* (z. ald.), *ghi ontsieste* Lg. 103 r., *ghi woudes* Bvu. 17 r., *datstu hadt* Stf. 53 v., *datstu dient* Stf. 75 v. 87 v., dan kon men er ook allicht toe komen achter een pluralis, op *-t*, het suffix des singul. te hangen en dien vorm met *du* te verbinden; te meer dewijl vormen, als *doetstu*, *levetstu*, *moetstu*, *weetstu*, *laetstu*, *raetstu*, *bidste*, *du daets(te)*, *d. levets(te)*, *d. moetste*, *weetste*, *d. laets(te)*, enz., het oor reeds aan een verbinding *ts*, *tste* gewend hadden.

III.

De vorm VAN DES *en een nominatief-accusatief* DES, WES.

Bekend zijn uit het Dietsch constructies, als b. v. »*Dies* ic hebbe, sal ic u geven", „Dien leent hy *dies* hy hevet brocht", »Een deel *des* ic daer verstont", enz., met een relatief in den casus van het weggelaten antecedent (z. *Vondel-gramm.* § 22). Even vaak, zoo niet vaker, bezigde men om hetzelfde uit te drukken, in plaats van *des*, ook *van dat*, d. i. *van* ter omschrijving en *dat* als relatief, met het na een praepositie regelmatig weggelaten antecedent. Zinnen, als » *Van dat* ic hebbe, sal ic u geven", »Dien leent hy *van dat* hy hevet brocht", »Een deel *van dat* ic daer verstont", hadden hetzelfde burgerrecht als eerstgenoemde. Met deze dubbele woordvoeging evenwel stelde zich de taal nog niet tevreden. Gelijk herhaaldelijk in gelijke gevallen, vormde ze uit de vereeniging of liever de verwarring der beide eerste daarenboven een derde, welke, als zoodanig, met de *strenge* grammatica natuurlijk in tegenspraak moest staan, doch niettemin een krachtig leven wist te ontwikkelen; m. a. w. naast en uit de constructies met *des* en *van dat* ontstond een in het Dietsch zeer gebruikelijke monsterconstructie, met *van des*, *van dies*. Zie b. v.: »Die thiende deel te stelen plach *Van des* men gaf op elken dach", V. Hildeg. 4, 398, waar *des* of *van dat* even goed op hun plaats zouden wezen; voorts: »Begheren is die eerste raet *Van des* daer schiet off vallen mach", Ibid. 555; »Die — lonen sal *Van des* men pleecht in desen leven," Ib. 46, 87: »ic mocht u wel helpen zaen *Van des* u deert", Ib. 74, 179; »Die is sculdich inder zake *Van des* hi doet", Ib. 78, 103; »ic wil u antwoerde gheven *Van des* ghi vraecht", Ib. 102, 23; »verclaers te doene *van dies* men hem vraghen zal", Gentsce Collatie, 107; »hemlieden te instruwerne *van dies* hij weet", Ibid. 230; »dat hij u doen zoude nemmermeer *van dies* gheschiet es", Ib. 259; »te sprekene — *van dies*ser ancleven mach", Ib. 267; .hare — te wrekene *van des* hare

Robbracht — ghedaen hadde", Kron. v. Vl. 26 r.; »om remissie — *van des* hy mesdaen hadde", Ib. 147 r.; »te wrekene *van des* hem — mesdaen was", Ib. 188 r.; »Clais die goudsmit — betailt in mynderinge *van des* men him sculdich was", Oorl. v. Aelbr. v. Be. 372; »gerekent mit Willem Havering — *van des* men hi .ı sculdich was", Ib. 369; »*van des* God wilt ghehingen Soe en helpt geen wederdingen", Brab. Y. II, bl. 17; »Aldus grave Lodewijc ghedochte *Van des* hem Antwerpen dede", Ib. bl. 153; »Te hebbene groete berauwenesse *Van dies* hi ane — Karel dede", Rijmkr. v. Vl. 3736; »In baten *van dies* — Gheviel te doene," en »Van al *dies* voren es ghesciet, Daer af ne wil wi betren niet", Ib. 7380 en 7389; »du heves mi — geleert *van dies* ic niet en wiste", Maerl. Stroph. Ged. bl. 8; »'t grosse mach ic hu bedieden *Van dies* hi leerde", st. Am. I 1665; (z. n. Ibid. I 579, 588, 948, Rose 10858, Rein. proza 35 r., 108 v., Leidsch Kb. 190, Gentsce Coll. 261, Kron. v. Vl. 98 v. 234 r. 275 v., Oorl. v. Aelbr. v. Be. 330, 333, 370, Brab. Y. II bl. 36, 211, V. Hildeg. 8, 71; 87, 286; 106, 26 en 98; 111, 2; V. Velth. V, 11, slot, Mnlp. IV 1470, enz. enz. [1]).

Dat men in dergelijke zinnen, vooral toen de attractie *des* eenigszins in onbruik raakte, *van des* voor identisch begon aan te zien met *van dat*, is begrijpelijk. Van daar was het dan slechts één stap om, bij weglating der praepositie, *des*, *dies* met *dat* gelijk te stellen en als relatief in nominativo en accusativo te bezigen; als b. v. in: »van 't ghuent *dies* men — bevinden zoude", Gentsce Collat. 251; »om yet *dies* daer an

---

1) In navolging hiervan bezigt de vertaler der Gesta Roman. zelfs een demonstr. *van des* voor *van dat* of *daarvan*; z. fol. 75 v. Een met het ontstaan van dit *van des* analoge ontwikkeling vinden we in het Dietsche *om des*, uit de causatieve partikels *omdat* en *des*: „Sent si hier quam met droefheden *Om dies* die hertoginne seide Van harer minnen die waarheide," Borchgr. v. Vergi, 1000; „Die (*l.* Dies) heeft hem die Godinne beraden *Om des* dat hem die Theben versmaden," Mnlp. IV 2120; „Ic sels u gaern berechten twy, *Om des* ghi hebt ghevraeghet mi," V. Hildeg. 32, 100; (z.n. Grimb. O. I 1980, 2164, 3053, Rose 2196, 2950, 4356, 11226, 11949).

cleven mach", Ib. 117; »naer al 't ghuent *diesser* af ghedaen worde", Ib. 144; »gehoort sijnde op al *des* sy bybringen sullen", Kron v. Vl. 154 v.: »in allen *dyes* si met hem — voerden, Dboeck v. d. Drie Kon., Delf, 1479, f. 45 v.; »*des* ter hooger vierscare behoert, sullen 's graven mannen berechten", Keure v. Zeel. 46 r.; »Dat hi in al *des* God bevelt Sinen wille niet en stelt", Brab. Y. II bl. 17; »op al *Des* daer ane cleeft", Ib. 74; enz.

In den wisselvorm met *w*, als *wes*, *wies*: »*wes* daer nyet en behoirt, sullen scepenen berechten", Keure v. Zeel. 46 r.; »elc gheloefde te — houwen *Wes* hi daer af soude uutspreken", Brab. Y. II bl. 284; »Om vast te houdene *Wes* daer gedaen soude wesen", Ib. 299; »tghuent *wies* wy — ghelast hebben", Gentsce Coll. 482; »hoe cleyn ist *wes* dat ic doe", Thom. a Kemp. Die mi navolghet (Cat. mss d. M. v. N. Lett. n°. 339) 97 r.; »daer ment al — lonen sal *Wes* ter werlt is gheploghen", V. Hild. 106, 107; enz. En als indefiniet-relatief, als (*soe*) *wes* of *wies*, in: »Eerst so was vergheven al Den commune — *Wies* dat si hadden ghedaen", Rijmkr. v. Vl. 9249; »Dat hi — Vergaf — *Wies* — ware ghesciet", Ib. 10376; »si woude doen *soe wes* si — doen mochte", Cl. v. d. lagh. l. 107; »ende *wies* — ghedaen zal worden, dat zal stedehouden", Gentsce Coll. 466; »*wies* dat bij hemlieden ghedaen wordde — dat sy dat — houden souden", Kron. v. Vl. 197 v.; »soe *wes* profijt dat daer of comt, sal onze Baliu — upbueren", Oorl. v. Aelbr. v. Be. 524; »ende *wes* daer af quame, dair soude onse Baliu — of hebben", Ibid.; »*wies* hy ghedaen — heeft, hy — noynt en was in advyse — contrarie dien te doene", Gentsche Coll. 105; enz.

En hoe weinig vreemd den Dietscher dit soort van nieuwe nominatief- en accusatiefvormen geweest is, blijkt uit de navolging bij het interrogatief, dat lang niet zeldzaam als *wes* en *wies* wordt aangetroffen. Vgl.: »gevende te kennen *wies* sy — ghetracteert hadden", Kron. v. Vl. 129 v.; »te paesschen sal ic u overscriven *wes* ic bevonden sal hebben", Ibid. 177 r.; »te bescriven *wes* die stede daer had an bossen", Oorl. v. Aelbr. v.

Be. 430; »te raden *wies* hi doen soude", Ib. 426; »daer af dat men lettel weet *wies* zy vooren hebben", Gentsce Coll. 163; »hebben si geseit — *wes* hem ghevallen is", Dboeck v. d. Drie Kon., Delf, 1479, f. 47 v.; »als sij niet en wisten *wes* gods wille was", Gesta Roman., Gouda, 1481, f. 9 v.; »sal ic vort scriven — *Wes* den heren es ghesciet," Brab. Y. II bl. 5; »willic u seggen vort *Wes* hi begreep, Ib. 56; »ende wil u vort doen bediet *Wes* van der saken es ghesciet," Ib. 59; enz.

Zie voor nog meer vbb. van een dergel. relat. Mnlp. I 537, 1515, 1871, 1934, 2658, 3109, 3228, II 79, 523, 642, 1251, 1297, 3077, 3093, IV 9, 613, 659, 1175, enz., Brab. Y. II bl. 39, 73, 110, 135, 166, 234, 300, 304, 309, 347, enz., Leidsch Keurb. bl. 6, 8, 14, 16, 24, 26, 65, 116, 176, 189, 355, 372, 422, 423, 435, 493, 509, 535, Cl. v. d. lagh. l. 7, 79, 145, Gentsce Coll. 73, 154, 159, 202, 206, Oorl. v. Aelbr. v. Bei. 536, Kron. v. Vl. II 125, 129, 135, 156, Saksenspieg. 7 r. v. 9 r. 12 v. 14 r. v. enz. enz.

IV.

Iets over Dietsche adjectieven op -E.

Naast adjectieven, als *bloode*, *blide*, *reine*, *milde*, *woeste*, *wilde* en dergelijke, waaraan regelmatig in de Oudgermaansche dialecten een vorm op *-i* (*-ja*) beantwoordt, treft men er in het Dietsch ook nog andere aan, wier suffix *-e* slechts hier en daar een Oudgerm. uitgang *-i* naast zich heeft. Als:

(GE)RECHTE (Mhd. *gerichte*, doch Ags. *riht*, Ohd. *gereht*, *greht*): »hier bi ist *rechte* dat", Delfsce B. Hesth. c. 1; »du biste *gherechte*, Ib. c. 13; »die man was simpel ende *gherechte*", Ib. Johel c. 1; »bin ic *gherechte*", Ib. c. 10; »Dat u *rechte* dunct", Ib. Reg. II c. 18; (z. v. Delfsce B. Johel c. 1, 12, 15, Deut. c. 16, Ecclesiastes c. 7, Lg. 161 v.). SACHTE (Ohd. *semfte*, Ags. *sêfte*, doch ook Ohd. *unsamft* en *unsemfti*, Ags. als adv. *sôfto*):

»si — wort *sachte*", Parhl. 129 v.; »dat hi *sochte* was", Rijmkr. v. Vlaand. bl. 99; »haer lichaem was *sachte* als zyde", Exc. Cron. v. Brab. 37 r.; »Ende hi sel hem *sachte* werden", Ap. 145 r.; »Die ademe is licht ende warm ende *sachte*", Lg. 55 r.; »so was de ghone Een deel *sachte* jegen de kerke," Sp. H. III[5], 37, 15; (z. n. Lksp. I, 32, 94, II, 48, 1097, Sp. H. III[8], 9, 15, III[3], 43, 35, III[5], 44, 48, III[7], 57, 78, Rijmb. 7523, st. Franc. 9134, enz.). Stercke (On. *sterckr*, doch Os. *stark*, Ohd. *starc*, Ags. *stearc*): »wes *stercke*", Delfsce B. Tob. c. 5; »ten is man so *starcke*", Lev. d. h. Barbara, 10 v.; »die mochte *starcke* maken", GR. 49 v.; »nu is hi *stercke*", Bvu. 2 v.; »Op dat hi dat vast ende *starcke* make", Ap. 148 r.; »om u herte *starcke* te maken", Pau. 99 v.; »Daer si hem so *stercke* werden", Sp. H. III[8], 49, 73. Strenghe (Ohd. *strengi*, Ags. *strenge*, maar On. *strangr*): »die wreetheyt sel *strenghe* wesen", Bvu. 33 v.; »eer du *strenge* zijs", Bpl. 6 r.; »du hebste altijt *strenge* gheweest", Thr. 114 r.; »was hi manlic ende *strenghe*", Lg. 62 v. Vaste (Ohd. *fasti*, *festi*, maar Ags *fäst*, Os. *fast*, On. *fastr*): »die stadt, die seer *vaste* was", Exc. Cron. v. Brab. 179 v.; »das hi *vaste* ende stantaftich soude wesen", Vb. 70 v.; »Den tor van Syon *vaste* ende scone", Brab. Y. I bl. 342; »dat alle dese stucken *vaste* zijn", Ibid. 689; »onse hope is *vaste*", Pau. 53 r.; »die een weecke sal die belofte *vaste* maken", Thr. 37 r.; »heeft de coerde *vaste* ghemaect", GR. 146 v.; (z. v. Dietsce D. I 509, Tien pl. 1230, Rose 10016, 13716, Sp. H. III[8], 49, 23, Alex. VI 232, V. Velth. V 30, enz.). Wise (Ohd. *wîsi* en *wîs*, Os. Ags. alleen *wîs*, *vîs*): »hi es alsoe *wise*", St. 93 r.; »opdat ghi niet *wise* en sijt", Pau 20 r.

Bij weer andere Dietsche bijvoeg. nwoorden op *-e* zoekt men tevergeefs naar een Oudgerm. vorm op *-i*. Zie b. v. Arme: »si waren rijck of *arme*", Vb. 61 r.; »dat si *arme* worden", Brab. Y. II bl. 244; »doe hi *erme* was", »wi sijn oec *erme*", fgs. 57 v. 68 r.; »die was *arme*", St. 81 v. 98 v.; »die here gaet *arme* in sijn rike", Bvu. 58 r.; »al waren si *arme*", fgs. 19 r.; »dese ioncfrouwe dus cleene, dus *arme*", Lic. 26 v.; »die daer *arme* was", GR. 23 v.; (z. v. Lksp. III, 3, 283, Teest. 1300,

1329, 1687, Vb. 40 r. 41 v., GR. 175 v., St. 103 r. 114 r. 117 r., Stf. 139 r . Bvu. 3 r.). Diepe: »die putte is seer *diepe*", Lic. 101 v.; »die *diepe* ende verborghen sijn", Delfsce B. Dan. 2; »dat water is mij te *diepe*", fgl. 114 r.; (z. n. Tien pl. 19, Rose 1327, 5736, 9562, Teest. 2324, Lanc. II 10112). Groote: »*groote* geluck", Lic. 43 v.; »*grote* geval", Brab. Y. I bl. 48; »hoe *grote* hertsere", Vb. 51 r.; »*groete* hertseer", St. 38 v.; »*grote* ghecrijsch", Exc. Cron. v. Brab. 156 v.; »*grote* Baertaengen", Sp. Hist. III^1, 8, 55 en 27, 34, III^2, 1, 21, III^6, 51, 19; »*grote* ontsich", Ap. 6 r.; »*grote* Karl, *grote* Bulgren", Sp. H. IV^1, 1, 52; 39, 103; 53, 53; III^8, 44, 9; »*grote* Azien", Sp. H. III^2, 20, 20; »*grote* volck", Sp. H. III^5, 53, 77; »het en is gheen sondaer also *grote*", fgl. 29 r.; »hoe mardocheus — *grote* (was)", Delfsce B. Hesth. c. 10; »hoe *grote* die vrede is", Bw. 37 r.; »hoe *grote* torment", Bvu. 11 v.; »hoe *grote* die vroechden sijn", Bvu. 53 v.: »die heeft hi oec *grote* ghemaect", Pau. 15 r.; (z. v. Bvu. 54 r., Lg. 155 v., Pau. 24 r. 63 r. enz.). Hoghe: »hi maecte — elcken stapel — drie cubitus *hoghe*", Delfsce B. Reg. I c. 7; »twee enghel -- tien cubiten *hoghe*", Ibid. c. 6; »die materie is *hoghe*", Bw. 14 v.; »Niet en laet di groot wesen noch *hoghe*", »dat *hoghe* is", Thak. 30 r. 34 v.; »die wech is *hoghe*", Passieb. (Cat. mss. d. M. v. Ned. Lett. n°. 315) 85 v.; »wantet water *hoghe* was", Exc. Cron. v. Brab. 59 v.; (z. n. Geert Grote's Dietsche Vertal. bl. 65, Delfsce B. Ysai. c. 10, Johel c. 26, Rein. v. Montalb. 630, Alex. IV 1338, Sp. Hist. III^1, 37, 13, III^3, 11, 53; 15, 30 en 37, 30, III^3, 40, 60, Brab. Y. I bl. 23, 43, 78, 81, II bl. 30, Lksp. I, 3, 24, II, 17, 6, Drc. 28 r., St. 88 r., Vb. 101 r., Bs. 49 v. 52 r., Kron. v. Vlaand. II 31, 236, 238, 240, 243, 251, 252, fgl. 139 r.). Cloecke: »die *cloecke* is", GR. 86 r. Crancke: »so vijnt ghi u selven arm ende *crancke*", GR. 47 v.; »wie was stercke, wie *crancke*", Bvu. 3 r.; »is hi siecke ende *crancke*", Ibid. Quade: »daer sijn si seer *quade* ende bose", St. 94 v.; »op dien was titus sae *quade*", St. 80 r. Laeuwe: »want du *laeuwe* biste", Ap. 109 v. Onwerde: al schijnt die materie snode ende *onweerde*",

Bs. 106 r. SIECKE: »morghen is hi *siecke* ende crancke", Bs. 3 r. SOTTE: »dat hi *sotte* waer", fgl. 104 r.; »sijn sij arm ende *sotte*", Delfsce B. Jerem. c. 5. SCARPE: »hoe *scarpe* die wech is", Bvu. 60 r.; »hoe — *scerpe* die wech is", Passieb. (Cat. mss. M. v. N. Lett. n⁰. 313) 24 v.; »syn ghescutte sullen sijn *scarpe*", Delfsce B. Ysai. c. 5; »hi hadde tanden *scarpe* als priemen", Lg. 106 v.; »hoe *scaerpe* — ist in di te leven", Stf. 36 v. SNELLE: Die mynne is *snelle*", Thak. 45 v.; »enen mensche die *snelle* was te spreken," Delfsce B. Paralip. I c. 29; (z. o. Rein. pr. 46 v.). STOMME: »die *stomme* wert", St. 16 v.; »soe wert hi *stomme*", Vb. 153 r.; »die *stomme* gheweest had", Ib. 152.; »doe worden si alle *stomme*", Ib. 151 v.; »dat (kijnt) was *stomme*", Ib. 110 v. YDELE: »al bin ic voer hem *ydele*", Bpl. 67 v.; »een maghet die *ydele* van gelate is", Stf. 156 v. VALSCHE: »welcks ghelove *valsche* is", Vb. 80 v.; »dat sine meninghe *valsce* ware", Ib. 77 v.; »het is *valsche* dat die priesters — ghetughet hebben", St. 98 v.; »du en selste niet ontrouwe wesen noch *valsche*", St. 101 v.; »uwe sake die is *valsce*", Vb. 15 v.; »hoer fondament — is *valsche*", Passieb. (Cat. mss. M. v. Ned. Lett. n⁰. 313) 111 r.: »bewijst dier apostolen leringhe *valsche*", Pau. 52 r.; »ghi soudet alder weerelt ghenoechte *valsche* ende quaet heten te wesen", Stf. 116 r. VROME: »sijt *vrome*", »dat si *vrome* sijn", »ganc ende werde *vrome*"; Delfsce B. Jos. c. 23, Reg. II c. 17, III c. 20; »wes *vrome*", Ap. 184 r., „wes sterc ende wes *vrome*", Ee. 151 v.; »Dese Liederic was *vrome*", »hij was *vrome*", Kron. v. Vlaand. II 109; »Desen gherade ende maecten *vrome*", Delfsce B. Deut. 1; »Die *vrome* was ende scone", Limb. II 28; »Dat hi *vrome* ende coene — wert", Ib. III 1335; »Hoe dat sine hiet *vrome* wesen", Ib. IV 1115; »twee sonen, *vrome* van live", Rijmkr. v. Vl. 5957; »rudder — *Vrome* ten wapinen", Ib. 6028; (z. v. Delfsce B. Jos. 1, Reg. II 2, Deut. 31, Ysai. 35, Limb. V 519, Exc. Cron. v. Brab. 69 v. 126 v. 185 r. 187 r., Rijmkr. v. Vlaand. 99, 6332, Mel. St. X 254, Brab. Y. I bl. 4, 5, 11, 46, 149, 177, 384, 400, 412, 417, 422, II 199, Lanc. II 45, 496, 644, 6990, Rose 10105, Teest. 1053, Lg. 5 v. 25 v. 63 r. enz.). VUYLE:

»si — is *vuyle* van onkuysheit", Delfsce B. Jerem. 3; »die *vuyle* van herten waren", Lg. 33 v.; »en sijn cledere ende scoen niet versleten noch *vule* gheworden", Lg. 144 r.; (z. n. Rijmb. 5401, Teest. 1392, Mnlp. II 3052). Wreede: »die rechter sal wesen *wrede*", Bvu. 33 r; »Si sijn also *wrede*", Stf. 41 r. Warme: »dat water niet *warme* en woude werden", Vb. 81 r.

Toch zijn ook deze vormen licht genoeg te verklaren; want naast alle vinden we een of meer synonyma of opposita, die, van een oorspronkelijk suffix *-e* voorzien, blijkbaar analogiseerenden invloed hebben geoefend op het woord, dat zoo vaak er mede verbonden werd gebezigd. Vgl. b. v. *rike*, *mate* naast *arme; stercke* en *broessche* (vgl. On. *breyskr*, en »hoe *broessche* des menschen leven is", Bvu. 3 r.) n. *crancke* (naar welk laatste weer *siecke* kon ontstaan); *laege*, *leege* (vgl. Mhd. *laege*) n. *diepe* en *hoge; cleine* n. *grote; wise* en het adjective gebruikte *gecke* n. *cloecke* en *sotte; bose* n. *quade; trage*, *vlugghe* n. *laeuwe* (in den zin van »traag" gebezigd) en *snelle; snode*, *diere* n. *onweerde* en *ydele* (in den zin van »onbeduidend, gering", waarnaar het woord dan in de beteekenis »vanus" eveneens de *-e* achter zich kon nemen); *sachte* n. *scarpe* (eerst in dien vorm als »niet zacht" gebezigd, vandaar ook als »niet bot"); *sprekende* n. *stomme; ware*, *onware* en *trouwe*, *ontrouwe* n. *valsche; stercke*, *coene* en *bloode* n. *vrome; reine*, *onreine* n. *vuyle; strenge*, *milde* n. *wreede; coele* n. *warme*.

Een ander soort van *-e* vertoont *gelike* en *gewone*: »want hij — *onghewoene* was", Vb. 31 r.; »die quaet doende was *gewone*", Flandr. I 313, »alse hi *gewone* was", fgs. 87 r., Lg. 35 v.; »dat ic *ongewone* was", Bpl. 3 v.; »om dat *ghewone* was dat men enz." Lg. 69 r.; (z. o. Lanc. II 5228, Rijmb. 6085, Sp. H. I[7], 78, 14, I[8], 26, 28, Vrouw. heym. 1478, enz. enz.); »hare lopen is quaet gheworden ende haer starcheit *ongelike*", Delfsce B. Jerem. c. 23; »ic heb di *ghelike* gemaect", Ib. Ysai. c. 45; »Hi makeden *ghelike* in der glorien", Ap. 194 v.; »Dat sijt bestonden, dat was wonder, Dat so *ongelike* sceen", Mel. St. VIII 179; (z.n. Teest. 1723, Mask. 919, enz.). Hier hebben we met een suffix van den zwakken vorm te doen; vgl. het in 't Os. regelmatige *gewono* en

het Ohd. ook wel adjective gebruikte *giliko* (»dero miliche *gilikun* aho", door GRAFF uit Mcp. aangehaald). Of daartoe evenwel ook een *gelike* te brengen is in: »hij gode niet *gelike* en was", Thr. 27 r.; Weest *ghelike* anderen Heren", Mel. St. X 1072; »du biste ons *gelike* geworden", »wien hebdi mi *ghelike* gemaect", Delfsce B. Ysai. c. 14 en 46; »wien sal ic dat *ghelike* rekenen", Nt. 105 v.? Het Got. »saei in guþaskaunein visands ni vulva rahnida *visan* sik *galeiko guþa*" (Philipp. 2, 6) dwingt ons in de drie eerste volkomen overeenkomstige plaatsen aan een adverbium te denken en verbiedt in de andere onvoorwaardelijk in *gelike* een adjectief te zien. Evenzoo kan men in »daer waren die heydene *vaste* in der afgodijen", Vb. 46 r., »dat wi *vaste* inden gelove sijn", Ee. 40 r., »ende hi dus *vaste* was in den steen", Lg. 34 r., aarzelen, of men den vorm als een praedicatief bijv. nw. (= Ohd. *fasti*) moet beschouwen, dan wel als een analogie naar het met *staan*, *zitten* enz. verbonden adverbium *vaste*, Os. *fasto*.

OPMERKING. Naar aanleiding van het bovenstaande zullen we onder de vormen, op bl. 80, 173 en 174 der Vondel-grammatica als voorbeelden voor het indringen der zw. declinatie geciteerd, moeten schrappen: *grote rijcdom*, *grote Philips*, *grote toorn*, *een wise man*, *een stomme*, *een sachte wint*, *een grote stormwint*, *een grote paep*, *een grote steen*, *een rechte raet*, *een grote drake*, *een wise soen*, *een vule mont*, *een valsche spreken*, *starcke bemindere*, *grote vader*, *een arme mensche*, *een grote vlogel*, *een grote strijt*, *gods quade geest een scarpe mes*, *grote water*, *onwise volc*, *al te grote liden*, *grote medeliden*. Ze kumen hier evenmin tot bewijs dienen, als b. v. *een aerme clerc* Sp. H. I[7], 41, 61, Alex. VII 646, *een wrede tyran* Stf. 78 v., *een vrome seriant* Mel. St. IX 1006, *een grote scat* Gt. 11 v., *een grote disch* St. 4 v., *een groote donreslach* St. 32 r., *een grote hagel* St. 43 v, *een grote donre* St. 113 v., *een grote toeloep* Vb. 113 v., 139 r., *Grote Constantijn* Sp. Hist. III[5], 51, 42, *grote Kaerle*, *grote coninc Karel* Brab. Y. I bl. 33, 123, 129, 233, 240, Exc. Cron. v. Brab. 16 v. 57 r., *een sachte man* M. Sto. II 1324, *geen quade boem* Lic. 74 r., *een starcke wijnt* Vb. 105 v., *een*

valsche verkeerder Vb. 36 v., *een wijse biechtvader* GR. 130 v., *gheen gerechte paep* GR. 170 r., *menich hoghe man* Mel. St. III 1318, en dergel.; of als *een quade bosch* St. 61 v., *grote onghemack* St. 110 r., *een grote wonder*, *een grote gesicht* Gt. 36 v. 37 r., *een arme beddekijn*, *een arme wijf*, *een arme leven* Vb. 46 r. 86 r. 159 r., fgs. 70 r., *een scarpe zweert* Loh. 14 r., *een grote ghetal* Ap. 28 r., *een vrome wijf* Lksp. III, 9, 13, enz., die geenszins voor een Dietsche zwakke buiging in 't onz. enk. getuigen. Grooter waarde hebben voor deze beide doeleinden: in 't mann. enk. *goede aenvanc* Gt. 26 r., *een heylighe enghel* St. 24 r., *een goede zoen* St. 71 v., *een edele strijtgewinre* Lic. 302 r., *een toernighe leeu* Bvu. 33 r., *roemsche keyser* Vb. 38 v., Brab. Y. I bl. 164, *een edele here* Vb. 60 r., *een devote broeder*, *een devote iongheline* Vb. 127 v. 120 v., *een voersichtige rechtwiser* Arent Bosman (1496) 17 v., *een warachtighe mensche* Gr. 21 v., *levendighe god* (nomin.) GR. 168 v., *onbekende wijn* GR. 205 r., *een heylighe abt*, *een dode abt* Bvu. 24 r., *een geachte soen* Thr. 108 r.; in 't onz. enk. *bloedighe zweet* St. 37 r., *op een slechte velt* Alex. IV 1103, *een engelsche leven* Vb. 66 v., *een snewitte schijnsel* Vb. 146 v., *een soe venijnde dier* GR. 168 v.

IETS OVER DEN ITALIAANSCHEN OORSPRONG DER LEEUWENDALERS.

Sedert de heer A. S. Kok in zijn voorlezing *Vondel in eenige van zijn vrouwenkarakters* (bl. 44) de aandacht gevestigd heeft op een zekere verwantschap van *De Leeuwendalers* met de *Aminta* en de *Pastor fido*, hebben zich twee letterkundigen bepaaldelijk met een vergelijking dier pastorales beziggehouden. De een, Dr. Ten Brink, meent een nauw verband te bespeuren tusschen

de hoofdfiguren van de *Aminta* en het Nederl. Landspel; beweert, dat »de hopelooze liefde van Aminta en Adelaert en de kokette afkeer van Silvia en Hageroos op dezelfde wijze gemotiveerd" zouden zijn; gelooft in de bewijzen, waarmede Adelaert zijne geliefde van de noodwendigheid der min tracht te overtuigen, een blijkbare verwantschap te moeten zien met de door Dafne aan Silvia gerichte vermaning; en wijst op de overeenkomst der episode van Hageroos' verrassing en redding met een zelfde avontuur van Silvia (z. *De Gids* Jrg. 1864, IV bl. 117 vlgg.). Dat Vondel zoowel de *Past. fido* als de *Aminta* voor oogen had, toen hij zijn pastorale bewerkte, wordt t. a. p. erkend, doch met de opmerking, dat de overeenkomst met het laatste stuk »sprekender" zou zijn, dan »de toevallige aanrakingspunten" met het eerste. Een ander literator, Prof. Alberdingk Thijm, geeft in een vijftien jaar later verschenen verhandeling (z. *De Gids* Jrg. 1879, I bl. 335) zijn instemming met T. Brink's resultaten te kennen; volgens hem zou Vondel in de onderdeelen wel een paar elementen uit de *Past. f.* hebben overgenomen, nl. het beeld van het »zwijn" des oorlogs, »l'orribil fera", en den »Blinde Wouter", naar »Tirenia (col piè cadente) e cieco", maar, wat de hoofdzaak betreft, niets anders dan de idee van de verplichting tot een jaarlijksch zoenoffer, waarvan, volgens een godspraak, eerst in een zeker geheimzinnig aangeduid geval de Arcadiërs (Leeuwendalers) konden ontheven worden (z. *D. G.* t a. p. en bl. 337 en 330).

Met beider beschouwingen, althans met een gedeelte daarvan, valt het mij moeilijk vrede te hebben: bij een zorgvuldige en nauwgezette lezing der drie herderdrama's blijkt het veelmeer zonneklaar, dat, gelijk ik hoop te bewijzen, in hoofd- en bijzaken, in karakterschepping en -bewerking, in elementen der fabula, in uitdrukkingen en voorstellingen Vondel's schepping herhaaldelijk aan Guarini's, zelden aan Tasso's tooneelwerk herinnert.

Geen twijfel lijdt het natuurlijk, dat de scène, waar de maagdenschennende onverlaat Adelaert in de gelegenheid stelt zijn

geliefde te redden en aan zich te verplichten, aan de *Aminta* ontleend is. Evenmin kan men 't ontkennen, dat Hageroos in haar hartstocht voor de jacht en haar minnaar in zijn volharding sterke trekken van gelijkenis vertoonen met Silvia en Aminta. Doch het voornaamste in Hageroos' karakter is niet die wilde liefhebberij, welke haar in hoofdzaak alleen als middel dient om een beter gevoel te bedekken. De Leeuwendaalsche schoone bemint in de eerste plaats, bemint innig; wil ze en kan ze, zooals ons duidelijk blijkt (al had de dichter het scherper mogen doen uitkomen), uit overdreven plichtbesef en bescheidenheid haar waarachtig gevoel langen tijd verbergen, zoodra de reden voor die ontveinzing schijnt te zijn weggevallen, openbaart ze haar liefde op ondubbelzinnige wijze. Zij is in dit opzicht de meest volstrekte tegenstelling van de koude en ongevoelige Silvia, die voor Aminta werkelijk geheel onverschillig is en eerst bij den vermeenden dood van haar amante fido zich door een soort van medelijden laat vermurwen en door berouw tot liefde(?) bewegen. Plaatsen we daarentegen naast Vreeriks pleegdochter de Amarilli van Guarini, de maagd, die, met een zekeren Silvio verloofd, dezen bruidegom noch genegenheid toedraagt noch eenig gevoel van liefde inboezemt, maar haren aanbidder Mirtillo hartelijk en innig is toegedaan (z. Atto III, sc. 4). Evenals Hageroos, weet zij, door plichtgevoel gedreven (hier door het besef de eenmaal aan Silvio gedane trouwbelofte te moeten gestand doen), voor haar geliefde die neiging te ontveinzen, hem met een soort van stugheid op een afstand te houden, en staat hem schijnbaar slechts met het grootste wederstreven te woord (z. A. III, sc. 3). Gelijk Hageroos zich zelf verloochenend Adelaert den raad geeft »Een andre te beminnen", evenzoo doet Amarilli Mirtillo hetzelfde middel aan de hand; immers

Scaccerà vecchio amor nuovo desio.

(A. III, sc. 3).

Wanneer evenwel ook Guarini's ninfa die ontveinzing niet meer noodig voōrkomt, wanneer òf zij òf Mirtillo zal moeten

sterven, dan mag de getrouwe minnaar de waarheid vernemen, dan roept ze hem, die zich voor haar opofferen wil, toe:

Pensi dunque, Mirtillo,
Di dar col tuo morire
Vita a *chi di ti vive.*

Ook bij Adelaert treedt naast den karaktertrek, dien hij met Aminta gemeen heeft, een andere niet minder gewichtige te voorschijn, waarin hij hemelsbreed van den laatste afwijkt. Spreekt Tasso's pastor steeds van het voornemen om zich te dooden en door zijn dood zich op zijn geliefde te wreken, tracht hij ook werkelijk dat plan te volvoeren, de Leeuwendaalsche held denkt aan zoo iets in de verste verte niet. De Rei moge voor mogelijken zelfmoord angst koesteren (vgl. de woorden »Ick zie hem van een duin nog plompen steil in zee"), bij hem zelf bespeurt men, na de laatste afwijzing door Hageroos, slechts een gevoel van wrevel tegen de ondankbare (z. *Leeuw.* III, 4, op 't einde). Toch heet hij, die opgehouden heeft eenig geluk van de toekomst te verwachten, den niet gezochten dood welkom en is gaarne bereid dien te ondergaan; wanneer Blinde Wouter hem den uitslag der loting heeft medegedeeld, roept hij uit:

Geluckige Adelaert, schep moedt: ghy zult altoos
Niet zuchten, onbeloont van fiere Hageroos,
Die uwen dienst versmaet, enz.

Toont nu alweder deze Vondeliaansche figuur niet meer verwantschap met Guarini's dan met Tasso's schepping? Met Mirtillo, die ook wel spreekt van een lust om zich 't leven te benemen, doch op Amarilli's verzoek dit plan vooreerst opgeeft (z. A. III, sc. 3, aan 't slot)? Die zich wel op zijn gewaanden medeminnaar en daardoor op zijn geliefde wil wreken (z. A. III, sc. 8), maar op 't oogenblik, dat deze ter strafplaats geleid wordt, zich voor haar ten offer aanbiedt, haar een laatsten liefdedienst door zijn dood tracht te bewijzen, in plaats van ze door dat middel te straffen? »Già", verhaalt il Messo in de *P. f.* (A. V, sc. 2) aan Titiro,

. . con l'ordine sacro
Per condur la tua figlia a cruda morte
Il Sacerdote s'inviava; quando
Vedendola Mirtillo (oh che stupendo
Caso udirai!) s'offerse
Di dar con la sua morte a lei la vita,
Gridando ad alta voce:
Scioglete quelle mani (ahi lacci indegni!)
Ed in vece di lei, ch' esser dovea
Vittima di Diana,
Me traĕte agli altari
Vittima d'Amarilli.

Een niet onbelangrijk element in de ontmoetingen tusschen Adelaert en Hageroos is voorts de aanwezigheid van den hond der jageres, het voorwerp van genegenheid voor deze, van nijd voor genen. Noemt zij in den eersten dialoog het dier »mijn troost, mijn trouwe wacht", vergeet ze, bij het zien van het door Adelaert teruggebrachte beest, geheel en al de aanwezigheid van haar redder, om Hazepoot toe te roepen:

Koom hier, mijn toeverlaet: koom herwaert: kus mijn wangen,
Mijn lippen, mont, en hant: dat ick u strijcke, en streel',
En afwissch' stof en zweet. Geen molsvel, geen fluweel
Is zachter dan dit vel. Hebt ghy uw vrouw gevonden?

met verklaarbare jaloezie zegt Adelaert aan den anderen kant, naar aanleiding dier liefkoozingen:

Geluckigh zijn de honden:
Zy worden zelfs gevrijt, gelickt, gestreelt, gekust;

evenals hij reeds vroeger het dier »geluckigh" heeft genoemd, dat met zijn geliefde de jacht deelde.

Moeten we hier niet een gedeeltelijke navolging zien van het tooneel in de *P. f.* tusschen Silvio en Dorinda (A. II, sc. 2 en 3)? De laatste, die een onbeantwoorde liefde koestert voor den kouden, jachtlustigen Silvio, heeft diens hond, Melampo, gevonden en spreekt het dier op de volgende wijze toe:

O del mio bello e dispietato Silvio
Cura, e diletto avventuroso e fido,

Foss' io sì cara al tuo signor crudele,
Come se' tu, Melampo: egli con quella
Candida man ch' a me distringe il core,
Te dolcemente lusingando nutre,
E teco il dì, teco la notte alberga;
Mentr' io, che l'amo tanto, invan sospiro.
E 'nvano il prego: e quel che più me duole,
Ti dà sì cari e sì soavi baci,
Che un sol che n'avess'io, n'andrei beata.

Wanneer zij daarop, na eenige onderhandeling met Silvio om den gewenschten dank voor het terugbrengen van den geliefden hond te ontvangen, aan zijn verzoek »dammi il can" voldoet met de woorden

Ecco il tuo cane,
Silvio, ch'è pìu di te cortese; in queste....

dan ontwikkelt zich een, voor het boven in herinnering gebrachte tooneel tusschen Hageroos en Adelaert, zoo belangrijke quasi-samenspraak:

Silvio.
Oh come son contento!
Dorinda.
In queste braccia,
Che tanto sprezzi tu, venne a posarsi;
Silv.
Oh dolcissimo mio fido Melampo!
Dor.
Cari avendo i miei baci e i miei sospiri.
Silv.
Baciar ti voglio mille volte e mille.
Ti se' fatto alcun mal forse correndo?
Dor.
Avventuroso can, perchè non posso
Cangiar teco mia sorte? A che son giunta,
Che fin d'un can la gelosia m'accora!

Men ziet het, evenals Hageroos op eenmaal bij 't ontwaren van Hazepoot haar dankbetuigingen in den steek laat, zoo breekt Silvio bij 't weerzien van Melampo de liefderijke ont-

boezeming van Dorinda »in queste braccia enz.", plotseling af, om zich geheel aan zijn redeloozen jachtgezel te wijden.

Gelijk de eerste, blijven daarop ook de latere aanvallen van Dorinda op Silvia's ongevoeligheid vruchteloos; dientengevolge neemt ze het besluit:

Ti seguirò, compagna
Del tuo fido Melampo assai più fida;

een voornemen, waarin haar Adelaert aan 't slot van zijn eerste gesprek met Hageroos zal volgen;

Adelaert, het velt staet voor u open:
Het staet u vry op 't spoor van uw vriendin te loopen;
Te volgen hare vlught, als Hazepoot den haes;
Te wachten op haer leus, als zy den horen blaes'.

en welks uitvoering, het zij in 't voorbijgaan opgemerkt, hem op heel wat fraaier en passender manier in de nabijheid der in gevaar verkeerende geliefde zal brengen, dan den wellustigen Aminta van Tasso, die zijn nimfje in 't bad wil gaan bespieden.

Wil men voorts meerdere punten van overeenkomst met de *Pastor*, ik wijs, behalve op het gewichtige bestanddeel der fabula, het zoenoffer, en de twee kleinigheden, reeds door Alb. Thijm vermeld, op den naam van Mirtillo, hem gegeven naar den myrteboom, waaronder hij werd gevonden, en den naam van Hageroos, deze toegekend wegens de roos op haar arm en het vinden der weeze in »een hage"; op de overeenkomst in het aantal (20) jaren, na wier verloop de beide vondelingen herkend worden; maar vooral op de gelijkenis tusschen het verwijt, door den Satiro tot een soort van vrouwen gericht (z. *P. f.* I 5):

Oh come è indegna e stomachevol cosa
Il vederti talor con un pennello
Pinger le guance, ed occultar le mende
Di natura e del tempo, e veder come
Il livido pallor fai parer d'ostro,
Le rughe appiani, e'l bruno imbianchi, e togli
Col difetto il difetto, anzi l'accresci!

en den lof, welken Adelaert zijn geliefde toekent, die

verfde noit haer wang met moerbay, of morellen.
Zy looght noch bleickt geen hair.

Hoe duidelijk herinnert verder de uiting van den Rei (*Leeuw.* III, 2, op 't einde):

daer is de hont, haer jaghtknaep, die zoo noo
Gebonden gaet, als ghy wel gaerne gingt gebonden
Aen 't hairsnoer van een wijf.

aan de woorden, door Corisca den onbeschaamden aanvaller, den Satiro, toegevoegd (z. *P. f.* II 6):

Puoi tu dunque, crudele, a questa chioma
Che ti legò già il core.

Zegt Titiro (*P. f.* V, 2):

E donna scompagnata
È sempre mal guardata,

met eenige wijziging volgt dit Adelaert na in zijn tegenwerping tegen Hageroos:

Maer d'eerbaerheid vereischt gezelschap op de jaght.

Guarini's Arcadische jager toont zijn godsdienstzin door reeds 's morgens vroeg, vóór 't openen der kapel, de Goden te willen vereeren (vgl. *P. f.* I, 1):

Silvio.

Noi, Linco, andiamo a venerar gli Dei,
Con più sicura scorta
Seguirem poi la destinata caccia.
»Chi ben comincia, ha la metà dell' opra;
»Nè si comincia ben, se non dal cielo".

Lirco.

Lodo ben, Silvio, il venerar li Dei;
Ma il dar noja a coloro,
Che son ministri degli Dei, non lodo.
Tutti dormono ancora
I custodi del tempio, i quai non hanno
Più tempestivo o lucido orizzonte
Della cima del monte.

eene plaats, waaraan Vondel zonder twijfel gedacht heeft, toen hij Adelaert van de vroegtijdig ter jacht optrekkende Hageroos liet zeggen:

Zy houdt stant
Voor ons kappelle, als jagers plegen,
En groet den Godt, op hoop van zegen;
Dewijl, zoo vroegh voor zonneschijn,
De deuren noch gesloten zijn.

Wat eindelijk de verwantschap betreft, die T. Brink ziet tusschen de bekende ode van Adelaert aan de »vrede en vrientschap" en de woorden van Tasso's Dafne »Stimi dunque nemico Il monton dell' agnella, enz." (z. *De Gids* 1864, IV bl. 118), zoo vestig ik de aandacht op het feit, dat, terwijl Vondel, op de »treckebeckende duiven" na, zijn voorbeelden niet aan het dierenrijk ontleent, in de *Aminta* uitsluitend uit dit gedeelte der schepping de bewijzen voor de natuurlijkheid der min gehaald worden, Guarini daarentegen, bij de behandeling van hetzelfde thema (z. *P. f.* A. I, sc. 1), naast »le monstruose fere, i veloci delfini, l'orche gravi", enz. ook, »il cielo, la terra, il mare" en de morgenster te pas brengt (evenals de Nederlandsche dichter »de bare, de zee, den klimop, den hemel en 't aertrijck"); vgl.:

amante è il cielo, amante
La terra, amante il mare.
Quella, che lassù miri innanzi all' alba
Così leggiadra stella,
Ama d'amore anch' ella, e del suo figlio
Sente le fiamme;

Met meer waarschijnlijkheid zou men aan de *Aminta* (ofschoon natuurlijk evengoed aan de *Past. fido*) als voorbeeld kunnen denken bij een andere, door Ten Brink over 't hoofd geziene, uiting in onze pastorale, nl. bij de aan Hageroos gerichte woorden van den Rei (III, 1):

Ghy ziet vol hartewee de duiven treckebecken,
En elcke wederga genegen tot heur ga.
De beeckzwaen bruist vol viers het witte wijfken na,

En strengelt hals om hals; zy weet van wederkussen,
Daer 't kille water zelf haer' gloet niet weet te blussen.

»Zeer opmerkelijk" noemt het voorts de hr. Thijm, »dat hij (Vondel) in voorreden noch opdracht gewag maakt van de Italiaansche Muze, aan wier zijde hij (bij het schrijven van zijn Landspel) neêrzat." Mogen we echter aan deze omstandigheid wel al te veel gewicht hechten? Heeft Vondel niet wel meer, zij 't dan ook in kleinere zaken, nagevolgd zonder daarvan rekenschap te geven? Heeft hij, om slechts een paar voorbeelden te noemen, bij 't in de wereld zenden van de *Jeftha* gezegd, dat Philopaie, met de lijkbus harer dochter, een nabootsing was van de Sophocleïsche Elektra, met het stoffelijk overschot van Orestes, of dat hij bij de woorden van Ifis, in den aanvang van het Vierde Bedrijf, aan den aanhef van den 42sten Psalm heeft gedacht? En daarenboven, had de dichter bij het verzwijgen der Italiaansche bronnen een of ander doel in 't oog gehad, zou hij dan op eenig succes van zijn (on)handigheid hebben kunnen rekenen? Voor de letterkundigen van zijn tijd was toch zeker, bij de niet zeldzame beoefening van 't Italiaansch, Tasso's drama geen vreemdeling; en de *Pastor fido* moest hun reeds door Rodenburg's *Trouwen Batavier* zijn bekend geworden.

Maar wat hiervan zij, niemand zal onzen man deze verzwijging of ook de navolging zelve tot een verwijt maken. In de wijze, waarop de auteur zijne stof bewerkt en uitwerkt, niet in de wijze, waarop hij daaraan gekomen is, ligt de aesthetische waarde van een kunstproduct. Noch het boven aangetoonde, noch de onoorspronkelijkheid van enkele andere elementen in de *Leeuwendalers* [1]), vermindert het gehalte van een gedicht, dat door Jonckbloet wegens de eenheid der gedachte, de groote mate van actie, de natuurlijkheid der karakters, de levendigheid van de teekening der beide hoofdpersonen, zoo te

1) Vgl. b. v. den raad, door Hageroos aan haar minnaar gegeven om in lichaamsoefeningen afleiding voor zijn liefde te zoeken, een navolging van het welbekende huismiddeltje door Ovidius in zijn *Remedia amoris* voorgeschreven.

recht wordt geprezen (z. *Gesch. d. Lett.* II bl. 62); dat, gelijk Alb. Thijm heeft opgemerkt, door deze eigenschappen en door het fijne en kiesche der tooneelen gunstig afsteekt bij de Italiaansche origineelen (z. *De Gids*, 1879, I bl. 339 vlgg.); en dat, ik kan 't er bijvoegen, het van deze laatste zoo ontzaglijk wint door het allegorische kleed, 'twelk Vondel in de plaats der would-be-werkelijkheid van de Arcadische herders en herderinnetjes gesteld heeft.

W. L. VAN HELTEN.

NASCHRIFT op bl. 54 en 55.

Wellicht zou men beter doen het aldaar als interrogat. opgevatte *wes*, behalve in de plaats »te raden *wies* hi doen soude", voor een relat. of indefiniet-relat. aan te zien. In dat geval konden natuurlijk de citaten uit de Gentsce Coll. 163, de Gest. Rom. 9 v. en de Brab. Y. II 59, niet meer als vbb. voor *wes* = »wat" dienen, maar moesten als constructies, met de attractie *wes*, beschouwd worden. Tevens zou dan ook het getal bewijzen voor een in de indirecte vraag gebezigden nom.-acc. *wes* tot één slinken.

Hij weet waar Abraham den mosterd haalt.

Onlangs heb ik in eene vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde eene verklaring van dit spreekwoord voorgesteld, die gevonden is door mijn vriend Prof. Socin te Tübingen. Op verzoek van den voorzitter deel ik die hier mede en bedien mij daarbij van enkele bij de discussie gemaakte opmerkingen.

Het gebruik van het spreekwoord is bekend: men bezigt het van iemand die de wegen en middelen weet te vinden om zijn doel te bereiken. Doch hoe het aan dezen zin komt, is niet zoo licht te zeggen. Ik herinner mij eene lezing van Prof.

Moltzer over spreekwoorden op een taalkundig congres te 's-Gravenhage, waarin aan het einde het woord mosterd in het spreekwoord »dat riekt naar den mosterd" voor eene verbastering van mutsaard verklaard werd, met toespeling op den brandstapel voor ketters bereid, en daaraan toegevoegd werd »en nu weten mijne hoorders zeker ook waar Abraham den mosterd haalt." Ik besloot hieruit dat de heer Moltzer ook hierin mosterd beschouwde als uit mutsaard ontstaan en heb het sedert eveneens door anderen zien verklaren, met bijvoeging, dat hier eene toespeling was op het offer van Abraham (*Gen.* 22). Deze uitlegging is evenwel geheel onaannemelijk, zooals reeds duidelijk in den *Navorscher* XXVI, 248 sqq., XXX, 475 is aangetoond. Abraham heeft geen moeite het brandhout te vinden. Izak vraagt alleen waar het lam voor het brandoffer is. Verder is het zoo goed als zeker, dat de naam Abraham in het spreekwoord niet oorspronkelijk is. Het spreekwoord luidt in het Duitsch: »Es weiss wo Barthel Most holt," en de vervanging van Abraham door Barthel (Bartel) en Bart is ook in ons vaderland niet onbekend (b.v. in 't Bredasche taaleigen, *Navorscher* XXVI, 248 en 33). Daar Bart of Bartel in Gelderland, zooals Prof. Kern in de vergadering mededeelde, een gewone verkorting van Abraham is, ligt het voor de hand, hoe de naam Abraham in het spreekwoord ontstaan is. Vervanging van namen in spreekwoorden door andere is overigens niet ongewoon, zie *Navorscher* XXVI, 34, XXX, 475. Met Abraham verdwijnt ook de mogelijkheid, dat mosterd uit mutsaard zou bedorven zijn, daar de oorspronkelijker Duitsche vorm most heeft, welke lezing ook in ons vaderland niet onbekend is (*Navorscher* XXVI, 33). De verklaringen van het Duitsche spreekwoord, die men in Wander's *Deutsches Sprichwörter-lexicon* I, 241 kan vinden, komen meest daarop neer, dat een zekere Barthel zou geweten hebben, goeden wijnmost te verkrijgen. Het zijn echter alle vermoedens; overlevering omtrent den oorsprong van het spreekwoord is er niet.

Hoewel voor Barthel (Bartel), behalve het Nederlandsche

Abraham en Bart, ook nog de variant Batlef voorkomt (*Navorscher* XXVI, 249 sq.), schijnt toch de gewone lezing vast te staan. Hetzelfde schijnt, in weerwil van de veranderingen mosterd en mussels (mossels), *Navorscher* l. l., waar te zijn voor most, ten minste wat de drie eerste letters betreft. Het is namelijk niet gezocht om mōst als eene verbastering van het Jodenduitsche *moos* op te vatten, dat eigenlijk een meervoud is van 't Arameesche woord *mô'ô* (*me'ô*). Dit beduidt oorspronkelijk steen of pit, b. v. een pompoenpit, een appelpit, en is van daar de naam geworden eener kleine munt, die de waarde had van een twintigste sikkel, Hebreeuwsch *gêra*. Het meervoud is het gewone woord voor geld geworden en uit het Jodenduitsch en de dieventaal bekend genoeg. Ik herinner mij het in een Hollandsch opstel in verband met *massematten* (uit *masso umattan*, nemen en geven, handel) gelezen te hebben. Schertsend heeft men er Mozes van gemaakt en bezigt het in de uitdrukkingen »hij doet het om Mozes" en, met toespeling op *Lucas* 16 vs. 29 »hij heeft Mozes en de Profeten" (vgl. *Navorscher* XII, 280). Waarschijnlijk is deze oneerbiedige verbastering in denzelfden zin geschied, als dien waarin de dieven een hunner voornaamste werktuigen, het groote breekijzer, den zoogenaamden kromkop, *Rebmosche* d. i. Heer Mozes noemen, daar Mozes als type geldt voor de hoogste macht.

Dat mōst uit dit *moos* ontstaan is, wordt vooral aanbevolen door het verband met Bartel. Het is n. l. hoogstwaarschijnlijk, dat dit niet anders is dan het Jodenduitsche *bartel* voor *barzel* in den zin van ijzer. Het komt aldus voor in den naam van een ander veel gebruikt breekijzer: *schoberbarthel* (*schaberbartle*), zie Avé-Lallemant, *das Deutsche Gaunerthum*, IV, 114, 147, 157, 170, 173, 216, 289, 595, Frain, *Chochemon Loschen*, p. 110. Het eerste deel van dit woord *Schober* of *Schaber* (*Schabber*) beduidt breker en neemt in de dieventaal eene voorname plaats in met zijne afleidingen: *godelschabber*, *jadschabber*, *schabern* (schabbern) met de composita *ausschabbern*, *einschabbern*, *gugeschabbern* (een gat breken), *zer-*

schabbern, *meschabber zijn* en *meschabbern* (zie Avé-Lallemant IV, 595 en op vele andere plaatsen). In samenstelling met *barthel* (*bartel*) is het de letterlijke vertaling van breekijzer. Het is onzeker, of dit *barthel (bartel)* door dezelfde dialectische uitspraak uit *barzêl* ontstaan is, door welke dit woord ook in het Arabisch *bartêl* geworden is, met de verwisseling van *zain* en *têt*, die men in *zabach* = *tabach* (slachten, offeren) heeft, welke woorden ook beide in 't Jodenduitsch voorkomen. Tot dusverre is geen voorbeeld gevonden of opgeteekend van een gebruik van *bartel* buiten deze samenstelling, hoewel het bestaan daarvan ook hierdoor schijnt bevestigd te worden, dat *barzel* (ijzer) behalve voor het metaal in het algemeen, ook voor ijzeren stangen, ketens en boeien gebruikt wordt, maar niet voor het breekijzer. Het is echter evenzeer mogelijk, dat men de uitspraak van *barzel* alleen tot *bartel* heeft gewijzigd om de gelijkenis met den eigennaam Bartel, zooals dit vaak geschied is, b.v. uit *jâin* (wijn) wordt dikwijls Johan of Jochem gemaakt (Avé-Lallemant IV, 61, 154, 289). Men vindt bij Avé-Lallemant IV, 239 *burtill*, koper, doch dit is uit *bedîl*, tin, ontstaan, evenals *Schrobber* (p. 226, 228) uit *Schober*.

In ieder geval was door de wijziging van *barzel* tot *bartel* het vreemde woord voor het volk tot een bekenden eigennaam geworden. Dat men nu *moos* als mōst opvatte, waardoor het geheele spreekwoord een goed Duitsch voorkomen kreeg, is natuurlijk, evenals dat van dit oogenblik af het spreekwoord geschikt was om in de gewone taal opgenomen te worden. Zoolang een woord nog den stempel van zijn lagen oorsprong heeft, mag het in de gemeenzame omgangstaal dikwijls gebruikt worden, doch men zal het niet schrijven en evenmin in deftig gezelschap spreken. Maar in ons spreekwoord was die stempel door de verandering van *moos* tot mōst geheel verdwenen en kreeg het zelfs het uiterlijk van eene zeer fatsoenlijke uitdrukking.

Merkwaardig is het, dat men het spreekwoord »dat riekt naar den mosterd" ook wel bezigt in den zin »dat zal geld kosten", alsof ook hier mosterd door mōst uit *moos* ontstaan

was. Ik heb in den *Navorscher* gelezen dat het vaststaat, dat de eigenlijke beteekenis is: dat heeft iets van ketterij, dat doet denken aan den brandstapel (mutsaard) voor de ketters bestemd. Er werd daarbij gevoegd, dat men den overgang tot het tegenwoordige gebruik niet kon verklaren. Ik weet niet hoe men bewijst, dat de toespeling op ketterij de oorspronkelijke zin is, en zie ook geen kans de moeilijkheid op te lossen. Maar als het niet vaststaat en de spreekwijze reeds dadelijk de andere beteekenis kan gehad hebben, is de oorsprong van m o s t e r d uit *moos* ook hier zeer waarschijnlijk.

M. J. DE GOEJE.

BLADVULLING.

I. *Het voorzetsel* ob, of.

Naar aanleiding van de belangrijke opmerkingen van Dr. Beckering Vinckers over het Angelsaksische en Oudsaksische voorzetsel *of*, in kracht overeenkomende met ons hedendaagsche *be-*, en hetgeen reeds vroeger door Dr. Kern daaromtrent was gezegd in de *Taalk. Bijdr.* 1, 201 vlg., kan eene kleine mededeeling niet onwelkom zijn. Dr. B. V. vermoedt, dat dit oude Saksische voorzetsel nog wel elders sporen zal hebben nagelaten, en wijst dan ook op eene uitdrukking in de volksspraak van 't Oldambt, die zich daaruit laat verklaren. Tot nadere bevestiging wil ik er bijvoegen, dat het voorzetsel ook in 't Middelnederlandsch bekend was, en wel, hetgeen opmerking verdient, niet met adverbiale kracht in samenstelling met een werkwoord, maar nog zelfstandig als voorzetsel gebezigd. Het komt voor in dubbelen vorm, als *ob* en als *of*. Vooral het eerste is merkwaardig, omdat het zuiver overeenstemt met skr. *abhi*, gelijk *of* met *api*, gr. *ἐπί*. Het Lat. *ob* en Hoogd. *ob* (in den zin van ons *om*) hebben dus ook in onze taal hun aequivalent gehad.

In gewoon gebruik was echter het voorzetsel *ob*, *of* niet meer. Het wordt alleen aangetroffen in de vaste zegswijze *ob ander side*, ook *of ander side* luidende, en gelijkstaande met het meer bekende *banderside*: een nieuw bewijs, hoe het oude *of* in beteekenis met ons *be-* overeenkwam [1]).

Ob ander side leest men meermalen in den *Lancelot*. Zoo 2, 1219:

Die riddre voer wech ende die joncfrouwe
Met hem, die dreef groten rouwe.
Ende Dodineel *ob ander side*
Voer oec wech ten selven tide.

2, 1469:

Van Lanceloets comste was hi doe
Blide, ende *ob ander side* also
Was hi sire wonden drove.

En evenzoo 2, vs. 2677, 3230, 3282 enz. In al deze voorbeelden wordt de beteekenis *aan den anderen kant* in min of meer overdrachtelijke toepassing genomen; doch elders staat de uitdrukking in de oorspronkelijke plaatselijke opvatting: *aan de andere zijde*. Zoo 2, 5677:

Here, hets waer, ende ic geloeft wel,
Dat Dryas, die wreet es ende fel,
Over den berch *ob ander side*
Heeft enen broeder nu ten tide.

En 2, 8935:

Hem was een bedde gemaect daer . . .
Ende der joncfrouwen een *ob ander side*.

De tweede vorm, *of ander side*, komt voor in den *Walewein*, vs. 11095:

Daer vertelde Walewein al
Den coninc sinen oom sijn gheval,
Ende sinen ramp *of ander side*.

---

1) Wanneer men in *Lutgardis*, 2, 124, leest van „een geestlec wijf, die *ob* Haer bedde tien tiden lach ende qual," dan heeft men natuurlijk niet met hetzelfde *ob* te doen, maar alleen met eene andere schrijfwijze voor het gewone *op*. Het rijmwoord luidt: *Jacob*. Dit komt dus hier niet in aanmerking.

Vooral gewoon was de zegswijze in West-Vlaanderen, het oude *litus Saxonicum*, en wel in de correlatieve uitdrukking *of een zide — of ander zide*, ook *of ene zide — of andre zide* geschreven, die in Westvlaamsche oorkonden veelvuldig voorkomt. Ik behoef de plaatsen niet uit te schrijven; de bijstaande woorden doen tot de uitdrukking zelve niets af, die hare eigen beteekenis duidelijk aanwijst. Men vindt ze o. a. in oorkonden van 1277 tot 1285 in Serrure's *Vaderl. Mus.* 1, 288, 290; 2, 356, 363 (bis), 367 (bis); in stukken van 1374 tot 1397, bij Janssen en Van Dale, *Bijdr.* 1, 156; 4, 65, 66, 73, 365 vlg.; 5, 168; en in eene overeenkomst van 1431, bij Serrure, a. w. 4, 108. Dat men eene enkele maal, in een later stuk van 1507, waar *ter een zijde* vooraf gaat, het tweede lid OFT *andere zijde* geschreven vindt (Serrure, a. w. 5, 56), is blijkbaar alleen aan eene vergissing van den schrijver te wijten, die gewoon was de beide vormen van het voegwoord, *of* en *oft*, onverschillig te gebruiken, en nu ook *oft* voor *of* schreef, zonder te bedenken dat het hier het voorzetsel gold, dat hij in zijn aard en beteekenis natuurlijk niet meer begreep. Maar 't is in elk geval merkwaardig, het oude Saksische *of* in de Vlaamsche volkstaal, in deze stereotiepe uitdrukking, nog in 1507 aan te treffen.

II. *Reinaert*, 2, vs. 5377 *en* 5968 (M.).

In het Tweede Boek van den *Reinaert* valt nog vrij wat te redderen. Prof. Martin heeft zeker den tekst aanmerkelijk gezuiverd; maar er blijft nog menige lezing over, die den toets niet kan doorstaan. Reeds in den *Taal- en Letterb.* 4, 68, heb ik beloofd een aantal verbeteringen mede te deelen, doch tot dusverre heb ik daarvoor nog geen tijd kunnen vinden. In afwachting van eene gewenschte gelegenheid om mijne belofte te vervullen, wil ik intusschen hier als bladvulling een paar plaatsen behandelen, die de genezende hand der critiek dringend behoeven.

Reinaert beschrijft den kostbaren ring, dien hij den koning ten geschenke had willen zenden. Aan den buitenkant van dien ring stond een wonderbaar driekleurig gesteente. Het eerste gedeelte was »*als root cristal*" en schitterde als een brandend vuur. En nu het tweede? De beschrijving daarvan vangt aldus aan (vs. 5377):

> *Mit sulke ghelijc* was dander, twaer,
> So fijn ende so door claer,
> Als oft waer ghebruneert.

In het handschrift staat eigenlijk: »*Mit sullic geliic*", doch dit maakt geen wezenlijk verschil.

Dat het eerste vers geen zin geeft, kon den bekwamen uitgever niet ontgaan. »*Mit sulke ghelijc*", teekent Martin aan (bl. 399), »weiss ich weder zu erklären noch zu bessern." Aan verklaren valt wel niet te denken. Er gaat niets vooraf, waarop *sulke* slaan kan. Dat woord kan dus niet in orde zijn, en noch van *mit sulke*, noch van *ghelijc* is, zooals de woorden hier staan, iets te maken. Laat ons zien, of de ware lezing zich niet te recht laat brengen.

Het edelgesteente had drie kleuren. Het eerste deel was »*als root cristal*," het derde »*groen als een gras*" (vs. 5399). En dit tweede? Uit vs. 5393 blijkt, dat het *wit* was, want daar heet het, dat men allerlei ziekten en kwalen genezen kon door het drinken van een weinig water,

> Daer men den *witten* steen in stac.

Doch het feit, dat dit tweede gedeelte *wit* was, vernemen wij hier bij toeval, in 't voorbijgaan. Dat had uitdrukkelijk gezegd moeten worden, en wel in den aanhef der beschrijving, evenals bij het eerste en derde deel de vermelding der *roode* en *groene* kleur op den voorgrond staat. Dit doet al aanstonds vermoeden, dat in *Mit*, waarmede ons vers aanvangt, de aanwijzing der kleur moet schuilen, en dat men dus *Wit* zal moeten lezen. Maar de dichter noemt de beide andere kleuren, *rood* en *groen*, niet enkel zoo kortweg: hij kenmerkt ze nader door

een voorwerp van vergelijking. De eene was *rood* als kristal, de andere *groen* als gras. Ook hier moet dus iets ter vergelijking genoemd zijn, en het onmiddellijk volgende *ghelijc* bewijst vrij duidelijk, dat dit werkelijk het geval was. In het tweede woord moet derhalve dat punt van vergelijking verborgen liggen. En als men dan bedenkt, dat *sullic* in een vroeger handschrift misschien *sellic*, *selc* luidde, dan zal het wel niet gewaagd zijn, de hand des dichters aldus te herstellen:

Wit, *melc ghelijc*, was dander, twaer.

»Het tweede deel was *wit als melk*, zoo helder alsof het gepolijst ware." Zóó is de uitdrukking volkomen zuiver, en in de geheele beschrijving de harmonie der deelen hersteld.

In hetzelfde pleidooi van Reinaert leest men de andere plaats, die ik bedoel. Reinaert betreurt het, dat zijn vader, die den ouden koning zoo trouw gediend had, later was »omgeslagen" en ontrouw geworden (vs. 5968):

Bi quaden *beleide*, bi valschen raet.

De uitdrukking wekt bevreemding. De oude Reinaert was er de persoon niet naar, om zich zoo te laten *leiden*. Hij kon, ja, door slecht gezelschap en door verkeerden raad tot misdadige handelingen komen, maar wist toch altijd zeer goed wat hij deed. Het is daarom van belang op te merken, dat de lezing *beleide* op zeer zwakken grond steunt. Prof. Martin ontleende ze aan de proza-bewerking, omdat de lezing van het handschrift, dat *geelen* heeft, geen zin oplevert. Doch de uitgever heeft al te vaak aan den auteur van die proza-bewerking te groot gezag toegekend. Niet zelden heeft deze eenvoudig iets anders, dat hij duidelijker vond, in de plaats gesteld, waar de lezing van het handschrift òf bedorven òf hem onverstaanbaar was. In plaats van die willekeurige verbeteringen van hem over te nemen, moeten wij liever toezien, of niet in de bedorven lezing van het handschrift de echte oorspronkelijke bedoeling van den dichter zich laat herkennen. Willems veranderde *geelen* vrij gewaagd in *gilen*, dat hier niet

te pas komt, omdat er van *bedrog* geen sprake kan zijn. Maar de ware lezing is uit dat zinlooze *geelen* wel te raden. De oude Reinaert was van den goeden weg geraakt door den valschen raad van de personen, met wie hij omging, en dus:

Bi quaden *gesellen*, bi valschen raet.

Zóó had de dichter geschreven. De rede van Reinaert wint er een fijnen trek door, want die woorden behelzen nu meteen een hatelijk verwijt tegen Isegrijn en Bruun, die Reinaert in de oogen van den koning zwart wil maken en dus nu ook voorstelt als de eigenlijke bewerkers der ontrouw van zijnen vader.

III. *De naam* Abrioen *in Reinaert*, 2, 5331, 5338, 5363.

Nu ik toch over Reinaert's pleidooi handel, neem ik de gelegenheid waar, om eene kleinigheid van anderen aard aan te stippen. Het is niet zonder belang, de verdichte eigennamen te verstaan, die in den *Reinaert* voorkomen. Men heeft er reeds vele verklaard, maar nog niet alle. Waarom b. v. wordt de Jood, die Reinaert geholpen had aan de uitlegging van het Hebreeuwsche opschrift op dien wondervollen ring, *Abrioen* genoemd? Ik geloof de beteekenis van dien naam te kunnen aanwijzen. In het *Jüdischdeutsches Wörterbuch* in het 4[de] Deel van Avé-Lallemant, *Das Deutsche Gaunerthum*, vind ik (bl. 423) het subst. *abarjon* aangeteekend, meerv. *abarjonim*, in den zin van *overtreder*. Men ziet, *abarjon* en *Abrioen* gelijken sprekend op elkander. En zoo'n Joodsche naam, die *overtreder*, en dus zooveel als *boosdoener*, *schelm* te kennen gaf, was in Reinaert's mond zeer eigenaardig geschikt om een Joodschen toovenaar aan te duiden, al wordt die ook voorgesteld als »een wijs man", als »die vroetste Jode, die men in der werelt vint." Mij dunkt, de keus van dien naam is mede een van die aardige trekken in het gedicht, die wij niet onopgemerkt mogen laten.

M. DE VRIES.

AANTEEKENINGEN

OP

DER NATUREN BLOEME.

(*Vervolg van I blz.* 280).

VI 45.

Ja, Iertsche aerde vint men hier,
werptmense op een ghevenijnt dier,
weder et es clene of groet,
et blivet op der stede doet.

Dàt de woorden, zooals zij hier staan, geen goeden zin opleveren, is duidelijk. Verwijs stelt voor, vs. 45, in plaats van »vint": *voert* te lezen en beroept zich op den Latijnschen tekst, waarin *allata* voorkomt. Maar er is geen verandering noodig: men heeft alleen de woorden »vint men hier" tusschen twee komma's te plaatsen, en de zin is duidelijk. Maerlant schrijft: Iersche aarde, *zoo vindt men hier beschreven* (d. i. bij den hier geraadpleegden schrijver), is in staat vergiftige dieren te dooden. Op dezelfde wijze vinden wij dat »hier" gebruikt

II 2966, Alse Isidorus spreket (B. scrivet) hier,
II 3294, Broeder Aelbrecht seghet (B. spreket) hier,

d. i. op de plaats die ik, Maerlant, hier voor mij heb.

Op gelijke wijze kan eene andere plaats in dit 6e boek in orde gebracht worden. »Tirus", zoo lezen wij vs. 781 en verv. in de uitg. van Verwijs:

es een serpent ende heet also.
Omme dat lant van Jherico
ende omtrent die Jordane
gherne plechtet te bestane.
Voghele ende oec haer eyere mede
die verteert het talre stede.

Deelen wij de zinnen op deze wijze af, dan zou Ml. gezegd hebben dat de Tirus gaarne in de omstreken van Jericho en bij den Jordaan *bestaat*. Maar *bestaan* in den zin van *leven* kan hij, dunkt mij, hier niet gebruikt hebben. Men verbinde vss. 782 en 783 met de voorgaande en leze verder met de goede hss.

es een serpent, heet also,
omtrent tlant van Jherico
ende oec omtrent die Jordane.

Met vs. 784 begint een nieuwe zin, waarin *bestaen* de beteekenis heeft van *belagen*, *aanvallen*.

Gherne pleghet te bestane
vogle enz.

Op deze wijze wordt de woordschikking vs. 784 verklaard. N. R.: Tyrus, ut dicit Jacobus et liber rerum, serpens est in partibus Jherico circa solitudines Jordanis. Est autem serpens infestus avibus cet.

VI 125 leest men in N. R.: nec *nisi* amnibus arcetur aut praeceleri fuga, vivere non sinit *comparis* occisorem. Wat Ml. vs. 124 geschreven heeft is niet zeker. De lezingen *bevreet*, in V. A., en *bewert*, in B., kunnen beide verklaard worden als: tenzij hij (degene die de aspis gedood heeft) in veiligheid is, maar aan den Lat. tekst beantwoorden zij niet geheel.

VI 170 geven de door Verwijs aangehaalde woorden geen goeden zin. Lees: Nec hominis tantum basiliscus vel aliorum animalium datur *exitiis*, *sed terrae quoque quam polluit*, cet.

VI 228 worden de Lat. woorden eerst verstaanbaar, wanneer wij met U.: ascendere divinae virtutis verbo *coegit* lezen.

VI 258.

Bi deser reden es bekant,
seghet dit waer ende Solijn,
dat die lampereide draghet venijn.

De verklaring van deze woorden is niet gemakkelijk. Er staat: uit deze berichten blijkt, indien dit (d. i. het bovenstaande) en Solinus waarheid spreken, dat de lamprei een vergiftig dier is. Maar hoe iemand dit uit het voorafgaande kan afleiden, is niet te begrijpen. Iets anders zou het zijn, wanneer er stond: *dat die berus draghet venijn.* Dan toch vinden wij hier de volgende goed sluitende redeneering: het is bekend dat de slang die met de lamprei paart een vergiftig dier is, want zij spuwt haar vergif uit voordat zij de lamprei bevrucht (V 690 en verv.); de slang die met de lamprei paart is de berus; ergo is de berus een vergiftig dier. Ik geloof daarom dat een afschrijver door vss. 251 en 256, waar van de lamprei gewag gemaakt wordt, in de war is geraakt, en dat Ml. inderdaad geschreven heeft:

dat die *berus* draghet venijn.

Op deze wijze wordt echter slechts één der bezwaren opgeheven. De naam Solijn, vs. 259, komt mij insgelijks verdacht voor. Immers wordt noch in de beschrijving van den berus, noch in die van de lamprei, van dien schrijver gewag gemaakt, en in het werk van Solinus zelven heb ik omtrent deze dieren niets gevonden. Het kan evenwel zijn dat Ml. zich vergist heeft. Vss. 258 en verv. staan niet in N. R.

VI 385 luidt in N. R.: Nec mirum, *natura* illi per intellectum porrigente *tutelam*; *dicitur* enim inter omnia animalia cet. Vs. 452: *qui* nullo impulsu deserit infectum.

VI 460. Van Cleopatra wordt verhaald:

Si nam serpente van diere maniere
ende settetse haren borsten an,
ende ghinc ligghen bi haren man
ende slapende in haren leven.

Dat vs. 463 in het Leidsche hs. bedorven is (vs. 460 leze men: *deser* in plaats van *diere*, vs. 461: *settese*) ziet iedereen. In V. A. lezen wij: *ende namen slapende haer leven*; in B.: *ende nam al slapende dar hare leven.* De oudste van de twee lezingen schijnt die van V. A. te zijn, maar ik twijfel of zij de oorspronkelijke is: bij *ende namen* moet men als onderwerp de vier regels vroeger genoemde *serpente* denken, maar wegens vs. 462, dat *si* (Cleopatra) tot onderwerp heeft, is de verbinding van *namen* met *serpente* niet wel mogelijk, al laat ook de middeleeuwsche taal veel grootere vrijheid in de constructie toe dan de onze. De lezing van B. »*ende nam al slapende dar haer leven*", geeft m. i. evenmin de woorden van Ml. zelven. Zij heeft al den schijn van eene verbetering der vorige lezing te zijn en geeft daarenboven geen zuiveren zin. Dat Cleopatra zich slapende van het leven beroofd heeft, klinkt vreemd. Daarbij komt dat de Lat. tekst ons iets anders doet verwachten, dan V. A. of B. geven. Hij luidt: Hunc serpentem Cleopatra apposuit sinistro brachio sese collocans in sepulcro iuxta suum Antonium, ut scilicet suo attactu *solveretur in somnum et vitam suam* quieta morte *finiret.*

Deze woorden lezende, krijg ik de overtuiging dat de drie laatstgenoemde hss. een door afschrijvers veranderden tekst bevatten, dat L. de overblijfselen van den oorspronkelijken heeft bewaard en *in* het overschot is van *inde* d. i. *eindigde*, finiret. Ml. zal dus geschreven hebben:

ende slapende inde (*of*) ende) haer leven.

Dat wegens den uitgang van het deelwoord *slapende* het volgende *ende* licht kon worden overgeslagen, en dat die vergissing aanleiding kon geven tot verschillende conjecturen, is duidelijk genoeg. Misschien is *namen* het overblijfsel van *nam ende.*

In vs. 483 is *coemes es* gedrukt in plaats *coeme es.*

VI 534

Sijn venijn dats harde groet,
men heefter triacle jeghen.

Dat dit niet de woorden van Ml. zijn blijkt zoowel uit de herhaling van het rijmwoord *groet*, als uit de woorden van Thomas: homo hoc veneno infectus moritur nisi ei subveniat tyriaca. Men leze, gedeeltelijk met V. A. B.:

Sijn venijn dat is die doet,
menne hebber triacle jeghen.

In den, vs. 550, door Verw. uit H. aangehaalden tekst van Thomas is eene lacune. Lees met U. na »ascendit": *Igitur ipsum venenum semper ascendit* quousque cet.

VI 576

een serpent dat sine vaert
ende sinen ganc heeft achterwaert.

Maerlant heeft hier zijn voorganger niet begrepen. Thomas schreef: cauda ambulans sulcum facere videtur. In vs. 629 schreef Ml. waarschijnlijk niet: *Solinus* (B. Solinius), maar *Plinius*. In N. R. lezen wij: Salamandra ova gignit gallinarum more et ex eis producit fetus, ut dicit Plinius, tamen salamandra non habet masculum neque feminam sed omnes gignunt, sicut dicit liber kyrannidarum cet. In U. ontbreekt het laatste, nl. sicut — kyrannidarum cet., zoodat Plinius als eenige zegsman voorkomt. Een nieuw bewijs dat Maerlant een exemplaar van Thomas gebruikt heeft dat zeer veel op U. geleek. Lees verder vs. 672: *quoniam* natura dedit reptando(?) *pigrorem*; vs. 744: *nudo pede* calcaverit.

VI 762. Lees voor *Padine*: niet: Pavie (B.), maar *Padue*. N. R.: in montibus Paduanis.

VII 192. Van den koning der bijen lezen wij vs. 189 en verv.: Bij hem zijn dienaars die er voor zorgen dat niemand hem leed doet,

ende sijn fel ende dorwreet,
ende en laten niet gherne vlien;

De laatste regel geeft geen duidelijken zin en beantwoordt

niet aan den Lat. tekst. Verwijs volgt in zijne aant. op vs. 193 gedeeltelijk het Haagsche hs. van N. R., gedeeltelijk Vincentius, die juist die woorden weglaat, waarop het bij de beoordeeling van vs. 193 aankomt. Thomas schreef volgens H. en U.: circa eum satellites quidam lictoresque saevi sunt, assidui custodes auctoritatis eius. *Non facile cerni patitur*, *non foris* (*l.* foras) *procedit nisi* migraturo examine. Id multo strepitu intelligitur. Ante aliquos dies murmurant intus apparatus indice (*l.* met Vinc.: indicio) diem tempestivum eligentes Ambrosius. Nullae e domibus exire audent nisi rex primo fuerit egressus. Ik maak hieruit op dat Ml. geschreven heeft:

ende en laten niet gherne *sien*,

en dat men achter *doerwreet* eene kommapunt moet plaatsen. De zin is: hij laat zich niet gaarne zien. In B. lezen wij: ende en laet hem niet messcien. Daar de Lat. tekst veel uitvoeriger is, is het niet onmogelijk dat na vs. 193 eenige regels zijn uitgevallen.

In de aant. op vs. 182 is het citaat evenmin juist. Thomas schreef niet *vescunt*, maar *veniunt* of *veniuntque* (H. en U.), en verder, niet *ne distrahant*, maar *ne distrahant agmina*. De aanhaling bij vs. 218 is niet, zooals Verwijs opgeeft, aan N. R. ontleend, maar is, wat den eersten volzin betreft, in Vincentius XXI 109 en verder in Plinius XI 19 te vinden. In N. R. staat: *Odio habent fedos odores proculque fugiunt*, *unguenta etiam ficta* (? Vgl. Plin. t. a. p.) *infestant eas. Impugnant eas naturaliter inimicae papilio*, *vespae et crabrones*, *sed et hirundines et aliae similiter aves depopulantur eas.*

VII 318 luidt N. R. niet: inter congregatos et inter sua, maar: *inter cognitas et in terra sua.* Vs. 353: *largius faciunt quam apes*, deinde maiorem vermiculum.

VII 385.

Cancendula, als Ysidorus seghet,
es een woerm die te sijn pleghet,
die claer es bi nachte ende lecht.

Wat vs. 386 de woorden »die te *sijn* pleghet" beteekenen moeten, is niet duidelijk. De varianten *sine* of *siene* geven evenmin den zuiveren tekst, maar kunnen ons toch op het rechte spoor brengen. N. R.: Cicendula genus est scarabeorum, ut dicit Ysidorus, ex re nomen habet eo quod volans vel gradiens lucet. Ik vermoed dat Ml. geschreven heeft:

es een woerm die te *scinen* (of *scijnne*) pleghet,

d. i. die schijnsel, licht van zich uitgeeft, die glinstert, evenals vs. 464, waar *scinen* aan het Lat. *micare* beantwoordt. De afschrijvers zijn waarschijnlijk door vs. 348 »es een woerm die te sine pleghet in Assyrien", op den dwaalweg gebracht.

VII 417 leze men: *invenerint* ad excutiendum *se*.

Ib. 449 lezen wij dat de culex »stede" mint »daer hijt droghe weet". N. R.: culices acida petunt et dulcia fugiunt. Ml. heeft *arida* gelezen.

VII 463 en verv. staat van de cantharides het volgende:

Groene es die ghedane haere
ende scinen ghelijc den goude clare.
So welc tijt dat die oest es naer,
sijn si goet te vane daer
ende in aisine verdroncken saen;

Dat deze regels niet in orde zijn, blijkt hieruit dat vs. 467 een alleenstaande regel is. Verwijs tracht den tekst te herstellen door middel van de variant van vs. 466 in V. A. »sijn si bi nachte goed ghevaen", en teekent aan: »De afschrijver is zeker in de war gekomen door de »drie vorige regels, die allen eenzelfde rijm hebben." Maar, al krijgt hierdoor vs. 466 zijn oorspronkelijken vorm terug, er blijven nog verscheidene onopgeloste bezwaren over.

In de eerste plaats is het onwaarschijnlijk dat Ml. drie regels met eenzelfde rijmwoord op elkaar heeft laten volgen, eene onregelmatigheid waaraan hij zich elders in zijn boek *nooit* schuldig maakt. Ten tweede is de lezing der goede hss.

vs. 463, niet »ghedane hare", maar »*hare ghedane.* Ten derde blijkt uit V. A., die een regel opengelaten hebben, dat na vs. 464 eene lacune moet worden aangenomen. Volgens de goede hss. luidt de tekst:

463. Groene so es hare ghedane
scijnsi ghelijc den goude claer.
Sulctijt so die oest es naer
sijnsi bi nachte goed ghevaen

Zooals men ziet ontbreekt er een regel, niet *na*, maar *voor* vs. 464, en welke die geweest is kunnen wij uit den Lat. tekst opmaken. N. R.: Hi vermes colorem viridem habentes auro (denkelijk is *similes* uitgevallen) sub solis radio micant. Circa Augustum mensem de nocte in remedium colliguntur necanturque in aceto mersae. Men vindt deze geheele beschrijving in de Dietsche vertaling terug, met uitzondering van *sub solis radio*, en het is geen gewaagde onderstelling dat deze woorden den inhoud hebben uitgemaakt van den verloren regel. Ik vermoed dat Ml. iets geschreven heeft als:

Groene so es hare ghedane;
in sonnenscine, als ic wane
scijnsi ghelijc den goude claer.

VII 860. Van den kikvorsch lezen wij:

Kirammidarium boek die seghet
dat hi te pulvere verberrent pleghet,
werptmene in een bat, dats waer,
den mensche of doet vallen sijn haer.

Verwijs teekent aan: »Vs. 860—863 zijn ongetwijfeld corrupt en niet te herstellen door den even bedorven tekst van N. R." Deze kan met behulp van U. worden hersteld. In dat hs. lezen wij: Ipsa (nl. rana) medicamina deponit ac resumit quando vult et hoc assidue in pastu facere dicitur, venena autem numquam deponit sed quasi arma sua penes se reservat. Hic ut dicit liber Kyrannidarum, degit in aquis siccatis. Cinis combustus et sparsus in balneo *deponit pilos corporis.* Op zich zelf

beschouwd, is vs. 863 goed en in overeenstemming met het Lat., maar na »*pleghet*", vs. 861, past het niet; men verwacht een infinitief. Daarenboven is de lezing van welke wij moeten uitgaan, niet die van L., maar die van de beste hss. V. A., en deze luidt: *het doet den mensche af doen al sijn haer.* Ik vermoed dat er gestaan heeft:

den mensche of te doen al sijn haer,

wat na »pleghet" juist past. *Afdoen*, *ofdoen* beteekent o. a.: wegnemen. Zoo b. v. Lanc. III 15985:

die brucgen die tier tijt
van vresen af waren ghedaen,

en met den datief des persoons, Vad. Mus. II 418, 103

dat hi hem den bittren kelc afdede.

Vgl. De Vries Mnl. W. i. v.

Wat het zonderlinge boek is dat door Ml. Kyrammidariumboek genoemd wordt, kan men vinden in het werk van E. H. F. Meyer, Geschichte der botanik, Königsb. 1855, dl. II p. 348 en verv. Het is een boek dat over natuur- en geneeskunde handelt en reeds door Olympiodorus (5de eeuw na C.) als Kyranis aangehaald wordt. Het schijnt oorspronkelijk in het Grieksch geschreven te zijn. Eene middeleeuwsche vertaling in het Latijn heette Liber Kiranidarum. Meyer meent dat deze door Raimundus Lullus vervaardigd werd, maar hierin bedriegt hij zich. Raimundus werd in 1235 geboren, en in dat jaar bestond reeds het werk van Thomas, De naturis rerum, waarin het Liber kyranidarum wordt geciteerd. Vgl. Carus, Geschichte der Zoölogie; Bormans, Bulletin de l'Ac. R. de Belg. 1852, XIX p. 144.

VII 870.

Jeghen venijn dat hi (de Rubeta) doet
es sijn pulver ghedronken goed.

»Venijn doen" kan men niet zeggen. De zin zou goed afloopen als wij

Jeghen *veninen* dat hi doet

lazen, en denkelijk heeft Ml. zoo geschreven. *Veninen* is: door vergif dooden, b. v. VI 443 »wien dat si veninen moghen". Evenzoo *gheveninen* VI 694.

VII 981. Lees in de aant. voor »nec tunc", *non tamen*. De aanhaling van Verw. bij vs. 985 is niet, zooals hij opgeeft, uit N. R., maar uit Vincent. afkomstig, evenals die bij vs. 582. Vs. 991 heeft N. R.: vix de ea aliud reperies quam *sagimen*. Maerlant heeft, blijkens »lettel bloets", *sanguinem* gelezen. Vs. 1026 geven de door Verw. aangehaalde woorden geen zin. Lees: Vermis *nomine*, licet quidem conveniat universis, *proprie* tamen vermis *appellatur ille qui* cet.

VIII 6. Het achtste boek begint evenals alle andere met eene algemeene beschouwing. Sommige boomen worden gezaaid, andere gepoot,

Sulke wassen, alsmen seghet,
ute troncken, daer wijt scouwen,
als daer een eyke es ghehouwen,
jof ene boeke wast tehant;
Ander maniere in menech lant.

Deze regels zijn, zoo als zij hier staan, niet te begrijpen. Verdeelt men de zinnen zoo als Verwijs gedaan heeft, dan kunnen wij wel vs. 8 met den hoofdzin, vs. 6, verbinden, maar zijn wij verlegen met vs. 9. Hoe kon Ml. schrijven: Sommige boomen groeien uit stammen, zooals wij zien als er een eik omgehouwen is *of een beuk groeit*?

Thomas schreef: Quaedam arbores sunt quae oriuntur in alterius generis arboribus et nutriuntur ab eis, sed cum invaluerint magnitudine siccantur et quaedam non siccantur sed vivunt et crescunt cum ipsis arboribus in quibus natae sunt. Of hij hierbij aan parasieten dacht is niet duidelijk, maar zijne woorden zelve zijn duidelijk genoeg. Maerlant heeft, zooals men ziet, niet woordelijk vertaald, maar het eerste gedeelte uitge-

breid, het laatste weggelaten. In hoofdzaak komt zijne vertaling met het oorspronkelijke overeen, wanneer wij aldus lezen:

Some wassen si, als men seghet,
ute troncken, daer wijt scouwen:
als daer een eike es ghehouwen
of een boeke, wast tehant
ander maniere in menech lant.

d. i. als een eik of beuk omgehouwen is, groeit er uit den overgebleven tronk eene andere soort van boomen; N. R.: *oriuntur in alterius generis arboribus.*

Eén bezwaar wordt evenwel door deze wijziging niet opgeheven, de moeielijkheid nl. om »daer wijt scouwen" goed te verklaren. Het strijdt met »als men seghet", waarin opgesloten ligt dat de schrijver het niet zelf gezien heeft, en het staat met het volgende niet goed in verband. Hebben wij hier aan slordigheid van stijl te denken, of is de tekst niet in orde? Ik geloof het eerste.

Door verplaatsing van leesteekens kunnen nog andere plaatsen in ditzelfde boek worden hersteld. De eerste vinden wij VIII 84 en 85. In de voorafgaande verzen lezen wij van het aardsche paradijs dat niemand, al vond hij ook den weg daarheen, er binnen komen kan. Al kon men er komen, vs. 80,

so es al om bemuert die stede
met ere mure vierin scone.

In vs. 83 en verv. lezen wij:

Noch quaet inghel, noch engheen man
es diere toe comen can
doer vele boeme diere in staen.

Hoe men vs. 84 ook opvatte, verklaren laat het zich in dezen samenhang niet. Verstaat men »er toe" van het paradijs, dan rijst de vraag: hoe kunnen de boomen die *in* het paradijs staan iemand beletten *bij* het paradijs te komen? Men

houde daarbij in het oog dat het juist de kwestie is of men *bij die boomen*, die in het paradijs staan, komen kan.

Denkt men bij »er toe" aan de boomen, de arbores Eden, dan geven vss. 84 en 85 evenmin een gezonden zin.

De grond van deze moeielijkheid is dat deze verzen met elkander verbonden worden, terwijl zij inderdaad niets met elkander te maken hebben. Men wete dat in V. A., vs. 85, niet »*doer*", maar »*van* vele bomen" gelezen wordt, en vergelijke dan den Lat. tekst. Deze luidt: magnus enim tractus terrarum interiacens innumerique serpentes locum (nl. paradisum) nobis inaccessibilem reddiderunt, praesertim cum usque ad coelum muro igneo clausus esse credatur et angelus domini non solum hominibus sed etiam malignis spiritibus introitum interdicat. De arboribus autem praedictis paradisi duas ex scripturis divinis agnoscimus cet.

Hieruit leeren wij dat de verzen op de volgende wijze verdeeld moeten worden:

noch quaet inghel, noch engheen man
es diere toe ghecomen can.

en dat daarna een nieuwe zin begint:

Van velen bomen diere in staen,
als wi weten sonder waen,
en kenter die scrifture te samen
als nemmee dan twe bi namen.

Ten slotte blijft de vraag over hoe »diere toe comen can", vs. 83, verklaard moet worden. Strikt genomen had Ml. »diere binnen comen can" moeten schrijven, maar de lezing der hss. kan behouden worden als wij Maerlants woorden aldus omschrijven: Niemand is er die er dicht bij (bij het paradijs) kan komen.

De tweede plaats die ik bedoelde is vs. 158.

Amigdala dats damanderbloem
ende, eerste nemets goem,
die bloit alst waermen beghinnet.

N. R. Cunctis arboribus prior se flore convestit. Men plaatse dus de komma na *eerste*, en leze: *deerste*. Waarschijnlijk is een afschrijver door de schrijfwijze eñ deerste in de war gebracht.

De derde plaats lezen wij vss. 866 en verv. Van den wilg zegt Ml. volgens L.:

Sine blade in watre mede
gestroiet omtrent hem die leghet
in heten rede of suchtens pleghet,
omtrent te vercoelen die lucht,
bedi ist goet jeghen die sucht.

Verwijs verkiest vss. 869 en 70 de lezing van B.:

het vercoelt die quade lucht
die daer es van groter sucht.

Maar, zooals ik meermalen opmerkte, dit hs. is, waar het sterk van de andere afwijkt, weinig te vertrouwen, vooral als het tevens afwijkt van den Lat. tekst. Raadplegen wij de hss. dan wordt het waarschijnlijk dat vs. 868 niet *suchtens* maar *suchte* gestaan heeft N. R.: Frondes et folia aspersa aqua *circa febricitantes* aërem infrigidant. Hiermede komen de woorden »*sine blade in watre mede gestroit*" niet geheel overeen, maar dit is nog geen reden om ze voor bedorven te houden; Maerlant kan ze minder juist vertaald hebben. Het overige wordt duidelijk, wanneer wij na *suchte* eene komma plaatsen en die achter *pleghet* schrappen. Wij verbinden dan: *sine blade* in watre gestroit *pleghet* ...... *omtrent* (in den omtrek) *te vercoelne die lucht*.

Het zou de vraag kunnen zijn of, na het meervoudige »sine blade", het werkwoord in het enkelvoud mag staan, maar hierop kunnen wij bevestigend antwoorden. Bij de middeleeuwsche schrijvers richt zich het getal van het werkwoord, dat het gezegde vormt, niet alleen naar den grammatischen vorm, maar ook naar de beteekenis van het onderwerp. Zoo lezen wij in ditzelfde werk van Ml.:

X 475. Beide wortel ende saet
nes ten fisiken niet quaet.

in het Latijn staat: competunt medicinae.

IX 440. Die scortse hierof, dats waer,
ende honech ghesoden te samen
es goet.

IV 715. Tande ende nese *es* hem al een.

Op de plaats die wij behandelen is de zin: Strooit men bladeren in water, zoo pleegt *dit* de lucht te verkoelen. Op VIII 382, dat in L. volkomen met onze verzen overeenkomt, mag ik mij niet beroepen om de varia lectio van V. A.

VIII 108. De aanhaling uit N. R. bij Verw. is niet juist, en, hoewel de verbetering geen invloed heeft op den tekst van Maerlant, dient zij toch opgegeven te worden. Lees voor: *bisso: abysso*, en na »solis et lunae": *de vertice antiquorum montium.* (Het geheel is eene uiterst gebrekkige vertaling van den Hebreeuwschen tekst) *Et quidem licet ad literam de pomis solis et lunae benedicendum Joseph minime ad literam intelligeret* (nl. Moses), *tamen* cet.

VIII 128, leze men: Agnus castus, ut dicit Platearius, arbor est *calida et sicca*, sic dicta *ab eo* quod hominem castum facit *ut agnum.* Wat Maerlant geschreven heeft is niet uit te maken. De woorden van L. »*die mensche dies ghecrijcht gheroet*" geven geen zin; B. geeft een regel van eigen maaksel; in de beste hss., V. en A. is een regel opengelaten.

VIII 170 en verv. wordt van de amandelen gezegd:

Bittere sijn goet ter medicine,
soete die sijn goet ter spise,
ysonde goet, den sieken in alre wise
die ligghen in heter sucht.

Vs. 172 is duister. In V. A. leest men: *so .... die sieke in alre wisé.* N. R. Amigdalae amarae competunt medicinae, dulces esui. Ex his lac fit, cum teruntur, et datur acuta laborantibus, quia efficaciam habet refrigerandi et confortandi. Dat

de ware lezing: *gesonden goet, den sieken in alre wise*, zou wezen, wat Verwijs vermoedt, is èn wegens de lezing van V. A. èn wegens de woorden van Thomas niet waarschijnlijk. Misschien geeft ons »efficaciam habet *refrigerandi et confortandi* eene aanwijzing, en moeten wij de lacune in V. A. op deze wijze aanvullen:

Soe coelt die sieke in alre wise,

Op dezelfde wijze vertaalde Ml. de Lat. woorden: habet autem vim confortandi et refrigerandi, valet contra dissinteriam (sic), vs. 806:

Dese sake conforteert
ende *coelt* die hete bloedsucht mede.

Vóór dat: *soe coelt* enz. is waarschijnlijk een paar regels uitgevallen die de vertaling behelsden van: ex his lac fit cet.

VIII 264 en 265 zijn reeds door Franck, Zeitschr. f. d. alt. N. F. XII p. 39 hersteld. Zijne gissing:

bet in ghetempert wel ter cure
ende *talreinnerst* dats cout

is zonder twijfel juist.

Grooter bezwaar leveren de voorafgaande regels. Het rijm *seghet-hevet* is stellig niet van Ml.; in zijn geheele werk heb ik nergens een onzuiver rijm aangetroffen; waar het in onze uitgave voorkomt, als V 564, kan het door middel der varianten verbeterd worden. Het is echter lichter de corruptie aan te toonen dan weg te nemen. Den lezer van Nat. Bl komen na *seghet* terstond de rijmwoorden *leghet* en *pleghet* voor den geest, maar geen van beide past hier. Of zou Ml. eene fout gemaakt hebben en toch: *leghet* (wat in B. voorkomt) geschreven hebben? Ik durf niets beslissen.

VIII 315. Het ebbenhout uit Ethiopië

Es sachte, swart, alst horen ware.

Het schijnt vreemd dat ebbenhout zacht genoemd wordt daar

het juist, vs. 307, steenhard heet. Thomas schreef: Ethiopum vero praestantius est, in nullo maculosum est sed nigrum, *leve* ac corneum. Daar ebbenhout allesbehalve licht is, vermoed ik dat de schrijver *laeve*, d. i. *glad* bedoeld heeft en dat Ml. het woord *sachte* in die beteekenis gebruikt heeft.

De Lat. aanhaling in de aant. op vs. 323 is *niet* uit N. R. maar gedeeltelijk uit Vincentius. N. R. volgens U.: Lignum ebeni crepundiis alligatur *ut infantem non terreant nigra visu.* Vs. 312 staat in U., niet *transit*, maar *crescit.*

VIII 328 leest men van den mispelboom:

> Sine vrucht nes niet mare
> eer si gheroert es ghemene.

Gheroert kan hier niet goed zijn. N. R.: Durus in arbore fructus eius et acerbus, sed collectus mollescit et dulcis fit. Uit deze woorden blijkt niet duidelijk welk deelwoord door Ml. is gebruikt. Wij kunnen aan *ghesocht* en *gherot* denken. Doch waarschijnlijker is de meening van Verdam dat Ml. *ghevort* of *ghevoert* (met de Wvlaamsche verlenging der vocaal) geschreven heeft, van *vorten* verrotten, zie Segh. Gloss. De mispel moet eene verrotting ondergaan eer zij eetbaar is.

VIII 341.

> Sijn vrucht (nl. de vijg) heeft soeten smake
> die men vint van eenigher sake

Het subst. *smake* is in het Mnl. vrouwelijk. Rein. 218 leest men van »enen bake, die vet was ende *van goeder smake.*" In Der naturen bloeme vinden wij herhaaldelijk den dativus *smaken*, als IX 246, X 65. Het is dus een van die vrouwelijke substantieven die, evenals *ere*, nu eens de sterke, dan weder de zwakke verbuigingsuitgangen hadden. Ook bij schrijvers uit de 17e eeuw is *smaak* vrouwelijk. Maar bovendien leveren de aangehaalde woorden geen goeden zin op. Men leze: hevet *soeter* smake *dan* men vint, of: *de soetste* smake *die* men vint. N. R.: Gignit fructum coctum sole *praedulci sapore.* Harum

cibo Indiae sapientes *vivunt* cet. Men ziet hieruit dat Verwijs, hoewel hij een verminkten tekst voor zich had, met zijne conjectuur *sapiente* het doel getroffen heeft.

Op vs. 339 geeft hij eene aant. ontleend aan Vinc., maar in N. R., zoowel in H. als in U., zijn de woorden te vinden die door Ml. zijn vertaald, nl. Umbra foliorum eius omnibus nocet quae sub eis crescunt.

VIII 398. Van den jeneverboom lezen wij:

> dat een coel viers een jaer duert,
> dat meu met sinen aschen vet.
> Also als Platearius met
> willic jenever visieren
> heet ende droghe van manieren.

Vss. 399 en 400 zijn zonder twijfel corrupt. Thomas deelt ons op gezag van Isidorus (Or. XVII 7, 35) mede dat de naam Juniperus afkomt van »*pyr* quod est ignis, eo quod conceptum diu teneat ignem, adeo ut si prunae ex eius cinere fuerint *opertae*, usque ad annum perveniant.... sunt autem huius arboris fructus, sicut dicit Platearius, sicci et calidi. Maerlant schreef dus:

> dat men met siere aschen *dect*.
> Also als Platearius *mect*,
> willic enz.

Het werkwoord *dect* beantwoordt juist aan het Latijnsche: si... fuerint *opertae*, en dat de fout in *vet* schuilt blijkt niet alleen uit den zin, maar ook uit de hss. V. en A., die dit woord weglaten. Bovendien mag hier opgemerkt worden dat de *d* en de *v*, in het begin van een woord, in de hss. zeer weinig van elkander verschillen. Vs. 400 ontbreekt in V. A. en B.; de beide eerste hss. hebben een regel opengelaten; maar dat *met* in *mect* moet veranderd worden, kan aan geen redelijken twijfel onderhevig zijn. *Mecken*, *micken*, dat oorspronkelijk de beteekenis heeft van op iets doelen, wordt in het mnl. gebezigd voor: inzien, bedoelen, meenen. Met *pensen* verbonden vinden wij het Lanc. IV 1561. De koning en Walewein

en wildent niet ontecken daerbi
dat si dat *pensen ende mecken*
dat Lanceloet selve wilde decken.

Wal. 8325 en verv. lezen wij van Walewein en Ysabele dat zij in de gevangenis zeer klaagden

ende andren meer dan hem selven.
Dene *mict* dat mense sal delven
levende ofte bernen in een vier.
Dander *mict:* Nu werdic hier
verhanghen ofte op een rat gheleit.

Hier beteekent *micken*: zich voorstellen, onderstellen, denken. Vooral vergelijke men wat Ml. zelf in boek X vs. 13 van de elementen geschreven heeft:

Hierof zijn alle dinghe hier
ghemanc ende also, als men mect,
na dien dat elx nature trect.

Evenzoo wordt *micken up* gebruikt, bijv.: Wap. Mart. I 513: Hij die meende dat de lijfeigenen van Cham afstammen,

hi doelde diere up mecte.

VIII 473. Een recept om laurierolie te maken begint aldus:

Die boke van lovere boeme
moet men breken.

Dat er *van lauerboemen* of *van den lauerboeme* gestaan heeft, kunnen wij opmaken uit de varianten van V. A. B. Maar *boke* of *boeken* (V. A.) is evenmin goed als *lovere*. In B. is van dit woord op goed geluk *bladen* gemaakt, maar dat Ml. zoo niet geschreven heeft, blijkt uit den samenhang en uit de woorden van Thomas: Fit autem hoc modo: Baccae recentes conterantur cet. Men leze

Die *backen* van den lauerboeme

d. i. de bessen. Vgl. vs. 465 »Bacca heet die vrucht in tlatijn." Voor bes wordt in het mnl. *baye* gebezigd, maar dit woord wijkt te zeer van de lezing der hss. V. A. af, en hoewel *backe*

elders, voorzoover ik weet, niet voorkomt, kan Ml. het, als een wetenschappelijken term, uit het Latijn hebben overgenomen. *Bacca lauri* treffen we nog in de 17e eeuw aan in den verbasterden vorm *bakelaar*, Warenar vs. 1285 en Sp. Brab. vs. 1496; vgl. de Vries, Warenar, p. 221.

Vs. 464 heeft U.: folia lauri et *rosae*; vs. 502: fiat gargarismus *et recipiatur fumus*; vs. 528 H. en U.: *Rubum* appellant eo quod fructu *rubet*, *in flore enim* albescit, in fructu rubescit.

VIII 589. Op dit vs. en de voorafgaande teekent Verwijs aan: »N. R. Nux appellata est.... eo quod umbra vel stilli»cidium foliorum eius proximis arboribus *noceat*." (l. met U. *nocet*) »Slechte vertaling, waaraan door emendatie niets te verbeteren valt." Deze aanmerking is ongegrond. Het is waar dat de aangehaalde woorden veel van vss. 587—589 verschillen, maar dit kan ons niet verwonderen als wij weten dat zij tot een ander hoofdstuk behooren. Thomas geeft eerst de beschrijving van de nux avellana (hazelnoot), en daaraan beantwoorden vss. 587—594 bij Ml.; daarna die van de nux juglans (okkernoot), en daartoe behooren de door Verwijs aangehaalde Latijnsche woorden, die men in het Dietsch vs. 595 en verv. terugvindt.

Vs. 599 hebben H. en U., niet: missus, maar: *nux comesta.*

VIII 784.

Daertoe mede dat witte daer.

Ml. heeft zijn voorganger niet begrepen. N. R.: postea addantur folia rosae abiectis stipitibus et quadam albedine quae est interius.

Vs. 884 N. R.: ligna alba atque fulgentia nimis, polita *scilicet* ac relucentia instar eboris. De conjectuur van Verwijs »*ebenen columme*" zal wel juist zijn, vooral daar aan de aangehaalde woorden voorafgaat: arbores vero lignorum illorum rotundae sunt velut pinus. Dat aan den *tijm* deze eigenschappen worden toegeschreven klinkt al zeer zonderling. Men houde

in het oog dat de door Ml. beschrevene boom Thimus niet bestaat en niets anders is dan een dubbelganger van den vs. 831 en verv. beschreven Setimboom (de boom van het Sittimhout des O. Ts, de acacia), wiens naam verminkt is geworden. In die verwarring was Thomas voorgegaan.

VIII 905.

Uwe hetet in onse tale.

De taxus, waarvan hier spraak is, heet in het Dietsch, niet *Uwe*, maar *Iwe* (B. *Iwen*), het fransche *if*. Vgl. Dodonaeus i. v.

VIII 944 en verv. Om wijn te winnen die als tegengif dienst kan doen, moet men eene insnijding in den wingerdstam maken

ende men neemt ute met groter waerde
van sinen maerghe uter wonde,
maer wachte hem dat si ter stonde
niet dan III vinghermale si lanc,
dan heeft men triacle niet cranc.
Ende dit doet men uter wonde
ende bintse vaste ter stonde enz.

Op deze wijze gelezen geven deze regels geen zin. Ik lees daarin: als men uit de insnijding merg neemt, dan heeft men een krachtig tegengif. Maar is dat merg dan reeds een tegengif? Bovendien was het juist de vraag hoe men »getriakelden wijn" kan verkrijgen, en deze vraag wordt niet beantwoord. Wat men, vs. 949, uit de wonde nemen moet is evenmin te begrijpen. N. R. maakt de bedoeling duidelijk. Er staat: trium digitorum spatium in una parte findatur et sublata medulla ad eius vitem (*l.* vicem) tiriacae medicamen addatur, tunc terrae mandatur vinculo diligenter adstrictum cet. Weet men bovendien dat V. A. vs. 949, niet: *uter wonde*, maar *in die wonde* hebben, dan kunnen wij door de leesteekens te veranderen Maerlants woorden herstellen:

Maer wachte dat soe tiere stonde
niet dan III vinghermael si lanc.
Dan hevet men triakel niet cranc
ende dit doet men in die wonde enz.

d. i. dan hebbe men tegengif bij de hand.

In de aant. op vs. 941 zijn de uit H. aangehaalde woorden corrupt. Die van U. zijn evenmin in orde. Zij luiden: Tyriacam vitem facimus *cuius iste perfectus* est ut cet. Lees met Vinc.: *profectus.*

IX 50. De aanhaling bij Verw. is niet overeenkomstig N. R.: Sed *rami impulsione ventorum* ex temporis vetustate de montibus cadentes. Vs. 60 lezen H. en U.: *cerebri* dolorem. Vs. 118 wordt de gissing van Verw., *exculta*, door U. bevestigd.

IX 164. Als men een tak van den kaneelboom breekt,

worptet enen roec uit, no min no me
met stuninghe in der ghebare
alsof et een mistkijn ware.

Wat *stuninghe* hier beteekent zal niet licht verklaard kunnen worden. Het substantief komt elders niet voor. Wel bestaat er een wkw. *stunen* = *zich aankanten*, vgl. o. a. Lsp. Gloss., maar aan eene afleiding van dit woord zal wel niemand denken. *Stuenen*, als wisselvorm van *steunen* = zacht kermen, kan evenmin ter verklaring dienen. Een tak dien men breekt kan kraken, maar steunen niet. Van dit alles is ook in het Latijn geen spoor te ontdekken. Thomas schrijft: virgulta... quae cum franguntur visibile spiramentum emittunt ad imaginem nebulae sive pulveris. Maerlant heeft geschreven: *met stuvinghe.* Dat de *n* en *u* = *v* in de hss. vaak niet van elkander te onderscheiden zijn, is bekend; dat er bij het breken van den tak *stuiving* plaats heeft, wordt aangewezen door *sive pulveris*, en dat het door mij herstelde woord aan de Mnl. taal niet vreemd is bewijst bijv. Alex. II 842, *entie stuvinghe* van der moude.

Dezelfde fout vinden wij vs. 234. De vruchten der cassia fistula zijn

swart ende groene, sijn si ripe.

Deze uitdrukking wordt verdacht, wanneer wij den Lat. tekst raadplegen: Eligenda est cassia fistula *grossa*, quae multam humiditatem signat, *nigraque* (quae?) signat maturitatem. Voor *groene* zullen wij wel *groeve* of *grouve*, d. i. *grove*, moeten lezen.

Vs. 238 moet de Lat. aanhaling dus gelezen worden: et condensatur medulla interius. In una copula *cohaerent simul* plus quam quadraginta. Ml. heeft deze woorden, vs. 229 en verv. niet juist vertaald.

IX 299. Cubebe is eene oostersche vrucht die

den hoofde doet
jeghen coude reume goet,
etende of riekende daertoe,
of dat men op coelen doe
cubebe bernen.

De stijl van Ml. laat zeker, als wij dien toetsten aan de eischen die wij tegenwoordig stellen, veel te wenschen over. In Der naturen bloeme zijn de onnauwkeurigheden grooter en de anacoluthen talrijker dan in zijne andere werken, maar toch heb ik bezwaar eene slordigheid van stijl aan te nemen zoo groot als wij in de aangehaalde regels opmerken. *Etende of riekende* zou hier moeten beteekenen: als men die eet of ruikt. Wij zouden die verklaring desnoods kunnen aannemen als het bleek dat de Lat. tekst, die aan genoemde woorden ten grondslag ligt, aanleiding gaf tot zulk eene gewrongene constructie; maar dit is niet het geval. Om een oordeel daarover mogelijk te maken, laat ik de woorden van Thomas volgen. Cubebae, ut dicit Plinius, calidae sunt et siccae, temperatae tamen. Est autem fructus cuiusdam arboris in partibus orientis. Eligendae sunt quae mediocriter habent acutum saporem ex aromaticitate.

Contra frigidum reuma capitis ad cerebrum confortandum adoleantur cubebae et naribus apponantur. In deze woorden is van geen *eten* spraak. Ook vs. 303 niet; de cubebe wordt niet gegeten, maar alleen gekuwd opdat de geur naar de hersenen opstijge. Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor dat wij in bovengenoemden regel weder eene proeve vinden van de onnadenkendheid van afschrijvers, die soms van één woord twee maken, of twee woorden ineensmelten. Zouden wij *etende* niet in tweeën moeten verdeelen en *heet ende* lezen? Toen zij samengevoegd waren, voegde men er *of* bij om de twee deelwoorden te verbinden. De gehoele plaats moet m. i. luiden:

dat den hovede doet
jeghen coude reume goet,
heet ende riekende daertoe,
opdat men op coelen doe
cubebe bernen.

d. i. Plinius zegt dat de vrucht het hoofd goed doet, daar zij heet is (*calidae sunt*) en bovendien riekt (*mediocriter habent acutum saporem ex aromaticitate*) wanneer men haar brandt.

IX 495 en verv. Te recht merkt Verwijs op dat de aangehaalde woorden uit N. R. bedorven zijn. Er moet staan: *immaturum* en verder, na confortat; *quod incorruptum ab igne piper album est.* Maar het is duidelijk dat Ml. zoo niet gelezen heeft. Wel vond hij in zijn exemplaar: *immaturum*, maar het volgende las hij zoo als H. en U. opgeven: *quia incorruptum* cet.; met het overschietende »piper album est" wist hij geen raad, hij sloeg het daarom maar over. De tekst zelf van N. R. is weder ontleend aan een bedorven tekst van Solinus, maar daarover behoef ik niet uit te weiden; vgl. Salmasius, Plin. exerc. p. 724.

IX 520 lezen wij van een geneesmiddel dat de oogen helder maakt »ende die velmen ofdoet". *Velm* komt elders niet

voor. N. R.: aufert obumbrationes quae paunus dicuntur; Megenberg: das benimt den augen das *vel* und die vinsternüss. Toch kan het woord behouden blijven. In eene verwante taal, het ags., vinden wij *film*, velamen, vgl. Ettmüller i. v. filhan; Got. filhan bedekken. *Velm* in den zin van *deksel* past hier juist.

Vs. 542. Bij de aant. van Verw. kan gevoegd worden dat de woorden: Stacten enz. ontleend zijn aan een artikel over Stacten, dat in N. R. aan dat over Storax voorafgaat, maar door Ml. weggelaten is. Wij lezen daar: Est autem multa pretiosior myrra. Vs. 520, lees met U.: aqua rosata. Vs. 559 schreef Ml. zeker: troede es *waertst*, vgl. den Lat. tekst in de aant. van Verw.

X 1 en verv. Verw. teekent omtrent de Inleiding op dit boek aan dat zij »zoowel bij Thomas van Cantimpré als in Konrad van Megenberg's Buch der Natur geheel anders" is. Ter juiste beoordeeling hiervan — het kan van belang zijn bij het onderzoek naar Maerlants bronnen — is het noodig op te merken dat Ml. zich in al de inleidingen op de verschillende boeken zeer vrij gedraagt tegenover zijn voorganger. Met evenveel recht zou de genoemde aanteekening bijv. onder de inleiding van het 8ste boek kunnen staan, dewijl van de 15 eerste regels aldaar niets in N. R. voorkomt. Verwijs heeft volkomen gelijk wanneer hij opmerkt dat »vooral het laatste gedeelte van onzen tekst" (d. i. van de inleiding) »er geheel van afwijkt", maar van het eerste gedeelte, d. i. van vss. 1—38 is alleen de bewerking vrij; de stof vinden wij, hoewel in anderen vorm, in N. R. terug.

In dat laatste gedeelte geeft Ml. de verklaring van een wetenschappelijken term die bij de middeleeuwsche natuurkundigen vaak voorkomt. Zij onderscheidden vier graden in iedere van de vier eigenschappen der dingen — alle dingen zijn nl. warm of koud, nat of droog — en zeiden bijv.

Peper, dat verstaet,
es heet in *den* vierden graet.

In de hss. staat: *sinen* vierden graet, maar dit is eene fout, vgl. vss. 602, 640, 664. Van die graden nu gaat Ml. de verklaring geven. Wij lezen vs. 45 en verv.

Teerst ghevoelt ende beseft,
tander hem bet op verheft,
die derde quetst die nature,
die vierde verduwetse al dure.

De drie laatste regels zijn duidelijk. De tweede graad openbaart zich sterker, de derde is schadelijk, de vierde doodelijk. Maar wat te maken van den eersten graad? Ik vermoed dat er gestaan heeft

Teerst gevoelt *men* ende beseft,

d. i. de eerste graad is van dien aard dat de eigenschap bemerkbaar is maar meer ook niet. Van de hier door Maerlant gegevene verklaring wijkt zijne vertaling VII 239 zeer af.

X 82. Lees voor coleratam: *coloratam.* In U. staat: *contra* pudibunda, dat ik evenmin als het »circa pudibunda" van H. begrijp. Vs. 122. Lees: *commasticatam.* Vs. 200 voor mores: *mares.* Vs. 172 ontbreekt bij Vinc.: *una.* Vs. 234 schreef Ml. niet *sucht*, maar *jucht*, paralysis, vgl. vs. 509, 636, waar dit woord insgelijks door *jucht* vertaald wordt.

X 272. Van de venkel lezen wij

270. Hem die vernoie heeft ende pine
an milten, an levren, ist ooc goet;
ende mede, dies sijt vroet,
jeghen den steen ist goed ter cure.

Deze regels zijn, op zich zelve beschouwd, goed, maar de hss vertoonen vreemde verschijnselen. Ik wil hierop wijzen omdat zij ons nader bekend maken met de hss. van Der naturen bloeme en ons doen zien hoe de afschrijvers te werk zijn gegaan.

Niet zelden vinden wij in V. A. een regel opengelaten, een

bewijs dat reeds de schrijver van het oudere hs. eenige woorden niet lezen kon of niet begreep, en dat de schrijvers van L. en B. soms een van beide, soms beide, maar wat verzonnen hebben om de lacune te vullen. Ik laat eenige voorbeelden volgen.

II 434. In V. A. *lacune*; de lezing is onzeker; L.: *sodat du di behouds daermede;* B.: *ende begeef die vulechede.*

II 2858. In V. A. *lacune*; L. heeft denkelijk de goede lezing: *eten sise danne saen*; B : *moeten si danne ter cokenen gaen.*

II 4010. In V. A. *lacune;* de lezing is onzeker; L *alsine horen ghebaren dan;* B.: *dat ende menech quaet hi can.*

III 3611 en 3612. In V. A. B. *lacune;* de ware lezing heb ik in mijne aant. op deze plaats medegedeeld; L.: *dies so heeft hi groot verdriet.*

V 316. In V. A. *lacune;* B. is corrupt, maar heeft de overblijfselen der goede lezing bewaard; L. heeft weder een vs. van eigen maaksel: *also als ict hier visiere.* Vgl. de aant. op VII 463, VIII 170, 398.

Wij houden dit in het oog bij de beoordeeling van de hierboven geschreven verzen. Vs. 272 ontbreekt bij V. A., er is een regel opengelaten. B. en L. geven ieder een vs. dat allen schijn heeft van verzonnen te zijn; B.: *als men ons te verstane doet*, L.: *ende mede dies sijt vroet.* N. R. In vere colligitur cortex radicis eius et haec multum valet decocta cum vino *contra opilationem splenis et epatis*, *dissinteriam* (sic) *et vitium lapidis ex frigida causa.* Men ziet dat Ml. dit alles woordelijk heeft vertaald uitgezonderd *dissinteriam*. Denkelijk heeft dat woord den inhoud uitgemaakt van het verlorene vs 272, en Ml. iets geschreven als:

hem dien die buuc we doet

of, beter nog, wat Verdam mij heeft medegedeeld,

jeghen menisoen, sijts vroet.

Tevens blijkt uit den Lat. tekst dat in onze uitgave de zinnen verkeerd verdeeld zijn. Lees vs. 269 en verv.:

die es goed ghesoden in wine
hem die vernoie heeft ende pine
an milte, an levre; ooc ist goet (met B.)

Ten slotte merk ik op dat de woorden »van *couder* naturen" niet de vertaling zijn van ex *calidis* humoribus, maar van het door mij geciteerde: ex *frigida* causa. De door Verw. aangehaalde woorden hebben daarmede niets te maken.

Dat inderdaad V. A. den grondslag van den tekst van N. Bl. moeten uitmaken, en dat de beschuldiging door mij tegen de schrijvers van L. B. ingebracht niet uit de lucht gegrepen is, kan ten overvloede blijken uit twee andere plaatsen uit het 10e boek.

De eerste is vs. 608. De twee laatstgenoemde hss. geven ons regels die er hoogst verdacht uitzien, L.: *dits ondervonden te menigher stede*, B.: *ende aldus ghenuttet mede.* V. A. lezen: *quaet vleesch gheneist soe mede.* N. R. volgens U.: cum aceto potata dolorem dentium et a gingivarum a putredine curat. Deze woorden, hoewel corrupt, bewijzen dat de schrijvers van L. B. zelven aan het dichten zijn geweest en dat die van V. A. (men leze: quaet *tantvleesch*) waarschijnlijk de woorden van Ml. hebben bewaard.

De tweede is vs. 642. De lezing van L., *dat seghet tLatijn hier ter stat*, is even weinig waard als die van B.. *opdat mense doet in een suver vat.* N. R Viola frigida est in secundo gradu, humida in fine secundi. Daaraan beantwoordt: *in den andren graet ist nat*, van V. A.

X 302 wil Verw. lezen: men neme *taerwe*, corne, of evene. Maar *koorn* is geen afzonderlijke soort van graan naast tarwe en haver. V. A. hebben de ware lezing *tarwecorne* (misschien *tarwekerne*). N. R. heeft, niet *genera* frumenti, maar *grana* frumenti.

Vs. 347 luidt in N. R., in H. en U., niet *cathaplentur* frons et *tympana*, maar: *cathaplasmetur* frons et *tempora.*

Vs. 470—473 beantwoorden de woorden van Ml. niet aan

het Latijn, dat wij uit H. en U. kennen De geheele tekst, waarvan Verwijs een deel opgeeft, luidt: herba est calida et sicca est papaver album quod est frigidum et siccum magis mortificat. Deze zinlooze woorden kunnen uit Vinc. verbeterd worden en komen dan met die van Ml. overeen. Wat er in N. R. gestaan heeft kan ons ook Megenberg leeren, die van de papaver (Magenkraut) schrijft: es ist zwaierlai mâgen: ainer ist weiz und der ander swarz, und der weiz ist kalt und faüht, aber der swarz ist kalt und trucken.

In ditzelfde hoofdstuk, vs. 489, wil Verw.: »*Diapapaver es ene fisike hoghe*" lezen, maar te onrechte. Uit het Latijn blijkt dat vss. 489 en 490 bij het voorgaande behooren: .... contra calefactionem epatis addito tamen oleo rosaceo cum semine papaveris, et hoc melius contra siccitatem pectoris valet. Dyapapaverum cet.

X 537 en verv. is de lezing onzeker. N. R. Ruta, ut dicit Platearius, *calida* est et sicca (Megenb.: haiz und trucken). Herba est cuius folia et semina competunt medicinae. V.-A. hebben: *droghe ende cout*; de lezing van L. W. is blijkbaar door een afschrijver verzonnen, die van B. komt met het Latijn overeen, maar dat Ml. *doghet* op *droghe* heeft laten rijmen, is niet aan te nemen, daar in zijn geheele werk geen enkel onzuiver rijm voorkomt behalve VIII 262, waar de lezing onzeker is. Zou Ml. zich vergist hebben en calida door *koud* hebben vertaald? Maar hoe komt dan B. aan de goede vertaling: *heet* ende droghe?

Vs. 543—545. Er is geen enkele reden om met Verwijs de slechtere lezing van B. te volgen, daar die van V. A. slechts eene uiterst geringe wijziging behoeft om een goeden zin op te leveren. *Esser toe* heeft m. i. ten gevolge van eene vergissing de plaats van *ester toe*, d. i. *es het daer toe*, ingenomen. Lees:

est datmer pulver in doe
van peonien, so est daertoe
uutgoet jeghen die maladie.

Vs. 548 en 549 heeft Ml. zich door het tweemaal voorkomende *decoctum* in de war laten brengen en geneesmiddelen voor twee verschillende kwalen samengesmolten. Maar dit is van minder belang.

Vs. 632 N. R. en U.: pulvis eius in ovo *scobili idem* valet. *Scobili* geeft evenmin zin als *stabili* (H.). Zeker heeft er *sorbili* gestaan. Dat wij vs. 630 *moru* moeten lezen, blijkt uit »in ainem waichen ai" van Megenberg. Vs. 686 leze men: eligendum est colore citrinum, acutum et amarum saporem habens. Contra ventositates cet.

XII 65. Verw. teekent aan: »Noch in *De Nat. Rer.* noch »bij Konrad von Megenberg wordt het albast behandeld. Vgl. »Vinc. *Spec. Nat.* IX, c. 16: ab Ysidoro inter marmora poni»tur." Het eerste is juist; ook in U. komt het albast niet voor. Het laatste berust op eene vergissing. Wel lezen wij in Vinc. de aangehaalde woorden, maar deze betreffen een anderen steen, nl. *alabandinus*. In hetzelfde caput geeft Vinc. de beschrijving van *alabastrites* volgens Isidorus, wiens woorden (Or. XVI. 5) aldus luiden: Alabastrites lapis candidus, intertinctus variis coloribus, ex quo evangelici illius unguenti vasculum fuit. Cavant enim hunc ad vasa unguentaria, quoniam optime servare incorrupta dicitur. Nascitur circa Thebas Egyptias et Damascum Syriae, caeteris candidior, probatissimus vero in ndia.

Waar Ml. de beschrijving van het albast gevonden heeft is mij niet gebleken. Niet in het geschrift van Marbodus (zie daarover de Inl. van Verwijs p. XXIX), want daarin komt zij niet voor. Het kan zijn dat zij in N. R. gestaan heeft, maar door afschrijvers is weggelaten. Of zou Ml. het werk van Isidorus geraadpleegd hebben? Dit kan ik niet denken, want overal elders, waar hij dezen schrijver aanhaalt, doet hij zulks op gezag van Thomas. Bovendien noemt hij vs. 65—80 den naam van Isidorus niet.

XII 222 is m. i. de conjectuur van Verwijs onnoodig. De

lezing die door alle hss. wordt aanbevolen »*als menne in* (of *int*) water *dwaet*" geeft een verstaanbaren zin, nl.: als men hem in water afwischt, dan is dat water goed voor zieke oogen. Dergelijke verkorte uitdrukkingen vindt men herhaalde malen in Maerlants boek. De Lat. woorden zijn door Verw. uit Vinc. aangehaald. Maar zij staan duidelijk in N. R., nl.: infirmis oculis medetur aqua ablutionis (zonder *eius*).

Vs. 224 leze men, voor *rutatus*, met U.: *ructatus*.

Vs. 251 behoort achter »medicine" eene punt te staan. De volgende regel heeft op alle soorten van borax, niet alleen op de laatste, betrekking.

XII 263.

Drieerhande (es) sine maniere
die riect ghelijc den viere;
Rubith mach die ander sijn.

N. R. *Primae* speciei carbunculus nomen est, secunda cet. V. A. hebben in vs. 264: die *rechte* ghelijct, B.: die *vraie* es ghelijc, welke lezingen door Verw. worden aanbevolen. Het Latijn leert ons dat *dieriect* eene verbastering is van *dierste*. Ml. heeft *dierste es ghelijc* of *dierste es roet ghelijc den viere* geschreven.

Vs. 270 zullen wij wel, voor: hi es roet ghelijc den viere, het ontkennende *hine es roet* enz. moeten lezen. N. R.: multo vilior est colore.

XII 417—432. Deze verzen kunnen ons iets leeren aangaande de bronnen, waaruit Ml. heeft geput. Verwijs heeft in zijne Inleiding p. XXIX en XXX (vgl. Groshans, Taal- en letterbode III p. 319) de aandacht gevestigd op een geschrift in hexameters dat tot titel heeft: Marbodei Galli poetae vetustissimi, *De lapidibus pretiosis Enchiridion* (van een ouderen druk, Keulen 1539, is de titel: Marbodaei Galli Cenomanensis de gemmarum lapidumque pretiosorum formis, naturis atque viribus.... opusculum cet.). Hij wijst op de overeenkomst tusschen Ml. en

dezen schrijver, maar voegt er bij: »De gelijkheid van Maer»lants werk met de *Nat. Rer.* is even groot, zoodat het wel »niet uitgemaakt kan worden, welke bron tot voorbeeld heeft »gediend." Dit is waar, wanneer wij op de twee proeven van vergelijking letten, door Verw. gegeven, maar uit de vergelijking van de beschrijvingen van den steen Ceraunius, die in Ml., N. R. en Marb. voorkomen, blijkt duidelijk *dat Ml. ook het werk van den laatstgenoemde gebruikt heeft.*

Thomas schreef: Ceraunius lapis est cerulei coloris, qui Graeco eloquio a fulmine dictus est, quia cum fulmine de coelo cadit. In loco ubi iste lapis fuerit fulmen cadere negatur. Est autem acutus saepius ex una parte. Hiermede stemt Megenberg woordelijk overeen; Ml. daarentegen wijkt er zeer van af en volgt Marbodaeus. Zoo beantwoorden bijv. vss. 429—432 aan

Qui caste gerit hunc a fulmine non ferietur
nec domus nec villae quibus affuerit lapis ille,
Sed neque navigio per flumina vel mare vectus
turbine mergetur nec fulmine percutietur.

Deze bijzonderheid ontbreekt bij Isidorus, Or. XVI 13, die voor het overige den Franschen dichter tot bron gestrekt heeft. Alleen vss. 425 en 426 zijn niet aan Marb. ontleend. In vs. 421 volgt Ml. de lezing *Germania* (Almaenghen); eene andere is Carinària, lees: *Carmania*, vgl. Plin. XXXVII 51. De vraag uit welke bronnen Ml. geput heeft kan hier niet verder beantwoord worden en vereischt eene afzonderlijke behandeling.

XII 465. Als men den steen Dyadocos in het water werpt, vertoont hij de afbeeldsels van booze geesten,

also datmen hem antword
die hem willen vraghen vort.

N. R. ita ut det responsa petentibus. Niet *men*, maar de steen zelf geeft antwoord, d. i. heeft waarzeggend vermogen. Lees dus: *also dat* (d. i. *dat het*) of, *also dat hi* hem antwort.

Vs 542 leze men in plaats van de onverstaanbare Lat. woorden in de aant.: *legitimo* carmine *sacrata*, *gemma* (H. en U.: gemina) reddit hominem invisibilem. Vs. 572: crassioris coloris *ut* rosae.

XII 590.

Die twater laden ende staet also
dien radic wel dat sine draghen.

nl. den steen Gagates. Verw.: »Lees met de variant: *laten*. — N. R. »hydropicis prodest". Maar uit de handschriften V. A. B. blijkt dat wij *laet* (van *laden*) moeten lezen. De uitdrukking »die twater laet" vereischt een nader onderzoek. *Laden* kan beteekenen: *volladen* en vandaar: *bezwaren*, *drukken*, *kwellen*. Zoo lezen wij Rein. 555: *mi es den buuc so gheladen*; Ml. d. K. Cl. 195: *al waert dat men mi sachte loede*; St. Fr. lev. 3211: *hine wildem daer mede laden*; Mloep I 188; v. Vr. e. v. M. III 4, 5: *welc is meest gheladen*? d. i. wie is het meest bezwaard, wie heeft het grootste verdriet? Deze beteekenis had *laden* zeker, toen men het met »het water" verbond. Men zal dus gezegd hebben: die met twater is gheladen, of: twater laet hem. Toch vinden wij het bedrijvende wkw. elders met den nominativus van den persoon verbonden, Lsp. I 28, 41:

Ende also die twater laedt
drinckens niet en wort versaet.

en ib. III 4, 399

Dats alse die twater laedt
drancs niene werdt versaedt.

Wat is daarvan de oorzaak? In het Gloss. Lsp. i. v. *laden* lezen wij: »Dat de auteur *die* voor *dien* schreef, is te wijten »aan de zamensmelting van Nom. en Acc., want voluit moest het *die* (*gene*) *dien* luiden." Dit is zeker mogelijk. Ook op onze plaats kan *die* een acc. plur. zijn. Zoo ook XII 836 en 1386, *hem die twater laet*. Maar het blijkt dat reeds middeleeuwsche schrijvers het woord *laden* anders hebben opgevat en ten gevolge daarvan de constructie hebben veranderd. *Laden* kan

nl. ook den zin hebben van *op zich laden*, *dragen*. Zoo schrijft W. van Hildegaertsberch, XCI vs. 30, van eenen boom: »*so goede vrucht placht hi te laden*", en op dergelijke wijze Ruusbroek (zie Oudem. i. v.), Geest. Brul. cap. 30: »*Ende soe laden selke onbehoede menschen quade humore*", en een weinig verder: »Van quaden humoren ontaerden selke menschen *ende laden dat water* daer si langhe af quelen ende sommige af sterven", en cap. 31: »Alse de mensche aldus in onghesontheden ende in vercoutheden valt, *soe laet hi bi wilen dat water*, dat es ene geneychtheit uutwendigher hebbinghen erdscher dinghen". Op deze plaatsen beteekent *laden* duidelijk: *zich op den hals halen*, en het is niet onmogelijk dat de onjuiste uitdrukking *het water laden* reeds in den Lsp. gebezigd werd.

De woorden van N. R. hydropicum morbum (sanat), die XII 836 door: *die twater laet* vertaald worden, worden XII 1171 weergegeven door: *die twater heeft in.*

XII 601. Lees met U.: ac si loquantur per os hominis possessi, fumus cet. Vs. 641: similis *pelli capreoli.* Vs. 758: ad quem *natura* docente. Vs. 769: Quod naturaliter *scientes* bestiae invident *bono nostro.* Vs. 782: praecipue *ablutus* in aqua.

XII 790. Van de parel lezen wij:

Solinus horic ghewaghen
dat die mussele sonder waen
die si van den douwe ontfaen.

Verwijs wil in plaats van de twee laatste regels met B. lezen: *datsine van den dauwe ontfaen | in die see daer si gaen*, maar te onrechte. Ik behoef niet te herhalen wat ik reeds vroeger over dit hs. heb gezegd; dat het hier de ware lezing niet heeft blijkt uit het Latijn, dat ons leert dat de schelpdieren niet in de zee, maar juist op het land de parels »ontfaen", nl.: Conchae.... nocturno tempore litus adeunt et rore coeli margaritas concipiunt. Daarom onderstel ik dat Ml. geschreven heeft:

die *stene* van den douwe ontfaen.

In vs. 810 is B. evenmin een goed leidsman. Het door Verw. aanbevolene: *diemen onder thoeft legghen doet*, laat zich in verband met het voorafgaande niet verklaren. In het Lat. komt van dit »onder het hoofd leggen" niets voor, en als ik mij niet bedrieg, is de geheele regel bij vergissing hier ingeschoven. De woorden »onder haar hoofd" behooren vs. 826 (waar het vrouwel. *haer* gepast is) en zijn ten gevolge van eene verwarring, wier geschiedenis ik niet meer kan opsporen, ook op de plaats van vs. 810 geraakt. In vs. 809 komt mij bovendien *den sinen* verdacht voor. Ml. kon schrijven: *sinen draghere*, maar bezwaarlijk *den sinen*. Vergelijken wij de woorden van Thomas, sanitatemque confert et mentis et corporis, mentis quidem, quia castum facit gestantem, dan rijst het vermoeden bij mij op dat Ml. iets geschreven heeft als:

hi maect *den ghenen* reine ghemoet
diene draghet, *also es mens vroet.*

De vier laatste woorden komen in V. A. voor. Men zou ook kunnen vragen of de ware lezing niet uit de corrupte woorden »omme tondervinden bet" moet opgedolven worden, welke in L. de plaats van de echte in vs. 826 hebben ingenomen. Ik vermoed echter dat de schrijver van L. de laatstgenoemde woorden zelf verzonnen heeft, en dat wij ze buiten rekening kunnen laten, evenals die welke wij in B. vinden.

Vs. 883 heeft U.: igni immissus; vs. 888: quousque...... excluserit; vs. 904: et *infantibus* (bij Marb. *pueris*) ad *colla* suspensus.

XII 932. De steen Pirites is »blont"

ende some ghedaen na den crisont
in groene in die ghelike

V. A. B.: *groenre.* Maar dit past na *in* evenmin als *groene.* V. A. hebben: *een groenre*, en deze lezing kan ons op den goeden weg brengen. N. R. in U.: Perites vel peridonius lapis est fulvi coloris. Est et qui habet colorem sicut crisolitus sed

paululum viridiorem.. Dit laatste is, in het Dietsch vertaald, *een deel groenre* en dit zijn zonder twijfel de woorden die Ml. geschreven heeft.

Vs. 1104 heeft U.: *hunc* et Gothi in flumine quodam *reperiunt*; vs. 1118: Scire vis aliquid *quod* est.... Cum *ergo* lapidem cet.

XII 1121. Lees in de aanteekening van Verwijs met U. voor mane *tunc*: mane *tantum*, en voor Quando decima: *Quintadecima*. Maar zelfs zoo verbeterd, zijn de woorden van N. R. niet te begrijpen. Wat Thomas bedoeld heeft, blijkt uit de verzen van Marbodaeus c. 40 (in de ed. van 1740, c. 19). De steen Chelonites heeft voorspellende kracht

> orto mane die sextam dumtaxat ad horam
> tempore quo lunae succrescens cernitur orbis,
> sed luna prima lapidis praedicta potestas
> totius fertur spatio durare diei;
> quintae post decimam concordant tempora primae.

Vs. 1159 heeft reeds Franck de juiste opmerking gemaakt dat *quame een* een verbastering is van *cameen*. Z. f. D. Alt. N. F. XII p. 40. Toch zou ik niet durven beweren dat dit woord van Ml. afkomstig is. De hier bedoelde steenen heetten volgens Diez, Wört. i. v., in het middeleeuwsch Fransch *camee* en *camaieu*; in een middeleeuwsch Lat. geschrift leest men: unus lapis de *camaheu*. Daar nu de goede hss. *camehu* te lezen geven en het ontstaan van deze lezing zich moeielijk uit een oorspronkelijk *cameen* laat verklaren, geloof ik niet dat wij recht hebben om met Franck te zeggen »*cameen* wird deutlich durch das misverständnis als das ursprünglichere nachgewiesen".

Vss. 1179—1186 heeft Ml. wat in N. R. van twee verschillende steenen gezegd is in de beschrijving van één steen samengevoegd, of wel zijn na vs. 1184 eenige regels uitgevallen. Ook vss. 1240—1246 heeft Ml. van twee steenen één gemaakt.

Vs. 1264 lees: et dicit hunc editum a filiis Israel *eo tempore* quo cet.

XII 1314 is »dus ist ghescreven, ic wane" zeker de ware lezing niet. In V. A. is de regel opengelaten; B. heeft weder eigengemaakte woorden. Wat er staan moet blijkt uit N. R..... hominem qui una manu tenet figuram diaboli, quae cornuta et alata describitur. Lees dus

die es ghescreven, *als* ic wane,
ghehornet ende ghevlogelt bede.

XII 1375.

Als men in enen stene siet dan
in die rechterhand enen man
eene lampe

N. R. Quando invenitur in lapide homo qui tenet in dextra lampadem et in sinistra caput feminae. Lees dus, gedeeltelijk met V. A.

Als men in enen stene siet *een man*
die in die rechtere hevet *dan*
een lampe.

De door Verw. vs. 1392 aangehaalde woorden: *valet ad gratiam*, die met Ml. in het geheel niet overeenkomen, behooren bij een anderen steen dan 1390—1392 beschreven wordt. In H. is eene lacune. In U. staat: *valet ad dominandum.*

XII 1399 lezen wij van een steen

die ghevet ende staerct den sin.

Men voelt dat aan *ghevet* iets ontbreekt. N. R. hic confert honores et sensum informat ad bonum. Lees: die ghevet *ere* ende staerct den sin. Vgl. vs. 1328. Voor *informat* schijnt Ml. *firmat* gelezen te hebben.

XIII 72. Die het metaal electrum maken wil, menge goud en zilver en

dat so heet men clerum.

Verw. »van deze benaming wordt in het Latijn niet gespro-

ken. Bij Konr. v. Megenberg, 478, vinden wij ook niets dat over dezen naam licht kan geven." Ik geloof dat hij niets anders is dan een verminkte vorm van *electrum*. Lees: dat so heet men *electrum*. Ml. bedoelt: men heet het electrum, maar het is het »vraie electrum" niet. Het rijm van *som* met een Lat. woord op *um* is in het mnl. geoorloofd.

Vs. 69. Lees met U.: pariter *mixtis*. Lees vs. 129, op grond van V. A.: sijn roest en *verteret* aldaer, d. i.: of zijn roest verteert het aldaar. Lees ib. in de aant., met U.: et sibi etiam connexa *inficit* corruptione.

Aan het slot mijner aanteekeningen wil ik niet verzwijgen dat er nog tal van bedorven plaatsen zijn overgebleven, die ik niet eens genoemd heb, omdat ik geen kans zag ze te herstellen.

In mijne aant. op III 3556 heb ik verzuimd melding te maken van de conjectuur van Franck Z. f. D. Alt. N. F. XII p. 39.

...... riect na siere manieren
gheent dier alse daer
over die mare, dat es waer.

of: gheent dier also claer over die mare alse daer.

Onder die mane is zonder twijfel zeer vreemd, daar het in die beteekenis elders niet voorkomt, maar ook de gissing »*over die mare*" is nog niet boven alle bedenking verheven, daar Ml. het Latijnsche *mare* elders door *see* vertaalt.

Omtrent V 178, waarover ik I p. 272 geschreven heb, moet ik opmerken dat *versche visschen*, al is de uitdrukking vreemd, zich toch laat verklaren als: *zoetwatervisschen*. Vgl. Sp. H. I^1, 26, 33 *versche zeen*, en N. Bl. V. 1108.

Utrecht. W. H. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

EEN FRAGMENT VAN SEGHERS PARLEMENT VAN TROYEN, VOLGENS EEN UTRECHTSCH HANDSCHRIFT.

In een zeer fraai handschrift met wapens rijk versierd, toebehoorende aan Prof. B. J. Lintelo Baron de Geer van Jutphaas te Utrecht, vindt men in de eerste plaats de kroniek, door Blommaert in zijne Oud-Vlaemsche Gedichten uitgegeven; deze kroniek wordt ook aangetroffen in het Wapenboeck van den wapenherout Gelre, onlangs door M. Victor Bouton te Parijs uitgegeven. In dit werk wordt echter het slot niet gevonden van *Nu hebdi gehoirt ende vernomen | Van wat beghinne dat siin comen | Die edele prinsen van Brabant* enz., evenmin als de hier voorkomende tijdsopgave:

Dit was ghemaect in die poort
't Antwerpen na ons heren geboort
Dertien hondert ende XXVII mede;
God gheef ons allen sinen vrede.

Bij Blommaert komen deze regels wel voor, tot zelfs de fout in den voorlaatsten regel, waar XXVII voor XXXVII staat. Even te voren toch, en hiermede eindigt de kroniek in het Wapenboeck, staat er te lezen:

Dit es die vierde van Lymborch Jan,
Die van Vrancriic tsKueninx dochter nam
Te wive, tsinte Remeis misse over wair,
Doe men screef XIII^c ende XXXII iair.

Na eene recapitulatie over de »Kairlinge" en het geslacht van »Godevaert van Bulyoen" volgt eene geslachtslijst der Trojanen,

wederom eene der Karolingen, en daarna eene der koningen uit het huis van Capet. De kroniek der Hollandsche graven, hierop volgende, komt overeen met die, welke op blz. 21 in het Wapenboeck is afgedrukt; zij loopt echter verder, want ook Willem en Ruwaerd Albrecht staan nog beschreven. Het laatste jaar dat hierin genoemd wordt is: *doe men screef dusent CCCC ende vier.* De volgende stukken over de graven van Vlaanderen loopen tot het einde der 13e eeuw; evenmin als de kroniek van Holland geven zij veel nieuws, daar zij dikwijls overeenkomen met de Brabantsche Yeesten en de kroniek over Holland gedeeltelijk met Melis Stoke. Na een Latijnsch opstel over de Trojanen, Brutus en Ulysses in Brittannia en een commentaar op het *Paternoster*, volgt van dezelfde hand, die het voorgaande schreef, een fragment Dits 'tparlement van Troyen. Hoewel het in hoofdzaken overeenkomt met de lezing der fragmenten, door Blommaert (Oud-Vl. Gedichten I, 11) en Verdam (Maerlant's Historie van Troyen) medegedeeld, biedt het op sommige plaatsen zeer merkwaardige afwijkingen, terwijl het slot, of eigenlijk de laatste verzen van dit Hs. (want waarschijnlijk ontbreken hier die vellen, waarop het slot te lezen stond), bij geen van beiden worden aangetroffen. Wellicht hebben wij hier te doen met ingeschoven verzen van een bewerker, die ook de voorgaande kronieken vervaardigde.

Voor de critiek van den tekst is dit fragment echter niet zonder belang. De hier geboden lezing toch stemt meermalen met Verdam overeen, waar hij eene andere lezing dan die van het Wissensche handschrift heeft voorgeslagen. Dit blijkt o. a. bij de versregels 3826, 3834, 3838 en de noot op vs. 3900; het woord *ontterfenisse* in dezen tekst toch bevestigt de meening van Verdam, dat op die plaats in het Wissensche handschrift *ontderfenesse* de voorkeur verdient boven *In strijden* enz.

Wat de inlassching na vs. 3927 betreft, komt dit hs. met dat van Blommaert overeen; niet echter bij vs. 3898, waar het overeenstemt met het hs. van Wissen; beide hebben hier *Nu lies*, waar Verdam met Blommaert *Du lies* voor in plaats stelt.

Ook in de volgorde der regels van vs. 3879 e. v. stemmen zij overeen. De rangschikking der versregels 3943, 44 wordt hier gevonden, zooals Verdam ze heeft voorgeslagen, terwijl het wederom niet heeft de bij vs. 3789 door Verdam voorgestelde omzetting, die wel in het hs. van Blommaert wordt aangetroffen. Hier en daar heeft de afschrijver niet juist gelezen, b.v. in vs. 4004, waar hij van »*wine selen se an horen danc*" maakt »*wi sullen se winnen a. h. d.*", en vs. 4009, waarin »*tot onsen vromen*" voor »*tonser onvromen*" staat. De zin van vs. 4002 is hier even onduidelijk als in het hs. van Wissen en zeker bedorven. In grammatische vormen en spelling wijkt dit hs. nog al eens af van de beide andere. Niet al deze kleine afwijkingen zijn in de varianten opgeteekend.

DIT IS 'T PARLEMENT VAN TROYEN.

[1] Pryams zoon, Hector die goede,
Reed buten Trogen sonder hoede,
Ende methem menich ridder koene
Die harten hadden als lyoene,
Die dapper waren ende groot;
Die dilste waren kueninx genoot;
Elck was ghereden als een kueninc
Op een ros dat wael ghinc,
Sine grote spronge springende.
Dair reedter veel al zingende
Harde wel na hoirre wise.
Hector reed een ros van prise,
Dat hi in herde menich lant
Proefde ende ghedurich vant
Hien const nyet gemaken moede.
Diere cleder ende goede

1) De cijfers zijn die van de uitgave van Verdam.

Varianten in de uitgaven van Verdam en Blommaert.

3697 vele riddren koene. 3699 Sy w. d. e. g. 3700 Die mynste was, Bl. (932) dulste. 3702 Elc reet een ors d. w. g. 3703 Grote spronghen al s. 3704 Daer reden veel ridders a. s. 3705 in hare w. 3706 H. sat op een ors v. p. 3707 Dat hy hadde i. m l. 3708 gheproeft.

Had hi an; rock ende surkoot
Van eenre diere samite root,
Ende een mantel also mede.
Het soud u duncken onwairhede
Woud ik u algader visieren
Van hoe menigher manieren.
Si waren, en hoe wel si hem zaten.
Hi hadde een scoon hooft utermaten,
Blont enten hals wit dair onder;
Een hooftbant opt hooft, die een wonder
Koste, eer hi gemaect was.
Dair na hadden Eneas,
Ende gaffen Dydo siere amyen,
Die hi hadde bi goeder vryen.
Hector reed op Galenteyen,
Een ros, dat hem wel conste meyen
In groten persen van oirlogen.
Hi entie sine reden in hogen
Jeghen die Griecken te perlemente.
Optie riviere van Clarente
Bleven si houden all stille;
Dair zeide elck andren sinen wille.
Ic wilre een deel nomen bi namen
Der Griecken, die van buten quamen,
Dat ghi hen entie van binnen
Te bat zelt moghen onderkinnen:
Aetchilles ende Agamemnoen,
Ayax ende Thelamoen,
Thoas ende Menelaus,
Nestor en de Anthilogus,
Calcas ende Pallamedes,
Ulixes ende Dyomedes.
Dese ende die si hebben wilden,
Dares zeecht dat sie dair hilden

3712 Van eenen diere s. r. Hier tusschen zijn in het Hs. te Wissen 8 regels, welke hier niet voorkomen. 3722 H. s. schinen o. 3723 Wildic u al te male v. 3730 Synt haddene E. 3731 Ydomen. 3732 D. h. creech b. rechter v. 3741 Nu willicker u een d. n. b. n. 3742 Der gere. 3743 D. men hem. 3744 T. b. sal. 3747 Tonas. 3750 B. Velyx. 3752 Seghet ons Darys, dat d. h.

Die heren een parlemente
Optie riviere van Clarente.
Dair zaghen si herde menigen Trogien.
Aetchilles voer Hector besien
Op een Spayns ros van prise.
Hector die huessche entie wise
Reed jeghen hem ghesinnichlike,
Ende siin heren hueschelike.
Aldair si te gader quamen.
Sien dursten hem niet scamen
Van den ghelate, dat si toochden,
Want si onderlinghe doochden
Groten haet ende groten nyt,
Sulck als oirloghe ende stryt.
Manlick so was hair ghelaet,
Sonder groeten, dairt so staet,
Dat deen den andren niet en mint.
Hi wair dommer dan een kint
Groet hine; het wair recht ende zede
Dat elck siin groeten meinde mede.
Sulck groet den andren, hi en an hem niet
Die oghen, dair hi mede ziet.
Hi zweghe hondert warven bet.
Hierom priis ic hoir wet,
Der Griecken enter Trogiene
Die hem met sconen ondersiene
Bekondichden al sonder groeten.
Soude elck nu siin misdaet boeten,
Die werelt had te veel te doene.
Dares seit dat menich Griec koene

3753 Hs. ten. V. B. Om te ridene ten perlemente. 3754 By Blommaert volgen nog twee regels. 3755 Saghen sy houden m. T.; B. Daer s. 3756 Myn her A. 375S hoefsche. 3760 E. sine gesellen hoefschelike. 3761 Tot sy d'een by d'andren q. B. Onthier ende d'een. 3764 sunderlinghe; Bl. Nadien dat si gedoegden. 9765 In haer hertte g. n. Bl. (999). Onderlinge en hadden n. 3766 S. a. die roof e. s.; Bl. S. a. roof e. s. 3767 Maect. Goet s. w. h. g. Bl. (1001) maect, soe was manlick. h. g. 3769 Bl. Daer. 3771 h. w. goet sede.; B. recht ende s. 3772 Hs. minde; regel 3773 en 74 ontbreken hier en bij Bl. 3775 Selc. 3776 Der oghen. 3778 Bl. Daer p. i. hare w. V. hoire. 3780 B. Dat is hem m. s. o. 3781. Versamenden. B. Becondegen. 3782 B. Soude nu e die m. b. 3784 B. en V. Dat seet Darys. M G.e.

3785 Quam om Hector te besiene,
Ende siin ghesellen, die Trogiene,
Die Hectoren zaghen, hem dochte
3788 Dat hi wel keyser wesen mochte.
3801 Dair ware veel, had 't paerlement
Gheduert een maent of al omtrent,
Si haddent ghelooft wel, indien
3804 Dat si Hector hadden moghen zien.
3789 Dair en was geen ridder, die hem geleec,
3790 Sien waren algader bleec.
Bi sinre scoonre ghedane.
Hi hadde ooc zulcke cleder ane,
Diene versierde(*n*) utermaten.
Die hoogste, die voir Trogen zaten,
3795 Spraken dicke stillekine,
Si hadden liever Hector te sine,
Dan van al der werelt here,
Ende dair toe te leven ymmermere.
Hi was des daechs dicke ghepriist
3800 Ende met vingheren gewiist.
3805 So manlic was hi ende so goet,
In siin ghelaet hem niet mestoet
Dat men hem mispreken mochte.
'T gheselscap dat hi met hem brochte
Mocht men wel mit eren toghen.
3810 Dair en was Griec die siin oghen
Van Hector konde ghebringen.
Aetchilles conde hem niet bedwingen
Hi en sprack tot Hector fellike.
Hector was siins zins rike,
3815 Antwoirde hem met sconen woorden,

3787 B. en V. D. H. sach. 3788 Deze volgorde heeft ook het Hs. te Wissen; bij Verdam omgezet zooals de cijfers aanwijzen. 3801 D. waster. 3804 H. mochten s.; B. besien. 3789 D. e. w. ridder, d. h. g. 3790 Sy waren. 3791 Teghen s. 3793 Sierden uyttermaten. 3795 Seiden. 3797 B. e V. al de w. 3798 Ende te levene emmermere. 3799 Dies daghes w. h. sere g. 3800 E. dicke metten vinger g. 3805 So scoene w. h. e. z. Bl. s. minlec. 3806 hem en m.; B. Ende s. gh. dat hem wel stoet. 3807 Niet d. m. ghemercken m. 3809 Mochty. 3811 conste. 3812 B. e. V. Myn her conste niet. 3813 te Hectore wert. 3814 Ende Hector, die des sinnes was rycke. 3815 met scoender antwoerden.

Dairt beide vrunt ende viant hoorden.
Tot Hectoren sprack Aetchilles:
Mi es lief dat hier toe comen es,
Dat ic u onghewapent sie:
Ic en zach u metten oghen nie
Ghi en had helm in 't hooft gebonden:
Tot miwairt heb ic u fel gevonden
Ende wreet in allen bataelgen,
Ghi hebt mi wel viifhondert maelgen
Duerhouwen van minen halsberge
Ende zere ghewont, wie ict verberge,
Ic hebs toren in minen zinne.
Ghi toocht mi herde felle minne,
Mindi mi yet, dat is van verren;
Goede vrunschap sal lange merren
Tusschen mi ende u, ic waen,
Also help mi God, dair leecht aen
Int ende miin doot of die uwe,
Miin toren es ymmer even nuwe
Tuwairt; ghi hebt duerhouwen
Helm ende scilt; in dar hem betrouwen
Dat ic se in stride bringhe mee.
Heer Hector! ic bem al te ghevee
Jeghen u, dats goet te siene.
Zeven warf, ja meer dan tiene,
Hebdi mi bestaen op 't velt,
Dat ic nye had die ghewelt,
U te doene een penningwairt scaden.
Mer mi hebdi dicke verladen
Met groten slagen ende met zuren;
Ic en conste nye voir u gheduren,

3816 B. e. V. vrienden ende viande. 3817 Myn her Hector sprac Achilles. 3820 In sach u met oghen. 3821 op 't hoeft ghebonden. B Ghine h. h. in 't h. 3822 Te mywert h. i. u. f. vonden. 3823 vreet i. a. bataillen. 3824 maillen. 3825 Doerhouwen. 3826 Ende gewont hoe. 3828 toget. 3829 dats. 3830 Die goede vrienscap. 3831 ic wane. 3832 A. hulp m. G. der leget ane. 3833 B. In 't inde myne doot of d'uwe. 3834 B. es mi even nuwe. 3835 T'uwert g. h. mi doerhouwen. 3836 in der. 3837 te stryde. 3838 Hs. v. Wissen: altoes ghedwee. 3840 zeven werven. 3842 noyt en ghecreech. 3844 B. Mer dicke hebdy my verlaten.

Ja ic en sciet nye ongewont van u.
Ic zegt hier voir u allen nu.
U herte is tot mi wairt fel,
Dair om zo en haet ghi niement el
So zere van uwen dootslagen vianden,
Sonder mi, dat mach mi anden;
So doet ooc dach ende nacht,
Ten si dat zake, dat ic die cracht
Van uwen armen mach ontstaen.
Ic ben des zeker, sonder waen,
Dat ic moet haesteliken sterven;
Die rouwe die doet mi bederven
Van Pertocluse minen ghesellе;
Als ic pense ende vertelle
Hoe hi mi minde ende ic hem,
Die droefheit, dair ic dan in bem,
Die es onmateliken groot.
Heer Hector! dien sloochdi te doot!
'T goede gheselscap van ons beiden
Hebdi yammerliken ghesceiden.
Dat sal u te spade rouwen,
Bi gode ende bi miinre trouwen!
Ic en beghere el ghene zake
So herde als van hem die wrake.
Ic seg u een dinc over wair:
Mach ic leven noch een jair,
Ende vind ic u in bataelgen,
Ic sal u spelen doen ter faelgen
So duer een spel, dat costen zal
Den toeverlaet van Troyen al:
Dat es u liif, dair al an staet
Van Troyen al den craft ende raet.

3847 in sciet. B. i. s. gewont. 3848 voir ons. 3849 B. U h. dunct in sinde f. 3850 Bedy ghy en haet niemen el. 3851 B. v. u. dootslagene vianden; V. v. u. geslagen v. 3854 Hen sy die. 3856 dies. 3857 Soe moet ic haestelicke. 3858 Want die. 3859 Patrocluse. 3860 om hem peise. 3862 ben dies. 3865 Dat goet. 3866 verscheiden. 3867 berouwen. 3869 In beghere neghene sake. 3870 Alsoe sere. De volgorde van B. wijkt hier af. 3871 ene dinc voer w. 3872 Mochtic. 3873 battaillen. 3874 faillen. 3875 diere. B. s. d. dat spel c. s. 3877 daer alle die raet. B. daer 't al ane staet. 3878 Ende van Troyen die cracht ane staet. B. E. v. T. d. c. ane gaet.

Mocht ic u enichsins ghevaen,
Nemmermeer en had(*di*) hope noch waen,
Dat ic u levende weder ghave,
Om al die scat, om al die have,
Dair hair die werelt mede genairt;
Dat heeft ghedaen u goede zwairt,
Ende 't scarp yser van uwen spere,
Dat zeer tonsien es in onsen here.
Ic zegt u wel hier te voren,
Ic wil ooc dat siit alle horen,
Die met mi quamen ende met u:
Miin hande, die ghi siet hier nu,
Si draghen, ziit wel zeker dies,
U doot enter stat verlies,
Ende dat sal cortelike wesen.
Hector andwoirde met desen,
Al lachende met zoeten sinne:
Heer Aetchilles! en ghene minne
En maect oirloghen, dat weet ghi wel;
Nu lyes selve: al bin ic fel
Tot uwaert, wat mach ic dies?
Onterffenisse es groot verlies;
Dies piindi u dach ende nacht
Hoe ghi mi moocht met uwer cracht
Ontterven ende slants verdriven;
Mach ict verweren, het sal bliven,
Want het es mi utermaten leet,
Dat ic u ende die ander weet
Ghelogeert in miin rike,
Die hem pinen craftelike
Mi tontervene van minen goede.
Ic en zals niet wesen sonder hoede.

3880 Hs. W. en B. En hadt dies nemmer hope no waen. 3882 den scat. 3883 B. genert. Hs. W. by verveert. 3884 u scarpe swert. 3885 dat scarpe yser. B. doert diser. 3886 ontsien es in ons here. 3887 Ene dinc seggic u. B. Ic segghe u ene dinc voer waer. 3888 Ic wille dat. 3892 uwe doet ende der stadt. 3895 Lachende met eenen s. s. 3896 Myn h. A. ghene. 3896 wetic. 3898 B. Du lies; Hs. W. Nu lies. 3899 jeghen u. 3900 In strijden Hs. W.; doch Blomm. ontderfenesse. 3905 Hets mi. 3907 bynnen minen rycke. 3908 Die my alle pynt crachtelike. 3910 In.

Mach ic een jair goorden 'tzwairt,
Hier en es zo stout noch so wairt,
Hem en zaelt leet siin, dat hi er comen es,
Ende u te voren, miin heer Aetchilles!
Edoch zo heb ic te seer misseit,
Beroemen es grote dorperheit:
Nyement en sal te veel spreken
Noch beroemen; die wil wreken
Sinen lachter, hem behoeft gestade
Te sine van talen ende van rade,
Ende altoos stout ende onvervairt
Op sinen viant als een liebairt.
Duer God, miin heer Aetchilles!
Of u die doot so leet es
Van Pertocluse dair men of seide
Sulcke felle dorperheide,
Als van der scoonre Dyomeda,
Des kueninx dochter van Libia,
Die ghi dair toe dwonget mede
Dat si uwer beider wille dede.
Dit zeit men dat u es ghesciet;
Ic en wouds van uwent halven niet
Om dusent marck, also help mi God.
Nochtan hout ict over spod.
Die toorne van hem ende dat oirloge
Heeft becoft menich hertoge,
Menich kueninc, also waert,
Ende menich ridder onvervaert.
[Van den scade ende van den toren
Die wi leden hebben te voren]
Mer het mach so lange duren,
Het sal harde zere suren,

3911 mochtic e. j. g. myn swert. 3912 nes soe behaghel. B. s. hoverdech. 3914 Hs. W. te vorsten. 3915 Mer. 3916 B. Roemen. 3917 en soude. 3918 no hem b. d. wille. 3919 Hs. hien. 3921 Mer in die daet syn. 3924 Oft. *a—d* niet in het Hs. W. *a*. scoender Ydodonien. *b*. Albonien. 3927 Die u beiden ware ghesciet; B. wijkt geheel af. 3928 Ic en wilt van mynen weghen niet. 3933 herde weert. B. van vromer aert. 3934 B. van onvervaert. 3935 Bij Verdam en Bl. staan hier twee andere regels, terwijl deze twee waarschijnlijk ingevoegd zijn. 3938 H. s. s. tusschen ons s.

Wi sitten te winnen herde vaste,
Ende ghi siit herde wrede gaste
Te verdrivene aen uwen danc;
Aldus macht wel duren lanc.
Docht u goet wi soudent sceiden
Ende becortent tusschen ons beiden
[Ghewapent als een ridder es
Sculdich te sine, heer Aetchilles] [1]).
Es dat zake dat ghi mi
Verwint, hebt quite ende vri
Trogen, ende al dat hoirt ter stat.
Ende mach ic u ghemaken mat,
So wil ic dat dit here kere,
Ende laet mi ende minen here
Ende onse vrunden met rusten leven.
Dies wil ic dat wi ghisel geven
An beide ziden, ic ende ghi,
Heer Aetchilles! dus muechdi
Veel bet comen ter wrake
Van uwen ghesello, dan mit sprake
Of mit dreighen; dus sal elc man
Sinen vrunt wreken, so hi best can,
Ende sinen viant zeer scaden.
Heer Hector! ic bins wel beraden,
Sprack Aetchilles, bi miinre wet,
Ghi hebt wair geseit, ende nyet bet
En moghen wi corten dese pine,
Dair ons langhe in staet te sine,
Ten si dat wiit becorten aldus.
Siet hier den hantscoe. Antilogus
Grepen biden thome doe.
Dair quam er zelcke zeven toe,

3939 Want wi sitten te winnen vaste. 3940 al te stercke gaste. 3941 B. a. u. d. V. a. onsen d. 3942 Bedy. 3943 wy soudent corten ende scheiden. 3944 Waert u lief, tusschen ons beiden. 1) Deze twee regels komen bij Verdam en Blommaert niet voor. 3951 vriende met Gode. 3953 In. 3955 Vele bat. 3958 Den ghenen wreken, dien hys an. 3965 Hen sy dat. 3966 hier myne wedde. 3967 Grepene mitten breidele doe. B. Begrepene. 3968 quamen sulcke sevene.

Elck was wairt kueninc ende riic.
Diene alle hilden crachteliic.
Here, sprack die kueninc Agamemnoen,
Here, ghi wilt bestaen ende doen.
Sulcke zake, die bliven moet;
God weet, ten ware niet goet
Dat ghi bestont zulcke daet
Sonder der hoger lude raet,
Die hier comen siin van verren,
Ende met ons willen lange merren,
Om te wrekene onsen lachter.
Doen wi so dat men hier achter
Nyement en segge, dat wi scade
Voir Trogen hadden bi onrade.
Wat men met onrade doet,
Vergatet wel so hetet goet,
Ende verghaet anders sonder wale
So est ymmer der lude tale:
Met recht so heeft die ghene scade
Die domheit doet bi onrade.
Die hem met vrunden ende mit magen
Beraet, si helpent hem dragen,
Ghesciet hem evel ofte goet
Van dien, dat men mit rade doet.
Bi gode, miin heer Aetchilles!
Ic weet wel dat u leet es,
Dat dees dinc nyet en volcoomt,
Mer ic weet wel dat ons vroomt,
Dat si bliift tot desen stonden.
Al hebwi die ut Trogen vonden
Overmoedich ende fel,
Wi sullen se noch ghematten wel
Willen wi bi rade varen;

3970 Ende hieldenne alle crachtelicke. 3971 V. e. B. Agamoen. 3972 Ghy wilt. 3973 sulcke dinc. 3974 hen ware ons. 3975 bestoet. 3976 liede. 3978 gherne willen merren. 3980 Varen wy. 3981 Niet ne. 3982 mit onrade. 3983 Want dat m. 3985 oec anders dan w. 3986 eest emmer die yerste. 3988 Die enich dinc doet met. B. D. dompheit d. m. o. 3990 hulpen. B. h. h. allegader. 3994 Wi weten. 3995 deze sake n. e. volcomet. 3996 m. i. wane. 3998 hebben wy. 4000 selen s. n. ghematen.

Sien sceiden aldus niet en twaren
Jeghen ons, ist cort, ist lanc,
Wi sullense winnen an horen danc,
Matten ende hem tonder doen.
Mer wil van ons hier elck baroen
Doen dat hem voecht, sonder raet,
So hebben wi bestaen hoge daet
Ende grotelic tot onsen vromen;
Ende sullen wi des te boven comen,
Wi moeten sin van enen rade,
Ende nadien rade gewillich der dade.
Na dese tale siin si ghesceiden,
Ende die camp tusschen hen beiden
Bleef aldus, si keerden weder.
Van den tween en was so wreder
Hi en sciet van manlic andren gram
Ende elck keerde daen hi quam
Met herde groten overmoede,
Ende elck bleef voirt op siin hoede [1]).

Dares schreef hier na, ic waen,
Die heren van buten onde van binnen
Hoe si waren van ghedaen;
Met den scoonsten, zeldi bekinnen,
Dat was die vroom Hectoor.
Siin duecht siin manheit waren so groot,
Na siin doot, noch nye te voor,
En quam op aerde nye siins genoot.
  Die scoonste van buten, dit scriift Dares,
Dat was Ulixes die felle,
Dair na miinher Aetchilles,
Ende Pertocluse, siin gheselle.
Hier na hoird Aetchilles clage,

4002 Sy en connen hem niet ghenaren. B. bewaren. 4003 eest. 4004 wy en selen se a. haren d. B. Wine s. s. a h. d. 4005 m. e. t. d. 4007 D. d. h. ghenoecht. B. voeget. 4009 Grotelic t' onser onvromen. 4010 Selen. 4012 willich ter. 4013 gesceden. 4014 E. d. strijt van h. beden. 4015 s. k. weer. 4016 Van desen doen en was niet meer. B. V. hen tween ne w. no weder. 4017 Elc sciet van den a. g. 4018 E. voer weder d. h. q. 4019 Met groten avermoede. B. overm. 1) Deze en de volgende regels worden noch in Verdam's uitgave noch in die van Blommaert gevonden; zij zijn waarschijnlijk later toegevoegd.

Die hi om Pertoclusen dreef.
O wi, sprac hi, dat ic tien dage
Niet en was, ende ic dair bleef
Al stille leggende in miin tent,
Ende ghi te stride voert buten mi.
Hi salre noch om siin ghescent,
Ist dat ic hem come bi.
  Aetchilles was scoon ende wel gedaen,
Noch noit, na dien dat wiit verstaen,
So en was beter ridder gheen.
Fier ende stout hi in die ogen sceen,
Siin hair was kersp ende geel,
Hien plach nyet te pensen veel,
Blide int aensicht, dat wel steet,
Ende ieghen sinen viand wreet,
Milde was hi, ende van groter tere,
Ende zeer gemint van al den here,
Ten wapene had hi groten lof,
Men vantter siins geliic niet of,
Sonder enen ende nyement el,
Dien sal ic hier na nomen wel;
In conde getellen in geenre manieren
Siin huesscher, siin goedertieren;
Stout vant men alle weghe,
Ende zere begheerde hi den zeghe.
  Hector, wien mach des vernoyen,
Was die scoonste van al Troyen;
Van Trogen, ja van der werelt al,
Van al dat es ende wesen sal,
Ende van allen die ooc nu leven.
Nature hadde hem gegheven
Aldat si al der werelt onste,
An hem leid si hoir conste.
Scoonre mocht sine hebben gemaect,
Mer beter nyet, noch bet gheraect.
Wast ook dat hem yet missat,
Siin edel duecht decte dat.
Weet dat priis van vromicheden
Belet dat woirt van ledicheden.

Hoirt hier van Hector die summe:
Al socht men al die werelt omme,
Hien mochten nyet verbetert siin,
Mer hi lispte een luttelkiin,
En weynich so was hi ooc scele,
Dat missat hem nyet vele.

J. H. GALLÉE.

MIDDELNEDERLANDSCHE MENGELINGEN,

DOOR

M. DE VRIES.

I. AVELINGE.

Een merkwaardig woord, dat tot hiertoe nog niet werd behandeld. Het komt meermalen voor in oude oorkonden, betreffende de waterschappen in het zuidelijk gedeelte van Holland, meest in betrekking tot de zoogenaamde Waarden of ingedijkte landen aan de groote rivieren, met name de Zwijndrechtsche, de Alblasser en de Groote Waard.

Twee der oudste mij bekende voorbeelden betreffen de Zwijndrechtsche Waard. In een brief van 10 Dec. 1334 (bij Mr. Nibbelink, *Handv. en Oork. betrekkelijk de regtsgesch. v. d Zwijndr. Waard*, bl. 23 vlg.) draagt Graaf Willem III aan twee personen den last op, »dat ghi besiet alle ommetrent Zwindrecht van den lande dat bi den dike gheleghen es, ende danof alse vele *avelinghen* ofsteit als u denckt dat men niet omberen en mach toit tsdikes behoef." Men bedenke, dat *avelinghen* hier

geen meervoud is, maar de 2de nv. enkelv., afhangende van *vele.* Voor *ofsteit* zal wel *ofstect* te lezen zijn. De bedoeling is kenlijk, dat de gelastigden van het land, bij den dijk gelegen, zooveel *avelinge* moesten afsteken, als zij ten behoeve van den dijk noodig achtten.

In eene latere oorkonde, gedagteekend 27 Juli 1340 (bij Mr. Nibbelink, a. w. bl. 36), beveelt de Graaf, dat men het land, in Zwijndrecht gelegen, dat hij aan Meester Tielman verkocht heeft, »dat men hem dat anemeten sal van den eersten te lande, dat is te verstane dair die eerste *avelinghe* van den dyke stont [1])". Geheel duidelijk zijn die uitdrukkingen niet. De woorden *van den eersten te lande* geven geen zin. Het kan zijn, dat men *telande* moet lezen, gebrekkige maar niet ongewone schrijfwijze voor *teellande.* De bedoeling zou dan zijn, dat de meting beginnen zou van het eerste teelland af, dat naast de *avelinge* van den dijk was gelegen. Doch ook het imperf. *stont* is moeilijk te verklaren: men zou een praesens verwachten, en *staen* is al te oneigenaardig gezegd van een stuk lands, dat overal elders heet te *liggen.* Hoe 't zij, zooveel althans blijkt uit het stuk, en voor ons doel is dit voorloopig genoeg, dat men sprak van de *avelinge van den dyke*, en dat dus de *avelinge* bij den dijk behoorde.

In eene verordening van den Ruwaard Albrecht op het onderhouden der dijken in de Groote Waard, van 14 Nov. 1375 (bij Van Mieris, II, 316 *b*), leest men: »Voort so hebben wy ghegheven ende gheconsenteert, dat alsulke *avelinge*, als tghemeen lant van den Groten Waerdt nu legghende heeft in den lande ende dijckaedzen van den Groten Waerdt, die luden van elken ambochte ghebruken moghen ende zullen, onverseit van ons off van yemant anders."

---

1) Aldus in het Hs. Bij N. *stond.* Voor 't overige zijn de woorden nauwkeurig afgedrukt zooals zij in het stuk geschreven staan, blijkens eene vriendelijke mededeeling van den Heer J. H. Hingman, die mij tevens meldt, dat de oorkonde niet (gelijk Mr. Nibbelink zegt) *in originali* in 't Rijksarchief berust, maar alleen in het Register E. L. 32 te vinden is.

Een later verdrag van Albrecht met den Heer van Zevenbergen, over het bedijken van het gors Overdrage, van 16 Mei 1379 (bij Van Mieris, III, 350—352), behelst de volgende bepaling (bl. 352 *a*): »Voort zijn 't voorwaerde, dat die heere van Zevenberghen ende zyne medecoopers *avelinghe* zullen laeten legghen binnendijcx ende buytendijcx, alzoo groot ende alzoo cleyne als ons ghenoucht ende profytelick ende oorbaerlick is den lande voorscreven. Ende die *avelinghe* en zel die heere van Zevenberghen met zyne medecoopers niet ghelden, maer die voorscreve *avelinghe* zullen blyven ligghende tot des dijcx oorbaer. Voort zoo zijn 't voorwaerde, dat die heere van Zevenberghen ende zyne medecoopers in die *aevelinghe* voorsz. maken mooghen loden, vaerden, waetergaughen, sluysvliet, ende sluysen legghen in den dijck al omme tlant, daermens behouft om slants oorbaer, onverzeyt van ons ofte van yemand van onzen weghen." En in het vervolg van dat stuk wordt nog gezegd: »alzoo verre alse deze twyntich hondert ghemeten moerlants ghestrecken, met al den nieuwen dijcke, *avelinghe* ende beriwerck, ende met hoeren toebehoorten." Tot verklaring diene, dat het gors, van welks bedijking hier sprake is, zou worden uitgemoerd en dus ook van binnen een plas zou vormen. Dat moeren mocht niet te dicht bij den dijk geschieden. Daarom moest ook binnensdijks eene *avelinge* worden gelaten, zoo breed als de Graaf zou noodig oordeelen. Die *avelinge* moest blijven liggen ten behoeve van den dijk. Daaruit mocht niet worden geveend, en daarvoor zou dan ook door de koopers, die het gors kochten om het te vervenen, niet worden betaald. Ten nutte der vervening zou men echter door de *avelinge* wateringen en sluistochten mogen aanleggen.

In betrekking tot de Alblasserwaard leest men in eene uitspraak van Dijkgraaf en Heemraden, van 23 Juli 1383 (bij Van Mieris, III, 402 *a*): »Westwaert aff mitten dijck sal die aerde toebehoren den dijck totten dwaerssloot toe, daer die sceydinge mede gemaeckt is tusschen 't ackerlant ende die *avelinge*." En nog tweemaal in hetzelfde stuk wordt bij volgende

gedeelten van den dijk de *dwarssloot* genoemd als de scheiding tusschen het *akkerland* en de *avelinge.*

Nog treffen wij het woord aan in eene uitspraak van Willem VI over de geschillen tusschen Jan van den Zijdwinde en een drietal dorpen in de Groote Waard. In dat stuk, gedagteekend 2 Sept. 1410, lezen wij (bij Van Mieris, IV, 148 *b*): »Voirt so seggen wy, dat Jan van den Zijdwinde voirsz. die Zijdwinde ende ka mit sulker erfnessen ende *avelingen*, als dairtoe behoirt, also maken sal ende bewaren, dat die ambochten dair niet by beschadicht en worden."

In samenstelling met *dijc* vinden wij het woord gebezigd in een stuk van 22 Sept. 1377 (Van Mieris, III, 334), waarbij Wouter van der Eyk aan den Ruwaard Albrecht opdraagt »den eyghendom van den vervallen dike metter *dijckavelinghe* van den Groten Waerde, leggende twisken tsGraven wiel ende dien Zeedijc, ende den Noort die an den dijc leecht boven der Ziekerliede, ende den vervallen dijc mitter *dijckavelinge* van den nuwen lande". Van Mieris vatte het woord op als *dijc-kavelinge*, doch in verband met de bovengenoemde stukken, de Groote Waard betreffende, kan er wel geen twijfel bestaan, dat de *dijck-avelinge* bedoeld is. De vervallen dijk met zijne *avelinge* werd aan den Graaf afgestaan.

Eene dergelijke vermelding van eene *avelinge*, bij een vervallen dijk behoorende, vindt men ook in eene oorkonde, het zuidwestelijk gedeelte van Holland, en wel bepaaldelijk het land van Voorne betreffende. Het is eene uitspraak, door Margareta van Engeland, Hertogin van Bourgondië, in 1484 gedaan, over de geschillen tusschen de stad Briel en de ingelanden van de Nieuwe Gote en anderen, betreffende het onderhouden van de diepte der stads haven, kaden, spuien, boezem enz., afgedrukt bij Van Alkemade, *Beschr. van Briele*, II, 96—98. Daarin leest men (bl. 98, art. 2): »van boven van der zuitoost zyde, dair nu ter tijt woonachtich is Clais Boudijns zoon, an den Nieuwen Hoornschen droogen dijck, in die *avelinge* van der Ouder Goote", en: »van dair neder noortwert an, ter plaetsen dair 't lant

smaelste is, tusschen dat waterscip in die Nieuwer Goote, ende die voors. *avelinge* [1]) in die Oude Goote by den dijcke". Die woorden geven geen nieuw licht omtrent de beteekenis van *avelinge*. Veeleer worden zij zelve opgehelderd door de boven behandelde plaatsen. Maar zij strooken daarmede uitnemend. In 1473 was de polder, de Nieuwe Gote geheeten, ingedijkt. Daardoor was een gedeelte van den Nieuwenhoornschen dijk binnengedijkt en dus droge dijk geworden. Ook de dijk van den polder »de Oude Gote" was voor een gedeelte daardoor binnengedijkt, en de *avelinge*, die vroeger zich aan de buitenzijde langs den dijk uitstrekte, lag nu tegen het binnengedijkte land aan.

Elders wordt de *avelinge* genoemd in verband met overtredingen, aldaar gepleegd. Zoo in eene oorkonde bij Van Mieris, II, 499, van 24 Juli 1330 (het oudste mij bekende voorbeeld). De Baljuw van Putten en Strijen verklaart daar met eenige andere personen, dat de *broke*, door den Heer van Putten *mesdaen*, den Graaf van Holland gebeterd zal worden. De woorden luiden aldus: »Alle broke, die de Here van Putte of zine lude mesdaen mochten hebben an die beste, die ghehaelt worden uyt *avelinghe*, die die Heemraders uten Groten Waerde verhuert hadden van des meenslands weghen, ende an die kerrekoten [2]) ende an die moerdike, also verre als si den Grave voirsz. jof sinen menen lande te na ghedolven hebben, dat die Here van Putte den Grave van Holland dat verbeteren zal". Bij Van Mieris leest men eigenlijk *anclinghe*, doch eene mededeeling van den Rijksarchivaris stelt mij in staat die fout te verbeteren. Van de twee afschriften, die het Archief bezit, heeft het éene (Reg. E. L. 24, fol. 54) werkelijk *anclinghe*, doch het andere (Reg. E. L. 6, fol. 68) *auclinghe*, waarmede

1) Bij A. staat hier gedrukt *anelinge*, doch het vlak voorafgaande *avelinge* wijst duidelijk de ware lezing aan.

2) Er staat bij Van Mieris *herrekoten*, doch de beide afschriften der oorkonde in het Rijksarchief hebben *kerrekoten*, gelijk het behoort te wezen. Over dit woord hoop ik later te handelen.

kenlijk *avelinghe* bedoeld was. Wij hebben hier dus blijkbaar met hetzelfde woord te doen.

Wat de tweeledige *broke* betreft, waarvan in dit stuk gesproken wordt, de eerste overtreding bestond hierin, dat de Heer van Putten en de zijnen hunne beesten hadden laten loopen in de *avelinge*, die door de Heemraden aan anderen verhuurd was. Die beesten waren door de huurders uit de *avelinge* gehaald en, zooals men het noemde, *geschut*, d. i. in een schuthok opgesloten. De eigenaars van dat vee moesten nu aan den Graaf boete betalen voor hunne wederrechtelijke handeling. De andere *broke*, het te ver uitgraven van land betreffende, is duidelijk genoeg uitgedrukt, maar ligt buiten onze beschouwing.

Overtredingen, in de *avelingen* gepleegd, worden dan ook meermalen vermeld. Aan de welwillendheid van Mr. Van den Bergh ben ik de volgende mededeelingen verschuldigd uit oude rekeningen van het dijkgraafschap van de Groote Waard, in het Archief berustende.

In de rekening van Daniel van Tolloysen, 1352 tot 1354, fol. 1: »Up den Maesdam Wouter Dirrix sone, omdat hi des lants *avelinghe* brukede boven der kore. XXX s." En in die van Willem van der Merwede, 1366, fol. 2: »Van Laurens Loef, van dat hi misdede in slants *avelinghe*, XX s." — »Item Wouter Didderic Loefs soen, van broken in die *avelinghe*, XX s." — »Item Willaem Kemp, omdat hi misdede in slands *avelinghe*, XX s."

Wanneer men nu al de aangehaalde voorbeelden onderling vergelijkt, dan laat zich de beteekenis van ons woord met voldoende zekerheid vaststellen. Door *avelinge* verstond men ongeveer hetzelfde als hetgeen thans de *berm* van den dijk heet, de strook lands ter zijde van den dijk, die bij den dijk behoorde, en die door de dijksloot van de aangrenzende akkerlanden was afgescheiden. Die strook gronds, zoowel binnenals buitensdijks, strekte »tote des dijcs oorbaer", ja was onontbeerlijk »tote sdikes behoef". Zij werd als grasland gebezigd en, waar de dijk tot het gemeene land behoorde, door de Heemraden verhuurd.

De aard en de bestemming van die strook gronds, die men *avelinge* noemde, kan niet twijfelachtig zijn. Te allen tijde heeft men begrepen, dat het voor de stevigheid van den dijk een vereischte was, dat men in zijne onmiddellijke nabijheid niet mocht graven of spitten, vooral geen grond vergraven. Vóór en achter den dijk moest — en moet nog heden — de grond onaangeroerd blijven liggen. Die strook, die voor de stevigheid van den dijk in rust moest blijven, die tot steun voor den dijk verstrekte, heette *avelinge.*

Dat men in lateren tijd, bij den veranderden toestand van onzen bodem, toen nieuwe dijken gelegd en oude vervallen waren, den naam *avelinge* niet juist meer verstond en daaraan wel eens, naar aanleiding van toevallige omstandigheden, eene willekeurige beteekenis toekende, kan ons niet bevreemden. Een merkwaardig voorbeeld daarvan vindt men in eene sententie van het Hof van Holland, van 31 Juli 1595, door den Heer Hingman aan mijn broeder medegedeeld [1]). Zij is gewezen in een proces »tusschen grondeigenaars en eertijds uitgevers van den lande van Essche, requiranten, en Dijkgraaf, Heemraden, Waersman en ingelanden van Oud-Strijen, gerequireerden". Bij gebreke van herdijking van het land van Essche waren gereq. veroordeeld hunne handen van dat land af te trekken. Daaraan hadden zij voldaan, maar zij waren (leest men dan) »in gebreecke gebleven heur handen te trecken van zeeckere *avelingen*, leggende aen de westzijde onder den voorsz. ouden dijck ofte Oostdijck van Nyeustryen, eertijts uutgedolven tot opmaickinge van den zelven dijck deur faulte van spyse aen de oostzijde daerbuyten gevonden te hebben, alst wel scheen, ende twoort *avelinge* 't zelve zulcx medebrachte, waeromme en zonclaerlijcken bleeck dvoorsz. *avelingen* by hen requir. auteurs eertijts mede uutgegeven ende by de voorscr. dijckgraeff, heem-

---

1) Dat ik bij dit artikel, met dijkzaken in betrekking staande, mijn broeder geraadpleegd en veel aan zijne inlichtingen te danken heb, zal de lezer, ook zonder mijne aanwijzing, vanzelf wel begrijpen. Deze geheele beschouwing van *avelinge* is de vrucht van onze broederlijke samenwerking.

raden ende waersman van Oudtstryen staende de dijckage gecoft te zijn". Verder wordt nog gesproken van »landt aen de westzijde van den voorsz. dijck gelegen, welck landt genoempt werde *aveling oft onlant*, omdat het *verdolven en uutgeslagen lant* was tot reparatie van den ouden dijck van Stryen, deur faulte van spyse buyten den voorsz. ouden dijck aen de oostzijde gevonden". En vervolgens: »Tusschen deselve vlieten lach een groot plecke lants doen genoemt *avelinge*, als geseyt is", terwijl later nog eens gewaagd wordt van »*avelinghe ofte onlandt*" en van »*avelinghen ende uutgedolven lant*".

Moet men nu uit deze woorden eener rechterlijke uitspraak besluiten, dat *avelinge* destijds werkelijk *onland*, *uitgegraven land* beteekende? De gevolgtrekking zou voorbarig zijn. Veeleer laat zich de zaak anders verklaren. Ik kan niet beter doen dan hier de toelichting in te lasschen, mij door mijn broeder verstrekt, aan wien ik de mededeeling der bovenstaande aanhalingen verschuldigd ben.

»De requiranten hadden het land van Essche uitgegeven om te bedijken. De gerequireerden hadden het bedijkt, maar de vloed had de bedijking doorgebroken en het land overstroomd. Toen nu de bedijkers in gebreke bleven tot herdijking over te gaan, ontstond er proces en werden de bedijkers veroordeeld hunne handen van het land af te trekken en dat terug te geven aan hen, die het ter bedijking hadden uitgegeven.

Een deel van den ringdijk was zekere oude dijk, waarbij zoowel aan de oost- of buitenzijde als aan de west- of binnenzijde eene strook lands behoorde. Die aan de binnenzijde was bekend onder den naam van *de avelingen*. De bedijkers beweerden, dat die dijk met de strook lands aan beide zijden niet behoorde tot het land, dat hun ter bedijking was uitgegeven, maar dat die door hen van anderen was gekocht, en dat die alzoo niet behoorde tot hetgeen zij veroordeeld waren terug te geven. Daarover is lang geprocedeerd.

De dijk had opgemaakt moeten worden met specie buiten d. i. aan de oostzijde gehaald, maar toen men daar geen goede

specie vond, had men de *aveling* aan de west- of binnenzijde uitgedolven.

Moet men in deze plaatsen een bewijs zien, dat *avelinge* toen *onland* beteekende? Ik geloof het niet. De oudste oorkonden wijzen op eene andere beteekenis. Naar ik onderstel, was ook hier de *aveling* de grond, die tot steun van den dijk diende, die niet vergraven had moeten worden, maar uit nood vergraven was. Sedert dien tijd waren die *avelingen* onland of verdolven land geweest, en waren dus die twee denkbeelden in de gedachten van de bij- en omwonenden saamgesmolten, en de twee woorden of namen bij hen synoniem geworden, in strijd met de oorspronkelijke toen niet meer begrepen beteekenis van *aveling*".

De herinnering aan de oude *avelingen* is in Zuid-Holland nog niet verloren gegaan. Men kent nog heden den polder »*de Dordtsche Avelingen*" geheeten, onder de gemeenten Hardinksveld en Gorkum gelegen, en den polder »*de Gorinchemsche Avelingen*" onder laatstgenoemde gemeente. Voor den eersten is 13 Nov. 1872, voor den tweeden 12 Nov. 1873 een Reglement door de Staten van Zuid-Holland vastgesteld [1]). In het ééne wordt ook van het *Avelingen-diep*, in het andere van »de zoogenaamde *Hooi-avelingen*" melding gemaakt. Die hedendaagsche *avelingen* dragen vermoedelijk haren naam sedert 1593, toen de oude rivierdijk niet meer houdbaar was, en men dien vervangen heeft door den »Nieuwen Wolpherenschen dijk", die aanmerkelijk binnenwaarts werd gelegd, opdat hij niet vlak tegen de rivier zou liggen, maar door een tamelijk breed voorland zou worden beveiligd. Dat voorland deed van toen af den dienst van *aveling*, en werd daarom met dien naam aangeduid.

Voorts worden nog heden *avelingen* genoemd de boezemlanden in de boezems van de Overwaard en Nederwaard. Die boezems, gegraven kanalen, waarop het water uit de polders

---

1) *Buitengew. Prov. Blad van Zuid-Holland*, N°. 59 en 62, onder N°. 715 en 725.

wordt uitgemalen, zijn besloten tusschen kaden. Tusschen deze kaden en het kanaal ligt aan elke zijde eene strook gronds, bestaande uit gras- en bouwland, tuinen enz. Bij sterke opmaling van den boezem loopen die strooken onder. De hoofdreden, waarom men bij het aanleggen van den boezem de kaden niet onmiddellijk daarlangs gelegd, maar eene strook lands tusschen den kanaalboord en de kade gelaten heeft, is om die kaden te steunen en te beschermen tegen den stroom van het boezemwater. Die strooken gronds tusschen de kaden en den boezem zijn in die streken nog onder den naam van *avelingen* bekend. Eene nieuwe bevestiging van de boven gegeven verklaring van dat woord. *Avelinge* heette dus oudtijds de strook gronds, langs een dijk liggende, en dienende om den dijk te beschermen en te steunen, hem kracht en vastheid te geven.

Nu wij de beteekenis van den naam kennen, is het niet moeilijk ook de afleiding aan te wijzen, die met die beteekenis zoo volkomen strookt, dat beide elkander wederkeerig bevestigen. Het zal tevens blijken, dat de naam ook in dit opzicht zeer merkwaardig is, omdat wij er een woord in terugvinden, dat tot dusverre in onze taal nog niet opgemerkt, maar alleen in het Oud-Noorsch en Angelsaksisch bekend was, terwijl het in afgeleide beteekenissen ook in het Oud-Hoogduitsch voorkomt en in de nieuwere Noordsche talen nog heden voortleeft.

Het Oud-Noorsche woord, dat ik bedoel, luidt *afl*, en beteekent *kracht*, *sterkte.* Daaraan beantwoordt in 't Ags. *abal*, *afol*, in dezelfde opvatting. »*Thîn abal and cräft*", uwe *sterkte* en kracht, leest men bij Cädmon, *Gen.* 500, en in het *Liber Constit.* bij Wilkins, p. 147: »*eallum his afole*", met al zijne *kracht*. Van oud-n. *afl* ontsproten twee werkwoorden, *afla* en *efla*, het eerste in den zin van *voortbrengen*, *telen*, *winnen*, het laatste in dien van *sterk maken*, *versterken*, *bevestigen*; en van dit *efla* kwam weder het afgeleide *efling*, versterking, steun, hulp. Bij Jonsson, Egilsson en Cleasby vindt men dit alles met voorbeelden gestaafd. Men ziet, aan dat oude *efling* be-

antwoordt ons *avelinge*. Het Oud-Nederlandsch moet dus eenmaal *avel*, kracht, *avelen*, versterken, *avelinge*, versterking, gekend hebben. Alleen het laatste is overgebleven, maar uitsluitend als term in het dijkwezen. De *avelinge* was de *versterking*, de *steun* van den dijk.

Ook in het Oud-Hoogduitsch komt het ww. *avelen* voor. Het luidde daar *afalôn*, *avalôn*, maar werd als onzijdig werkwoord opgevat in den zin van *kracht doen*, *kracht betoonen*, *zich inspannen*, *zich beijveren*. Zoo bij Tatianus (LXIII, 3): »Martha warlihho *avalota* umbi thaz oftiga ambaht". Het is de vertaling van *Luc.* X, 40: »Martha autem *satagebat* circa frequens ministerium", waarvoor de Staten-overzetting heeft: »Martha *was seer besigh* met veel dienens". *Avalôn* beteekent hier blijkbaar *druk bezig zijn*, *in de weer zijn*, *zich beijveren*. In denzelfden zin bij Otfrid, I, 23, 21:

Gibot, man *afaloti*, thie wega Gote garoti.

»Hij gebood, dat men *zich beijverde*, de wegen Gode bereidde". En IV, 7, 43, met het praefix *gi-*:

Thaz sie thes thar *giavalon*, sine druta al samanon.

»Dat zij *zich* daarin *beijveren*, zijne getrouwen verzamelen [1])".

In de hedendaagsche Noordsche talen is het woord nog algemeen in gebruik. Daar echter heeft de beteekenis eene wij-

1) Ook in de aan Kero toegeschreven glossen komt *afalôn* en *giafalôn* voor, in de vormen der participia *afalondi* en *kiafalot*. De bedoeling van het laatste is niet duidelijk. In Hattemer's *Denkm.* I, 204, luidt de glosse: »*Retiuu. kiafalod*", doch in de andere hss.: »*Reciduum, kiafalot*" (in Graff's *Diutiska*, I, 271). *Reciduum* staat gelijk met *recidivum* (Du Cange, V, 618 *a*). De zin der glosse wordt daardoor echter niet opgehelderd. De uitgave van Steinmeyer en Sievers (*Die ahd. Glossen*, bl. 239) geeft geene nadere verklaring. Is wellicht niet *kiafalot* bedoeld, maar *kiafarot*, van *avarôn*, herhalen (Graff, I, 180)? De begrippen *recidivus* en *repetitus*, *iteratus*, komen goed overeen.

Duidelijker spreekt de andere glosse. Zij luidt bij Hattemer, I, 209: »*Sultor. afalondi*", en in de *Diutiska*, I, 275: »*Sultor, avalonti, cultor*." *Sultor* schijnt gelijkgesteld te worden met *cultor* (verg. Du Cange, VI, 432 *c*). *Avalonti* was dus *cultor*, wel vermoedelijk op te vatten in den zin van *landbouwer*, de beteekenis die nog heden in 't Deensch en Zweedsch gewoon is.

ziging ondergaan, die wij reeds in het Oud-Noorsche *afla* aantroffen. Uit het begrip van *kracht* of *vermogen* ontwikkelde zich dat van *voortbrengen*, *telen*, *winnen*. Verg. on. *afli*, teelt, opbrengst, gewin. Vandaar het Deensche *avle*, telen, in toepassing zoowel op menschen en dieren als op de vruchten des velds; *avl*, opbrengst, oogst (*kornavl*, korenoogst, *höavl*, hooioogst, enz.), *avlsom*, vruchtbaar, *avling*, landbouw. Evenzoo in 't Noorsch *avla*, oogsten (Aasen, 14); Zweedsch *afvel*, teelt; *afvelsam*, vruchtbaar, en in dialecten *avelsbrug*, akkerbouw, *avelsmann*, akkerman, enz. [1]), overeenkomende met de gewone Deensche woorden *avlsbrug*, *avlsmand*, *avlsdrift*, *avlsgaard*, *avlskarl* enz.

De hoogere afkomst en verwantschap van *avelinge* is nu meteen gebleken. Het oude *afl*, *avel*, waarvan het eene afleiding is, behoort tot denzelfden stam als lat. *ops*, *opes*, *opus*, sanskr. *apas*, werk, *apnas*, opbrengst, have, uit welken stam ook ons *oeven*, *oefenen* ontsproot. Het denkbeeld van *kracht*, *arbeid*, *voortbrenging*, spreekt in al de woorden van die familie, hoe ook in de toepassing verschillend gewijzigd. Verg. verder Pott, *Etym. Forsch.* V, 1—10.

II. BARAET.

Hoe bekend dit woord ook moge zijn, verkeert men toch veelal nog in twijfel omtrent de etymologie. Het wordt tijd, die twijfeling te doen ophouden. De ware afleiding laat zich met voldoende zekerheid aanwijzen. Ik heb ze reeds medegedeeld in de inlichtingen, die ik in 1871 aan Mr. C. Rueb verstrekte, en waarvan hij gebruik maakte in zijn te Leiden verdedigd Academisch proefschrift over *Baraterie* [2]), bl. 5—8. Die

---

1) Zie Rietz, *Svenskt Dial-Lex.* 16 vlg., en verg. Adler, *Pröve paa et Bornholmsk Dial.-Lex.* 40

2) *Baraterie*, rechtstreeks ontleend aan Fr. *baraterie*, Mlat. *barataria*, is eene afleiding van het ww. *barater*, Mlat. *baratare*, bedriegen, dat op zijne beurt afkwam van Fr. *barat*, Mlat. *baratum*. De bijzondere opvatting, waarin *baraterie* thans

opmerkingen zijn echter niet ter kennis mijner vakgenooten gekomen. Meer dan eens is mij gebleken, dat men den oorsprong van *baraet* nog altijd als onzeker beschouwt. Het zal dus niet overbodig zijn, er hier even op terug te komen en den aard des woords nogmaals in het licht te stellen.

Met de velerlei verklaringen, vroeger en later door juristen gegeven, zal ik mij niet ophouden. Sedert de historische taalstudie hare rechten doet gelden, komen dergelijke gissingen en vermoedens niet meer in aanmerking. Men had beter gedaan, zich daarvan voorgoed te onthouden. Al die verzonnen etymologieën kunnen den rechtsgeleerde slechts van den weg helpen, en hebben dat maar al te veel gedaan.

De eerste, die den oorsprong van ons woord ernstig behandelde, was Diez in zijn *Etym. Wörterbuch*. Hij verwierp eenige afleidingen, die op louter onderstellingen berustten, en zag in *barater* eene verbastering van gr. *πράττειν*, *handelen*, opgevat in den zin van *zaken doen*, *met streken omgaan*, hetgeen thans *πραγματεύειν* heet. Het zou dan eigenlijk een handelsterm geweest zijn, door de kooplieden in het Westen van hunne Grieksche confraters overgenomen. De overgang van *p* in *b*, en de invoeging der *a*, waardoor uit *prat-* allengs *barat-* ontstaan kon, wordt door Diez met voorbeelden gestaafd. Niet daarin is dan ook de zwarigheid gelegen, die zijne verklaring onaannemelijk maakt. Zij ligt veeleer in de beteekenis. De overgang van *πράττειν*, *handelen*, tot dïe van *bedriegen* in 't algemeen is al te stout en ten hoogste onwaarschijnlijk, zoolang die overgang nïet van stap tot stap met feiten kan worden bewezen. En dat bewijs is niet geleverd, gelijk het ook wel moeilijk te leveren zou zijn. Zelfs de vergelijking van Hoogd. *schachern*, ons *schacheren*, waarmede Scheler (*Dict. d' étym. franç.* p. 28) het gevoelen van Diez ondersteunt, is niet vol-

---

geldt, als benaming van de „schelmerij van schipper en scheepsvolk", is allengs door het gebruik ontstaan. De algemeene naam voor *bedrog*, *valschheid*, werd in 't bijzonder op die bepaalde soort van bedrieglijke handelingen toegepast.

doende; want *schacheren*, in hoe ongunstige beteekenis ook genomen, blijft toch altijd *handel drijven* en wordt nooit in 't algemeen voor *bedriegen* gezegd.

Doch eene andere uitlegging van *barat* lag voor de hand, die een man als Diez niet ontgaan kon. Hij vermeldt ze, maar met bijvoeging van eene bedenking, die ze hem verwerpelijk doet achten. »Die ahd. sprache", zegt hij, »bietet *bala-râti*, nequitiae (Graff, II, 467); dies würde jedoch fr. *baurai* oder *baudrai* hinterlassen haben". Ook Littré, die het gevoelen van Diez aanhaalt, schijnt die bedenking als afdoende te beschouwen. De verklaring uit het Grieksch echter acht hij te recht twijfelachtig.

De opmerking van Diez, dat ohd. *bala-râti* in het Fransch *baurai* had moeten luiden, is volkomen juist. En toch wijst die afleiding ons den weg, mits men de zaak zuiverder voorstelle.

Niet in ohd. *bala-râti*, waaraan een mhd. *balræte* zou beantwoorden, maar in ohd. *balo-rât* (Graff, III, 93), mhd. *balrât*, is de oorsprong van *barat* te zoeken. Van dit *balrât* geeft Benecke (II[1], 575 *b*) eene aanhaling uit een gedicht in Graff's *Diutiska*, I, 295, waar men leest:

Si engan nieman niht guotes.
Ir *valscheit* und ir *balrât*
Manegen man vertribet hât
Von guote und von êren.

De ééne helft der zwarigheid, door Diez geopperd, het suffix *i*, waardoor het Fransch *-rai* had moeten krijgen, is hiermede opgelost. En ook de tweede is licht weg te nemen. Streng genomen, ja, had *balrât* een Fransch *baurat* moeten opleveren, niet *barat*. Doch deze bedenking vervalt door de opmerking, dat de verzwakking van fr. *au* tot *a* in onbetoonde syllaben door analoge voorbeelden voldoende gestaafd kan worden. Zoo vindt men ofr. *aberge* nevens *auberge* (Roquefort, I, 6); *abor* nevens *aubor*, *aubour*, van lat. *alburnum* (Roquefort, I, 8): *acun* nevens *aucun* (Burguy, I, 169); *acoton*, mnl. *aco-*

toen, nevens *aucoton*, van arab. *al-coton* (Burguy, III, 3). Zoo staat *abricot* nevens prov. *aubricot*, van *albercoque*; zoo *Août* nevens *Augustus*, en ons *abeel*, dat op een ofr. *abel* wijst, nevens *aubel*, dat uit *albel* ontstond [1]). Verg. *Taal- en Letterb.* I, 269, en *Ned. Wdb.* op *Abeel.* Het schijnt vooral eene eigenaardigheid der volkstaal in het Noorden van Frankrijk geweest te zijn.

Barat, op dezelfde wijze uit een ouder *baurat* ontstaan, is dus, als afleiding van *balorât*, *balrât*, volkomen zuiver wat den vorm betreft. En de beteekenis past niet minder juist, want *balrât* beteekende inderdaad niets anders dan *valsche raad*, *bedrog*. De straks aangehaalde woorden *valscheit und balrât*, vergeleken met het zoo gewone mnl. *valscheit ende baraet*, doen de eenheid van *balrât* en *baraet* aanstonds in 't oog vallen.

Tot recht verstand van *balrât* bedenke men vooral, dat *rât*, mnl. *raet*, niet uitsluitend *consilium* beteekende, maar ook gezegd werd van iemands *gezindheid*, van de *overleggingen* van zijn geest, of de *plannen* door hem gesmeed. *Koenraad* b. v., het evenbeeld van Θρασύβουλος, is niet iemand die *koenen raad* geeft, maar die *koen gezind* is en *koene plannen* beraamt. *Balrât*, gevormd met hetzelfde *balo*, *bal*, dat wij nog in *baldadig*, *baloorig* en *balsturig* bezitten, is dus eigenlijk *slechte gezindheid*, *valsch overleg*, *bedrieglijke aanslag*. Het staat in beteekenis gelijk met *valscher rât*, in 't Mhd. eene bekende uitdrukking, waarvan men bij Benecke, II[1], 567 *b*, voorbeelden vinden kan. Zoo leest men o. a. in *Wigalois*, vs. 204 vlg.:

Er was reiner tugende vol ....
Âne valsche ræte
Minnete er iegelichen man.

Dit *âne valsche ræte* zou in 't Mnl. luiden *sonder baraet*. Een nieuw bewijs voor de juistheid onzer etymologische verklaring [2]).

---

1) Niet geheel hetzelfde geval, ofschoon toch vergelijkbaar, is fr. *able*, witvisch, voor *alble*, van mlat. *abula* voor *albula*. Hier viel van de twee *l*'s de ééne weg. Maar hier heeft de syllabe den klemtoon.

2) Wat de andere beteekenissen aangaat, die men aan fr. *barat* toekent, t. w. die

III. DILDE, DULDE.

Op het bnw. *dilde* werd het eerst de aandacht gevestigd, toen bij de uitgave van den *Minnenloep* het znw. *diltheit* aan het licht kwam. Leendertz verklaarde het gissenderwijze door *snapachtigheid*, *kwaadsprekendheid*. Kenlijk zweefde hem het oude *dille*, klappei, en *dillen*, snappen, vanwaar nog ons *bedillen*, voor oogen. Met die woorden had echter ons *dilde*, *dilt* niets te maken. De ware beteekenis werd aangewezen door J. Grimm in Haupt's *Zeitschrift*, VII, 467 vlg., die een Middel-Nederduitsch voorbeeld van *dilde* aanhaalde en het woord door *malus*, *malignus*, *malitiosus*, het znw. *diltheit* door *malitia* verklaarde. Later heb ik er over gehandeld in De Jager's *Archief*, IV, 204—206, en een nieuw voorbeeld uit Stoke bijgebracht, bij wien het *dulde* luidt. Sedert is Verwijs er op teruggekomen in de *Taalk. Bijdr.* I, 237—239, waar hij vier nieuwe bewijsplaatsen, eene Nederduitsche en drie Middelnederlandsche, mededeelde. Na dien tijd zijn mij allengs weder nieuwe voorbeelden bekend geworden, die de beteekenis al meer en meer bevestigden en nader bepaalden. Ik zou hier kunnen volstaan met alleen die nieuwe plaatsen op te geven. Daar er echter in de uitlegging der aanhalingen hier en daar iets te verbeteren

---

van *combat*, *déroute*, *litige*, *controverse*, *trouble*, *peine*, *embarras* (bij La Curne de Sainte-Palaye, II, 395), zij hier even opgemerkt, dat dit alles op eene vergissing steunt. Men verwart twee woorden, die niets dan den klank met elkander gemeen hebben: *barat*, bedrog, en *barate*, slag, gevecht, twist, moeite enz. Het laatste, uit Normandije afkomstig, is ontleend aan het Oud-Noorsche *barátta*, *bar-átta*, dat hetzelfde beteekende (Jonsson, 44, Cleasby, 51). Het Oud-Fransche *desbareter*, verslaan, ital. *sbarattare*, sp. en prov. *desbaratar*, die Diez onder één hoofd met *barat* behandelt, zijn afleidingen van dit *barátta*, maar hebben met *barat* niets te maken. Ook fr. *baratter* boter karnen, waarbij Brachet aanteekent: „*origine inconnue*,” zal wel hetzelfde zijn als *barater*, de afleiding van *barate*. Beteekent dit laatste een gevecht, een *slag*, eene *klop*partij, gelijk men ook spreekt van den vijand te *slaan*, te *verslaan* en te *kloppen*: welnu, ook aan het karnen ligt het denkbeeld van *slaan*, *kloppen* ten grondslag. Het hedendaagsche *baratter* is dan slechts eene overdrachtelijke toepassing van het oude *barater*.

valt, en de juiste kracht van het woord door eene samenhangende beschouwing beter in het licht zal treden, acht ik het verkieslijk de uitdrukking breeder te behandelen, met aanvoering van alle tot dusverre bekende voorbeelden.

Beginnen wij met het Nederduitsch. Daar treffen wij *dilde* vijfmaal aan in de aan Gerhard van Minden toegeschreven bewerking der Esopische fabelen, en tweemaal in den *Karlmeinet.* Op al die plaatsen geldt de beteekenis, hetzij van *gering*, *onaanzienlijk*, hetzij van *nietswaardig*, *ellendig*, *min;* van *slecht*, zoo men wil, mits men dat woord niet bepaald opvatte in toepassing op zedelijke hoedanigheden, maar in betrekking tot de geringe waarde van een persoon of eene zaak. Het beantwoordt derhalve wel aan lat. *malus*, doch niet aan *malignus*, *malitiosus*. Het meest komt het overeen met lat. *vilis*, dat op alle plaatsen de juiste vertaling zou zijn.

Reeds vroeger kende men de fabel van den wolf en den kraanvogel, door Wiggert in 1836 in zijn *Zweytes Scherflein u. s. w.* bl. 39 medegedeeld, en thans in Seelmann's uitgave der geheele verzameling als n°. VIII opgenomen. Daar zegt de wolf tot den vogel (vs. 28):

Wane gi, dat ik so *dilde* si,
Of gi mi helpet ût der nôt,
Dat juwe mêde nicht vil grôt
Ne werde?

De bedoeling is niet, gelijk ik vroeger met Grimm aannam: »Meent gij, dat ik zoo *slecht* ben, dat ik u niet ruim zou beloonen?" maar: »Meent gij, dat ik zoo *gering*, zoo *onaanzienlijk* ben?" De wolf wil zich niet zoozeer als *braaf*, als *deugdzaam* voorstellen, maar als een persoon van aanzien, van wien eene ruime belooning te wachten was. De vergelijking der vier andere plaatsen wijst dit duidelijk aan.

Die vier nieuwe voorbeelden werden eerst in 1878 bekend, toen Seelmann de volledige verzameling der 103 fabelen in het licht gaf [1]). In LXV, 14, leest men:

1) *Gerhard von Minden, von W. Seelmann* (Bremen, 1878), het tweede Deel der

Al si he ôk van *dildem* slechte,

»van *gering*, *onaanzienlijk* geslacht". En straks, vs. 129, in gelijke opvatting:

Dem armen *dilden* mach dat sîn
Gelîk.

Evenzoo LXXXI, 9: »van *dilden* weveren", en LXXXII, 36: »Stolt papenknecht van *dilder* art", in welke beide plaatsen het met verachting gezegd is en zooveel als *ellendig*, *gemeen* te kennen geeft.

In den *Karlmeinet* geldt dezelfde beteekenis. Daar leest men (fol. 12, vs. 8):

Mennych gereicht bracht man en zo,
Beide zam ind wylde.
Der dênst en was neit *deilde*,
De do was zo dem hove.

Het rijmwoord *wylde* bewijst, dat ook hier *dylde*, *dilde* bedoeld is. Doch het woord is hier niet op te vatten in den zin van »*schlimm*, *schwer*", als Lexer en Verwijs meenden. De zin is: »Menig gerecht werd er opgedischt: de bediening aan het hof was niet *gering*, niet *min*", m. a. w. zij was zeer aanzienlijk.

Niet minder duidelijk spreekt het tweede voorbeeld, waar het woord met de ontkennende partikel voorkomt, t. w. fol. 192, vs. 24, bij de beschrijving van een gevecht:

Hey gaff eme eynen slach *undilde*.

»Hij gaf hem een slag, die *niet gering*, *niet min* was", m. a. w. een *fermen*, *flinken* slag. Waarom werd dit *undilde* door Lexer (II, 1815) met een vraagteeken afgescheept?

Het is opmerkelijk, dat het woord, buiten den *Karlmeinet* en het fabelboek, in Nederduitsche bronnen niet voorkomt. Seelmann (bl. XXX) getuigt dit uitdrukkelijk, en in het Woor-

---

Niederdeutsche Denkmäler, herausg. vom Verein für niederdeutsche Sprachforschung. Op bl. XIX—XXIII der Inleiding betoogt Seelmann op afdoende wijze, naar 't mij voorkomt, dat de verzameling ten onrechte aan Gerhard van Minden toegekend wordt.

denboek van Schiller en Lübben vindt men ook geen enkel ander voorbeeld aangeteekend. Bedenkt men nu, dat de *Karlmeinet* eene aaneenrijging is van stukken, aan Middelnederlandsche bronnen ontleend; dat het fabelboek geschreven is in de taal van het westelijk gedeelte van Westfalen, niet zeer verre van onze grenzen, waar meer Nederlandsche woorden in de volksspraak indrongen; en eindelijk, dat ons woord bij Middelnederlandsche schrijvers, Vlaamsche en Hollandsche, veelvuldiger voorkomt: dan blijkt het genoegzaam, dat *dilde* eene uitdrukking was, die eigenlijk en in het bijzonder tot ons Nederlandsch taalgebied behoorde.

Hier wordt zij dan ook reeds in ouderen tijd aangetroffen. Een der vroegste voorbeelden, die wij kennen, is eene plaats uit de fragmenten van *Aiol* (vs. 600), waar wij in eenige zeer verminkte en onverstaanbare verzen het op zich zelf zeer duidelijke schimpwoord lezen: »scalc, *dilde* Frantsois!" d. i. *nietswaardige*, *ellendige* Franschman! Juist dus dezelfde opvatting, die wij boven in 't Nederduitsch vonden.

Alleen in de plaats uit den *Minnenloep*, waar het znw. *diltheit* voorkomt, wordt het woord meer in toepassing op zedelijke hoedanigheden genomen, hetgeen dan ook aanleiding gaf, dat Grimm het door *malitia* verklaarde. De dichter zegt (III, 39):

Sal die doecht hoghe staen,
Diltheit moeter onder gaen.

Blijkens het verband moet *diltheit* de tegenstelling van *doecht* zijn en hier dus als *ondeugd* opgevat worden. Dat gevoelde ook de afschrijver van het Leidsche handschrift, die het woord nog wel begreep, maar het toch reeds te vreemd vond om het te durven behouden. Hij verving het door *ondoecht*, en de zin bleef dezelfde. *Diltheit* is echter vermoedelijk eene sterkere uitdrukking geweest; want het begrip van *nietswaardig*, *ellendig*, *gemeen*, dat overal elders op den voorgrond staat, bracht vanzelf mede, dat *dilde*, op 't zedelijk leven toegepast, nog iets meer dan *ondeugd* moest te kennen geven. *Laagheid*, *gemeen*-

heid van karakter of handelwijze, zal wel de juiste opvatting geweest zijn.

In den zin van *gering*, *onaanzienlijk*, van personen gezegd, vinden wij het woord weder in de verzen van Stoke, VIII, 973:

> De poerte most hem sweren hulde,
> Beide de goede ente *dulde*.

De bedoeling is niet, gelijk ik vroeger meende: de *goeden* en de *kwaden*, maar de *aanzienlijken* en de *geringen*; alle burgers, van welken stand ook, moesten den Hertog trouw zweren. Wat den vorm betreft, beantwoordt *dulde* evenzoo aan het oorspronkelijke *dilde*, als *luttel* en *rund* aan het oudere *littel* en *rind*, *gunder* en *zulver* aan *ginder* en *zilver*, enz.

In toepassing op zaken geldt natuurlijk altijd de beteekenis van *gering*, *onaanzienlijk*, *waardeloos*. In de *Coutume de la ville de Gand*, uitgegeven door Gheldolf, bl. 429, wordt gesproken van een geval, waarin men tot straf iemands huis zal afbreken. »Ende", volgt er dan na eenige nadere bepalingen, »heift hy oec eighin huus, indien dat so *dulde* es, dat scepenen dinct dat de wrake niet suffisant en es an dat huus te brekene", dan zal men het huis toch afbreken, maar tevens den eigenaar voor vijftig jaren uit Vlaanderen bannen. Er wordt dus een huis *van geringe waarde* bedoeld. Men ziet tevens, dat de vorm *dulde* niet uitsluitend aan Holland behoorde, maar ook in Vlaanderen gebruikelijk was. Wij zullen dien straks ook in andere Vlaamsche stukken aantreffen.

Den comparatief *dilder* vinden wij in eene Utrechtsche oorkonde van 1319, bij Van Mieris, II, 206, mede in gelijke toepassing op een huis, t. w. op het slot van Dellenburch, dat door die van Lienden was afgebroken. Krachtens de daarop gevolgde uitspraak, moesten zij het huis weder doen opbouwen. Geviel er dan later eenige twist, »alse dattet niet alse goet ghemaect en ware, alset ghewesen hadde op die tijd doet sijt braken", dan zouden drie aangewezen personen daarover beslissen. »Ende so wat dese drie vinden, dat dat huys *dilder* es dan te voren was, dat zal voir Paisken . . . volcomen wesen".

Het nieuwe huis mocht niet *minder van waarde*, niet *in slechteren toestand* zijn dan het oude geweest was.

Elders treffen wij den vergelijkenden trap *dilder*, *dildere*, in den samengetrokken vorm *dilre* aan. Stipt genomen was die vorm niet zuiver, omdat de *d* hier tot het wezen des woords behoorde en dus niet mocht wegvallen, gelijk men b. v. niet *milre* of *wilre* zeide, voor *mildere* of *wildere*. Doch zeer verklaarbaar was niettemin die verkorting in de volksspraak, naar analogie van die woorden, waarin de langere vorm met ingeschoven *d* met den korteren zonder die letter afwisselde: verg. *eldere* en *elre*, *soldere* en *solre*, *mindere* en *minre*, enz. In beteekenis staat *dilre* met het straks genoemde *dilder* volkomen gelijk. »So wie *dilre* broot backet off ter marcten brenghet, dat die weghers laken off dat te licht is, verbuert XV sc." Zoo luidt de aanhef van art. 103 van het *Oudste Keurboek van Rotterdam*, door Dr. R. Fruin uitgegeven in de *N. Bijdragen voor Rechtsgel. en Wetg.*, 1876. Er is natuurlijk brood *van minder hoedanigheid*, *van geringer waarde* bedoeld.

Nevens den comparatief *dilder* stond de superlatief *diltst*, waaruit echter veelal de *t* wegviel, naar de thans nog gewone uitspraak, die de *t* voor *s*, vooral wanneer er nog een medeklinker volgt, in 't geheel niet laat hooren. Hetzelfde geschiedde natuurlijk met *dultst*, van den bijvorm *dulde*. De gebruikelijke vormen luidden derhalve *dilst* en *dulst*.

In den *Sp. Hist.* zegt Maerlant, dat het lichaam slechts een stoffelijke band is, waarin de vrije ziel gebonden ligt. En, gaat hij voort (I[8], 68, 77):

Ende want hi es *aergre* echt
Dan die ziele, so eist recht
Dat dat *dulste* diene den besten.

»serviant *deteriora* melioribus", luidt het bij Vincentius. *Dulste* beantwoordt dus aan *deterius*, en het voorafgaande *aergre* doet dit nog duidelijker uitkomen.

In Maerlant's *Hist. v. Troyen* wordt verhaald, dat Hector buiten de stad reed, vergezeld van een aantal edele ridders,

allen »dapper ende groet", en, lezen wij dan (vs. 3700 der uitgave van Dr. Verdam):

Die *mynste* was conincs ghenoet.

Zoo althans heeft het te Wissen gevonden handschrift. Doch in het fragment bij Blommaert (*Oud-Vl. Ged.* I, 11, vs. 932) staat *die dulste*, en in het nieuwe fragment, hierboven (bl. 120) door Dr. Gallée medegedeeld, *die dilste.* Het lijdt wel geen twijfel, dat een van deze beide de eigen hand van den dichter was Maar *dilste* of *dulste* werd door den lateren kopiïst als verouderd beschouwd, en onbeschroomd zette hij *mynste* in de plaats, dat toch geheel hetzelfde beteekende.

Er waren trouwens meer afschrijvers, die dat *dulste* niet dorsten behouden. In den *Rijmbijbel*, vs. 855, had Maerlant geschreven:

Daer brochte Cayn *sijn dulste* coren,

gelijk het beste hs. C. heeft. Doch andere handschriften hebben *sijn arechste*, *sijn argste*, of wel *derchste*, *tarechste*, welk laatste nu ten onrechte in den tekst prijkt. De verwisseling bewijst opnieuw, dat *dulste* in beteekenis met *minste*, *slechtste* gelijkstond.

En dit brengt mij vanzelf tot eene plaats van den *Reinaert*, die door deze opmerking onverwachts een nieuw en helder licht ontvangt. Bruun, door den koning gewaarschuwd zich te hoeden voor Reinaert's listige streken, antwoordt in zijn dwazen overmoed (I, 490):

So moete mi God vermalendien,
Of mi Reinaert so sal honen,
Inne salt hem wederlonen,
Dat hijs *an den dulsten* si.

De omwerker had weder met dat *an den dulsten* geen vrede, en schreef naar jonger taalgebruik:

Dat hi *aen tcortste ende* sel bliven.

De bedoeling had hij goed geraden, en zeker heeft ieder lezer

ook in onzen tijd de uitdrukking zóó opgevat. Doch algemeen, geloof ik, dacht men daarbij aan *dul*, dwaas, en onwillekeurig vergeleek men onze zegswijze: *er gek afkomen*, *er gek aan toe zijn*. Die opvatting had echter het bezwaar, dat zij wat al te nieuwerwetsch was. Nu blijkt uit de vergelijking der beide plaatsen van Maerlant, dat met *dulste* ook hier niets anders bedoeld is dan *dultste*, minste, ergste, slechtste. *Des an den dulsten sijn* was eenvoudig wat wij thans heeten: er het ergst, het slechtst aan toe zijn. Zóó is de uitlegging vrij wat eenvoudiger en natuurlijker.

Wij gaan toch allengs wel vooruit in de kennis onzer oude taal. Toen de *Minnenloep* in 1846 in 't licht kwam, kende men van *diltheit* één Middelnederlandsch voorbeeld, en van *dilde* één in 't Nederduitsch. Nu hebben wij zeven Nederduitsche en tien Nederlandsche voorbeelden kunnen behandelen. En vermoedelijk ligt het woord nog wel op meer plaatsen verscholen, waar het gaandeweg zal worden opgemerkt [1]). In de 15de eeuw geraakte het in onbruik. De afschrijvers vervangen *dulste* door *minste* en *archste*, *diltheit* door *ondoecht*. Geen wonder, dat het bij latere schrijvers niet meer wordt aangetroffen.

Ook in gewestelijke volksspraak schijnt het nergens te zijn overgebleven. Ik heb er ten minste geen spoor van kunnen ontdekken. Evenmin komt het in de aanverwante talen voor [2]), tenzij misschien in 't Oud-Noorsche subst. *fordild*, waarop reeds door Grimm werd gewezen. Biörn Haldorson, aan wien hij het ontleende, vertaalde het door *affectatio*. Jonsson later door

---

1) Men zou een oogenblik in beraad kunnen staan over de woorden *met dulder haesten*, die men leest in Serrure's *Vaderl. Mus.* II, 185, vs. 244. Doch bij *haest* is *dulde* geen passend epitheton. *Dulder* staat hier voor *duller* (evenals in vs. 261 *cleinder* voor *cleiner*), en de bedoeling is: *met dwaze haast*. Men ziet echter aan dit voorbeeld opnieuw, hoe licht *dulde* en *dul*, in verbogen en afgeleide vormen, verward konden worden.

2) Het Engelsche *dolt*, domkop, oud-eng. *dull*, stomp (Stratmann, 166), door Dr. Verdam vergeleken in de aant. op *Aiol*, vs. 600, behoort tot een anderen stam. Het is hetzelfde als *dulled*, van *to dull*, verstompen. Verg. Skeat, *Etym. Dict.* 176.

forfængelighed, dat zoowel *nietigheid* als *ijdelheid* beteekent. Cleasby schrijft *fordyld*, verklaart het door *conceit*, *vanity*, *show*, en beschouwt het als eene afleiding van *dul*, d. i. inbeelding, eigenwaan, hoogmoed. Mag men aannemen, dat aan *fordild* het denkbeeld van *nietigheid* ten grondslag ligt, dan is zeker de verwantschap met ons *dilde* zeer waarschijnlijk. Doch daaromtrent laat zich vooralsnog niets beslissen.

Omtrent de afleiding van *dilde* waag ik geene gissing. Zoolang de samenhang met het Oud-Noorsche woord niet vaststaat, weten wij niet eens, met welke *d* wij hier te maken hebben, of die uit *dh* of uit *t* ontstaan is. Het is dus raadzaam het nadere licht af te wachten, dat misschien van elders kan opdagen.

IV. VELM, VILM.

Naar aanleiding van Maerlant's *Nat. Bl.* IX, 520, waar hij, van eene oogzalf sprekende, zegt:

> Dat maect des menschen oghen claer,
> Ende doet die *velmen* of, dats waer,

teekent Dr. Van de Sande Bakhuyzen (zie boven, bl. 103 vlg.) te recht aan, dat het woord *velmen* in orde is, en verwijst naar ags. *film*, bij Ettmüller, bl. 347, door »*velamen*, *cuticula*" vertaald. Wanneer hij er echter bijvoegt, dat »*velm* in den zin van *deksel* hier juist past", dan is die verklaring op zich zelve juist, wat den oorsprong des woords betreft, daar *film* eene afleiding is van goth. *fillian*, bedekken; doch de beteekenis van *deksel* is minder eigenaardig om de bedoeling van Maerlant weder te geven. En de opmerking, dat »*velm* elders niet voorkomt", is wel wat sterk uitgedrukt. Zeer gewoon is het woord zeker niet, maar het wordt toch ook elders aangetroffen. Herhaaldelijk vindt men het gebezigd bij den vertaler van Bartholomeus den Ingelsman, en wel in den vorm *vilm*, met de bepaalde beteekenis van *vlies*, geheel aan *cuticula* beantwoordende, en uitnemend strookende met hetgeen Maerlant

zeggen wilde, dat die zalf de *vliezen* wegneemt, die het licht der oogen verduisteren.

Ik laat hier de plaatsen van den vertaalden Bartholomeus volgen, waarin *vilm* en het afgeleide adj. *vilmich*, vliezig, voorkomen.

Bl. 144 *a*: Item ... so is thert een vleyschige substanci, vol *vilmen*, ende hart, langwerpelt ende ront .... Item thert is fondament van alle den lichaem, ende het was dair om *vilmich*, op dattet te lichteliker al breydende ende enghende hem te bat roeren soude. Bl. 149 *a*: Item .... so is die maghe ront, langwerpelt ende hol binnen, serp in den bodem ende *vilmich* ...; ende si is serp ende *vilmich*, op dat si die ghenomen spise te bat houden mach. Bl. 156 *a*: Die daermen sijn een luttel *vilmich*, ende hoer *vilmen* zijn overdwers ghesprayt, op dat si die overvloedicheit des drecs van hem cruden souden. Bl. 175 *a*: Dese arterien sijn ghemaect van tween vellekens of rocken ... ende hair binnenste sijn al *vilmich* ... ende buten sijn si *vilmich* .... ende dat is om die lancheit der *vilmen* .... in der breetheit der *vilmen* .... enz. Bl. 241 *b*: In den eersten salmen die materi, die welke de sake is des stancs in den mage, verduwen; ende men salse scheyden ende uutdriven nae den eten dicwijle mit coringhe, op dat die *vilmen* van der maghen ghesuvert moghen werden van dier verrotter spisen. Bl. 263 *b*: Die zericheit der maghen coemt .... van heten ende couden humoren, die de *vilmen* der maghen beslimende sijn. Bl. 267 *b*: In der ander (*in de tweede soort van dyssenterie*) werden die *vilmen* van der maghen gescraept, ende sijn ghescapt als scavelinge van fransijn of van perkement. Bl. 268 *a*: Twelc onderwijlen gevalt van der scavelinge der *vilmen* van der maghen ...; van slimiger ende fleumatigher vuchticheyt, die aenhangen den *vilmen* van der maghen ende der darmen. Bl. 826 *b*: Die vettichede benemen die verduwinghe; want overmits haerder smericheyt vervullen si die *vilmen* van der maghen ende makense saefte.

Op al deze plaatsen is *vilmen* de vertaling van lat. *villi*, en

vilmich van *villosus*, alleen met deze uitzondering, dat in de aanhaling uit bl. 149 *a* aan het eerste *vilmich* in 't Latijn *carnosus*, aan het tweede echter weder *villosus* beantwoordt. Doch dit maakt niets uit. Het blijkt duidelijk, dat onze vertaler *vilm* in beteekenis met lat. *villus* gelijkstelde. En kenlijk had Bartholomeus dit woord niet gebezigd in den ouden en engeren zin van *haar* of *haarvlok*, maar in de ruimere opvatting van *vlok* of *vlies* in 't algemeen. De vermelding der *villi* van het hart, de maag, de darmen en de slagaderen, toont genoegzaam aan, wat hij bedoelde.

Er is echter éène plaats, waarin hij *villosus* in de oude en echte beteekenis van *harig* gebruikte. L. XVIII, c. 101: »Taxus ..., cuius pellis valde est hispida et *villosa*." De overzetting luidt (bl. 795 *b*): »Taxus is een das ..., wes vel seer ruwe is ende *vilmich*". Zullen wij daaruit besluiten, dat *vilmich* ook *harig* beteekende? Volstrekt niet. De vertaler had eenmaal *vilmich* aangenomen als den vasten term om *villosus* weder te geven, en bezigde dien ook hier, zonder te bedenken, dat het Latijnsche woord hier in een gewijzigden zin bedoeld was. Het was niet de eenige onhandigheid, waaraan hij zich schuldig maakte. Zijne vertaling draagt overal de blijken, dat hij het Latijn slechts gebrekkig verstond en met weinig oordeel des onderscheids te werk ging. Om den lezer een denkbeeld te geven van zijne bekwaamheid, wil ik hier even een vermakelijk staaltje aanhalen. Bl. 267 *b* lezen wij, dat de Lienterie een »buucevel" is, waarbij spijs en drank onverteerd worden uitgeworpen, »wanneer", zoo gaat hij voort, »gheen verkeringe en wordt bijder spisen, mer *als die havick* also werdet uutgeseynt." Men tobt zich af om uit te vorschen, wat die *havik* hier doen komt! Het Latijn geeft het antwoord. Daar heet het: »quando nulla fit immutatio circa cibum: *sicut accipitur*, ita emittitur". Het eten komt er uit zooals het ingenomen was. Maar de snuggere vertaler las *accipiter* in plaats van *accipitur*, en liet zijn *havik* uitvliegen, onverschillig omtrent den onzin dien hij nederschreef!

Dat *velm* of *vilm* bepaaldelijk een *vlies* beteekende, wordt ook van elders gestaafd. Nog heden is in 't Engelsch *film* de gewone benaming voor *vlies*. Verg. het ofris. *filmene*, huid, *filmenebreke*, huidkwetsing (Richth. 740), waaraan ook ags. *filmen* beantwoordt, dat nevens *film* voorkomt (Ettm. 347).

Ware het woord tot op onzen tijd bewaard gebleven, het zou thans *velm* luiden, evenals bij Maerlant. Gelijk *helm* van *helen*, zoo stamt *velm* van *velen*, want zóó luidt de Nederlandsche vorm van goth. *filhan*, bedekken, verbergen. *Velen* is thans alleen nog gebruikelijk in den infinitief, in de figuurlijke zegswijze *ik kan 't niet velen*, ik kan 't niet wegbergen in mijn gemoed, niet zetten, niet verkroppen. En *bevelen*, in den ouden zin van *toevertrouwen*, *aanbevelen*, is eigenlijk: iets wegleggen in iemands gemoed, in iemands binnenste nederleggen. Reeds het goth. *anafilhan* werd in die overdrachtelijke toepassing gebezigd.

V. VERDINKEN.

In het Tweede Boek van den *Reinaert* wordt het geval verhaald van het serpent, dat, in een strik gevangen, de hulp van een voorbijganger inriep. Dan leest men in het handschrift (vs. 4883 W., 4871 M.):

Den man *verdocht* sijn verdriet,

d. i. »de man *had medelijden* met zijn treurigen toestand". De zin past uitnemend, de lezing is onberispelijk. Doch het woord *verdocht* werd door de uitgevers niet gevat. Willems veranderde het eigenmachtig in *verdooch*, doch zonder ons te zeggen, wat hij daarmede bedoelde. *Dooch* is het praesens van 't ww. *dogen*, deugen. Maar noch dat ww., noch een praesens komt hier te pas, en *verdogen* bestond destijds evenmin als thans *verdeugen* [1]).

1) Wel kende het Mnl. een ww. *verdogen*, maar als afleiding van *dogen* in den zin van *lijden*. Het komt o. a. voor in *Sp.* 1[a], 52, 25, waar het dan ook *dulden*, *verduren* beteekent.

Prof. Martin liet dan ook te recht dat verzonnen *verdooch* varen, maar, zelf met *verdocht* niet tevreden, stelde hij er eene eigen gissing voor in de plaats, en schreef:

Die man *bedochte* sijn verdriet,

welk evenzeer verdichte *bedenken* dan in 't gloss. door »*überlegen*, *bedenken*" uitgelegd wordt: eene beteekenis, die hier al zeer oneigenaardig is. Reeds de lezing van het proza: »*ende hem jammerde dies*" toont genoegzaam, wat de dichter bedoelde.

Maar al te vaak hebben de uitgevers de lezingen van het hs. als schrijffouten aangemerkt en verworpen, ook waar zij inderdaad de echte en oorspronkelijke waren. In het volgende artikel zullen wij er weder een sterk voorbeeld van aantreffen. Ook hier ging men even voorbarig te werk. *Verdocht*, zooals het hs. heeft, het imperf. van *verdinken*, is de eenige uitdrukking, die hier past.

Er heerscht in de verklaring van *verdinken* nog vrij wat verwarring. In de Aantt. b. v. van Huydecoper op Stoke, D. III, bl. 220 vlgg., en van Halbertsma op Maerlant's *Sp. Hist.* bl. 62, in de *Bijdrage* van Oudemans [1]) en in verschillende glossariën, wordt alles op de vreemdsoortigste wijze dooreengehaspeld. Het kan dus niet overbodig zijn, het woord eens geregeld te behandelen. Men geraakte van den weg, door *denken*, cogitare, met *dinken*, videri, te verwarren, en door niet te onderscheiden, of men met een bedrijvend, onzijdig of onpersoonlijk ww. te doen had.

Evenals gr. *ἀποδοκεῖ*, onpers. ww., in den zin van *niet goed dunken*, *mishagen*, kende reeds het Ags. in dezelfde opvatting *ofthyncan*, displicere (Ettm. 594). Het Mnl. zeide evenzoo *afdinken*, maar daarnevens *verdinken*, in gelijke beteekenis, alleen met dit geringe verschil, dat *afdinken* gewoonlijk sterker, *verdinken* zwakker werd opgevat.

---

1) Zie de art. *Verdinken*, *Verdenken* en *Verdoghen*. In het eerste wordt zelfs uit Velthem een voorbeeld van *verdinct* aangehaald, dat niet eens bij *verdinken*, maar bij *verdingen* behoort! En al het andere is louter verwarring. Het geheele art. *Verdoghen* moet geschrapt worden.

Van *afdinken* heb ik in 't *Mnl. Wdb.* 128 vlg. de verklaring gegeven en de voorbeelden aangeteekend. Het zij genoeg daarheen te verwijzen [1]).

Verdinken, als onpers. ww., is evenzoo het tegengestelde van *goet dinken* (*goed dunken*), placere, en beteekent dus eigenlijk: *niet goed dunken*, *mishagen*. Het werd met den 3den nv. des persoons en — oorspronkelijk en regelmatig — met den 2den nv. der zaak gebezigd. *Mi verdinct des*, dit mishaagt mij; *des hem verdochte*, hetgeen hem mishaagde.

In deze eerste en eenvoudigste opvatting lezen wij het woord bij Stoke, IX, 560. De burgers van het belegerde Zierikzee zonden een bode tot den Graaf, met dringend verzoek hen te komen ontzetten. Hij liet hun weten:

> dat hi soude
> Comen, als hi eerst mochte:
> Ende bat *dats hem niet verdochte*;
> Hi soudse ontsetten herde wale.

»Hij verzocht, dat *het hun niet mishagen zou*, dat zij *geen ongenoegen zouden opvatten*". Evenzoo bij Velthem, I, 1, 11, waar hij zegt, dat de Landgraaf van Thüringen, tot tegenkeizer gekozen, zich niet kon doen gelden,

> Ende hem der pinen oec verdroet
> Jegen Coenrade ende jegen sijn conroet
> Te stridene altenen, *dies niene verdochte*.

Het samengetrokken pron. *dies* is hier te verstaan als *dien des*. De bedoeling is: »het verdroot hem voortdurend te strijden tegen Koenraad, *wien dit niet mishaagde*", m. a w. wien dit uitstekend te pas kwam.

Gewoonlijk echter wordt de beteekenis van *mishagen*, in sterkere opvatting, tot die van *spijten*, *grieven*, *deren* uitgebreid. *Sp.* I[7], 73, 1:

---

1) Aan de daar vermelde bewijsplaatsen kan nog worden toegevoegd *Sp.* II[3], 37, 69, en II[4], 51, 29. Ook in de drie straks aan te halen voorbeelden van *verdochte* uit den *Rijmbijbel* heeft hs. C telkens *ofdochte*. In vs. 29652, 't is waar, luidt de variant bij David *of cochte*, doch ook daar zal wel *ofdochte* bedoeld zijn.

Het was een man edel ende rike
Ende nochtan sekerlike
Jegen die aerme milde ende sochte,
Des den duvel sere verdochte.

Door weglating van den 2den nv. begon allengs de zaak, die iemand speet of deerde, als subject beschouwd te worden en *verdinken* zelf als onzijdig ww. te gelden. Zoo *Sp.* I[7], 77, 26, waar verhaald wordt van een jongeling, die in losbandig leven zijn geld verkwistte en zijne goederen verkocht of verpandde. Zijn zorgvuldige voogd kocht die goederen op of loste ze,

Up aventuren, oft hi noch iet
Hem betren wilde, *oft hem verdochte*,
Dat hijt weder lossen mochte.

Men zou allicht bij *hem verdochte* aan *hi* als subject kunnen denken en het ww. opvatten als *zich bezinnen*, *tot inkeer komen* [1]). Doch (*hem*) *verdenken*, zooals dan het ww. luiden zou, is in dien zin van elders onbekend. In verband met de andere plaatsen is blijkbaar het pron. *t* als subject bedoeld, en de zin aldus te verstaan: »zoo hij nog eenmaal zich wilde beteren, *indien het hem speet*, d. i. indien hij spijt of berouw kreeg over zijn gedrag".

Evenzoo in eene plaats van de proza-bewerking van den *Reinaert*. De sluwe vos, na zijne geveinsde klacht over den dood van Cuwaert, zegt in het gedicht (II, 5936 W.):

Dat mi meest *doet verwecken*,
Dats dat mi die coninc, onse heer,
Oploopt dus fellic ende dus seer.

d. i. »wat mij het meest *aandoet*, het meest *verdrietig stemt*". De prozaïst stelt daarvoor in de plaats: »Mer dat mi meest *verdunckt*", d. i. *grieft*, *deert*, en dat komt geheel op hetzelfde uit [2]).

---

1) Halbertsma (Aantt. op Maerl., Inl. bl. 103) vatte werkelijk *hi* als subject op, en kende aan *hem verdochte* den zin toe van *het in den zin kreeg*. Doch die uitlegging wordt door niets gerechtvaardigd.

2) In den *Carel ende Eleg.* leest men, na het verhaal van den diefstal, door Elegast gepleegd, dat hij terugkeerde (vs. 935):

Het leed van een ander, dat ons *deert*, wekt onze *deernis*, ons *medelijden* op. Geen wonder, dat bij *verdinken*, in toepassing op den toestand waarin men een ander ziet verkeeren, dit begrip van *medelijden* op den voorgrond trad. *Mi verdinct des* werd nu genomen voor *miseret me*, ik heb er deernis mede, ik gevoel er medelijden voor. En ziedaar de meest gewone opvatting van het woord.

Allereerst werd het ook in dezen zin gebezigd met den datief des persoons en den genitief der zaak.

Een knaap verhaalt aan koning Artur de weldaad, hem door Walewein bewezen, en voegt er bij (*Wal.* 1794):

Hem verdochte so mire noot.

Een ridder, die alleen den strijd tegen Walewein niet durft bestaan, zegt tot zich zelven (*Wal.* 4296):

Toten coninc, *dien sere verdochte*
Al omt goet, dat Elegast brochte:
Hine hadder langher niet ghestaen.

Men zou ook deze woorden kunnen opvatten: „wien het zeer *mishaagde*, die niet op zijn gemak was". Doch de oude drukken hebben niet *dien*, maar *die*, en *verdochte* staat alleen in A, terwijl B *dochte* heeft en ook in den *Karlmeinet* (bl. 596) *de do dechte* gelezen wordt. Dit doet mij vermoeden, dat de dichter geschreven had: *die sere dochte*, of wel *die sere verdochte* (want dit komt op 't zelfde uit), en niets anders bedoelde dan *die zeer duchtte*, *zeer beducht* of *bevreesd* was: juist datgene wat het meest past in de stemming, waarin Karel verkeerde (verg. vs. 776).

Doch er valt bij deze verzen nog iets anders op te merken, dat ik hier in 't voorbijgaan wil aanstippen. De woorden *al omt goet* hangen niet wel samen met *dochte* of *verdochte*. Karel was niet ontstemd of bevreesd om het goed, dat Elegast medebracht, maar om den toestand waarin hij zich bevond. Alles komt in orde, wanneer men twee woorden omzet, en met veranderde interpunctie leest:

Toten coninc, *die sere* (*ver*)*dochte*.
Om al tgoet, dat Elegast brochte,
Hine hadder (*of* Ne haddire) langher niet ghestaen,
Hadt na sinen wille ghegaen.

„Om al de schatten, die E. medebracht, zou hij daar niet langer gebleven zijn, indien hij zijn wil had kunnen volgen". Mij dunkt, de omzetting wordt bevestigd door *Karlmeinet*, waar men leest:

Umb alle, dat hey brechte.

Waer dese rudder also bedacht,
Of ic ghenade an hem sochte,
Dat *hem* danne *mijns verdochte*,
Men sout hem prisen emmermere.

d. i. »dat *hij zich mijner ontfermde*".

Vooral bij Maerlant komt de uitdrukking veelvuldig voor. Een oude Israëliet, wien men dwingen wilde varkensvleesch te eten, zeide dat hij zich liever zou laten dooden (*Rijmb.* 18822),

So dats *sinen vrienden verdochte.*

»zoodat zijne vrienden *er medelijden mede kregen*".

Herodes lijdt schipbreuk op de reis naar Rome. Aldaar aangekomen (*Rijmb.* 20781),

Anthonise, dien hi daer vant,
Seide hi sine aventure te hant,
Dien verdochte der aventure.

De *Hist. Schol.* heeft *misertus.*

In den *St. Franciscus* verhaalt de dichter, hoe een kind was verdronken en in de modder weggezakt. Een zwemmer vond het lijk, en (vs. 8585),

Hi ontdalft ende brocht
Doot, *des hem hevet verdocht.*

»waarvoor *hij deernis gevoelde*", terwijl, zoo volgt er, de toeschouwers »van natuurliker *ontfaermichede*" Franciscus aanriepen, dat hij het kind aan den vader zou wedergeven.

Ziehier nog eenige voorbeelden uit den *Sp. Hist.*, als I[1], 49, 1:

Assenech die weende onsochte,
So *dats Josephe verdochte.*

Bij Vinc.: »*misertus est* eius Joseph". I[3], 46, 11:

Hi sprac, hine hadde pine enghene
Van aermoeden, dan alleene
Dat hi den aermen niene mochte
Helpen, *alsem sijns verdochte.*

»wanneer *hij medelijden met hem had*".

Sp. III^2, 25, 21, waar verhaald wordt, hoe de Booze een monnik trachtte te verleiden. In de gedaante eener schoone vrouw valt hij den monnik te voet en smeekt om herbergzaamheid voor dien nacht, want zij was in de woestijn verdwaald. En de monnik,

Hi ontfincse, want *hem verdochte.*

»want *hij had deernis (met haar)*". Bij Vinc. »primo *miserationis* obtentu recipit eam". De 2de nv. is hier niet uitgedrukt; de persoon, wien het medelijden betrof, was duidelijk genoeg aangewezen.

Elders lezen wij van twee monniken, die met een kluizenaar op weg waren. Eene leeuwin verschijnt en valt klagende en smeekende den laatste te voet. Alle drie, heet het dan (*Sp.* III^1, 31, 48),

Alle hadden sijs *ontfarmechede*;
Maer hi, die wiste dat men sochte,
Dat was *dies meest verdochte.*

»maar hij, die wist dat men hèm zocht, *was het meest met haar begaan*". Ook hier moet *dies* verstaan worden als *dien des*, en evenzoo in *Wal.* 1420:

hi wranc sijn hande,
So dat hem dat rode bloet
Vore uut sinen naglen woet.
Dit sach Walewein, *dies verdochte.*

Eene dergelijke opmerking geldt bij *Sp.* I^2, 46, 36, waar de dichter verhaalt, dat Sedekia gevangengenomen en voor Nebukadnezar gebracht werd,

Die sijns niet en *hevet verdocht*,
Maer sine kindere vor sinen ogen
Dedi doden, hi moest gedogen.
Daer naer stacmen hem dogen uut.

Ook hier moet het voornw. *Die* worden opgevat als datief. Het is bekend, dat het relatieve pron. in den 3den en 4den nv. niet zelden onverbogen werd gelaten.

In de historie van Barlaäm en Josaphat verhaalt Utenbroeke, hoe eene overschoone jonkvrouw alles in 't werk stelde om den jeugdigen prins te verleiden, en zegt (*Sp.* II[7], 27, 72):

So sonderlinge was hare maniere,
Dats *den jongelinc verdochte*,
Ende claechde hare verlies onsochte.

d. i. »dat *hij er medelijden mee kreeg*". Bij Vinc. »(quod) *compassionis* charitatem erga puellam immittit ei". *Sp.* III[2], 26, 3:

Een zondare was, een keytijf,
Die leedde een dorzondich lijf,
So dat *Gode verdochte daer af.*

beantwoordende aan »Dei *miseratione*" bij Vinc. De woorden *daer af* zijn hier de bloote omschrijving van den 2den nv. *des.*

Hiertoe behoort ook vs. 851 der *Vl. Rijmkr.* bij Kausler. Graaf Boudewijn, wordt daar verhaald, knielde voor den Keizer neder, en, volgt er dan:

Die keyser *hem dies verdochte*,
Dat hi liet den edelen man
Ligghen voer sine voete dan.

Men wachte zich, de woorden *die keyser* op te vatten als het subject van *verdochte.* De constructie is hier zeer eigenaardig, nog heden in onze volksspraak genoegzaam bekend. De bedoeling is: »de Keizer, *hij was er mede begaan*", m. a. w. »wat den Keizer betreft, *hem deerde het*".

Gelijk hier de zaak, die deernis wekte, nader wordt aangewezen in een afhankelijken bijzin, ingeleid door *dat*, zoo geschiedt dit ook elders met weglating van het voornw. in den 2den nv. Zoo b. v. *Sp.* I[5], 32, 36:

Al was Hanibal sere blide,
Die den Romeinen sere was wreet,
Hem verdochte doch, doemen street,
Dat men so vele volx verslouch.

Dit baande den overgang tot het gebruik van *verdinken* als onzijdig ww., waarbij de 2de nv. plaats maakte voor den nomi-

natief, evenals wij boven reeds, in de eerste beteekenis des woords, hetzelfde opmerkten. *Verdinken* staat dan gelijk met *deernis wekken*, *medelijden inboezemen*. Zoo b. v. in den *Walewein*, 1398, waar de held van het gedicht een knaap ziet aankomen op een mager en kreupel paard, dat niet meer voortkon.

Dit sach Walewein donvervaerde,
Dien dat verdochte van den cnape,
Omme dat hi maercte diere sake
Dat hi was van so sconen leden,
Ende sulc een paert quam ghereden.

Evenzoo in Maerlant's *Rijmb.* 29651:

Men sloecht al dat men gheslaen mochte,
Onthier dat *Tytuse verdochte*,
Ende hi hem verboot dat doen.

Waar Flavius Josephus heeft: »donec Titus... *miseratus* indigenas a caede requievit". En bij W. van Hildegaertsberch, CVI, 85:

Doe wy ten zwaren eyghendoem
Quamen, entes vyants roem
Soe groet was *dattet Gode verdocht*,
Ende hi ons anderwerven cocht
Uten eyghenscap algader.

d. i. »dat God er zich over *ontfermde*".

In de drie aangehaalde plaatsen was het subject nog maar enkel het voornw. of lidwoord *dat*. Maar ook een bepaald substantief werd als zoodanig gebezigd. Een deerlijk gekwelde lijder, lezen wij bij Maerlant (*Sp.* I[7], 69, 55), maar die getrouw de H. Maagd bleef aanroepen, zag

ene eerlike persone
Van eere vrouwen dorescone,
Edelike ende wel ghecleet,
Dien verdochte sijn grote leet
Ende sine grote verduldichede.

Men ziet, deze woorden zijn het volmaakte evenbeeld van de plaats uit den *Reinaert*, van welke onze beschouwing uitging:

Den man verdocht sijn verdriet.

Al het tot hiertoe gezegde betrof alleen *verdinken* als onpersoonlijk en onzijdig werkwoord. In geene andere beteekenis dan de beide bovengenoemde heb ik het aangetroffen, dan alleen in *Sp.* I², 49, 16, waar het als gelijkstaande met *dinken*, dunken, gebruikt wordt. Men leest er:

So *dattem allen verdochte* van dien, . . .
Datmen soude vragen das
In Delphos an Apolline.

De versterking van *dinken* door het voorv. *ver-* heeft dan ook niets bevreemdends. Nog heden worden *vermeenen* en *veronderstellen* op gelijke wijze nevens *meenen* en *onderstellen* gebezigd.

Van het hier behandelde *verdinken* nu moet wel onderscheiden worden het bedrijvende ww. *verdenken*. Het komt voor in de beteekenis:

1°. Van *bedenken*, *overdenken*. Zie Serrure's *Vaderl. Mus.* II, 187, vs. 306, *Minnenloep*, II, 1683, *Belg. Mus.* IX, 88, vs 816.

2°. Van *bedenken*, *uitdenken*, *in den geest ontwerpen*. Zie *Tien plaghen*, vs. 1840.

3°. Van *gedenken*. Zie *Bedied. v. d. Missen*, 1243. Zoo leest men in een *Passionael* (Hs. 280 van de Maatsch. der Ned. Lett.), fol. 164 *b*: »Want men maect in der kerke Christus crucifixe ende ander beelden, om dat mense *verdencken* sel, ende om devocie te verwecken". In het *Passionael*, *Winterst.* (uitg. Delft, 1489), f. LIX *c* leest men dezelfde woorden, doch daar heet het *bedencken*. Als subst. gebezigd vindt men daar *dit verdencken* en daarnevens *verdenckenis* voor *gedachtenis*.

Van *verdenken* afgeleid is de uitdrukking *verdocht sijn*, in ongeveer gelijken zin als *bedocht* of *bedacht sijn*. Velthem, III, 31, 1:

Die coninc, die hier af *was verdocht*,
Hoe dit wonder waer toebrocht.

d. i. »die hierover *nadacht*, dit *overdacht*". En *St. Amand*, II, 6359, waar de schrijver zegt, dat hij zijn naam niet rechtstreeks zal noemen, maar met zoodanige inkleeding,

dat hy in vroeder wyse
Moeste *verdocht sijn* ende voort gaen,
Die minen name soude verstaen.

»Wie zijn naam zou raden, moest een *bedachtzaam*, *verstandig* man zijn en *met nadenken* te werk gaan". Het part. *verdocht* staat hier als adjectief, in actieve opvatting: verg. *bedreven*, *beraden*, *bereisd*, *besloten*, *gebeten*, *gestudeerd*, *gezworen*, *verwaand*, *onbedacht*, *onbezonnen* enz., de znw. *bediende* en *oudgediende*, en verder de voorbeelden aangehaald door Grimm, *D. Gramm.* IV, 69—71.

VI. VERGIFTEN, VERGICHTEN.

Nog eene plaats uit het Tweede Boek van den *Reinaert*. In de fabel van den wolf en den kraanvogel, die hem het been uit den strot trok, lezen wij in de beide uitgaven (vs. 5858 M.):

Die wolf *verscoot* mitten trec.
»Wopen", riep hi, »du doets mi wee!"

Op zich zelf geeft *verscoot* een goeden zin. De wolf *schrikte*, deinsde achteruit van den ruk. Doch die lezing berust alleen op het gezag van den proza-bewerker. Het handschrift heeft *vergifte*. Noch Willems noch Martin zegt daar iets van. Geen van beiden zelfs heeft het woord in het glossarium opgenomen. En toch is het een der opmerkelijkste woorden, die in den *Reinaert* voorkomen. Dat het geene schrijffout is voor *verscoot*, spreekt wel vanzelf. Integendeel is dat *verscoot* niets meer dan een verzinsel van den prozaïst, die niet wist wat van *vergifte* te maken, en nu maar stoutweg — naar zijne gewoonte — iets anders in de plaats stelde. Laten wij zijne lezing voor hetgeen zij is, en zien wij, wat de dichter met *vergifte* bedoelde. De uitdrukking verdient wel eens opzettelijk behandeld te worden. Zij levert alweder een merkwaardig voorbeeld, hoe de beteekenissen der woorden allengs kunnen veranderen.

Vergiften, met den bijvorm *vergichten*, door de gewone verscherping van *ft* tot *cht* ontstaan, geeft oorspronkelijk niets

anders te kennen dan *tot gift maken*, en dus *ten geschenke geven* [1]). Als zoodanig werd het gebruikt met eene zaak als object en een persoon in den 3den nv. *Enen iet vergiften*, iemand iets ten geschenke geven. *Flovent*, vs. 154 (in Pfeiffer's *Germania*, IX 411):

> Die coninc van Antsay *vergichtem* thant
> Met siere dochter al sijn lant.

Bij uitbreiding werd het vervolgens verbonden met een persoon als object, waardoor de beteekenis van *ten geschenke geven* in die van *begiftigen* overging. Zoo leest men in een handschrift der Evangeliën (Hs. 245 van de Maatsch. der Ned. Lett.), fol. 108 *a*, ter vertaling van *Luc.* VI, 34: »Die sondaren *verghiften* die sondaers, om also veel weder te ontfangen". Wel heeft de Vulg. *foenerantur* en de Staten-vert. *leenen*, doch de bedoeling van den vertaler was toch zeer zeker *begiftigen*, want ook het voorafgaande *si mutuum dederitis* (Staten-vert. *indien gy leent*) vertaalde hij: »of ghi *onderlinghe* ... *ghevet*". Blijkbaar had hij *mutuum* niet verstaan, en dit bracht hem er toe, het *geven* voor het *leenen* in de plaats te stellen.

Op gelijke wijze vindt men het woord ook elders gebezigd. Zoo in de *Kronijk van Vlaanderen*, uitg. door de Maatsch. der Vlaamsche Bibliophilen, I, 8: »Sy wordden grootelyke *verghift*. De coninc gaf Liederyke ende sinen kinderen alle de steeden ende sloten ende dlandt". Bij Matthijssen, *Rechtsb.* bl. 67 vlg.: »Ende als si tot sinen hove quamen, worden sy ghewair, dat hy selve Alexander was; ende hy ontfincse vriendeliken ende *verghiftse* rijckeliken." En evenzoo in twee oorkonden van 1424 en 1526, bij Janssen en Van Dale, *Bijdr.* IV, 367 vlg.: »(de stad Sluis

---

1) Ik spreek hier natuurlijk alleen van *vergichten*, als bijvorm van *vergiften*. Een geheel ander woord, maar dat buiten onze beschouwing ligt, is het bnw. *vergicht*, eene afleiding van *gichte*, jicht, en dus zooveel als *van de jicht gekweld*, *door jicht misvormd*. Men leest het in 't *Passionael*, *Winterst.* f. 250 *b*, bij Barthol. d. Ingelsm. bl. 78 *a* (waar het *vergiecht* gespeld is), en elders meermalen. Het afgeleide znw. *vergichticheyt* vindt men bij Barthol. d. Ingelsm. bl. 609 *b*.

is) eene notabele ende schoone gepriviligeerde stad . . . , schoone *vergift* ende voorzien van zijne gratiën ende letteren van octrooi:" en V, 228: »dat deselve gulde van ouden tijden een schoon gulde gezijn ende onderhouden is geweest, *verghift* ende verchiert van vele schoone privilegiën, rechten ende vermueghen".

In bijzondere toepassing werd *vergiften* gezegd bij de overdracht van vaste goederen, die men bij schenking of verkoop met de gebruikelijke plechtigheden aan een ander *overgaf*. Ook hier komen de beide constructies voor, met eene zaak en met een persoon als object. Men zeide zoowel *enen een lant* (*erf*, *leengoet*) *vergiften*, als *enen in een lant* (*erf* enz.) *vergiften*. Het eerste leest men in het *Oorkondenb. van Holland en Zeeland*, II, 332, XIV: »*Van leen te verghiftene.* Soe wi in Zeelant leengoet vercoopt, die grave salt *verghiften* (als gift overdragen) om thien pont van der hevenen van leenlande". En aldaar, II, 339 vlg., XC: »Niemant en mach arve *verghiften*, die een wijf heeft, ten si haer lief; maer ghedoghet si dat ment volbiet ter volre wet, ende dat ment *verghift*, so salt ghifte bliven . . . ; maer *verghift* ment ongheboden . . . , so mach sijt ontsegghen" . . . . »So wie lant vercoopt ongheboden ende *verghift*, sine aenboerden moghent binnen jare nemen om den selven coop als tlant vercocht was".

Evenzoo in eene oorkonde van 1323, bij Van Mieris, II, 306 *a*: »Wy Willaem . . . maken cond enz., dat wy Gillijs Boudijns sone . . . vercocht hebben ende *verghift* al onse ambocht, dat wi hebben int . . . ambocht van Arnemuden". Bij Matthijssen, *Rechtsb.* bl. 117: »Ofmen enich lant vercopen mach, dat tot gheenre ghiften en staet? ende off enich lant staet te *verghiften* andersins dan in den ban ende vryheit, dairt binnen ghelegen is?" En bl. 118: »Ist dat enich lant leit bedijct buten der steden graften, al ist dattet leit binnen der vryheit . . . , nietmin sal ment *verghiften*".

Ziehier nog een duidelijk voorbeeld uit de *Coutume de la ville de Bruges*, uitgegeven door Mr. Gilliodts-Van Severen, I, bl. 224, n°. 35: »Item, omme dieswille dat men by der

experientie bevonden heift, dat de districten ende limiten van der voorseyde heerlichede verdonckert, vercranct, vermindert ende eensdeels onghereet gheworden zijn by dat diversche upzittende huerlieder landen daerof ghehouden, by deelen vercoopen, ende daerof *verghiften (ou en distraient des parties par transport)*, zonder presentie van den bailliu, ende by diverssche clercken van Brugghe gheene souffisante notitie houdende, dat zulcke *verghifte* gronden van erfve ter zelver heerlicheden gheleghen zijn, daeruute zoude hendelic mueghen volghen de gheheele ruyne van diere".

De uitdrukking *enen in een erf vergiften*, hem door wettige overdracht in het bezit van het erf stellen, treft men vooral in Vlaamsche oorkonden aan. Zoo in een stuk van 1366, betreffende den verkoop van »de ervachtige meyerie van Sente Pieters" door Jan Haec aan den abt van St.-Pieters, bij Diericx, *Gends Charterb.* 38: »Ende voort was Jan Haec voornoemt wettelyc onthuudt [1]) ende ontgoet van al den rechte van der meyerien..., ende der Justaes Utenhove, prost van Sente Pieters, was daer in wettelic *vergift* ende ghegoedt". En evenzoo in een stuk van 1415, bij Diericx, a. w. bl. 196: »Ende na dien updraghene ende overghevene, de voerseyde jonckheer Jan van Haelwine... was wettelic onthuut, ontherft ende ontgoed..., ende wasser myne voerseyde heere van Sente Pieters... wettelic in *verghift*, gheherft ende ghegoedt, alse in der voerseyder kerken ghecochte ende ghecreghene coepgoed".

Behalve in deze opvatting, die meer bijzonder tot de rechtstaal behoorde, gold *vergiften* ook in eene andere zeer eigenaardige toepassing, die vooral in de volksspraak gebruikelijk was. Doch alvorens die beteekenis te behandelen, moet ik eerst even eene plaats aanhalen uit den *Delfschen Bijbel* van 1477, waar wij het woord gebezigd vinden op eene wijze, die wel eenigszins vreemd klinkt, maar die juist tot het volgende den

1) Over dit *onthuudt*, verl. deelw. van *ontuten*, zie het door mij aangeteekende in de *Taalk. Bijdr.* II, 104.

overgang baant en wederkeerig daardoor uitnemend wordt opgehelderd. Wij lezen daar in 1 *Machab.* 3 (vs. 49): »Si verwecten haren Nazareos, dat waren haer *verghifte* luden, die haer daghen voldaen hadden". De verklarende opmerking »*dat waren haer verghifte luden*" is van den vertaler afkomstig. Noch in de Vulgata, noch in de Staten-overzetting wordt zij gevonden. De bewerker wilde den naam *Nazireërs* duidelijk maken, door even aan te stippen, dat dit »aan God gewijde lieden" waren. De gewone naam voor zulke personen was in onze taal *begeven lude.* Voor *begeven* stelt hij *vergifte* in de plaats, dat dus hetzelfde beteekent, t. w. aan God *overgegeven*, *toegewijd.*

In deze zelfde toepassing nu was *vergiften* in de volkstaal een gewone term. Men zeide: *hem Gode vergiften*, zich aan God overgeven, opdragen; *hem enen Heiligen vergiften*, lat. *se sancto vovere*, zich aan een Heilige overgeven, in nood of gevaar zich onder zijne hoede stellen; *ieman of iet enen Heiligen vergiften*, iemand of iets aan de hoede of bescherming van dien Heilige aanbevelen, m. a. w. den Heilige dringend aanroepen om hulp voor dien persoon of voor die zaak. Zoo leest men in het *Passionael*, *Somerst.* f. 140 *c*: »Een die . . . al te anxtelic gezwollen was, *verghifte* hem sinte Dominicus", d. i.: riep de hulp van dien Heilige in. En aldaar, *Winterst.* f. 32 *b*, wordt verhaald van eene maagd, die blind, doof, stom en lam was, »ende haer vader ende haer moeder *verghiftense* tot sinte Elizabeths (*in de kerk van St. E.*), ende si wort volmaectelic ghenesen". Evenzoo in een stuk in de *Rumbeeksche Avondst.*, bl. 16. Een knaap van veertien jaren wordt ziek in de kerk van St. Jan den Dooper. »Die moeder", heet het dan, »maecte groot mesbaer, ende doen wert si roepende op mijn here sente Janne Baptista, ende biddene ghenadelike als dat hi hare openbaren woude wat haren kinde sijn mochte, ende *verghichtene* den groten here sente Janne".

Hoe gewoon deze uitdrukking in den mond des volks was, leert ons verder het *Westvlaamsch Idioticon* van den Heer De Bo, die (bl. 1263) *vergiften* verklaart door »*als gifte vereeren*,

opdragen, *opofferen*, *aan God of zijn Heiligen*". Hij haalt een viertal voorbeelden aan uit C. Vrancx, *De wercken*, *mirakelen*, *het heyligh leven*, *de ghebeden en lofzanghen van d'hooghweerdighe Maghet en Moeder Gods Maria* (Gent, 1602). Men leest daar van eene vrouw, die haar kind aan de H. Maagd »hadde *verghift* ende opghedreghen"; van een persoon, die zijn paard aan Haar »*verghifte*"; van anderen, die hun land of hun vlas aan O. L. V. »*verghichten*", en daarop altijd hunne bede verhoord zagen. Men ziet, ook bij dezen schrijver wisselen *vergiften* en *vergichten* in gelijke beteekenis met elkander af.

Het kon niet missen, of eene uitdrukking van zoo dagelijksch gebruik in de volksspraak moest, bij verdere uitbreiding, nog ruimer worden toegepast. Door weglating van den naam des Heiligen, tot wien de aanroeping gericht was, door verzwijging dus van den 3den nv., en tevens van het object, begon *vergiften*, *vergichten* nu, als onzijdig werkwoord, absoluut te gelden voor *een Heilige aanroepen*, van personen gezegd die iets wenschen, hetzij iets goeds voor zich zelven, hetzij iets kwaads voor een ander, wien men aan de wraak van dien Heilige (of van den Booze) aanbeval. En zoo kreeg het ten laatste de beteekenis van *heilige namen aanroepen* in 't algemeen, en wel bepaaldelijk, in ongunstigen zin, van *verwenschingen uiten*, in één woord, van hetgeen wij thans *vloeken* heeten.

Een merkwaardig voorbeeld van deze opvatting vindt men in het *Belg. Mus.* X, 52, in het verhaal van den man, die 's nachts uit de kroeg aan zijn huis komende van buiten hoorde, hoe zijn vrouwlief tegen hem stond uit te varen (vs. 36):

> Si stont ende bevede, ende *vergichte*,
> Dat hi moet hebben ongheval,
> Haer man, eer hi comen sal.

Het hs. heeft *si stont op*, maar dat *op* geschrapt moet worden, lijdt wel geen twijfel. Willems verklaarde *vergichte* niet kwaad door *verwenschte*, ofschoon hij den aard des woords niet begreep, blijkens de bijvoeging van *misgunde*, dat hier niets te maken heeft. De bedoeling is kenlijk: »zij stond te beven

en *verwenschingen te uiten*, dat hem iets kwaads mocht overkomen". Door al het boven aangevoerde zal die beteekenis nu wel in het volle licht gesteld zijn.

Keeren wij thans terug tot de plaats van den *Reinaert*, dan is het nu zeker wel duidelijk gebleken, dat *vergifte* de ware lezing is. De kraanvogel trok met een forschen ruk het been uit den strot. »Die wolf *vergifte* mitten trec", hij *stiet eene verwensching*, *een vloek uit*. Ziedaar de bedoeling van den dichter. En voorzeker was zijne uitdrukking vrij wat eigenaardiger en schilderachtiger dan het kleurlooze *verscoot*, dat de prozabewerker er voor in de plaats stelde. Alweder een bewijs, dat men de lezingen van het handschrift niet te voorbarig moet verwerpen. Al verstaat men ze niet terstond, bij nader onderzoek blijkt het soms, dat zij echt en oorspronkelijk zijn en kostelijke bijdragen leveren tot onze kennis der oude taal.

IN DIT of DAT DOENDE.

Op bl. 37 van dezen Jaargang noemt de hr. Franck de zegswijze *in dit doende* »eine compromissconstruction", voortgekomen uit het samenvallen van *dit doende* en *in doene dit*. Vervangt men dit laatste door *in dit* (*dat*) *doen*, dan zou men zich wellicht met die opvatting kunnen vereenigen. Nu en dan namelijk ontmoeten we in het Dietsch zulk een door *in* + *determinatief* vorafgegaan *verbaal naamw.* (= »in, bij deze of die handeling"), om hetzelfde uit te drukken, als het praedicatief gebezigde *doende*, met *dit* of *dat* tot object. Vgl.: »want *in dat doen* so soude hi hem selven een loghenaer maken", V. d. seven heyl. sacram. (Gouda, 1484), 11 r.; »Hi reet vort ende staker *in dat doen* Twe af", Lanc. II 28560; en, behalve het in de noot op bl. 37 vermelde citaat: »ende alle *dat* alsoe

doende so sel hi alle wereltlike dinghen versmaden", V. d. sev. heyl. sacram. 18 v.; »mits *dat doende* so selstu een scat hebben", Tboeck v. d. lev. o. h. jhesu (Antw. 1487), 159 v.; enz. Dat trouwens een zoodanige uit verwarring geboren participiale woordvoeging niet alleenstond, bewijzen ons plaatsen, als: »die daer bij stont *mit den brief in de hant houdende*", Dat boeck v. d. pelgherym (Haarl. 1486), 16 v.; »dat een *int ontwaken wordende* doetliken sondicht", V. d. sev. heyl. sacram. 50 v. (vgl. *int ontwaken* en *ontwake*(*n*) *wordende*); »of die ouderen dustanighen loftenisse daden *sonder* den sone of dochter enich opelick consent aldaer toe *ghevende*", Ibid. 58 r.; »sijn sommighe wiven haer mannen seer moeylic oec des nachtes *overmits ydelen ende clagenden woorden seggende*", Tractaet v. br. Dyonisius van den loefliken leven der geechteder menschen (Gouda, 1479), 6 v.

Bij de door prof. De Vries gegeven citaten, met *in dat doende* (z. Taalk. Bijdr. II, bl. 79), voege men voorts nog: »maer *in dat doende* so belast hi hem selven", V. d. sev. heyl sacr. 44 v.; »*in dat doende* soe dient hem die subdyake", Ibid. 56 v; »hi soude *in dat doende* doetliken sondighen", Ibid. 81 r.; »ic en sal mijnen enige geboren soen ihesum niet sparen — *int welck doende* alle volke — benedictie ontfaen sullen", Der sonderen troest, van Jac. de Theramo (Haarl. 1484), 2 r.; »*in dit doende* heeft salomon sijn iurisdictie — gevesticht", Ibid. 5 v.; »heeft de voerscreven prinsche — *in dit* aldus *doende* gesondicht", Ibid. 22 v.; »En sondichde sij niet *in dit doende*", Ibid. 55 r.; »so dat ihesus *in dit doende* — opwaert was siende", Tboeck des lev. o. h. jhes." (Antw. 1487), 144 r.; »niet meynende *in dat doende* eenich quaet te doene", Ibid. 56 v.; »si hebben — *in dat doende* — haer leven ontfaen", Ibid. 70 r.

Of ten slotte het door Dr. Franck aangenomen *in doene dit* voor een gangbare Dietsche constructie te houden is, meen ik ten zeerste te mogen betwijfelen Voor zoover mij althans bekend is, wordt *in* vóór een *infinitief* in den regel met de versterking *te* aangetroffen; vgl. »dat gi mocht mere Scanden bejagen

ende onnere Dan eren — *In te doene* sulke gewerke", Lanc. II 7244; »besoecket uwen here *in te doen* tegen sijnen wil", Van die sev. vroeden van roemen (Delf), 33 r.; »dat dat lichaem *in* stille *te wesen* syn notrufte neemt", s. Franc. ende sijnre gesellen leven (Cat. ms. M. v. Lett. n°. 266), 78 r.; »*in* dit *te overdencken* soe wort die ziele ghespijst", V. d. heyl. sacr. 48 r., enz.

Ook zou ik het vooralsnog liever niet wagen met genoemden geleerde mee te gaan, wanneer hij, in de andere op bl. 76 en 77 der *Taalk. Bijdr.* (II) en bl. 33—35 van dit Tijdschr. (II) bijeengebrachte uitdrukkingen, volstrekt allen invloed aan den infinitief wil ontzeggen. Vóór en aleer in dezen een beslissing te nemen, zal het wel raadzaam zijn de analogie van andere talen, als b. v. van het Engelsch (waarop De Vries zoo te recht heeft gewezen), een woordje te laten meespreken. Maar bovenal moeten wij, dunkt me, eerst een meer volledig overzicht van het verschijnsel trachten te verkrijgen, en ons daarom voorshands eenvoudig tot het verzamelen van bouwstoffen beperken. Als kleine bijdrage daartoe diene nog het volgende.

Bij (*be*)*kennen* (erkennen), *belyen*, *kennen*, *houden* (achten), (*hem*) *seggen*, *betooghen*, *wisen*: »dat zy *bekennen mesdaen hebbende*", Gentsce Coll. 279; »dat zy *bekennen* ende *belyen mesdaen hebbende*", Ibid. 306; »die I. *kent ontfaen hebbende*", Vad. Mus. V, 365 (een mij door De Vries medegedeelde plaats); »want hi en *kinde hebbende* die vreese", Exc. Cron. v. Brab. 62 v.; want wy dat wel *houden wesende*", Gentsce Coll. 237; »dat wy *houden wesende* goet", Ibid. 47; »een poirter, die een uutlems mans goet hem *seide hebbende* te pande", Matth. Rechtsb. v. d. Br. bl. 134, reg. 1 (mij door De Vr. medegedeeld); »daer an hy hem *zeyde* vryhede *hebbende*", Gentsce Coll. 41; »dat zy *betoochden* — getrouwe — *zijnde* mijnen gheduchten here", Ibid. 464; »by also dat by den parlamente *ghewyst* worden scepenen wel *ghewyst hebbende*", Ibid. 345.

Bij *hem veynsen*: »hy — *veynsde hem sijnde* een vriendelijc — paysmakere", Kron. v. Vl. I, 147; »hy stont op ende *veinse* (l. *veinsde*) *hem hebbende* den lichame", Ibid. 186.

Bij *beseffen*, *bevinden*, *vinden*, *verhooren*, *verstaen*, *sien*, *weten*: »*beseffende* ulieden daertoe *gheneghen zynde*", Gentsce Coll. 249; »zo *zyn* daer of *bevonden* desobedient ende overhorich *wesende* de persoonen hier naer verclaerst", Ibid. 251; »die zy *bevinden* zouden *mesdaen hebbende*", Ibid. 262; »alzo ghy *bevinden zult* van noode *zynde*", Ibid. 205; (hy) zyne edele discretie *vinden* zal oorboorlic *zynde*", Ibid. 465; »so waer hy de voorscr. van Ghendt wederspoerich *zynde vonde*", Ibid. 229; »van zekeren voorgheboden, die zy *verhoorden* prouffytelic *wesende*", Ibid. 262; »zaken, die zy *verstonden* hemlieden in laste *ghegheven zynde*", Ibid. 108; »ende *ziende* ons tprincen battailgie up hemlieden *commende*", Ib. 431.

Bij *dunken*: »daer den Heere .— *dochte anclevende* cryme", Gentsce Coll. 68; »hoe 't hemlieden *dochte ghenomen synde*", Ibid. 264; »alst den fransoysen tijt *dochte sijnde*", Exc. Cron. v. Brab. 200 v.

W. L. VAN HELTEN.

SPROKKELINGEN.

De hier volgende drie stukjes lagen in eene portefeuille, na den dood van Verwijs mij toegezonden, doch ik wist niet, of hij ze bestemd had voor de uitgave. Dit bleek mij eerst duidelijk, toen ik op het woord Avetronc in ons *Mnl. Wdb.* eene verwijzing vond naar het *Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde*, waarvoor hij dus blijkbaar deze artikelen bestemd had. Overeenkomstig deze aanwijzing doe ik ze dan ook nu daarin verschijnen: het is als het ware een afscheidsgroet van den werkzamen en vernuftigen geleerde, die ook den *Taal- en Letterbode* en de *Taalkundige Bijdragen* met zoovele degelijke en geestige ar-

tikelen heeft versierd. Zoo kan ook van hem worden getuigd, dat hij »nog spreekt nadat hij reeds gestorven is."

J. VERDAM.

I. LESENDE VINDEN.

Onder de vele eigenaardigheden der Mnl. spraakkunst behoort ook de hierboven vermelde uitdrukking, waarop, voor zoover mij bekend is, de aandacht nog niet is gevestigd. Zij komt o. a. op de volgende plaatsen voor:

Men *vint lesende* in boeken
Dat een ander werelt es.
Alex. X, 1246.

Wi *vinden lesende* van desen,
Dat hi te Rome eerst vant prisoene.
Sp. I[8], 9, 42.

In deser tijt, in deser wile,
Vinden wi *lesende* van Morile,
Die van Meilane was geboren.
Sp. III[3], 37, 1.

Wi *vinden lesende* aldus:
Tien tiden dat Archadius *enz.*
Sp. III[8], 6, 1.

Hi *vint* noch *lesende* in die schole,
Dat hi zwaerlijc es in dole.
Sp. III[3], 17, 103.

Vinc.: ipse legendo recipiet, quis ille sit error.

hem was in die rechter hant
Een cruce gemaelt, ende, also ict *vant*
Lesende, was daer onder gescreven
Letteren.
Sp. II[4], 19, 96.

Hoort noch wat men *lesende vint.*
Flor. 944.

Ooc *vindi lesende*, also ic scrive,

Dat Abraham sach hanghen in die doornen
Eenen ram.

Amand II, 2212.

Vindi niet selve *lesende* dat
Dat Moyses quam teere stat,
Die ons Heeren herberghe gheheeten sy?

II, 2261.

Want ghi *vint lesende* dat so louch,
Als haer dinghel seide int ghevouch,
Dat so soude draghen een kint.

II, 2301.

Ic waen, men noyt *lesende vant*,
Ende niewer oec ghescreven siet,
Dat een arm ghemene diet
Sulke daet ye ghedede.

Stoke VII, 964.

Ende oec en *vint* men in gerc stede
Lesende noch gescreven mede,
Dat nie so menich baroen was
In geen hof.

Lanc. III, 11239.

Op de meeste der hier aangehaalde plaatsen wordt het object, datgene wat men *lezende vindt*, uitgedrukt door een afhankelijken of zelfstandigen bijzin, of wel aangewezen door eene bepaling met het voorz. *van.* Volgens ons hedendaagsch spraakgebruik zou de uitdrukking luiden *vinden te lezen.*

Op het bezigen van een tegenw. deelw. na het ww. *vinden* is herhaaldelijk elders gewezen, als door Grimm, *Gr.* IV, 126, 628, *D. Wtb.* III, 1646; Bormans op *S. Christ.* 455; Verdam, *Tekstcrit.* 82. Doch in uitdrukkingen als: *daer icse slapende vant*, *si vant den lichame liggende* enz., staat het deelw. in eene andere betrekking tot het ww. als in *iet lesende vinden. Slapende* en *liggende* behooren bij het object *hen* en *lichame*, doch dit moet in die talen, waar het deelw. onverbogen blijft, uit den zin opgemaakt worden. In gr. *ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας*, lat. *veniens invenit eos dormientes* (*Matth.* 26, 43), laten zich de beide deelw. aanstonds aan hunne naamvallen kennen. *Le-*

sende behoort daarentegen niet bij het object, maar is de appositie van het subject: in het Latijn *legens* (of *legendo*) *invenio*. Doch het is de vraag, of men hier werkelijk met een echt deelw. te doen heeft, dan wel met een ouden verbogen infinitief op *ende*. Nu Dr. De Vries gewezen heeft op de uitdrukking *hi was doende gewone*, naar hedendaagsch taalgebruik *gewoon te doen* [1]), worden wij tot voorzichtigheid aangespoord. Hij deelt een voorbeeld mede, waarin het tegenw. deelw. afwisselt met den infinitief met *te* [2]): »Wij . . . kennen ende lijden mids desen *ontfaen hebbende*", d. i. ontvangen TE hebben, en wij kunnen hieraan toevoegen het volgende uit de *Coutumen van Brugge* [3]), waar in eene keur van 1304 het volgende voorkomt: »Alsser twist ghebuert es, zo vermach de scoutheeten den delincquant te ontbieden ter vierschaere ende hem anlegghen zulck faict als hy maintineert *ghebuert zijnde*", d. i. gebeurd *te* zijn. De uitdrukking *lezende vinden* is mede naar hedendaagsch taalgebruik: *vinden te lezen*, en het is merkwaardig, dat wij naast *lesende vinden* ook aantreffen *vinden lesen*, als:

Ende wi *vinden* van hem *lesen*,
Dat, doe hi kint was ende eens sliep,
Een groot vier om sijn hooft liep.
Sp. I[2], 47, 42.

Alse Augustus hadde gewesen
Keyser, alse wijt *vinden lesen*,
XXVII jaer.
I[6], 28, 1.

Ic wane, ghi *vint lesen*,
Dat loen niet wert na der gheboort,
Maer staet up weldaden ghescoort.
Wap. Rog. 165.

II. VELE ENDE GENOECH.

Deze uitdrukking, die in Mnl. geschriften hier en daar voorkomt, vinden wij o. a. op de volg. plaatsen:

---

1) *Taalk. Bijdr*. II, 73 vlg. 2) T. a. pl. 78.
3) *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges* I, 323.

Malegijs volgede na met sporen,
Ende velder *vele ende gnouch*,
Die Renout met sinen stave slouch.
Ren. 1627.

Ende gaf hem scat ende ander goet
Vele ende ghenouch, alse hem bestoet.
Sp. I[a], 51, 35.

Hi en spaerde geenen scat,
Want hi hads *vele ende genoech.*
Sp. II[7], 9, 144.

hi dede binnen dien
Sine bedinge, die hem selven sloech
Vor sine borst *vele ende genoech.*
Lanc. III, 10920.

Genoech komt hier overal ter versterking van *vele*, en de uitdrukking beteekent *veel en genoeg ook*, d. i. *meer dan voldoende*, *in grooten getale*, *in menigte*, of wel *herhaaldelijk*, *telkenmale.*

Ook in het Mhd. is deze vereenigde uitdrukking niet onbekend als blijkt uit de bij Benecke II[1], 359*a* aangehaalde plaatsen: »Und triben des *gnuoc unde vil*", *Engelh.* 5341; »Und triben des *vil unde genuoc*", *Troj.* 18*c*.

Het tegenovergestelde dezer uitdrukking moet zijn *lettel ende niet genoech*, d. i. *minder dan voldoende*, *in kleinen getale*, *zoo goed als niets*, *een klein beetje.* Deze vinden wij *Sp.* III[3], 7, 93 vlgg., waar van den H. Martinus verhaald wordt:

Sijn edel bedde was openbare
Asschen, ghemul ende eene hare,
Sine jongren hem sere baden,
Dat hi dogede dor genaden
So vele, dat men stro drouch
Een lettel onder hem *ende niet genouch.*

Het laatste vers is bedorven in het fragment, waar men leest: onder hem *int genoech.* In onze uitgave teekenden wij bij dit vers aan:

»Naar aanleiding der variant denkelijk te lezen: *ende int gevoech*, d. i. *zooveel als voegzaam was.* Vinc.: ut saltem *vilia* sibi sineret stramenta supponi."

Die verandering was evenwel geheel overbodig, en geene verbetering. De vertaling van *vilia stramenta* door *een lettel stro ende niet genoech*, d, i. *zoo weinig* of *zoo slecht mogelijk stroo*, is veel getrouwer dan de onderstelde *een lettel stro ende int gevoech*. Daarbij kennen wij nu de staande uitdrukking *vele ende genoech*, waarvan het tegengestelde moet zijn: *lettel ende niet genoech*, die wij evenwel door geen andere bewijsplaatsen kunnen staven. Dergelijke uitdrukkingen treffen eerst als men ze eenige malen heeft ontmoet; eerst dan teekent men ze op. En voor de juiste waardeering van de zoo schilderachtige taal der Middeleeuwen is de kennis van dergelijke uitdrukkingen onmisbaar.

III. AVETRONCK.

Bij Kil. vinden wij een woord »Ave-tronck, aftronck, vetus Fland. *Nothus*, *spurius*". De bijvorm *aftronck* zal wel eene vinding zijn van den lexicograaf, die daarmede een soort van etymologie aan de hand deed, als zou *avetronck* een kind zijn dat van den »tronck" is gevallen, niet tot den echten stam behoort. Wij laten die etymologie voor 't oogenblik rusten, om te zien, of 't woord ook van elders bekend is. In de door Filips Wielant, een Vlaming, voor de stad Haarlem ontworpen *Instructie* lezen wij art 409:

»Waert dat yemend in evelen moede eenen anderen heyte bastaert of *aventronc* of dief, of diere gelike, hy zoude verbueren X sc., al waert ooc waer."

In het aan die Instructie toegevoegde Gloss. van den Hoogl. Fruin te Utrecht vinden wij de verklaring: Aventronc (van Ave en Tronck), *Bastaard*, *iemand van onwettige geboorte*."

Zijn hier dus *bastaard* en *aventronc* volkomen synoniem, beteekenen ze niets anders dan *onwettig kind*? Wilde de ontwerper bloot twee namen geven voor dezelfde zaak, dan had hij er gerustelijk nog eenige andere termen kunnen bijvoegen, die iemand

---

1) Uitgeg. in de *N. Bijdr. v. Rechtsgel. en Wetgeving*, *N. R.* I. en II.

»in evelen moede" jegens een bastaard ontvallen. Waarschijnlijker is het, dat *aventronc* een climax is van *bastaard*, dat de laatste benaming schandelijker was. En dit wordt ons bevestigd door de *Cron. van Vlaenderen* van Nicolaas Despars, die ons verhaalt [1]), dat Pepijn van Herstal bij vrouwe Plectrude, zijne huisvrouw, drie zonen en eene dochter gehad had, die alle gestorven waren, »zo dat hy niet dan eenen *haghetronck* achterliet, Kaerle ghenaemt, die hy *binnen zijnen huwelicke* ghehadt hadde by die schoone Alpiade, zijnder concubine." Karel Martel was dus een bastaard, door Pepijn tijdens zijn huwelijk in overspel bij eene bijzit verwekt. *Aventronc*, hier *haghetronck*, was dus een graad erger dan een gewone bastaard, en deze woorden worden daarom in de *Instructie* zeer juist naast elkander genoemd. Behalve de beide reeds genoemde vormen van het woord vinden wij nog andere, t. w. *avont-tronck* en *avonddronck*, beide waarschijnlijk niets anders dan spelingen van het volksvernuft, dat de etymologische verklaring zocht van een woord, waarvan het den rechten zin niet meer begreep. Het eerste deel *ave-*, *aven-*, werd in verband gebracht met *avond*, en *avonttronk* beschouwd als een *avondloot*, *een in donker verwekt kind*, terwijl *avonddronken* verklaard werden als *vespertina ebrietate concepti*. Kiliaan's verklaring van *avetronc* door *aftronc* zal mede wel niets anders zijn dan eene volksetymologie: voor de bepaalde beteekenis van een *in overspel verwekt kind*, een *adulterinus*, is het begrip *niet tot den stam behoorende* veel te algemeen en te vaag. Vóór dat wij evenwel trachten den oorsprong van het woord op te sporen, zij nog opgemerkt, dat er naast *aventronc* een bijna gelijkluidend woord voorkomt, dat echter een geheel andere beteekenis heeft. In de Clute van *Nu noch* zegt de Pape in eene bezwering (vs. 207 vlgg.):

Ic wil u belezen ende besweeren
Ende manen by al dat u mach deeren,
By nachtridders ende by avondtroncken,
Die achter den (h)oven de belle cloncken.

---

1) Dl. I, 76.

Nachtridders en *avondtronken* worden hier naast elkander genoemd als nachtgeesten, Poltergeister, die achter den oven geweld maken: dat men in het eerste deel het woord *avond* zocht, is niet meer dan natuurlijk. Mr. Van den Bergh, *Mythol.* 9, geeft de volgende gissende verklaring: »het woord schijnt uit *avond* en *tronck* samengesteld te zijn; het Vlaamsch had een werkwoord *troncken*, Kil. truncare, dus avondschender? evenals straatschender; een geest, die des avonds eene klok luidt of eene schel trekt, om de lieden te plagen of te verschrikken. Hier komt weder de karakteristieke trek der alven te voorschijn. Willems echter wil *avetroncken* lezen en vergelijkt het met het Duitsche *abetroc* (phantasma), ons *droch*."

Nog op ééne plaats is mij het woord voorgekomen, in Smeken's Spel van den *Sacr. v. d. Nyew.* 1034. De twee duivels Sondich Becoren en Belet van Deughden spreken elkander met allerlei vriendelijke benamingen toe, als schuympepere, noertsch drol, vuylslepere, ravenjonck, en als Sondich zegt:

Ik crauwe mynen bol,

vraagt Belet:

Waer om, aventronck?

Met welk scheldwoord Sondich hier wordt aangesproken, is onzeker en niet uit den zin op te maken.

Welke is nu de oorsprong van *avetronc*, in overspel verwekt kind? Wij meenen dien in het Romaansch te moeten zoeken. Van lat. *adulter* en *adulterium* ontstond, door de wegwerping der *d*, die in eene *v* overging [1]), het ofr. *avoltre*, *avuiltre*, *avultre*, *avoutre*, zoowel in den zin van *echtbreker*, *minnaar eener getrouwde vrouw*, als in dien van *bastaard*, *kind in overspel verwekt;* en *avoltere*, *avultere*, *avoutere*, met de beteekenis van *overspel*.

In de door Jubinal uitgegeven *Contes et Fabliaux*, II, 37, lezen wij:

---

1) Burguy III, 28.

E un autre homme ad choysy
En manere d'*avoutre* ou d'amy,
E se fet demorer o son *avoter*
Un demi-an ou un an enter.

In het oudeng. luidt het *avoutrer.* Zie Chaucer, *Cant. T.* 6954:

Bet than this Sompnour knew a slie lechour,
Or an *avoutrer*, or a paramour.

»Certes, this is the foulest theft that may be, whan that a woman steleth hire body from hire husbond, and yeveth it to hire holour to defoule it: and steleth hire soule from Crist, and yeveth it to the devil: this is a fouler thefte than for to breke a chirche and stele away the chalice, for thise *avouterers* breken the temple of God spirituelly," *Pers. T.* 167, 1. »Than the secound schal be his wif bi resoun of *avowter* and he schal be cursed but if he tak to her as to his wif," *Apology for the Lollards* 78.

Eene overspelige vrouw heette in 't prov. *avoutra:* »Donca, vivent lo marit, sera appellada *avoutra*", *S. Paul aux Rom.*; in het it. *avoltro*, overspeler: »Intendo avaro dilettare in avarizia, in avolterio *avoltro*," Guittone d'Arezzo, *Lett.* 3.

In het ofr. is evenwel de beteekenis van *bastaard* de gewone. Zoo *Renart* I, 17, 450:

S'es a clamez *avostre* et questres.

19, 489:

Si fil se sont à lui clamé
Que batuz sont et afamé,
Et compissiez et traïnez,
Et laidengiez et puis clamez
Fil à putain, bastart, *avoutre.*

Et herite à gran tort maint bastard, maint *avoutre.*
Jean de Meung, *Test.* 1811.

»S'ieu t'apel ser o lairon o *avoutre*," *Trad. du Code de Just.* 102.

Gelijke beteekenis had in 't prov. *avoutro:*

Tas ben trassio
Qu'el home fils de Dieu apelas *avoutro*.
Izarn [1]).

Doch zoo *avoutre*, dat ook herhaaldelijk met *bastard* verbonden is, in beteekenis geheel met *avetronc* overeenkomt, de vorm van beide woorden wijkt te zeer van elkander af, om reeds dadelijk aan gelijken oorsprong te denken. Zoo evenwel naast *avoutre* een vorm *avoutron* bestaan heeft, met de nasale uitspraak der *n*, dan zoude men in zulk een *avoutron*, *avotron*, *avetron*, den oorsprong van ons woord kunnen zoeken. Werkelijk vinden wij zoodanigen vorm bij de Luikerwalen, t. w. »Awatron, enfant provenant d'une fille qui a eu commerce avec un homme marié, enfant adultérin," Grandgagnage, *Dict. de la Langue Wallonne* 329.

Een noordfr. *awatron*, *awetron*, kan ten onzent *avetron* geworden, en de *c* aan het einde toegevoegd zijn, hetzij om de uitspraak der nasale *n* eenigermate weer te geven, of wel doordien men het laatste deel van het woord met *tronc*, truncus, in etymologisch verband bracht. Naast dit *awetron* kan door het overgaan der *v* in *gu* of *g*, dat ook in woorden van Latijnschen oorsprong plaats heeft [2]), een vorm *aguetron* hebben gestaan, waaruit de vorm *agetronc (hagetronc)* is te verklaren, dien wij bij Despars aantroffen.

Ook door een anderen uitgang werd van *avoutre*, echtbreker, een znw. gevormd in den zin van *een in overspel verwekt kind*, en wel door *-ol*, t. w. in het oudeng. *avetrol*, waarvan het eerste deel *ave-* met ons *ave-* volkomen overeenstemt. Zie de *Sevyn Sages* 1107: [3])

He asked what was his medicine;
Beff and broth gode afine.
What than, was he an *avetrol*?
Thou seist soht, sire, be mi pol.

1) Rayn. II, 29; verg. Du Cange I, 101, 2.
2) Verg. fr. *gaîne* (vagina), *gâter* (vastare), *gué* (vadum), *guêpe* (vespa), *guivre* (vipera) enz.
3) Halliwell I, 117.

Met eenige zekerheid mogen we nu, mijns inziens, aannemen, dat ons *avetronc* een eenigszins verbasterde vorm is van een ofr. *avoutron*, *avotron*, *avetron*, waarmede het in beteekenis volkomen overeenstemt.

Wat is evenwel de oorsprong van *avondtronc*, nachtgeest? De verklaring van Mr. Van den Bergh door *avondschender* komt mij ten eenenmale onaannemelijk voor. Wij hebben hier zeker met een overoud woord te doen, dat in de nevelen van het oude volksgeloof is gehuld. Willems vergelijkt het met het mhd. *abetroc*, phantasma Grimm, over de alven en dwergen sprekende, zegt: »Aus dieser fähigkeit ihre gestalt zu bergen und aus ihrer neckischen natur überhaupt geht nun vielfacher *trug* und *täuschung* hervor, denen der mensch im verkehr mit den elben und zwergen ausgesetzt ist"; onder de daarop betrekkelijke zegswijzen, als *alfsgedroch*, noemt hij ook *gitroc*, *getroc*, *âgetroc*, *abegetroc*, en voegt er bij: »es bezeichnet in der älteren sprache vorzugsweise teuflische, von bösen geistern ausgehende täuschung." [2])

Het door Grimm genoemde woord *âgetroc* schijnt slechts op een enkele plaats voor te komen, in den *Heiligen Georg von Reinbot*: »ir sît ein âgetroc." Al nemen wij nu met Grimm aan, dat dit *âgetroc* eene samentrekking is van *abegetroc*, dan zou bij ons dit woord *avedroch* luiden, dat, toen men den waren zin niet meer verstond, tot *avendroch*, *avonddroch*, kon verbasteren. Doch het laatste deel van het woord is niet *droch*, *dronk*, maar *tronk*: de *t* daarin is moeilijk te verklaren, en kan onmogelijk beantwoorden aan de *t* in mhd. *getroc*, die bij ons eene *d* is. Zoo lang nu ons meer gegevens ontbreken, zal het voorzichtig zijn, ons aan geene verklaring te wagen. Niet onmogelijk is het, dat beide voor het volksbewustzijn niet meer verstaanbare woorden wat den vorm betreft ineengeloopen zijn,

1) *Myth.* 432s

2) »*Abe-getroc* (phantasma) [neben *â-getroc*] Geo. 33*a*.

3) Ben. III, 106.

en b.v. de eindletter *k* van het eene, *avondtronc*, nachtgeest, ook achter *avetron*, bastaard, is gevoegd.

(Uit de nalatenschap van E. VERWIJS).

ABSOLUTE NAAMVALLEN IN 'T MNL. EN NDL.

Er zijn in onze tegenwoordige taal nog allerlei sporen van het gebruik van absolute naamvallen, d. z. naamvallen buiten het eigenlijke zinsverband staande, eene eigenaardigheid, die vooral door den Latijnschen »ablativus absolutus" bekend is en zich in de Germaansche talen wel onder den invloed van het Latijnsche voorbeeld heeft ontwikkeld. In onze tegenwoordige taal hebben wij als overblijfsel van den absoluten naamval voornamelijk te beschouwen allerlei bijwoordelijke uitdr., waarin een znw. en een bnw. in een verbogen naamval voorkomen, meestal in den genitief. De meest bekende zijn: *blootshoofds*, *barrevoets heelshuids* (beter mnl. *ganse*r *huut*), *geenszins*, *veelszins*, *alleszins*, *eenigszins*, *goedsmoeds*, *droogvoets*, *rechtstreeks*, *ruimschoots*, *eenigermate*, *onverrichter zake*, *vergelijkender wijze*, *geleider lage*, *ouder gewoonte*, *mijns erachtens*, *mijns wetens*, *mijns bedunkens*, enz. Het Middelnederlandsch was oneindig rijker aan dergelijke uitdrukkingen en vooral aan dezulke, waarin een znw. met een deelw. verbonden voorkomt. Dit is het eigenlijke kenmerk van den ablativus absolutus, zooals wij dien uit het Latijn kennen; doch daar het attributief gebruikte deelwoord reeds half een bnw. geworden is, is het geen wonder, dat ook naast deze uitdrukkingen een aantal andere, met bnw. verbonden, in gebruik kwamen. Wij laten de meest gewone mnl. absolute uitdrukkingen [1]) hier volgen.

a) Een znw. verbonden met een tegenw. deelw.

Hangens (d.i. hangents) haers: zie bl. 191 de aanhaling bij naecter huut; ingaende oechste, *Rek. v. Zeel.* 1, 67; uutgangende ouste, *exeunte Augusto*, *Rijmb.* 23529; stri-

---

1) Reeds voor een groot gedeelte door Verwijs bijeengebracht en in hs. nagelaten.

dender hant: Aldus so quam grave Lodewijc *strijdender hant* binnen Bruessel, *Exc. Cron. f.* 141*a*; vechtender hant: Si waren ... met hem in den huse ghegaen *vechtender hant*, Stoke VI, 672; Dus wert verloren *vechtender hant*, VIII, 969; Ende wan die poort *vechtender hant*, *Rijmb.* 29034; Sommige (sloten) *vechtender hant* ghewonnen, *Exc. Cron. f.* 157*d*; werender hant: Veel vromer mannen, die daer *werender hant* verslagen worden, *Clerc u. l. L.* 36; Ende verdreven *werender hant* grave Robbrecht, 42; Si wouden *werender hant* haer lijf verliesen, *Alex.* III, 670; werender hande: Ende bleven daer *werender hande* alle doot onder de viande, Stoke II, 511; willender hant: Die hemselven *willender hant* tlijf neemt, *Amand* II, 4766; Sine verboordens *willender hande*, van ons soude hen comen al goet, *Parth.* 6289 (vgl. met deze uitdr. ons langzamerhand; gewapender hand; stormenderhand, enz.); levens (d. i. levents) lives: Laetstu di vangen dus *levens lijfs*? *Rijmb.* 29213; Tormenten ..., die enen ridder ... *levens lijfs* ghetoont waren, *Lsp.* I, 12, 70; Hier na en siedijs nimmermere *levens lijfs*, Stoke III, 670; Sulck wort *levens lijffs* verderft mitter gychte, Hild. 49, 48; wakender ogen: Men sietse buten pade mennen *wakender oghen* in den vlyet, Hild. 132, 114; ook *Sp. d. M.* 1, 20*c*; aensiender oogen: Ende terstont *aensiender ogen* is hi verdorret, *Boeck v. d. Leven Jesu* 209 *a* (Vgl. onze uitdr. ziender oogen, die nog wel gehoord wordt, en aensiens hare alre, *terwijl zij het allen zagen*, *Limb. Serm.* 78*a*); sprekens (d. i. *sprekents*) monts: Diet ons sprekens monts strengelic beval, *Brab. Y.* Dl. 2, bl. 533; gapens (*gapents*) monts, *terwijl men den mond nog open heeft*, Matthijsz. 161; wenender ogen: (Hi) seide al *wenender ogen*, *Lanc.* IV, 8915; toesiende mire vrouwen: (Si) namen mi, *toesiende mire vrouwen*, die wel na verwoedde, *Lanc.* II, 24346; vgl. IV, 3314: *al toesiende der coninginne* en *Lev. v. J. c.* 68: *toesiende allen denghenen*, die daer waren; alle der scaren toehorende, *Hs. v.* 1348, 146*d*; Gode medewerkende, 143 *d.*; hem aneziende, *ipsis conspicientibus*, 143 *a*.

b) Een znw. verbonden met een verleden deelw.

Bedects aenscijn's: *Bedecs anschijns* met slagen swaer wert hi gegruet, *Rincl.* 859; ghescedens bedde: Dus waren si te samen daer ghescedens bedde, *Sp.* III[3], 44, 35; belokenre dore, belokene dore, belokenen doren: Ende *belokenre dore* met dinen kinden giet vol die vate, *Rijmb.* 13185 Var. Doe quam Jhesus *belokener doeren*, *L. v. J. c.* 240; zoo ook *D. Lucid.* 1600; *Yst. Bl* 677; belokenre dore (dure) *D. Lucid.* 1603; *D. B.* II *Sam.* 4, 7; *Ms.* 80 (Lett.) f. 16*c.* *Sp.* I[6], 38, 18. *Lsp.* II, 6, 175, 185; beslotene duren, *Rijmb.* 26903, *Sp.* I[8], 20, 96; beslotene porte, *Sp.* I[2], 48, 9; beslotenen duren, *Rijmb.* 26965; beslotene lachame: Alse hi quam *beslotene lachame* tonser Vrouwen, also verrees hi *beslotene grave*, *Sp.* I[7], 34, 30; beslotene sinen grave, *Sp.* I[7], 34, 40; beslotene grave, *ald.* 28. beslotenen grave, *Rijmb.* 26731, '36, '47; beslotens lijfs (bleef si maget), *Lsp.* II, 6, 198, vgl. *Hs. v.* 1348, 19*c*: besloten zegels joncvrouliker reinecheit; beslotens lives = constipatus, *Heim.* 1252; belokenre ogen, Velth. VII, 16, 61; *Sp.* II[6], 57, 40. Gebogener knien: Een columpne van metael, daer hi op bedede *ghebogender knyen*, Ms. 80, *f.* 99*c*. Gebogens knyens, *Rijmb.* 16827 (Var. *gebogen cnies*). Gewapens lijfs, *Rincl.* 1067. Ongedwegenre hande, *manibus illotis*, *Rijmb.* 23650 (vgl. '66: met onghedweghenen handen). Ghereckets hals, *Wal.* 9693. Ghestreckets hals, *Grimb.* 1, 3872 Var. (er staat *ghestreckers* hals). Getrockens swerts, getructs swerts, *Troyen* 1437: *ghetrockens swerts* ende spere gherecht. Zoo ook *Segh.* 9474 e. e. Getogens swerts, *Segh.* 9474 Var.; *Troyen* 11025. Ghescorder cledere, *Sp.* III[3], 25, 25. Ghesletens haers, I[7], 65, 158. Gegordes riemen, I[7], 34, 35. Ongedaen sire boetscap, *Clerc u. l. L.* 13. Gerechtes speren, *Lanc.* II, 41819. ghestaefts eeds, *O. R. v. Dordr.* 208, 7. Ontdaenre ogen, *Hs. v.* 1348, 208 *d.* Ghenijchts monts 269 *c*. Ghebonden handen ende voeten, 96 *d.* Ontplokens monts,

Hs. Yp. 66 *a.* Behoudens lijfs, *Sp.* III[4], 7, 43. Behouder eren, *Rijmb.* 25458 Var. (*tekst* behouden ere). Zie beneden over *behoudens.*

c) Een znw. verbonden met een bijv. nw.

Baers beens: *barsbiens, MLoep* IV, 683, *baersbiens*, IV, 704; *al barsser been*, Velth. IV, 2, 17; bare voet; zie de aanhaling bij *naecter huut*; open doren: Si daden te gader al *open doren*, dat si stolinghe daden te voren, *Rose* bl. 252, vs. 240; leechs erves: Voirt en moet nyemandt sijn hout legghen, ten sij een roede van sijn huyse, ende dat staende [1]) over die strate, ende alsoe *leechs erves*, dat hij zijnen ruymen wech hebben mach ter delf, *Oudste Keurb. v. Delft* I, 40, 53; bloter hande: Daer was menich moederbaren *bloter hande*, Velth. IV, 15, 44; geliker hant: Dat si *ghelijcker hant* Mechelen houden souden, *Exc. Cron. f.* 139*b*; zoo ook *Huge v. Bord.* (Volksboek) 70. e. e.; gemeenre hant: Wy ... gheloven... *ghemeenre hant* ende onghescheyden, *Oorkb.* II, 429*a*; idelre hande: Dat hi den roese soude slaen, die *idelre hande* was ghestaen, *Segh.* 3509; Dus so bleef hi *idelre hande*, 8394; (Hi) stont al *idelre hande*, *Lanc.* II, 44782; sester hant: Overmits dat nyement gheen scult winnen en mach, ten sy *sester hant*, Matthijsz. 154 (d. i. met vijf van zijn magen, verg. bl. 155); bloter huut: Die pape stont al *bloter huut*, *Rein.* I, 1256; Doe moeste si vlieghen *bloter huut*, *Esop.* XLVI, 14; Si vlieget uut in davonstonde *bloter huut*, LVIII, 19; ganser huut: Ghene muus bat een puut, dat hi haer over holpe *ganser huut*, III, 3; naecter huut: Hine achte niet dat *naecter huut* derme (de arme) maecte groet geluut, *Rinclus* 679; Soe wysen die Scepenen, dat zy sculdich is uyt te gaen *naecter huyt*, hanghens haers ende bare voet, *Dingt. v. Delft* 17; bloter kelen: Doe hi al naect ghinc spelen baersbiens ende *bloter kelen*, *MLoep* IV, 703; gesonts lijfs: die *gesonts lijfs* dan mede siere genuechten gevolget heeft, Velth. VI, 1, 5. Dat ics *gesonts lijfs* quame ave, *Vrouw. Heim.* 689. Des wi een

---

1) In den tekst verkeerdelijk *staende houdt.*

jaer *gesonts lijfs* mogen leven, *Clerc u. l. L.* 111. Zoo ook *N. Doct.* 2299; wetens sijns: Ware oic enich persoen, die hem vermate of dorste comen of doen *wetens sijns* jegen dat dese brief inhout, *Clerc u. l. L.* 54; willen sijns of sijns willen: Gadijs uwen vader af, die mi u *sijns willen* gaf, *Sp.* I^7, 74, 46; vuls buucs: Die *vuls buucs* speelt vrouwenspel, *Heim.* 1255; magere ende verhongerde lede: Si lach op derde ende een lettel stroes *maghere ende verhongerde lede*, *Sp.* I^7, 67, 80; hoochs moets: Die Fransoyse... hebben hem ter were geset stouteliken *hoochs noods* (: bloots), *Edew.* 1239. Men leze natuurlijk hoochs moeds (: bloeds); droges voetes: Dat si *droges voets* dye stadt mochten belopen, *Exc. Cron. f.* 289 *b.*

d) Eene bijzondere bespreking verdient de absolute nv. van een pers. vnw. met een naamval van een ranggetal, b. v. hem derden, *terwijl hij de derde was*, d. i. *met twee anderen*, Gr. *τρίτος αὐτός.* Een die Obrecht hiet Hem achtienden van gesellen, *cum XVIII sodalibus*, *Sp.* IV^2, 36, 10. Dus quam soe ten berge saen haer anderen (*cum puero*, dus *met hun beiden*), I^7, 59, 46. Saul ghinc dare waerd hem derden, *cum duobus viris*, *Rijmb.* 9666. Waerdi uwer derde van ridderen nu (*met twee andere ridders*), ic 'soudse nochtan enwech voeren, *Lanc.* II, 7038. Op een tijt wast dat Florens reet Hem tienden (Var. *met hem tienden*) tUtrecht, Stoke II, 309. Ic quam ghegaen mi derden toter fonteinen, *Flandr.* I, 643, enz.

Hier zal het voorbeeld van het fr *lui diziesme, lui tiers* en derg. wel tot navolging aanleiding gegeven hebben. Vgl. Huyd. op Stoke I, bl. 502. — Er is bijna geen gebied in onze taal, waarop het taalbewustzijn het spoor zoozeer is bijster geraakt, als op dat der voornaamwoorden. Hoe zou het ons anders b. v. mogelijk zijn te zeggen: Ze waren *met* zijn *tienen*; jelui *waart daar met* zen *beiden*; »We bennen met zen achten," enz. Het Mnl. zal ons het bewijs leveren, dat reeds toen in dit gebruik van de ranggetallen weifeling bestond. Behalve nl. hem derden vindt men ook hem derder, hem derde, met hem derden, met hem derder. Voorbeelden: Van waer

sy late in den avont hen sester ghecomen sijn inder croonen int Kipdorp, *Vad. Mus.* 3, 360. Weder hi woude striden Met hem twintigster in elker siden so met min, *Brab. Y.* II, 2586. Die in die hande hem vierder hadden de heerscapie, *Sp.* III[1], 16, 59. Dat hi met hem vijftienster ran jegen die dertich heidine man, IV[3], 16, 29 (De verandering door de uitgevers gemaakt, die *met* weglaten, is overbodig, vgl. *Brab. Y.* II, 2586, zoo even aangehaald. In de overeenkomstige plaats in *Brab. Y.* III, 1339 staat hem XVI (Var. hen vijftiender)). Regulus wart mettem vijftichsten ghevaen, *cum L viris captus est*, *Sp.* I[5], 21, 15 [1]). Hem derder, *Rijmb.* 9667 Var; tekst Hem derden; (Hs. *C*, dat *derder* heeft, is ongetwijfeld een der beste Hss.). (Dar) was haer vader.. van ridders hem vifter, *Lanc.* II, 18917. Ic en ware mar mi twintichster comen, 19890. Soe dat Walewein hem vierder van ridders daer quam, 27002. (Hi) es hem derder ten torre gereden, III, 18290. Keye, die hem twintichste quam ghereden, 22188. Mit hem derden, *Troyen f.* 224 *c.* Met hem sesten, Stoke VI, 1051. Dat hi, hem XVI (Var. hem vijftiender) daer ran, enz. *Brab Y.* III, 1339. Daer ghi uwer sestiender waert van lantsheren, V, 2457. Dat Christus hem dertienster sat ende at, *Amand* II, 1127. Boutsaert quam hem sevender te hem waert, *Vl. Rijmk.* 3584. Die sal men ontsculdegen hem derder ten heilegen, *Belg. Mus.* 6, 301. Ic souden morgen soecken gherne mi derder van sterken wiven, 10, 54. Pieter was hem VIII[te] ghevangen, *Cron. v. Vlaend.* 2, 27. Hem vijftichstere, 1, 147. Datti voer dage hem tiender leet die porte, *Flandr.* I, 490.

---

1) Men bemerkt, dat meermalen het mnl. niet nauwkeurig met het Lat. overeenstemt, daar men zich geen rekenschap gaf van de kracht der uitdr. die men gebruikte. *Hem tienden* b. v. is niet *met tien*, maar met *negen* anderen. Doch dit is eene fout, die de grammaticale quaestie slechts van verre raakt. Toch kan het feit, waarop ik hier wijs, zeer goed een der voornaamste aanleidingen tot de verwarring geweest zijn.

Men kon ook den nom. abs. gebruiken: Walewein es int lant nu ter stonde hi dertiende van der tafelronde, die Lanceloete soeken, *Lanc.* II, 6023. Opmerkelijk is, dat die evenwel meestal niet gebruikt wordt, b. v. *Sp.* I[5], 19, 62: Dat Duillius hem eerste dat gheval vant met scepen te winne lof; *Cass.* 957: Wine sijn hier maer ons twee, enz. — Ook het hoofdgetal was geoorloofd, maar natuurlijk van *met* afhangende: met hem tien, Stoke I bl. 502. Met hem vieren, Velth I, 42, 26. Met hem drien, III, 15, 64. Mettem vijftich allene, *cum L equitibus*, *Sp.* I[5], 31, 34. Met hem VI, Stoke VI, 1051 Var. Met hen tween, *Parth.* 6326. Het blijkt uit deze voorbeelden dat onze tegenwoordige uitdrukkingen deerlijk verbasterd zijn: wij gevoelen de eigenlijke kracht van dergelijke uitdrukkingen niet meer en zijn zelfs soms in tweestrijd of men schrijven moet: *met* u *beiden* of *met* uw *beiden*. Dat het *u* moet zijn, nl. dat. pl. van het pers. vnw. blijkt uit de vergelijking der mnl. voorbeelden. In plaats van: »*Wij waren daar met ons tienen*, zouden wij eig. moeten zeggen: *Wij waren daar met* mij tiene, d. i. Wij waren daar *tien* in getal *met mij mede*. Sporen van deze uitdr. vinden wij nog *Rein.* I, 593: »Ghine atet niet *met u* (enkelv.) *tienen*," waar Jonckbloet te recht *tiene* leest voor *tienen* (Hs.), en 595: *met* mi *tienen* (lees met J. *tiene*). Dat wij deze kracht niet meer gevoelen, blijkt wel het sterkst uit *met ons beiden*, welke uitdr. eig. zou moeten zijn, op deze wijze beschouwd, *met mi twee*.

Eindelijk was er nog maar ééne fout mogelijk, dat men nl. in plaats van het persoonlijk, het bezittelijk vnw. ging gebruiken, en ook deze liet zich niet wachten: werkelijk vindt men in lateren tijd b. v., dat »Noach sijn achtster in de ark ging." Vgl. Huyd. op Stoke Dl. I, bl. 593, en vooral De Jager, Archief 3, 199—208. Dezelfde fout vinden wij reeds *Brab. Y.* V, 2457: uwer sestiender, en maken wij dagelijks in: *zij zijn met* zijn *achten*, *met* zijn *beiden*, en in onze zonder eenig aanzien des persoons en des geslachts gebruikte uitdr. »We

bennen met zijn achten," »Jelui waart met zijn beiden" en wat dies meer zij. Vgl. vooral De Jager t. a. p. 205 [1]).

Wij keeren tot ons eigenlijk onderwerp terug, nl. den absoluten naamval. Wij zagen, dat het mnl. rijk is aan allerlei uitdr., die, meestal in den genitief en buiten het eigenlijke zinverband staande, de eene of andere bepaling van tijd of wijze of omstandigheid uitdrukken en dus volkomen met den lat. *ablativus absolutus*, of den Griekschen *genitivus absolutus*, of den Gotischen *dativus absolutus* overeenkomen. Dit is natuurlijk vooral dáár het geval, waar het znw. met een deelwoord (gelijk dit in alle drie de genoemde talen geschiedt) verbonden voorkomt; doch daar deelwoord en bnw. zoo licht in elkander overgaan, is het geen wonder, dat het gebruik zich ook tot de bnw. heeft uitgebreid, hetgeen voor een ablativus absolutus de eerste stap is om in eene adverbiale uitdrukking over te gaan. Doch daarbij bleef het in onze taal niet. Er zijn verscheidene absolute naamvallen of liever deelwoorden van absoluut gebruikte uitdrukkingen tot voegwoorden, ja zelfs tot voorzetsels geworden. Op dit verschijnsel in onze grammatica is weliswaar hier en daar terloops, maar zoover mij bekend is, nog nooit opzettelijk de aandacht gevestigd en in geen geval zoo uitvoerig, als het belang der zaak eischt. Er moest m. i. in onze spraakkunsten een afzonderlijk hoofdstuk gewijd worden aan absolute naamvallen. Men zou dan achtereenvolgens moeten beschouwen 1°. dezulke, welke bijwoorden of bijwoordelijke uitdrukkingen, 2°. die, welke voegwoorden, en 3°. welke voorzetsels geworden zijn. Wat de eerste soort betreft, wij behoeven daarbij niet lang stil te staan, daar die bij de boven aangehaalde mnl. uitdrukkingen reeds zijn ter sprake gekomen. Wij bepalen ons dus tot de deelwoorden, die òf voegwoorden òf voorzetsels zijn geworden. Tot de eerste

1) Met deze absolute uitdrukkingen in onze taal vergelijke men soortgelijke in het hd., als *selbander*, *selbdritte*, *selbvierte* enz., waarnaast het volk ook gebruikt *selbzweit*, *selbzweiter*, en ook *selbzwei*, *selbdrei* (Weigand 2, 689 vg.).

behooren o. a. *aangezien*, *aangemerkt*, *gemerkt* (17[de] eeuw), *gesteld*, *toegegeven*, *vastgesteld* (eenmaal *vastgesteld*, dat enz.), *niettegenstaande*, *ondersteld*, *verondersteld*, *aangenomen*, *uitgenomen*, *uitgezonderd*; tot de tweede *aangaande*, *behoudens*, *betreffende*, *gedurende*, *hangende*, *rakende*, *nopens*, *niettegenstaande*, *staande*, *volgens*, *gemerkt* (17[de] eeuw), *uitgenomen*, *uitgezonderd*, *afgezien* (hd. *abgesehen*).

De als voegwoorden gebruikte deelwoorden komen hierin overeen, dat zij alle verkorte zinnen zijn, waarin het subject (*dit*, *het*, *dat*) en het deelw. *wordende* of *zijnde* is weggelaten. *Aangezien*, *aangemerkt* en *gemerkt*, voor *dit aangezien* (vgl. onze abs. uitdr. *dit daargelaten*), *aangemerkt*, *in aanmerking genomen zijnde* of *wordende*, zijn grondaanduidende onderschikkende voegw. geworden, evenals hd. *abgesehen* en fr. *vu que*; *niettegenstaande dat* (fr. *nonobstant que*) is een toegevend voegw., zooals ook natuurlijk *toegegeven dat*; *aangenomen*, *gesteld*, *ondersteld*, *verondersteld dat* zijn onderstellende onderschikkende voegw., zooals fr. *supposé que*, en *uitgenomen* en *uitgezonderd* zijn beperkende voegwoorden geworden. Zie verder over enkele der genoemde voegw. het *Ndl. Wdb.* op AANGEMERKT, AANGEZIEN en vooral AANGENOMEN, ook voor het synon. onderscheid tusschen *aangezien*, *omdat* enz. op OMDAT, en tusschen *aangenomen*, *gesteld*, *indien* enz. op AANGENOMEN.

Even groot is het getal deelwoorden, dat als voorzetsels in onze taal dienst doet, evenals allerlei adverbiale uitdr. de rol van praeposities kunnen vervullen, als *uit kracht van*, *in weerwil van*, *ten (in) spijt van*, *uit hoofde van*, *ten gevolge van*, *om der wille van*, *uit naam van*, enz. Ook hier heeft het voorbeeld van eene vreemde taal stellig de uitbreiding van het gebruik in de hand gewerkt; evenals bij de zooeven behandelde deelwoorden het Fransch, zoo heeft hier behalve het Fransch ook het Latijn zijn invloed doen gevoelen. Het duidelijkst blijkt dit uit *staande*, *niettegenstaande* en *gedurende*: Latijnsche uitdrukkingen als *stante concione*, *durante bello*, fr. *durant la guerre*, *pendant les délibérations*, zijn de voorbeelden der ndl. uitdr. *staande*

de vergadering, *gedurende den oorlog* en *hangende de beraadslagingen* [1]). Vooral bij deze uitdrukkingen is het duidelijk, hoe een dergelijk voorz. ontstaat: indien men de volgorde der woorden omkeert, heeft men een volledigen lat. abl. abs.: *de vergadering staande*, *de beraadslagingen hangende* en *den oorlog gedurende*. Van dit laatste woord kan men aantoonen, dat het deelw. oorspronkelijk achter het znw. stond: men zeide: *torloghe gedurende*, *het leven gedurende*, enz. Zie *Ndl. Wdb.* op GEDURENDE en vgl. Eng. *during*, Hd. *während*.

Hetzelfde geldt ook van *uitgezonderd*, *uitgenomen*, mnl. ook *utegescit*, *utegeset*, *utegescreven* en *utegesceiden*, met dezelfde bet. Ook deze woorden kwamen oorspronkelijk achter het znw., en zijn dan nog participia: zij worden in't mnl. nu eens vóór, dan weder achter het znw. geplaatst, of met *dat* verbonden en tot voegw. gemaakt. Een zeer bekende mnl. term is b. v. het in oorkonden tallooze malen voorkomende: *alle ergelist utegeset* (of *utegeseit*, *utegescreven*, *utegesceiden*). Nog heden kunnen *uitgenomen* en *uitgezonderd* naar verkiezing vóór of achter hun naamwoord geplaatst worden. Hetzelfde verschijnsel merken wij op bij *aangaande*, *betreffende*, en *rakende*, doch daar heeft het een anderen grond; immers hier hangt de naamval af van het ww., waarvan het deelwoord is afgeleid. In *u aangaande* of *aangaande u* is *u* steeds de 4[de] nv., afhangende van *aangaan*, zoo ook in *betreffende* en *rakende*. Vgl. vooral *Ned. Wdb.* op AANGAANDE, waar men nog allerlei wetenswaardigheden aangaande het gebruik van dit woord vinden kan. *Nopens*, synoniem der genoemde woorden (vgl. een paard *raken* of *treffen*, met *met sporen nopen*), komt slechts vóór zijn naamval, en is dus evenals *volgens* geheel voorzetsel geworden, terwijl *vervolgens* geheel bijwoord geworden is; de oorspronkelijke datief, dien het woord regeerde, blijkt nog uit *dienvolgens* (17[de] eeuw), thans tot *diensvolgens* verbasterd. *Niettegenstaande*, *uitgenomen* en *uitge-*

1) Vgl. ook onze abs uitdr. gegeven (bij mathematische vraagstukken enz.) met lat. *dato*, *datis*. Dit woord is het eenige voorbeeld in onze taal van een absol. deelw., dat znw. geworden is (mv. *gegevens*).

zonderd zijn behalve voorzetsels ook voegwoorden geworden, doordat men deze woorden door middel van de relatieve partikel *dat* in verband bracht met een geheelen zin; vgl. fr. *nonobstant que* = *quoique*, *excepté que*, en andere evenzoo gevormde voegwoorden, als *voordat*, *omdat*, *doordat*, *opdat*, *nadat*, *totdat*, *met dat* enz.

Eindelijk *behoudens* [1]), dat in 't mnl. nog steeds zonder *s* als verleden deelwoord, meestal in een absoluten genitief of datief voorkomt. Het beteekent niet alleen *met behoud van*, dat den zin van *met uitzondering van*, *behalve* aanneemt (vgl. lat *salvo honore*, *sauf l'honneur*, welke uitdr. op ons woord niet zonder invloed zullen gebleven zijn), maar ook *zonder te kort te doen aan*, *inbreuk te maken op de rechten van anderen.* Voorbeelden vindt men o.a. *Ferg.* 4240: *Behouden* goet ende leven; 2132 *B.* minen live ende miere eren; *Lanc.* II, 22162: *B.* siere macht ende sire eren; Hild. 215, 161: *B.* sijnre heerlichede; *Clerc. u. l. L.* 142: *B.* sijns lijfs enz. — *Sp.* IV[1], 46, 148: *B.* der kindere recht; *Nat. Bl.* III, 475: *B.* trouwe ende waerhede; *Blisc. v. M.* 2128: *B.* uus ghebots; *Amand* I, 2201: *B.* uwer bede; *Mandev. f.* 45*a*: *B.* hare woerde, *zonder aan hun woorden te kort te doen* enz. Ook als voorz. komt *behouden* in 't mnl. voor = *behalve*, *zonder*, b.v. *O Vl. Lied. en Ged.* 406, 86. *Behouden* de vrienscap van den heere so zal ic zelden vruechden plien; *Sp.* I[8], 43, 19: *Behouden* vare, *zonder gevaar.* En ook als voegw. vindt men het, b. v. *Ned. Kluchtsp.* 92, 64: *Behouden* dat ghy vulcomt u woort, d.i. *mits dat.* In de beteekenissen van *behouden* komt mnl. ook *behoudelike* voor, vgl. *Alex.* I, 937 (Hs.); 896 (Hs.); V, 780 (Hs.); *Brab. Y.* VII, 495 enz.

J. VERDAM.

1) Door Alberdingk Thijm behoudends geschreven, als ware het een tegenw. deelw !! Laten de minnaars eener geaffecteerde spelling *volgends*, *vervolgends*, *willends*, *wetends*, *nopends* enz., schrijven naar hartelust; maar wie *behoudends* schrijft, moet ook niet tegen *gelegendheid*, *genegendheid*, *verlegendheid*, enz. opzien.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN

XXXVIII. LIEKE, LAEKE.

Evenals *amete* [1]) was *laeke* (*lieke*) een tot heden weinig bekend woord, maar vorm en beteekenis beide zijn te verklaren. Het beteekent *bloedzuiger* en komt voor in het, *Tijdschr.* 1, bl. 302, vermelde hs. der Bourg. Bibl., over medische en chirurgische enz. onderwerpen handelende, *f.* 65 *a*: Enege lieden siin, diet (*bloed*) comt uten monde, dats bi dat si hebben gedronken *lieken* ende sine werdens niet geware, en 66 *a*: Comet (*het bloed*) van *lieken*, so maect een rooc van levenden sulphere entien ontfaet ontplokens monts in die kele. Nog andere voorbeelden staan ons ten dienste uit een Hs. van een mnl. leerboek over Chirurgie naar Lanfranc, in het bezit van de Maatsch. tot Bevord. der Geneeskunde [2]), waar wij *f.* 75 *v.* het woord viermalen aantreffen: *Lieken* trecken vele meer bloets dan ventosen; Somme *lieken* sijn quaet ende die hantiert men niet; Die goede *leken* [3]) hebben den huut roet ende den rugge bleecachtich; Dan zal men ansetten de *lieken*; en *f.* 76 *r.* nog eenmaal: Die *leken*, aldus gheset, sijn goet jegen alle corrupcien. — Het is blijkbaar hetzelfde woord als got. *lekeis*, ags. *laeca*, *lêce*, oeng. *leche*, eng. *leech*, dat in sommige talen (ags. en eng.) de beteekenissen *dokter* en *bloedzuiger* vereenigt. Van dezen stam is ook een wijd verbreid ww. over, got. *leikinon*, ofri. *lêtza*, onr. *laeknir*, zw. *laeka*, de. *laege*, en de dokter heet onr. *laeknari*, zw. *laekare*, mhd. *lachenaere*; hd. in den eigennaam *Lachner* over. Vgl. Müller, *Etym. Wtb.* II², 23. Wat de *ie* van onzen vorm *lieke* betreft, zij is het gevolg van eene dialectische verscheidenheid. Eig. zou men volgens het got. *â* verwachten, en werkelijk vindt men dezen vorm l a k e, l a e k e, l a e c k e

---

1) Zie Tijdschrift I, 302.

2) Te vinden in de boekerij der Amsterdamsche Universiteit.

3) Dit hs. heeft meermalen *e* voor den tweeklank *ie*.

alweder opgegeven bij Kil. 335: »laecke, *Flandr.* j. eechel, hirudo, sanguisuga."

XXXVIII. DURKEN, DURKELEN.

Een opschrift, dat in staat geweest zou zijn, onzen werkzamen De Jager een glans van genoegen op het gelaat te brengen. Het ww. *durkelen* is alweder een nieuwe vondst. F°. 132 *d* van hetzelfde hs. lezen wij: »Ende dicwile so durkelt de mensce of bi vare of bi scaersheiden so lange, dat het wert ene maniere kankere of fistelen," d. i.: de mensch *aarzelt*, *schroomt*, *traineert* uit vrees of misplaatste zuinigheid (*scaers* = *schriel*, zie *Segh.* Gloss.) soms zoo lang, dat een zweer een kwaadaardig karakter krijgt, hij *ziet* tegen eene kleine operatie *op* en verergert door uitstel de kwaal. De bedoeling is duidelijk, en ook de vorm laat zich geleidelijk verklaren. Men herinnert zich wellicht, dat indertijd het ww. *durken* in *Van den L. o. H.* door Verwijs geëmendeerd is in *ducken* [1]). Ik zelf had ook die zoogenaamde emendatie in margine in mijn exemplaar opgeteekend, maar zie nu alweer bij vernieuwing in, hoe voorzichtig men moet zijn met mnl. vormen, die men niet verstaat: eene waarheid, nooit genoeg gepredikt, omdat men maar al te licht geneigd is, zijne eigene gebrekkige kennis van het mnl. als maatstaf der beoordeeling te gebruiken over het al of niet verklaarbare van een vorm. Hoe meer kennis men heeft van het mnl., hoe minder groot gevaar er bestaat; maar zelfs al weet men alles, wat tot heden te weten is, zelfs dan nog is er kans om zich te vergissen. Het woord *durken* is hiervan weder een zeer leerrijk voorbeeld. *L. o. H.* 2250 lezen wij het in het volgende verband: Petrus, te midden der vijanden van Christus door vrees aangegrepen,

> *Durkede* als die besculdicht was,
> Al vroes hem (l. vroest), hi sweette als een das.

De beteekenis moet natuurlijk zijn *wegkruipen*, *zich schuil-*

---

1) *T. en Letterb.* V, 105.

houden, *zich verbergen*. Verwijs, die het woord *durken* niet kende, maar bij Oudemans vond (II, 172): »*Duken*, somtijds ook *ducken*," meende dat dit laatste woord het bedoelde zou zijn en veranderde de *r* van *durken* in eene *c*, waarlijk geene gewelddadige verandering in eene »handschriftliche lesart." Toch hadden bij nader inzien hem twee omstandigheden van elke verandering moeten terughouden, en wel 1°. het feit, dat *ducken* zelf in mnl. geschriften — zoo ver wij weten — zeldzaam is. *Duken* is zeer gewoon, ook in den zin van *wegkruipen*, *zich verschuilen*, maar *ducken* (vgl. hd. *ducken* naast *tauchen*) is tot heden slechts *Sp.* II[6], 76, 108 gevonden (Oudem. geeft een ander voorbeeld uit den *Handel der Amoureusheit*) [1]). Het moet bestaan hebben, want van dit *ducken* is ons ww. *duchten* de intens. vorm, doch Verwijs kon in elk geval zijne emendatie niet steunen met eenige bewijsplaatsen. En dan — het ww. *durken* komt ook elders voor, nl. in eene Var. op de door Verwijs zelven uitgegeven *Rose*, *C.* 7379:

Aldus de ghene, die tsine vertheert
Sottelike, als hi begheert
Te doene een deel sinen wille,
Moet hi *dorke* (l. *dorken*) ende zwighen stille.

De bet. *zich schuilhouden*, *zich achterbaks*, *op den achtergrond houden* komt hier uitstekend te pas. Men ziet, er is evenveel voor *durken* als voor *ducken* te zeggen, maar waar *durken* staat, mag men het niet veranderen, te meer daar ook buiten onze taal hetzelfde woord voorkomt met dezelfde beteekenis, nl. in het oeng. Bij Strattmann 122 lezen wij: dearkien, *obscurare*, *latere*; derken bij Chaucer, en bij een anderen schrijver: þe child *darked* in his den", *dook in zijn schuilhoek*. In dezelfde taal komt ook *dearcnien* voor in denzelfden zin. Door deze vergelijking zijn oorsprong en vorm te gelijk verklaard; het woord is eene afleiding van

1) *Ducken*, *OVl. Lied* 315: »Hi hadde sijn seghel daer an *gheducket*" is een andere vorm voor *drukken*. Vg. *speak* en *spreken*, *wikken* en *wrikken*, *dreunen* en *deunen*, *bedrillen* en *bedillen*, *spiet* en *spriet*, en dial. vormen van *biest* die met *br* beginnen, zie Kluge, *Etym. Wtb.* 27.

een adj., dat in 't Eng. nog in dagelijksch gebruik is, nl. *dark*, en dat in 't vroegere eng. in allerlei vormen voorkwam, nl. *dearc*, *dorc*, *darc*, *derk*, *deork*, *durk*, *dirk* (Strattm. t. a. p.). Het ww. bet. dus eigenlijk *in het donker blijven*, *niet in het licht* (*op den voorgrond*) *komen*, d. i. *zich op den achtergrond houden*. Over den verderen oorsprong van *dark* zie Müller, *Et. Wtb.* I², 313, en vgl. ohd. *tarhnjan*, *tarhnen*, d. i. *dissimulare*, *supprimere*, *palliare* (Graff V, 455); het oeng. adj. *derne* = *geheim*, ags. *derne*, *dyrne* (Strattm. 125); het oeng. ww. *darin* = *latere* (t. a. p. 120), en de bekende *tarnkappe*. Het blijkt dus, dat het eng. *darc*, *dearc*, *durc* ook in het mnl. in levend gebruik is geweest, vooreerst uit het ww. *durken*, en dan uit het pas gevonden freq. *durkelen*, dat uit de bet. van *zich op den achtergrond houden* die van *aarzelen*, *tegen iets opzien*, *schromen* aangenomen heeft. En niet alleen het mnl., ook onze tegenwoordige taal heeft nog hetzelfde adj. over, waarvan *durken* en *durkelen* gemaakt zijn, nl. het als subst. gebruikte *durk*, d. i. *de plaats waar zich het vuil in het schip vergadert*, *het onderschip*, eig. »het *donker* in een schip" (vgl. eng. a leap in *the dark*). Dit woord was eig. onz. (Weiland I, 605), doch werd later nu eens m., dan weder vr. gebruikt (Hoogstraten en Bild. *Gesl.*, V. Dale i. v.). Het heeft niets te maken met *drek*, waarvan het gewoonlijk eene metathesis genoemd wordt, hetgeen ook hieruit blijkt, dat de *d* van *drek* eene dentale *d* (oorspr. *th* of *dh*, onr. *þrekkr* (ml.)) heeft, terwijl de *d* van *durk* linguaal is (oorspr. *d*, in verwante hd. vormen *t* geworden).

XXXIX. Sleec, Sleic.

Alweder een in 't mnl. hoogst zeldzaam woord, doch dat ons o. a. ook weder door Kiliaen is bewaard. Bl. 594 vinden wij »Sleyc, *planus et aequus*, *solo aequatus*, *humi repens*." Het is een woord, dat in de Vlaamsche dial. nog heden in gewoon gebruik is, en gezegd wordt van iets »dat juist even hoog is als iet el". Zie De Bo 1031 en de door hem genoemde voorbeelden. In 't mnl. komt *sleec* slechts op twee plaatsen (zoo-

ver wij weten) voor, nl. *Hs.* Yperman *f.* 7 *d*: »Doet met olyen van oliven in enen pot die wel verloodt is, ende set enen in deerde, even sleyc der erden ende set den pot daer dolye in es daerboven." Hier beteekent het dus *gelijk met den grond*, *solo aequatus*. Meer gewoon is de beteekenis *gelijk met den rand*, van voorwerpen die gevuld kunnen worden. De Bo: »Het vat is *sleek* gevuld, wanneer men er zooveel natte of droge waren in doet dat zij *effen gelijk* komen *met de kim*, niet hooger noch leeger." In dezen zin staat het woord *Rincl.* 232:

Mensche, wie bestu, dat anehore:
Bestu niet een sac vol gore
Die dagelijcs *sleic* wilt sijn gemeten,
Nu ydel, dan weder *vol ter core*).

Het blijkt duidelijk, ook uit het Fransch (zie *Vad. Mus.* 3, bl. 228), dat de woorden *sleic* en *vol ter core* volkomen identisch moeten zijn, en dat de bedoeling is: »een zak vol vuil, die dagelijks tot aan den rand moet gevuld worden." Vandaar dat in 't vl. *sleekvol*, *sleekevul* (en in Brabant: *reizens* of *slijkens*vol; Schuermans i. v. en De Bo) volkomen in bet. gelijk staat met ons *boordevol.* Reeds in 't mnl. komt het comp. voor, nl. *Coren v. Antw.* (ed. Bibl.) 17, XLVI: »Flesschen, die gheteekent sijn metter stad teekene, die sal men vullen *sleycvol* ten tappe."

Merkwaardig is het gebruik, dat van dit woord in Vlaanderen gemaakt wordt, als adverbium: Iemand *sleek* of *sleekachtig* goeden dag zeggen, d. i. *koeltjes*, = ons »maar *effentjes*." *Sleec* is = *effen* en het adj. *sleec* gaat dus volkomen denzelfden weg op als ons adj. *effen.*

Wat de verwanten van *sleec* betreft, het behoort tot denzelfden stam als eng. *sleek*, dial. *slikk*, *slic*, d. i. *glad*, *zacht*; het hd. ww. *schleichen*, ohd. *slîhhan*, mhd. *slîchen*, ags. *slîcan* (st. ww. = *percutere*) = onr. *slîkja* (glad maken); Kil. *sleycken* (= kruipen); Vlaamsch *slijker* (= *hij die huiden slecht*, *huide-*

1) Aldus te lezen in plaats van *vol, nu core.*

vetter, De Bo 1035); het ndl. subst. *slek* = *kneep*, *streek* (Weigand II, 590) en het ndl. znw. *slijk*, dial. *slik*.

XL. Set.

Tot heden was dit woord slechts op ééne plaats in 't mnl. gevonden, nl. *Rein.* II, 6516:

scherpe naghelen aen voet ende handen,
Mit enen langhen stert aent *set*.

De beteekenis is uit de aangehaalde woorden duidelijk, het moet beduiden *achterste*, of in platte taal *gat*, mnl. *eersgat*. Het *Hs.* Yp. heeft ook van het gebruik van dit woord een paar voorbeelden: nl. *f.* 105 *a*: (*Vlieder*) ontstopt levere ende geelsucht van groven humoren onverteert in die mage ende in die darmen ende leitse uut ten *sette*." Behalve in dezen zin komt het ook voor in dien van *lijf*, mnl *lichame*, lat. *alvus*, nl. *f.* 103 *d*: »Eeckelen .... gepulvert ende gesoden ende daer in geseten dien *tset* uutgaet, doet weder inkeren ende droget die zenuwen die in *tset* liggen." Vgl. Kil. 585: »Set, culus, anus." Ook het ohd. *sez* (o.) had deze bet. Vgl. Graff VI, 302: »dat. pl. sezzom, *ad nates* (Otfr)." Het behoort natuurlijk tot den stam van *zitten*.

XLI. Tort.

Behalve bij Kil. (679: tort, torde, *excrementum alvi*, *merda* [1]), *stercus*) was dit woord tot heden slechts bekend uit een Var. in den *Wap. Mart.* I, 54:

Inne en gave om dijn ziel niet een *toirt*,

d. i. *geen keutel* (verklw. van *koot* (hd. *kot*), andere vorm van *kwaad* (*T. en Letterb.* II, 70). Vgl. nog Kil. toort = *tort*, *stercus*, en *Stroph. Ged.* Gloss. Ter bevestiging van deze feiten diene de

1) In onze taal in gebruik in de platte uitdr. »*me(r)d aan iemand hebben*", waarin men *merd* slechts door een synon. behoeft te vervangen, om eene andere bekende straatuitdr. te krijgen; Mnd. *merde* (Lübben III, 73).

volgende plaats uit het Hs. *f.* 35 *b*: Decken wel (*den pot*), so dat er geen doom uut en mach comen, met leme ende met parts *torten.* Hetzelfde wordt *f.* 44 *a* genoemd *paerts* mes, en elders *perts* stronte. Het woord *tord* komt o. a. in alle perioden van het eng. voor in denzelfden zin: ags. *tord*, oeng. *tord* (Strattm. 504: þou art not worþ a *tord*), eng. *turd.* Over den oorsprong van het woord is niets met zekerheid mede te deelen.

XLII. Ondern.

Men zal zich het belangrijke artikel herinneren van De Vries in *Taalk. Bijdr.* (II, 54—58), waarin voor het eerst de aandacht op dit mnl. woord gevestigd werd. In de bet. *voormiddag* komt het in allerlei germ. talen voor, en daar de bewijsplaatsen voor het mnl. nog niet zoo talrijk zijn, zal ik er uit het meergemelde hs. ééne bijvoegen. Wij vinden daar *f.* 56 *c*: »Deze (*rede*) bekent bi den accessien, die comt onderwilen te noenen, onderwilen *tondren* dages ende onderwilen te middage, onderwilen ter vespertijt.

Ook vestig ik tevens de aandacht op de uitdr. *halfonder*, d. i. *'s morgens te* 9 *uren* (het midden tusschen 6 en 12 uren). Men vindt haar *Cout. v. Brugge* I, 237: »Deze vergadringhe moet wesen in die buergh tusschen (*h*)*alvondertijd* ende vesperetijt," waar het woord in de noot vrij goed wordt verklaard, doch in de fr. vertaling niet geheel juist door *midi* wordt weergegeven (verg. daarmede de vertaling der volgende plaats!); en 314: »Dat van den *halfondren* [1]) verlaten mach men panden op weercdaghen toter vespertijt ende up mesavonden toter noene; en Lappenberg en Sartorius, *Urkundl. Gesch. des Urspr. d. Hanse* II, 402: Dat men dat berech in de borch to *hallefunder* tijt und to vespertijd (in een lateren tekst *vor none*).

Eindelijk zit dit woord *ondern* in de samenstelling eronde-

1) In het Fr. naast den tekst vertaald door *d'ancienneté*!! »Als men dan toch de *n* als *u* wilde lezen, waarom dan niet vertaald »*de demie ancienneté*"!! Dit zou toch in elk geval eene letterlijker vertaling zijn.

ren *broot* en eeronderen *eten*, *Hor. Belg.* 7', 18, welke door *merenda* en *merendo* worden weergegeven. Vgl. Lübben IV, 31: »underen *brot*, *mitlagseszen*, merenda;" Dief. i. v. *antecenia* en Müllenh. Gloss. op *Quickborn* i. v. ünnermel d. i. *undernmeel* = *middagslaapje*, *siesta*. *Er* in *eronderen* is mij niet helder. De bedoeling zal wel zijn *eer* (adv.), zooals het ook eens geschreven wordt. Langzamerhand ging men *ondern* als synon. van *noen* opvatten en kon dus *middageten* (te 12 uren) door *eeronderen eten* worden uitgedrukt.

Amsterdam, Juni '82. J. VERDAM.

REINAERT I vs. 212.

Reinaert I. (ed. Martin)	Reinaert II.
208. Ghi mesleetene van den pladisen die hi u waerp van der kerren, doe ghi hem volchdet van verren ende ghi die beste pladisen [uplaset.	212. Ghi misdeilde hem aen der [pladisen die hi u werp al van der kerren, doe ghi hem nae volchde van [verren ende die goede pladisen oplaset,
212. *Doe ghi u daer ane hadt versadet*, ghine gaeft hem no goet no quaet sonder allene een pladisen graet.	216. *daer ghi selve mede aset*, ende gaeft hem daer of groot [noch clein, dan der pladisen graet allein.

Door met Dr. Verdam [1]) vers 212 van Reinaert I te lezen:

»Doe ghi daer ane hadt *gheaset*"

wordt het onzuiver rijm zonder eenigen twijfel op de juiste wijze terechtgebracht, maar naar mijn bescheiden meening zou

---

1) *Reinaerdiana*, in het Tijdschr. voor Ned. T. en Lk., I, p. 6.

men, met veel geringer wijziging in den overgeleverden vorm van het vers, en daarbij tot groot voordeel van den zin, op nog andere wijze partij kunnen trekken van de aanwijzing die Reinaert II omtrent den waren rijmklank doet.

Zooals Dr. Verdam, R. I 212 emendeert, kan de zin, overeenkomstig de verklaring van dezen geleerde zelf, stellig niet anders zijn, dan: »*toen gij u daaraan te goed hadt gedaan, er van gezwolgen hadt.*" Dat echter in de oorspronkelijke lezing van nog iets meer dan: »zich te goed doen" of »zwelgen" sprake moet zijn geweest, blijkt duidelijk uit de vergelijking met den latijnschen *Reinardus* en de nederduitsche *Reinke's* [1]), die naar den Reinaert van »Willem die Madoc maecte" werden vertaald of gevolgd. Immers, hoe kort ook voor het overige de gansche voorstelling in het volgende drietal verzen [2]) samengedrongen zij:

»Non partiris ei pladis bigis tibi jactis,
»Quamvis his nimium tu saturatus eras:
»Rodendum prebes ex his os piscibus illi."

toch ligt in de woorden: »*nimium saturatus eras*" veel grooter kracht, dan »*ghi hadt geaset*" ooit hebben kan.

Sterker nog komt bij *Hinreck fan Alkmer* dit *nimium* uit. Daar leest men:

[»Isegrim] *hadde* [van de visschen] *geten dat he wolde barsten*
»*Un moste darumme gân tom arsten.*"

Slechts in spelling, niet in woorden, verschilt *Reinke de Vos.*

Het komt er dus op aan, om in den mnl. Reinaert het woord te herstellen dat aan den vertaler of bewerker zijn uitdrukking of omschrijving in de pen kon geven [3]). Door in plaats van:

1) *Hinreck's fan Alkmer Reynke de Fos*, ed. Scheltema, (1826) p. 26, en: *Reinke de Vos*, ed. Schröder, (1872) vss. 195, 196.

2) *Reinardus Vulpes*, ed. Knorr, vs. 101 seq.

3) De „Roman du Renart" kan geen steun geven aan het beweren dat het mnl. hier metterdaad een sterker term moet gehad hebben, aangezien in de 20e branche

»*doe ghi u daer ane hadt versadet*"

te lezen:

»*doe ghi u daer ane hadt veraset*"

is mijns inziens de oplossing gevonden, en krijgt het vers werkelijk de verlangde kracht.

Dat *hem verasen* voor: *te veel-*, *onmatig eten*, (plat uitgedrukt: *zich ziek-*, *zich onganscli eten*), inderdaad deugdelijk nederlandsch is, mag uit de volgende plaatsen blijken.

Bartholomeus den Engelsman (1485, Boek VII, cap. 68) zegt dat menschen die door den dokter sterk zijn gepurgeerd (»geydelt"), een »ghetemperde ende bequamelike dyete" moeten houden, »want" zoo volgt er, »die natuer pleecht seer ghierich te wesen inden menschen die aldus geydelt sijn ende daer om moeten hem dese seer wachten *dat si hem niet en verazen* of dat si *meer in nemen dan si verduwen mogen*."

Hooft, het ontzet van Leiden verhalende, meldt (*Ned. Hist.* ed. 1677, p. 395 reg. 49) dat er velen waren »dien 't voedsel tot vergif gedeegh, mits den onmaat hunner gulzigheidt: zulx dat zy met het eeten tussen de tanden verstikt bleeven," waarom de Overheid voor elken persoon een rantsoen bepaalde, »*op dat zich voortaan niemandt* lichtelyk *veraasde*."

In Anslo's *Poëzy* leest men op pag. 121 deze regels;

»Zij die verhongert was, en nauw haar lust kon blusschen,
» *Veraast zich aan de spijs*."

Niet zoo sterk, en meer aan »*zich te goed doen*" nabijkomende, is de kracht van »zich verazen" op twee andere plaatsen, te weten:

Hooft, *Rampz. der verh. v. d. H. Medicis*, (ed. 1671) p. 28 r. 47: »[Prins François] *veraast zich* dermate aan [de bekoorlijk»heden van zekere Bianca] dat hem sedert alle andere behaagh»lijkheeden, geleeken by deeze, wansmaakelijk dochten."

het voorbeeld voor de vss. 94—234 incl. ontbreekt. Evenmin is in de 2e of in de 10e branche de stof voor Grimberts verwijt te vinden, hoewel daar op soortgelijke wijze visch wordt gestolen. Vgl. Martin, *Einleit.* p. XXIX.

en: Van der Veen, *Zinnebeelden* XIV. (aang. bij Oudemans):

»Welk Ceres heeft bekraust, begroent, begraent, begraest,
»Soo cierlijk, dattet oogh *sich* starende *veraast.*"

In den zin van *te veel eten* bestaat *zich verazen* in de hedendaagsche taal nog. Ofschoon van Dale het *weinig gebruikelijk* noemt, is het mij (in den vorm: *zich vereezen*) volstrekt zoo zeldzaam niet voorgekomen in de taal van den Noordhollandschen boer.

De uitdrukkingen *veraest aan* en *veraest door*, die men leest bij Hooft, *Ned. Hist.* p. 157, r. 42; *Gedichten*, ed. Leendertz, I, p. 255, en Anna Roemers, *Ged.*, ed. Beets, I, 87, doen hier niet ter zake, daar zij beduiden: *door aas verlokt.*

Utrecht, Juni 1882. A. BEETS.

NIEUWE AIOL-FRAGMENTEN.

Nauwelijks was de uitgave van den *Aiol et Mirabel* van Prof. Dr. Wendelin Foerster [1]) verschenen, waarin voor het eerst de door mij uitgegeven en met het oorspronkelijk vergeleken fragmenten van den mnl. *Aiol* waren samengevoegd, of ik ontving de verrassende tijding, dat zich te Breda nog drie tot heden onbekende *Aiol*-fragmenten bevonden. De Heer A. Strucker, Hoofdonderwijzer te Breda, die mij deze aangename tijding zond, voegde er de niet minder aangename mededeeling aan toe, dat deze fragmenten mij op mijne aanvrage door den Heer Jos. A. J. W. Van Hal, Lid der Prov. Staten van Noord-Brabant, volgaarne ten gebruike zouden worden afgestaan.

1) *Aiol et Mirabel* et *Elie de Saint-Gille*, herausg. von W. Foerster, in Bonn, Heilbronn, Gebr. Henniger, 1882.

Door de heuschheid van den bezitter, wien ik hier openlijk daarvoor mijnen dank betuig, daartoe in staat gesteld, deel ik thans de uitkomsten van mijn onderzoek mede, alsook de fragmenten zelf, die te zamen een getal van 1200 mnl. verzen bevatten.

De fragmenten van den *Aiol* bestaan uit drie perkamenten bladen (elk met twee kolommen van 50 met eene duidelijke hand geschreven regels), waarvan de beide eerste onmiddellijk aan elkander aansluiten, terwijl het derde blad een deel van de volgende quatern heeft uitgemaakt. Zij zijn ongeveer voor drie jaren te Breda door den Heer Van Hal gevonden bij het nazien van oude registers en rentebrieven; dienden tot omslag van een klein-foliorenteboek der 15de eeuw; hadden oorspronkelijk 4° formaat en waren tegen elkander genaaid, zooals nog uit de kleine gaatjes in de randen te zien is, doch daar de randen veel hadden geleden en er geene kantteekeningen of andere aanduidingen op te vinden waren, zijn zij afgeknipt. Tegenwoordig berusten zij in het Archief van het reeds in de 13de eeuw gestichte en nog bestaande bagijnhof te Breda, waaruit ze mij na machtiging door den Bisschop van Breda, Mgr. Van Beek, in bruikleen zijn afgestaan. Een nauwkeurig onderzoek ter opsporing van andere fragmenten ingesteld, is vruchteloos gebleven.

De meening zou allicht worden opgevat, dat er nieuwe fragmenten gevonden waren van den tekst, waarvan ik vroeger eenige brokstukken heb uitgegeven [1]). Doch dit is volstrekt het geval niet: de nieuwe behooren tot eene geheel andere redactie van het Fransche gedicht, dan de tot heden bekende *Aiol*-fragmenten. Terwijl deze geschreven zijn in een Limburgsch dialect, dat waarschijnlijk buiten de grenzen van ons tegenwoordig vaderland gesproken is, zijn de nieuwe fragmenten in het Dietsch geschreven, in de schrijftaal van onze middeleeuwsche voorvaderen, voor zoover men van eene schrijftaal in de

1) In Foerster's uitgave bl. 522—542.

Middeleeuwen spreken kan [1]). Is nu de eene mnl. bewerking uit de andere ontstaan, m. a. w. bevat de Limburgsche tekst eene omwerking van den Dietschen, gelijk b.v. de *Merlijn*, de *Historie van Troyen*, de *Alexander*, de *Heinric ende Margriete van Limborch* door afschrijvers in een meer of minder op het mnl. gelijkend dialect zijn overgebracht; of hebben wij hier te doen met twee onafhankelijk van elkander ontstane bewerkingen, gelijk wij er b.v. ook twee van *die Rose* [2]) bezitten? Deze vraag kan met volkomen zekerheid beantwoord worden. *De beide bewerkingen van den Aiol zijn onafhankelijk van elkaar ontstaan en hebben zelfs niet dezelfde redactie van het Fransche gedicht tot voorbeeld gehad.* Dat de Limburgsche tekst niet naar de Dietsche bewerkt kan zijn, is duidelijk uit de daarin voorkomende rijmen, als *scachte*: *lachten*; *lachten*: *brachten*; *brachten*: *belachten*, welke in zuiver Dietsch geen rijmen meer zouden zijn (*scachte: leide* b.v.) [3]). Doch het omgekeerde, hoewel zeer onwaarschijnlijk, zou toch mogelijk zijn, en het is daarom niet ongepast, aan te toonen, dat de inhoud der beide bewerkingen zóó verschillend is, dat aan beide onmogelijk ééne en dezelfde redactie tot voorbeeld kan hebben gediend.

Er is vooreerst in de beide bewerkingen een groot verschil in de namen der personen. De persoon, bij wien Aiol in Roimorentin (in de mnl. fragm. komt die naam niet voor) zijn intrek neemt, heet in 't Fransch *Hunbaut* (vs. 7069,7 156 e. e.), in 't mnl. *Alori* (vs. 12, 157); zijne vrouw heet in 't fr. *Esmeraude* (vs. 7070 e. e.), in 't mnl. komt zij zonder naam voor. *Hunbaut* wordt in 't mnl. voorgesteld (vs. 14) als neef van Makarijs, in 't fr. is dit niet Hunbaut, maar diens heer *Rainier* (vs. 7909 e. e.). De Sarraceensche Koning heet in 't fr. *Mibrien* (vs. 608, 4020 e. e.) of *Mibriant* (vs. 8138), in 't mnl. *Macabrien* (vs. 292). Van de 17 namen van plaatsen, welke

---

1) Zie Verwijs, *Taalk. Bijdr.* I, 217 vlgg.

2) Van de tweede bewerking zijn trouwens slechts fragmenten bewaard.

3) Zie Foerster's *Aiol*, bl. 524, waar men Inl. XIV—XXII zien kan, hoe sterk ook de Italiaansche en Spaansche bewerkingen van den Franschen tekst afwijken.

Aiol in 't fr. gedicht, van den Koning, als zijne leenen terugvordert (vs. 8087 vlgg.), komt er niet één voor in 't mnl., dat vijf geheel andere plaatsnamen heeft (vs. 347 vlgg.). De moeder van Aiol, de vrouw van Ellijn (fr. *Elie*), heet in 't fr. *Avisse* (vs. 8241 e. e.), in 't mnl. *Anflise* (vs. 357, 461). De naam van de vrouw van Aiol, *Mirabeel*, wordt in 't mnl. bij haren doop veranderd in *Johane* (vs. 509), in 't fr. (vs. 8152) wordt uitdrukkelijk vermeld, dat haar naam niet werd veranderd (Mirabeus ot a non issi comme devant). De vrouw van den visscher, die Aiols kinderen redt, heet in 't fr. (vs. 9216) *Aie de Montoire*, in 't mnl. komt zij zonder naam voor, enz. Vergelijkt men daarmede de namen, die in de andere *Aiol*-fragmenten voorkomen, en die alle onmiddellijk aan de Fransche namen herinneren: *Eldres* en *Eldrei* (vs. 2584, mnl. 42); *Fores* en *Forreis* (2607, mnl. 82); *Hersent* en *Hersint* (2589, mnl. 91); *Ioserant* en *Jocerant* (vs. 8385, mnl. 254), *Guinehos* en *Gwineot* (8971, vs. 290) enz., dan ziet men duidelijk het verschil tusschen de beide bewerkingen.

Ook in de voorstelling, de beschrijving en de volgorde der feiten merkt men het grootste verschil op. Terwijl men bij de Limburgsche *Aiol*-fragmenten bijna regel voor regel den Franschen tekst kan aanhalen en vergelijken, is dit bij deze nieuwe fragmenten zoogoed als onmogelijk. Geheele gedeelten, zelfs in deze betrekkelijk weinige regels, zoekt men in den Franschen tekst te vergeefs, zooals onder aan den tekst zal worden aangeduid. Van vs. 900—1200, dus van *een derde* der fragmenten, is het mij niet gelukt, de overeenkomstige passage in den fr. tekst te vinden. Doch het sterkst blijkt wel het verschil der beide teksten in eene zelfde passage, die in beide bewaard is, en wel de redding der kinderen van Aiol door den visscher *Tieri* (vs. 391—500 der Limburgsche fragm.; vs. 580—714 alhier). Om slechts een paar feiten te noemen: de vrouw van Tieri, die in deze fragmenten zonder naam voorkomt, wordt in de Limb. fragmenten als in 't fr. *Aihe van Montone* genoemd; terwijl in 't fr. Tieri geen eigen kinderen heeft, wordt hem in deze

fragm. een eigen zoon toegedicht; terwijl in 't fr. en in de Limb. fragmenten de visscher als toevallig aanwezig wordt voorgesteld, wordt hier de redding der kinderen aan de rechtstreeksche inwerking van God toegeschreven, die een engel naar den visscher zendt, om hem tot de redding van Aiols kinderen te doen uitgaan. Genoeg, om te doen zien, dat tusschen de beide bewerkingen slechts eene zeer geringe overeenkomst bestaat, welk verschijnsel wel hieruit te verklaren zal zijn, dat de beide vertalers verschillende Fransche gedichten voor zich hadden. Slechts de eene van de beide fr. redacties is tot ons gekomen, en deze is slechts in een enkel hs. bewaard. De vergelijking dezer fragmenten met het oorspronkelijk is dus onmogelijk, en wij moeten ons behelpen met de andere redactie, welke, gelijk vanzelf spreekt, voor onzen tekst weinig licht zal geven. De dichter of liever de vertaler draagt den gewonen stempel: hij is eene middelmatigheid, die hier en daar zelfs zeer gebrekkige zinnen bouwt en nu en dan ook niet tegen het »vervaardigen" van een zin zonder zin opziet, als hij maar het rijm kan vinden, waarin hij overigens allerlei assonancen en onnauwkeurigheden toelaat; zie de Aant. op vs. 152. Ik laat thans de fragmenten zelve volgen, met eenige aanteekeningen en aanwijzingen van fouten in het Hs., aan den voet der bladzijde.

Fragment I.

. . . .

f° 1*a*. Doe seidijt hare altehant,
Dat Ayoel ware sijn name;
Die was den here niet bequame.
Hi wert vervaerut in tansichte.

Vs. 1. Aiol komt met Gerelme, zijn gastheer te Mongraille, en diens vier zonen, te Roimorentin bij Hunbaut (in onzen tekst Alori genoemd), waar hij gastvrij ontvangen wordt en den zoon van zijn gastheer tot ridder slaat. Aan tafel vraagt de vrouw van Alori hem, wie hij is, waarop hij zich bekend maakt. Zijn gastheer, die verwant is aan Aiols doodvijand Makarijs, wordt onaangenaam aangedaan op het hooren van Aiols naam (Fransche tekst vs. 7190 vlgg.).

Men mochten niet verbliden lichte,
Doe hi verstont dat Ayoel was,
Die daer stont int palas.
Hi haddene gehoert nuemen te voren;
Sinen magen dedi toren,
Die hi int hout van Autefeulien hinc.
Sine vaerwe hi vervinc.
Die here was gheheten Alori.
Stillekine seide hi:
»Ware Macharijs mijn oem hier,
Hi soudu, Ayoel, selc een bier
Met vullen nappe scinken,
Ghi souds langhe mogen dinken."
De vrouwe anteerde haren gast wale
Lieflike met sueter tale.
Doet tijt was, ginc men slapen.
De vrouwe hadde gedaen maken
Twee bedden Ayoele ende der joncfrouwen.
Tgoede wijf was herde getrouwe:
Si slachte lettel haren man.
Hoert de tale die hi began,
Savons alsi te bedde waren.
Hi seide: »Hiers wel gevaren,
Nadien dat mi gescepen staet.
Nu hoert, vrouwe, minen raet:
Hier quam tavont de meeste viant,
Die mijn vader heeft in dlant.
Hi heeft de cracht groet:
Te tween stonden heeft hi doet
Onser maghe herde vele.
De leste hinc hi bider kele

Vs. 10 Autefeulie, in 't fr. Quintefeulle, 4628, zooals ook vs. 36. — 17 *Hs.* Hi souds. — 22 der joncfrouwen, d. i. Mirabel, met wien Aiol toen nog niet getrouwd was.

Te Quintefeulie int wout.
Scoene ridders ende stout
Ende van talen wel geraect,
Si hadden hare laghe gemaect
Te slane desen uutcomelinc,
Want het ten quaetsten verginc
Minen oem, diese daer sande.
Ic hebbe jammer groet vander scande,
Die ons dese heeft gedaen.
Ic saels margen bate ontfaen,
Eer hi iet verre sal sijn.
Ic sal metten volke mijn
Hem volghen ende ic ne sal hier laten
Porteren no sciltcnapen;
Dat out es boven vijftien jaren,
f° 1*b*. Dat salic al met mi doen varen.
Ware hi ghesmeedt van stale,
Wi soudene ontleden wale.
Nochtan hebbicken ghevaen:
Ic sal minen oem ontbieden saen,
Teerst dat icken hebbe int prisoen.
Ic sal hem soe vele ysers andoen,
Dat hem sal sijn overlast,
Ende legghene in minen kerker vast.
Teerst dat mijn oem de waerheit weet,
Hi sal te mi comen gereet
Over nacht ende over dach,
Ende sal hem spoeden dat hi mach;
Dan sal hine doeden na sinen wille." —
»Ay, suete vrient, swijch des stille,"
Seide de vrouwe, »het ware mesdaen.

Vs. 40 *Uutcomelinc* komt nergens anders voor (voor zoover mij bekend is). De bet. moet òf zijn *zwerver, vagebond* (van *utecomen*, op reis gaan (b.v. *Ferg.* 598)), òf *losgebroken boef, boef* in 't algemeen (van *utecomen*, loskomen, mhd. en mnd.). — 42 Minen oem, nl. Bernart, heer van Roimorentin. — 50 *Hs.* XV.

Waer mochti dan ere ontfaen
Of prijs in enech hof?
Nemmermeer ne wondi lof,
Daer goet man behoerde.
Laet staen, here, dese woerde,"
Seide si, »ghi hebbes te doene,
Dat u de duvel niene spoene.
Ghi waert arger dan een dief,
Dadi den genen meskief,
Die ghi herberget in goeder trouwen.
Het soudu in uwen indach rouwen.
Her Alori, wildijs te rechte gaen,
U maghe hadden meer mesdaen,
Die in dwout op hem tsamen
Soe verradenlike quamen,
Dat hi hem werde doer de noet
Ende doer de vrese van der doet.
Hout uwen pays, soe sidi vroet,
Ende laet sinken uwen moet.
Wistic oec, dat ghine sout deren
Ende daer mi niet wout ontberen,
Ic soudt den ridder laten weten.
Ic ne gedogede gene valsche treken,
Soe waer icse beletten mach.
Mijn geslechte noyt en plach
Verraetnesse te gere stont."
Doe sloechse de here voerden mont
Ende seide: »Bi Gode, waerdi so coene,

Vs. 70 *Behoren* beteekent hier *thuis hooren*, zooals *Grimb.* I, 5666 var.: »Elck voer daer hy *behoirende* was," en *Rijmb.* 34018. — 72 vlg. Niet duidelijk. De bedoeling moet waarschijnlijk zijn: *gij moogt wel oppassen, dat de duivel u niet in zijne macht krijgt*, maar de woorden uit den tekst kunnen dat niet beteekenen. — 77 *indach*, d. i. *inddach*, laatste dag, sterfdag. Zoo ook *Esmor.* 965; *L. o. H.* 783. *O. Vr. Droefh.* (Verh. 2de Klasse Instit. 6^2, 53) 18: Hulpt mi in minen *inddach*, dat ic u eeuwlijk anscouwe. — 78 *te rechte gaen*, d. i. *rechtvaardig oordeelen*.

Dat ghijs u pinet tonderdoene,
Ghi souter omme sterven
Ende uwes lives derven."
De vrouwe sweech, sine sprac nemmeer,
Maer si hadde therte seer,
Dat haer gast soe es verraden
f° 1c. Ende menne van den live sal scaden.
Lettel sliep soe in der nachte:
Dat dede haer gedachte.
Smorgens alst was dach,
Ende Ayoel dat gesach,
Hi reidem ende sijn neven mede
Ende de here van der stede
Sende sinen drossate toten maioer.
Doe wart dat volc saen in roer.
Hi geboet al dat wapene droeghe,
Teerst dat men de clocke sloeghe,
Alse om te werne haer lijf.
De vrouwe riep haer camerwijf
Ende ontboet Ayoel in stilre hale,
Dat hi hem voerwachte wale,
Ende niet afdoe sine wapine.
Dit ontbiet si hem stillekine:
Wachte hem selven om sijn leven:
Men sal sijns onsachte pleghen,
Teerst dat hi comt uter stede.
Goent wijf alsoe sede,

Vs. 95 *Hem des onderdoen*, onderstaan, ondernemen. Zie *Ferg.* Gloss. — 101 *Hs.* van de. — 108 *Maioer*, magistraat, burgemeester, gewoonlijk in 't mnl. *meyer* genoemd, zie *Segh.* Gloss. en vgl. eng. Lord-*Mayor*, fr. *Maire*. De Lat. comp. *major* werd in de Middeleeuwen voor allerlei beambten gebruikt. Vgl. onzen militairen term *majoor*, ook in samenstellingen als *generaal-*, *tamboer-*, *sergeant-majoor*; zie *Segh.* Gloss. op meyer; E. Müller, *Etym. Wtb.* 2, 285. — 118 *Wachte*, d. i. volgens den mnl. taalregel *hi wachte* Zie mijn *Tekstcritiek* 21. — 121 *alsoe sede*, d. i. *zeide* dit of *sprak* alzoo; vgl. *Mnl. Wdb.* op also.

Daer hi sine sporen spien.
Hi seide: »Al goet moet u gescien,
Scone maget, bi Gode,
Ic ben tuwen ghebode,
In wat lande ic si,
Lietijt te wetene mi."
Si seide: »Here, God loent u
Der hoefscheit, die ghi segt nu."
Sijn neven waren al gereet.
Ayoel hevet hen geseet,
Alsoet hem ontboden was;
Cortelike ruumden si tpalas.
Die joncfrouwe hiefmen iut gerede,
Ende dreven de somers buter stede.
Doe si ten scoenen velde waren,
Dadense de joffrouwe voren varen
Metten soemers; si deedse gaen,
Want daertoe moeste staen.
Die riders achter quamen.
Si voeren alle te samen
Alse te vechtene om haer lijf.
Mirabele, dat scoene wijf,
Hadde meer vaers dan si.
Herde groet was dat gecri,
Dat daer was binder poert,
Alsi die clocke hadden verhoert.
Men ludese met groeter vaert.
Doe saten si op ongespaert,
Ridders ende kinder
fº 1*d*. Ende alle die perde hadden ginder,
Ende de andere met haren colven

Vs. 128 *l.* loene? — 149 *Hs.* ongespart. — 152 vlg. *colven*: *verbolgen*, assonance. De assonance van *v* en *g* behoort onder de meest voorkomende. Zie b.v. 338: *swiget*: *blivet*; 118 *leven*: *pleghen*, en vgl. *Theoph.* 1303: *gelovede*: *vertogede*. Ook andere assonancen komen in deze fragmenten voor, en zelfs in vrij groot getal. Zie 48

Volgeden na sere verbolgen,
Selc met swerden, selc met staven.
Ghene orsse gingen draven,
Daer mense noepte metten sporen.
Alori reet vaste voren
Hem twelefster tarnassche wale.
De verrader riep met luder tale:
»Hoerdijt, Ayoel, ghi blivet hier!
Nu wacht u, arger pautenier,
Ghi selt ontgelden der ondaden,
Die ghi den minen hebt beraden,
Te Quintefeulie ende elre mede."
Ayoel keerdem doe hi dit sede.
Hi sachen comen met groter jachte.
Ayoel gemoeten met den scachte
Ende Alori brochte sinen steke
Op Ayoele verbolgenleke,
Want sijn scacht brac ontwee.
Ayoel scadene vele mee:
Hi stacken doer scilt ende wapine.
Tyser vloech hem doer therte sine;
Hi storte doet van den paerde.
Sijn volc quam met groter vaerde
Sere verbolgen, alsi doet sagen
Haren here; daer was geen clagen:
Si bestonden Ayoel in elker siden.
De vier ridders niet ontbiden,
Si holpen Ayoel alse goede lieden,

---

laten: *cnapen*; 256 *scoene*: *toeme*; 324 *him*: *sin*; 370 *seggen*: *hebben*, zoo ook 368; 396 en 708 *kint*: *dinc*; 616 *heeft*: *leecht*; 694 *nachte*: *mochte*; 796 *betaemde*: *bewaende*. — 158 *Tarnassche wale*, goed bereden, op een flink paard zittende, ook 995; den superl. hiervan, nl. *best tarnassche*, vindt men 201. — 160 *Hs*. ghi blives. — 170 *Want* = *zoodat?* Zoo ook vs. 695. — 178 *Hs*. in elke side. — 179 *Hs*. IIII.

Want si niet verscieden:
Si hilden te gadere wale.
Meneghen helm van stale
Doersloech Ayoel met Scardeline.
Daer en was soe goede wapine,
Datten snede van den swerde ontstoet.
Daer storte menech sijn bloet,
Dienmen geen aderscroede en bant.
Daer liet menech swaren pant,
Selc sinen arm, metten swerde.
Men sach daer liggen ter erde
Meneghe hant, menech hovet;
Daer wert den menegen geclovet
Thoeft ten tanden dure:
Dat sire quamen, was ter quader ure.
Tcomuun wert al versaecht;
Daer quam selc sere gejaecht.
Hi wilde sijn binder stede.
Ayoel plach sire ouder sede:
Met sinen swerde hi gerochte,
f° 2 *a.* Die hem best tarnassche dochte:
Dat te voet was, en wildi niet.
Daer en was soe coene, hine vliet,
Doe si haer heerscap saghen verslaen;
Sine waenden niet ontgaen:
Dat kint en beide niet den vader.
Tcomuun vloe altegader
Met haren piken, met haren bilen.
Si quamen in harde corter wilen
Binnen der poert ende dadense sluten;
Si souden node keren daer buten,
Om te aventuerne haer lijf.

Vs. 184 *Scaerdelijn*, de naam van het zwaard van Aiol; wel van *scaerde*, hap uit het staal, ons *schaar* (in een mes). — 188 *aderscrode*, adersnede, het doorsnijden of openen van eene ader. Zoo ook *Grimb.* II, 602. — 194 *Hs.* dore.

Van hare vrouwen latic blijf
Ende van den rouwe, dien si dede:
Langhe tale is ledechede.
  Ayoel reet rechte voert,
Ende lietse driven in de poert
Haer seer; alsict hebbe vernomen,
Ayoel heeft den wech genomen,
Die te Vrankerike gelach.
Daerna op den viften dach
Quam Ayoel tOrlieins binnen,
Daer hi ontfaen wert met minnen,
Ter vrouwen siere moye.
Maer die daer was in vernoye,
Dat was sijn nichte Lusiene.
Si began fellijc te siene
Ende hadde groeten nijt
Op de joffrouwe te derre tijt,
Die daer met Ayoele quam.
Si wert hertelike gram,
Want sine wiste hoe gebaren.
Ayoel dede af sine ghegaren,
Coucen, halsberch ende swaert.
Serjante liepen ongespaert,
Diere toe mochten gescieten,
Want sijt niet en lieten.
Si kindene milde ende goet.
Die soemers men ontloet.
Men dede de perde in den stal;
Die lette was herde smal.
Si bescreden teldeniere,
Ayoel ende sire neven viere;
Entier joffrouwen vaeliant

Vs. 215 *ledichede*, beuzelarij, tijd verbeuzelen. Zoo ook *L. o. H.* 1433, 1437.

Brochtemen enen muul amblant.
Ayoel halp haer int gereide;
Al sonder langere beide
Voeren si tes conincs hove,
De heren van groeten love.
Ende Lusiene, die noede ontbeet,
f° 2*b*. Pareerde hare ghereet,
Ende haer moeder, die goedertiere,
Sine wiste niet die maniere,
Wat haer dochter begaert.
Haerlijc sat op een paert,
Dat wel telde ende scoene,
Met enen verweenden toeme.
Die breidel was al van goude;
Al dat yserijn wesen soude.
Nu voer de vrouwe te haren broeder,
Om te wesene vroeder,
Wat niemaren Ayoel brochte.
Lusiene die vele dochte
Ende die minne sere qual,
Die vrouwe dede den wille al
Hare dochter: sine hadder nemmere.
Nu es Ayoel met groeter ere
Voerden coninc Lodewike.
Wet wel, dat hi lievelike
Ayoel ontfinc, doe hine sach,
Want hi wale sijns plach,
Ende de gene die met hem quamen.
Ghent herscap altesamen
Volgeden na ten borghen.

Vs. 245 *amblant*, fr. *amblant*, hetzelfde als mnl. *teldende* (paert), van *ambler*, lat. *ambulare*. Zie meer voorbeelden *Mnl. Wdb.* i. v. — 255 *Hs.* pert. — 264 *Ende die minne.* Wij zouden zeggen: *Ende die die minne*, doch men denke aan den bekenden mnl. taalregel, die lijnrecht tegen den onzen indruischt, wat het al of niet herhalen van 't vnw. betreft. Zie *Tekstcrit.* 21.

Die ridders, die daer in sorghen
In den kerker lagen gevaen,
Haer vriende quamen blide gegaen,
Alsi wisten dat Ayoel es comen.
Men mochtu niet genoemen
Dat goet, dat sire met ....
Want de coninc hadde gesworen
Hare doet, wats gesciet,
En quame Ayoel niet.
  Ayoel stont midden in de zale
Ende vertrac den coninc sine tale
Op ende uut, van orde torde;
Hine heles niet van enen worde.
De coninc seide: »Sonder waen,
U boedscap hebdi wel gedaen,
Want ghi bringes lictekijn
Ende ghi de dochter sijn
Wont op Macabrien den fellen.
De duvel dragene ter hellen
Dat icken nie met oegen sach!
Wat scaden dedi mi op enen dach,
Hets vijftien jaer of lettel min;
Ayoel, ghi seles hebben groet gewin,
Dat ghi mi dus lieve hebt gedaen.
Soe wat beden, sonder waen,
Die ghi bidt, seldi hebben te lone
f° 2c. Sonder mine coninccroene."
Doe seide Ayoel: »God loene u, here.
U croene begeric min no mere;
God laetse u draghen tuwer vrame,
Ende het Gode si bequame."
Lusiene hoerde dese sprake,
Ende stont sere tongemake

Vs. 278 *Hs.* hier en elders *A'* of *Ay'* voor *Ayoel.* — 280 Het laatste woord is onleesbaar. — 296 *Hs.* XV.

Biden coninc haren oem,
Ende nam Mirabeelen goem.
Si seide: »Hoerdijt, joffrouwe?
Ghi daet dulheit, bi mire trouwe,
Dat ghi uut Panpelunen sijt comen.
De vaert sal u lettel vromen.
Het dunct mi ene vremde dinc:
U vader de coninc
Twine haddi u gehuut int lant?
Ic wani u gevoech niene vant,
Dat ghi desen ridder hebt vercoren.
Ghi hebt uwe pine verloren."
Mirabele die joffrouwe
Antwerde haer niet in goeder trouwe,
Noch Ayoel en sprac oec niet.
Mirabele stont ende siet
Op de joffrouwe ende op him.
Si hadde welgeraecten sin
Ende vroet in allen doene.
Ayoel, die stout was ende coene,
Sach op den coninc ende op Luziene
Ende peinsde: dit blijft te gesciene,
Dat ghi begeert, goede nichte.
Met dat hi eischede dese gichte,
Seide anderwerf Lusiene: »Bi mire trouwe,
Ghi moet wederkeren, joffrouwe,
In u lant, danen ghi sijt comen;
Dese vaert sal u niet vromen.
Ic seit u nu ende noch ere:
Dese vaert sal u rouwen sere."
Doe seide de coninc: »Nichte, swiget;

Vs. 316 *Haddi gehuut*, niet pqpf., maar impf.: *Cur non te habebat nuptam in patria tua*? Het komt dus overeen met ons: *Waarom huwelijkte hij u niet uit in uw eigen land*? Zie *Theoph.* Aant. op vs. 316.

Ic wille, dat dese tale blivet.
Ayoel, eischt, dat ghi begheert;
Bi sente Denijs, dien ic hebbe weert,
Ic saels u volleest doen."
Doe seide Ayoel die baroen:
»Dat moete u loenen onse here;
Ic ne eische u niewet mere,
Here, dan mi toebehoert:
Dat es Orlieins dese poert,
Ende Sans ende Sampoys
Ende dlant van Boloys.
Borgoenien eischic mede."
f° 2*d*. Alse Ayoel dit sede,
Docht wonderlike dinc
Lodewike den coninc,
Dat hi dit eeschde dus versceden.
»Here, het hoert mi van beden,"
Seide Ayoel, »bi mire trouwe:
Anflise die edele vrouwe,
Si es de moeder mijn,
Ende de Fransoys Ellijn,
Dien ghise gaeft, es mijn vader.
Hierbi eeschict algader,
Tgoet dat mire moeder toehoert,
Ende van minen vader also voert
Borgoenien, dat verre gaet.
Bi Gode, hi vant quaden raet,
Die seide, dat u mijn vader
Ontherven soude algader
Ende verdriven met sinen geslachte.
Bi Gode, hine hads noyt achte;
Ende welet oec iemen wederseggen,
Ic wille camp jegen hem hebben

Vs. 371 *hebben*. De assonance kan verwijderd worden door te lezen *leggen*. *Camp*

Ende biedens hem den hantscoe,
Ende ga hem campelike toe,
Also alst te wette behoert."
De coninc was blide alsi dit hoert
Ende seide: »Sidi mier suster kint?
Bi al dat ic lijf ontfinc
Nu en wasic nie soe blide!"
Hi stont op in corten tide
Ende helsde Ayoel in corter stont
Ende custene an sinen mont.
Doe seidi: »Ayoel, edel man,
Doer God, die ons sijn rike an,
Nu vant senden om uwen vader
Ende om mier suster te gader.
Dat hem behoert, willic datse hebben:
Daer en sal niemen jeghen segghen."
Alse Lusiene de tale hoerde,
Si verwermde van den woorde.
Stillekine seidse: »Neve mijn,
Verdoemt moete de maechscap sijn!
Ay maechscap, wat hebdi mi gedaen!
Der minnen moetic nu afstaen.
Godweet, bestondi mi niet so naer,
Sone ware mi therte niet so swaer.
En ware mire moyen kint!
Te minne ware ongevoege dinc,
Anders dan te rechte behoert.
Minne, nu hebbic di verboert!

---

leggen komt ook voor *Segh*. 8229. Doch dezelfde assonance vs. 386 is ongetwijfeld van den dichter. — 373 *Campelike*, d. i. *op de wijze van een kamp, zooals men in een kamp gewoon is te doen*, m. a. w. *in allen ernst, zonder iemand te ontzien*, hd. *schonungslos*. Vgl. *Ferg*. Gloss. — 347 *Te wette behoren*, d. i. *tot het recht behooren, rechtvaardig en billijk zijn*, vgl. 398. *Recht* en *wet* zijn ook nu nog soms synoniem. — 378 Over de onlogische uitdrukking zie *Theoph*. aant. op vs. 879 en 1414. — 389 *Hs*. worde. — 394 *Hs*. nar. — 395 *Hs*. terte. — 396 *En ware*, d. i. *en ware* hi, dat mogelijk ingevoegd moet worden. *Ware hij maar niet* enz.!

Nemmermeer voert an
fº 3*a*. En leggic herte no sin an man;
Sint mi deerste dus es vergaen,
Soe willic der minnen voert afstaen,
Ende in enen cloester begeven,
Daer ic sal bliven al mijn leven."
  Alse Macharijs heeft vernomen,
Dat Hellijns sone es, datter es comen,
Doet hem utermaten wee;
Hine seide min no mee.
Alsi eerst mochte, ruumdi tstede
Ende vele sire hogher maghe mede.
De duvel woude dies geslachte!
Hoe groet was hare machte!
Soe vele warenre graven ende hertogen,
Die Ayoel niet minnen en mogen.
Ter Lozanen voer Macharijs van dan
Om raet te nemene, of hi can,
Hoe hi mach onneren den jonchere:
God gheve hem groete onnere."

Vs. 404 *Begeven*, intr., voor *hem begeven* is ongewoon in 't mnl., intr. komt het steeds in eene geheel andere beteekenis voor, nl. die van *zijne kracht verliezen, minder worden*. Zie b. v. *Alex.* III, 1268; *Nat. Bl.* VII, 531. Men zal daarom wel moeten lezen: „Ende *mi* in enen cloester begeven." — 407 *Datter es comen.* Men zou verwachten *diere es comen*. Doch men verandere niet. De relatieve zinnen worden op eigenaardige wijze in 't mnl. met den hoofdzin verbonden. Zie een paar regels uitvoerig besproken en met voorbeelden toegelicht door Franck in *Anz. für Deutsches Alt.* 8, 153 vlg.; vgl. *Theoph.* Aant. op vs. 442. Een enkel voorbeeld ter toelichting van de hier gebruikte constructie, b.v. *Sp.* II[a], 8, 148: Daer hi woude *daer* (wij *dat*) men hem soude thoeft afslaen. — 410 *tstede.* Onzijdig is *stede* nooit; er blijft dus niets anders over, dan eene verscherping van de *d* van *de* of *die* voor de *s* van *stéde* aan te nemen. Ook ziet men in 't mnl. het tegenovergestelde geval, nl. dat de *t* van *dat* voor vocalen en mediae en halfvocalen in *d* overgaat. Zie eene macht voorbeelden *Limb.* Gloss. op *d*. Dat de *d* van *de* en andere aanw. woorden en de *t* van *te* met *d* tot éene *t* samensmelt, is bekend; zoo *tijn* voor *dat dijn*; *terde* voor *dat derde*; *Tordrecht* voor *te Dordrecht*; dat *d* en *d* bij samenstooting éene *t* opleveren is niet minder bekend; zoo *harentare*, *entie*, *ente*, *entesen*, *entijn* (voor *ende dijn*, enz.).

Nu hoert van Ayoel, den edelen man:
Soe hi cortelijcst can,
Sendi om vader ende om moeder
Den genen, die sweges was vroeder
Dan enech, die was in de stede,
Want hi eerstwerf de boedscap dede,
Sijn vrient, de goede seriant.
De wech was hem wale becant:
Hi hadder twee werf ghesijn.
Enen somer gheladen fijn
Met der sendire ter lester vaert,
Ter eerster drie scoene paert.
Die bode voer om den here
Bi enen lictekene min no mere;
Hine ware niet comen, hine hadt gesien.
Doe gereiden si hem mettien
Wel ghesiert met goeden gewaden.
Anden hermite namen si met staden
Orlof; die heileghe man
Weende, doe si scieden dan:
Soe leet was hem, dat si scieden.
Hen soude u tonghe bedieden
De vrienlike worde sunderlinghe.
De heileghe man woudse gebringen
Vier milen, dat was hem swaer;
Soe langen wech ginc hem naer:
De heileghe man was cranc.
Die hertoghe Hellijn hilt lanc
Die sprake, doe si verscieden.
Dan soude tonghe mogen bedieden

Vs. 428 *Hs.* II. — 430 *Met der sendire* kan niet goed zijn; desnoods zou nog kunnen, *met desen sendire* (zond hij er heen), maar *somer* is niet vrouwl. Wat er gelezen moet worden, is niet zeker. Misschien *Sendire met* (adv. = *mede*). — 445 *naergaen*. Zie *Ferg.* Gloss. — 446 Hier begint in 't hs. ten onrechte eene nieuwe afdeeling, door een roode letter aangeduid. Zoo ook 174 en 535.

Die groetinghe, die hi Ayoel ontboet.
f° 3*b*. Die Goeds houde was herde groet,
Meer dan ic u gesegghen can.
Doe sciet van hem de heileghe man;
Hi neech der vrouwen ende den here:
Manlijc sach anderen nemmermere;
De hermite starf cortelike,
Want hi voer te Goeds rike:
Daer moeten wi alle comen!
  Nu willic de tale vort nomen
Van den edelen Fransoys Helline
Ende van Anflise der vrouwen sine.
Si voeren beide metten seriant
Ende doerleden menech lant
Beide dorp ende poert,
Ende voeren emmer voert,
Tes si quamen in ene stat,
Daer mense ontfinc vele bat,
Dan ic u gesegghen can.
Het ontfinkene menech edel man
Ende ghebrochtene doer dlant.
Hi was metten menegen becant.
Een herde scoene commoenie
Brachtene toet in Borgoenie.
Ayoel was daer met groeten spele;
Hi brachte des heerscaps vele,
Beide graven ende hertoghen.
Die goed waren in orloghen;
Daer was de coninc Lodewijc
Ende menech ridder uut Vrankerijc
Ende theerscap van verren ende van naer.
Macharijs die was mede daer

Vs. 475 *heerscap* in collectieven zin, syn. van *heer*, leger, waarmede het in oorsprong niets gemeen heeft. Zoo ook 273, 380, 511.

Ende sijn geslechte, dat God ontere;
Wat wisten si al quader kere!
De hertoghe Hellijn was wel ontfaen
Ende groete werdecheit gedaen.
De coninc Lodewijc scaltene met vlite
Van allen evelen moede quite.
Sire suster hi wel ontfinc.
Het ware mi te telne lange dinc,
Soudic al de heren noemen,
Diene hieten walecomen.
De grave van Borges ende de grave van Baer,
Ende de grave van Vlaenderen, wet voer waer,
Die hertoghe van Brabant entie grave van Artoys
Ende menech ridder ute Boloys.
Seven bysscoppe hieten wel sijn comen
Ende hebbene in haren arm genomen.
Men quam jeghen hem met processioen̄e,
Alsemen sculdech was te doene.
Des anders dages, eermen ginc eten,
f⁰ 3c. En was Mirabeele niet vergeten,
Want men deedse kerstijn.
De coninc was haer peterijn.
Daer en was niemen in de stede,
Hine verblide datmense kersten dede,
Beide graven ende hertoghen.
Nu seldi weten moghen,
Alsoe ons orcont dit liet,
Datmense Johane hiet.
Alsi kersten was gedaen,
Bereidem dat heerscap saen
Ende voeren al sonder bede

Vs. 485 *Hellijn* .... (was) *groete werdecheit ghedaen*. Men vulle volgens den mnl. taalregel *hem* (was) aan. — 498 *Hs.* processione. — 503 *peterijn*, hetzelfde als *peter*. Zoo ook *Wal.* 3212; de gewone mnl. vorm was *petrijn*; lat. *patrinus*.

Tote Langers in de stede.
Men sloech tenten in dat gras,
Omdat de stat soe vol was.
Het wasser scoene ende groene,
Daer si stoeden, de pauwelioene.
Scoenre tente men noyt sach,
Dan daer Ayoel snachs in lach
Verweendelike bi siere joffrouwen.
Wel waendi liggen sonder rouwe;
Lase! dat was jammer, neen hi niet:
Macharijs haddene bespiet.
Voer mettentijt quam de felle
Met meneghen quaden gheselle,
Die van sinen geslechte waren.
Wel ghewapent, sonder sparen
Sijn si stille ten tenten comen,
Ende hebben Ayoele genomen
Aldereerst sijn swaert.
Si scoten an hem ongespaert
Ende vingen den edelen man.
Cortelike voeren si dan:
Si namen de joffrouwe mede,
Dat was groete jammerhede!
Ghinder was groet gescal,
Ten pauweliunen over al
Ende ten tenten harentare,
Hen vraemde niet van enen hare.
Eer si ten wapenen waren,
Was Macharijs wech gevaren
Met sinen hoeghen maghen,
Wat dat mochten gedraghen
Die orsse, diese sloeghen met sporen.

Vs 531 *Hs.* ongespart. — 539 *Hs.* .I. hare; zoo ook 576. — 543 *gedragen,* d. i. *verdragen*, *uithouden*.

Dat geroep mochtmen horen
Ontfermelike binder stede.
Alst hem die van buten seden,
Die uten pauweliunen quamen,
Het wapendem al te samen.
De hertoghe Hellijn sprac: »Wats gesciet,
f° 3*d*. Bliscap wille met mi niet.''
Si wapenden hem met groter spoet,
Ende Lodewijc, de coninc goet,
Ende van Borges de here,
Hi was tongemake sere,
Ende menich lantshere mede.
Si voeren alle buter stede,
Soe daden bysscoppe ende papen,
Ridders ende sciltcnapen.
Ay God, hoe droeve was Anflise!
Die heren van hoegen prise
Saten op haer orsse goet
Ende volgeden met groeter spoet
Al dat si gevaren mochten.
Si verloren dat si sochten:
Macharijs voer ter Lozanen binnen;
Ayoel mochtemen daer niet gewinnen.
Men voerese gebonden op paerde;
Ter Lozanen ontbantmense ter vaerde.
Doe si quamen binder stede,
Binden kerker mense dede,
Daer si dogeden grote pine.
Macharijs ende de maghe sine
Hadden de porte gedaen sluten
Ende sconincs here daer buten.
Hine ontsach hem niet een haer:
Hi hadde de stat gespijst seven jaer.

Vs. 565 *verliesen*, zie *Tekstcrit*. 64. — 569 *Hs*. Lozane. — 577 *Hs*. VII jar.

Hier op was hi herde coene,
Dat hi soe vele hadde te verdoene.
Nu leecht Ayoel in den kerker coude.
Den jammer haddi. menechfoude
Ende sine joffrouwe de goedertiere.
De kerker stont op ene riviere
Bi des verraders casteele,
Die hoghe stont met menegen toreele.
De hertoghe Hellijn belach de stede
Ende de grave van Borges mede,
Ende de coninc van Vrankerike was daer
Ende die edele grave van Baer,
Ende menech grave ende hertoghe
Bereidem te houdene dat orloghe.
Si swoeren: »wat dats gesciet,
Tfelt ter Losanen rumen wi niet,"
Sine soudenre eer ligghen seven jaer.
Haren eet maecten si waer:
Seven jaer lagense voer Losane,
Hen vroemdem niet van enen spane.
Alle de pongise diese daden
Mochten Macharise niet scaden.
Die Rone liep om de stat soe breet,
f⁰ 4*a*. Hine achte niet op sconincs eet.
Hoert van Ayoels wijf der goedertiere:
Het was haer comen in quader maniere;
Doe mense te Lengijs bruut brachte,
Wert si met kinde ter eerster nachte,
Doese Macharijs te mettene vinc.

Vs. 580 *in den kerker coude*. Men mag *coude* niet veranderen in *cout*. Vgl. vs. 461 der vrouwen *sine* en *Theoph*. 935 met herten *goede*. Meer gewoon is, aan het achteraangeplaatste attrib. bnw. den nv. van het znw. te geven (*Theoph*. 959; *Rein*. I, 1291, 1310 e. e.) of het onverbogen sterk te gebruiken (*T. en Lettb*. 2, 153, *Vergi* 568). — 585 *toreel*. De gewone mnl. vorm was *torneel*. Zie *Ferg*. Gloss. Doch ook *toreel* komt voor, ofr. *touriele* (Littré 4, 2275). Zie *Rose* 3817 Var. (tekst *tornele*). — 594, 96 *Hs*. VII.

Hoert hier ontfermelike dinc.
De vrouwe lach onsochte daer
Ende wert met kinde swaer:
Ter negender maent lach de vrouwe.
God, die goet es ende getrouwe,
Verledechse van twee cnapelijn,
De scoenste, die mochten sijn.
Dit was snachs in den eersten slape.
Hoert vanden kerkercnape,
Die Ayoel ende sijn wijf te wachten heeft:
Anden kerker dat hi leecht
Ende hoerde de kinder weenen.
Hi begonde hem vereenen
Ende ginc hem cleeden met groeten ghere
Ende liept segghen sinen here
Macharise, den fellen dief.
Hi seide: »Cnape, ic hebbe di lief,
Soe sal sijn verdrinct de drachte;
Nemmermeer en comt geslachte
Van hem, die mi onteren sal:
Ic mach prisen mijn geval;
Sijt meysken ofte cnapelijn,
Bi Gode, het sal verdronken sijn.
Mettesen quam hi ten kerkersteene.

Vs. 610 *Hs.* IX[d']. — 612 *verledechse* voor *verledechtse* d. i. verledechdese. — *Hs.* II. — 619 *hem vereenen*, bang zijn, vreezen; een woord vooral bij Velthem geliefd. — 623. *So* bet. *zoo zeker als*. In den regel gaat de vergelijkende conj. vooraf; hier zou men verwachten: „*also ic di lief hebbe, sal sijn verdrinct*, enz." Hier is de verhouding omgekeerd, en zegt Makarijs: *Ik heb u lief, zoo zeker als de kinderen verdronken zullen worden*. Vaak ook wordt het verband tusschen de beide vergelijkende zinnen niet uitgedrukt, zoo b.v. *Ferg.* 334 (*Ik hoop even zeer*) dat di God al leet moete verden, segt mi (*als ik verlang, dat gij mij zegt*); 1666 Dat di God moet dagen, wijst mi den horen; 593 God moet di horen, uut wat lande bestu geboren; enz. — 625 *geslachte* — *die*. Hebben wij hier te denken aan een vr. znw., dat nergens anders voorkomt, of aan eene constructio ad sensum: *geslachte* opgevat b.v. als *afkomst, nakomelingschap*?

Ayoel nam tkint tusschen sijn beene;
Ende decket tusschen sine hame;
Het was hem herde onbequame,
Dat hi sijn ander kint sach dragen
Uten kerker; dat sware claghen
En gescreve gheen man.
Macharijs dedem dan.
Doe hi clam uten kerkersteene,
Hoerde hi dander kint weenen.
Doe keerdi ende halet mede:
Doe hadse de verrader bede;
Hi toeget Hermengerde, sinen wive.
De kinder waren de scoenste van live,
Die ieman met oegen sach
Daer te voren op genen dach.
Si hadden de figure algader
Achter Ayoele haren vader.
De vrouwe hads jammer groet.
Haer ontfermde selker noet,
Datmen de kinder sal verdrinken.
f° 4*b*. De suete God wilder gedinken:
Sijn oegen sijn altoes ontdaen.
Hi wilde den kinderen te hulpen staen;
Sinen inghel hi comen dede
Ten visscher van Losanen der stede.
Gheen visscher hiet Tierijn:
Hi hadde menegen dach gesijn
Vesschere in die riviere.
Hi lach bi sinen wive der goedertiere:

Vs. 632 *hame,* d. i. *achterschenkel,* wordt slechts zelden van een mensch gezegd. Vgl. *Ferg.* Gloss. en *Tijdschr.* 1, 31. — 639 *Hs.* weene. — 647 *achter* d. i. naar, volgens, hetzelfde *achter,* dat ook in uitdr. als *achter lande* d. i. *volgens de gesteldheid van het land,* en derg. gevonden wordt. Zoo ook *achter enen heten,* naar iemand genoemd zijn. Zie *Mnl. Wdb.* 19.

Dingel hiet hem sijn scepelkijn
Ghereiden ende dat nette sijn
Ende varen onder den casteel;
»Dies ne laet om geen riveel:
Mijn here God, diet di gebiet;
Stant op ende en lates niet.
Die coninc slaept ende al sijn here:
Dine sal gescien gene dere.
God sal di wel versien:
Dine sal niet messcien;
Doe datti mijn here ontbiet."
Mettien dingel danen sciet.
»Helpt God," sprac de vesscer Tyrijn,
»Here, gebenedijt moeti sijn,
Dat ghi mi die werdechede doet.
Lietict, ic ware onvroet,
Selken dienst alsic can.
Met groter haest dedi an
Sine cleeder; alsoe saen
Essi tsinen scepe gegaen
Ende warp sijn net in sonder riveel,
Doe hi quam onder den casteel,
Alse die vissche wilde vaen.
Doe hoerdi, waer quam gegaen

Vs. 668 *riveel* bet. hier hetzelfde als *besechede*, lat. *negotium*: »Laat dit om geene *zaak* ter wereld na," eig. *datgene wat iemand ophoudt, belemmert*. Vgl. 680, waar het in de bet. van *beide*, uitstel, staat. *Sonder riveel*, in de bet. *dadelijk, onmiddellijk* vindt men ook *Vl. Rijmk*. 5173; *Segh*. 3172, vgl. Gloss., en Franck op *Flandrijs* I, 485. — 683 Het relatieve adverbium *waer* dient in 't mnl. bij verschillende ww. als *horen, vinden, sien, versien*, te gelijk om het verband tusschen een afh. zin en een hoofdzin, en eene plaatselijke bepaling uit te drukken. Zoo *Sp*. I^3, 1, 43: So vint hi *waert* ene teve soghet. I^3, 4, 39: Doe sach hi *waer* ene hant screef drie wort. I^4, 69, 39: Een ridder sach *waer* sijn broeder bi hem lach. *Merl*. 28285: Hi sach *waer* sijn oem soccoers hevet noet. *Rijmb*. 2813: Siet *waer* die dromere comet. *Belg*. *Mus*. 7, 446, 160: So versach hi saen *waer* een wolf eene

Macharijs sceldende alse een wijf.
Hi swoer: »Wechte, ghi selt u lijf
Verliesen, al hadt mijn wijf gesworen:
Si waende mi verdoeren,
Dat ic Ayoele vrucht sal laten."
De vesscher vervaerdem utermaten,
Doe hi Macharise hoerde
Spreken dese felle woerde;
Onder de brugghe stac hi tscepelijn,
Om dat hi niet bekint soude sijn.
Het was donker van der nachte,
Want hijt niet gesien en mochte:
Die verraders sijn comen uten lichte
Van der zalen ende seiden: »Wichte,
Ghi selt baden, sonder waen."
Doe was hi op de brugghe gestaen
Ende werpse in die riviere;
f° 4c. De vesschere goedertiere
Ontfincse daer in sijn net.
Si worden te gemake bet
Dan die verradere weet.
Hi dedem ter zalen gereet
Ende de vesschere Tierijn
Roeyde wech ten huse sijn.
Sijn wijf lach ende soechde haer kint.
Doe seidi haer dese dinc,
Hoe dat hi bider Goeds crachte
Die twee kindere brachte.

---

hinde verbeet; 443, 72: Her Pinabeel versiet *waer* dat een eyke op enen berch stoet. — Ook gaat het aanwijzende *daer* aan het rel. *waer* vooraf; *Sp.* I^{2}, 48, 22: Die Gallen saghen *daer waer* die Romeine metter stede vochten: enz. Bij al deze ww. kan deze constructie ook door eene participiale worden uitgedrukt. — 695 *Want*? d. i. *so dat*? vgl. 170; *hi* d. i. *Makarijs*. — 711 *Bringen* heeft nu en dan de bet. van *aanbrengen*, *meebrengen*, welk *mede* in den regel, gelijk men weet, door een deelw., als *gevoert*, *gedragen* enz. wordt uitgedrukt. Zie *Tekstcritiek* 80, en vgl. *Sp.* III^{8}, 24

Die vrouwe was godevruchtech sere:
Si nam de kindere biden ghere,
Si gincse verwinden warme.
»Here Ayoel!" seit si, »arme,
Ende hoe jammerlijc eest u comen!
Macharise moete God verdoemen,
Dat hi dus sonder kerstenheit
Dese kinder woude hebben bereit!
Si soegede de kinder vriendelike.
»Vrouwe, bi Gode van hemelrike,
Hier en mogewi niet langer bliven:
Macharijs soude ons doen ontliven.
Constent mine gebueren verstaen,
Die niemare soude saen
Ten hove voer de heren comen,
Dan worde ons allen dlijf genomen."
Doe soe seide svesschers wijf:
»Alsoe wi best behouden dlijf,
»Soe vandet raden ende daertoe sien,
Wat dat ons mach ghescien.
Ic soude mi eer uten lande doen,
Wullen ende sonder scoen,
Ende laten mijn kint altemale,
Eer ic dese jonghe smale
Liete verderven bi miere trouwe.
Onse here ende onse vrouwe
Souden ons eeschen haer kerstenheit." —
»Trouwen, ghi hebt waer geseit,"

---

25 en III*, 30, 49. Gewoon is ook *enen slach, enen steke bringen*, voor ons *toebrengen*. Zie b.v. vs. 1057. — 714 *verwinden*, d. i. *inwikkelen, inbakeren*. In deze bet. schijnt het woord in 't mnl. niet voor te komen, doch in 't mhd. heeft het deze bet. Zie voorbeelden bij Lexer 3, 309. — 716 *Ende hoe*. Zie *Taalk. Bijdr.* 1, 126. — 735 *smale* als meervoud *lieve kleinen* is niet gewoon in 't mnl. Van een meisje gezegd, komt het vr. *smale* vaak voor. Zie Oudemans i. v. smale.

Seide de visscher Tyerijn;
Sine dorsten daer niet langer sijn;
Si reiden hem met groter crachte
Ende voeren binnen der eerster nachte
Over de Rone met groeter vaert
Ende daden hen te Venissien waert.
Haer kint was wel naer
Out derdalf jaer:
Dat spaende si ende soechde dander twee;
Die moetheit dede haer dicke wee.
Doe de kinder waren tharen ouden,
fº *4d.* Was hem de dienst wel vergouden.
Soe langhe voeren si tsamen,
Dat si te Venissiën quamen.
Tierijn conste dienen wale.
Voer den coninc Gratien in de zale
Quam hi; hi constem wel gelaten
Onder hoghe liede, daer si saten.
Hi groete den coninc milde
Ende vraechde of hine onthouden wilde.
Hi seide: »Vrient, wat condi doen?" —
»Here, alsoe help mi sente Symoen,
Ic can vesschen met netten,
Ende een eten wel besetten,
Dienen ende ter tafelen draghen,
Ende herde wel soe canic jagen.
Oec canic vogelen ter rivieren
Ende vaen wilde pluvieren."

Vs. 748 *Hs.* soech, vgl. 708 en 720. Onder de nieuwere dichters is Tollens niet vast in het gebruik van *zuigen* en *zoogen*. Zie b.v. bl. 209 (der Volksuitg.) „Der vrouw, wier borsten u hebben *gezogen*," en 210: „Ik heb het gebaard en *gezogen*" (uit: *De echtscheiding*) en vgl. 142: „En het kroost niet liggen laat, waar natuur het heeft *gelegen*" (uit *De moeder*). — 763 *Een eten besetten*, bet. *eene spijs, een diner bereiden, gereedmaken, in orde brengen*. In denzelfden zin ook b.v. *Hs. v.* 1348, 60 *c* (*Jesaia* 38, 1): „*Besette* dijn huus, want du salt sterven." — 764 *Hs.* Te dienne.

Doe antwerde de coninc Gratien:
»Vrient, al constu vanden mensten plien,
Ic soude di onthouden gerne.
Goets cnapen steet mi niet tontberne.
Segt mi, dat u wel moet sijn,
Sijn de jonghe kinder dijn,
Die twee scoene, die dat wijf
Bringt? si hebben soe scoene lijf.
Hen was noyt arm knecht,
Die wennen conste selke drecht."
Doe sprac de visscher Tyerijn:
»Here, ic houdse over mijn,"
Antwerdi den coninc nader sprake,
Ende seide, »het doet mi noetsake,
Dat ic uut minen lande moet sijn.
Here, dese kinder sijn noch niet kerstijn."
Doe seide Gratien met desen:
»Vrient, si selen kersten wesen."
De coninc ontboet sinen capelaen.
Die priester doepese saen.
De rike coninc Gratijen
Dede alse edel man soude plien.
Deen kint hief hi selve daer,
Ende dander een ridder voerbaer.
Deerste datter geheven was,
Was geheten Thomas,
Ende dander Manassier.
Hen waren ghegeven presente dier,
Alse selken heren wel betaemde,
Want hi hem herde lettel bewaende
Der groter eren enter vramen,

Vs. 775 *bringt* d. i. *draagt*. Vgl. voor *dragen* = ons *brengen*, *Ferg*. Gloss. 173. — 777 *drecht*, voor *dracht*, heeft in den nom. den umlaut, die in het mhd. slechts aan de verbogen naamvallen eigen is (Lexer 2, 1493). Vgl. 624 *de drachte*. „Reimnot" zal wel de reden van het gebruiken van dezen ongewonen vorm zijn.

Daer si sident toe quamen:
Si worden coninc vercoren . . .
. . . .

Fragment II.

. . . .
f°. 5*a*. Ende dat wapene draghen mochte.
»Here," seide Ayoel toten coninc Gratien,
»Dese twee kinder die ter maeltijt dien,
Biddic u, dat ghi met mi laet varen;
Ans mi God, ic salse bewaren."
Doe seide Gratien de coninc:
»In warendere u om gene dinc;
Al haddicse gewonnen met minen live
Bi minen wijfliken wive,
Ic ne ontseidse u niet met u te vaerne;
Hen ne steets oec niet te spaerne
Te leerne dat ridders toebestaet."
De joncheers hoerden der heren raet:

Vs. 801. Het tweede fragment verplaatst ons aan het hof van koning Gratien te Venetië, waar Aiol na allerlei avonturen is aangekomen, en waar zijn beide kinderen, die hij niet kent, zijne aandacht trekken (Fransche tekst, vs. 10208 ± vlgg.). — 803 *Dien* zal wel *dienen* beteekenen moeten, als vs. 863, en gelijk men herhaalde malen vindt *wapen* voor *wapenen*, *Lanc*. passim, *reken* voor *rekenen*, b.v. *Wap. Rog*. 556, Velth. IV, 45, 47, en wij *beamen* voor *beamenen* zeggen. Vgl. fr. 10235: „Li enfant andoi.. *servent* a la table le fort roi Grasien." — 807 *in warendere*, d. i. *ik warende u er (van hen)*. *Warenen* heeft hier de bet. van *de vrije beschikking weigeren, ontzeggen* (vgl. 810), en wordt geconstrueerd met den 4den nv. van den pers. en den 2den nv der zaak. Het woord komt ook voor in de vormen *waernen* en *weernen*, en is in dezen zin eig. een freq. van *weren*, belemmeren, beletten; vgl. *Wal*. 8754: Grote onnere.. so sal hier risen, *waernen* si ons van harre spise; Velth. V, 27, 14; Oudem. 7, 903. Over een ander mnl. *warenen* zie *Theoph*. Aant. op vs. 969. — 809 *wijflijc* bet. *edel, van edelen aard, van aanzienlijke afkomst*. Zie b.v. *Vad. Mus*. 1, 81, 84 vlgg.; *OVl. Ged*. 2, 107, 173; 108, 214; *Denkm*. 3, 214, 49. — 813 *joncheers*, deze ongewone meervoudsvorm ook 879 en 1069; *joncheren*, 831.

Si waren utermaten blide,
Dat si mede soude riden;
Ende wapenden hen altemale,
Dat daer was in de zale
Ende binnen der stede ende overal.
Die bosinen maecten groet gescal;
Meneghe vrouwe ende damoysele
Baden sonder riveele
Over hare man ende hare kinder.
Het porde algader ghinder
Al dat daer was; si voeren voert.
There lach buter poert
Ende ontbeiden die van binnen.
Daer mochtemense saen bekinnen,
Scoene banieren menegertiere.
Op twee orsse rike ende diere
Sat Tumas ende Manesier;
Ghene twee joncheren fier
Voeren Ayoele altoes bi.
Ghene lantshere vri
Besach die kinder herde vele.
Sijn herte hadde gesijn vol spele,
Haddi hem bemoet, dat sijn kinder
Hadden geweest, die voeren ginder.
  Teerst dat si quamen bider stat
(Over waer seggic u dat)
Ende de coninc Gracien,
Men ginc daer stellen engien,

Vs. 816 Men zou verwachten *Ende het wapendem altemale.* — 821 Hier kan *sonder riveele* de bet. hebben van *droef te moede,* of althans *in spanning, onzeker over de toekomst.* — 829 en 30 in het *Hs.*: Sat T. ende Manesiere Op .II. (ook 831) orsse rike ende dier. — 833 *lantshere* hier in den zin van *iemand van koninklijke geboorte, prins.* Zoo ook vs. 556; *Grimb.* I, 4347; *Lanc.* III, 22074; *Brab. Y.* III, 132 en 145. — 841 *Hs.* stelle.

Magnelen ende tribuken.
Daer moeste sine bliscap luken
Menech Sarrasijn inder stede.
Selken steen men daer worpen dede.
Die inde stat maecte selc gerochte,
Ende al verduwede dat hi gerochte.
De steene daer bedichte vlogen
Ute tribuken ende uut soghen:
Elc was gestelt na sinen engiene.
f° 5*b*. Doe bereiden hem de payene
Om te ridene buten mure
Ende te genietene der avonturen.

Vs. 842 ***magnelen***, werktuigen om reusachtige steenen te werpen en daarmede muren te beuken en te verbrijzelen; mlat. *manganum*, vanwaar met den deminutief-uitgang gevormd werden mlat. *mangonellus*, it. *manganello*, ofr. *mangonel*; oeng. *magnel*, *mangnel*. Zie voorbeelden van het woord, dat ook in den vorm *mange* voorkomt, Oudem. 4, 243 vlg.; *Rijmb*. Gloss. op *magneel* en *mange*. Het woord is één in oorsprong met onzen voor vreedzamer doeleinden gebruikten *mangel*, hd. *mangel*, eng. *mangle*. Zie Halb. *Aant*. 143, en vooral E. Müller, *Etym. Wtb*. 2, 69. — ***Tribuke***, hetzelfde als *ballista*, blijde. Aangaande den oorsprong van het woord bestaan verschillende gevoelens, zie Diez, *Wtb*. 1, 92; Scheler 445 op *trébucher*; E. Müller 2^2, 571 op *trebuchet*; mlat. *trebuchetum* (Duc. 6, 1251) heeft natuurlijk voor de afleiding geen waarde, daar het zelf een gelatiniseerde vorm is. Ik voor mij zou, in weerwil van den mlat. vorm *tribocus*, niet ongeneigd zijn, om, met het oog op de sp. en it. vormen *trabuco* en *trabocco* met Scheler te denken aan eene afleiding van *trabs*. In elk geval is het woord één in oorsprong met fr. *trébucher*, hetzij dit ouder of jonger is dan het znw. — 843 ***luken*** kan hier slechts staan in de bet. *eindigen*, *een einde maken aan*, *staken*. — 844, 863, 887, *Hs*. Sarr'. — 847 ***verduwen***, d. i. *verpletteren*, *vermorzelen*. Zoo ook *Rijmb*. 12703; *Segh*. 1462 Var.; vgl. Oudem. 7, 301. — 849 ***soghe***, ons *zeug*. Het woord komt in deze beteekenis, nl. die van *belegeringswerktuig*, meer voor. Zie b.v. *Renout* 1543, waar men eene geheele verzameling van dergelijke voorwerpen genoemd vindt. Allerlei namen van dieren zijn op oorlogswerktuigen overgebracht. Zoo vindt men den *beer* gebruikt (Oudem. 1, 377); de *kat* (*Renout* 1543, Van Dale, i. v.); den *mol* (*Renout* 1543); den *ram* (*stormram*, fr. *bélier*); den *sperwer* (= *musket*, fr. *mousquet* = *mouchet* en *émouchet*, eig. *vliegenvanger* ([vlieger], cf. *visscher*), van *musca*, vlieg); de *slang* (*serpentijn*, *veldslang*); de *adder* (fr. *couleuvrine*, v. lat. *colubra*); de *valk* (it. *falconetto*), enz. — 853 ***genieten der aventuren***, bet. *zijn lot afwachten*. Het is een klassieke term, dien men o. a. ook vindt *Lanc*. III, 15753. Stoke V, 591 staat hij in de gewijzigde opvatting van *deelen in iemands lot*.

Doe si binnen gewapent waren,
Ghereiden si hen sonder sparen
Ende daden de porten ontsluten.
Teerst dat sire quamen buten,
Waren si stoutelike bestaen.
De porte was hen ontdaen.
Ayoel ende sine twee kinder
Ondergingen hen de porte ginder
Ende de coninc Gratien.
Si voeren den Sarracinen dien:
Men sloech op hem; si werden hem vaste.
Noyt ontfinc man soe felle gaste.
Ayoel sloech dat voer hem quam,
Waest ors ofte man.
Tumas ende Manesier
Vochten alse twee leeuwe fier,
Die hem onthouden jegen den spiet.
Ayoele wonderets alsijt siet,
Van den slagen die si sloegen,
Ende tswert soe bagelike droegen.
De coninc Gratien haddem doen leren
Alderhande keren,
Dat edelen man toebehorde.
Si consten van orde torde
Met bokelaers ende met swerden;
Die scoene joncheers begerden
Al te conne, dat ridderen bestoet.
Gratien, de here goet,
Deet hem leeren vriendelike:
Noyt en quam hi in genen rike,
Daer hi kinder soe wel leren sach;

Vs. 854 *Hs* weren. — 863 *dien*, hier, als vs. 803, wel = *dienen*, ironiek op te vatten, als *Rein.* I, 1598, en nog heden. — 880 *conne*, datief gerundii van *connen*.

Dat sceen daer wel op dien dach,
Soe menegen alsi versloegen.
De Sarrasine niet en loeghen:
Men sloechse doet altemale.
Hem en halp halsberch no helm van stale,
Sine moestenre alle bliven doet.
God, die troestere es in alre noet,
Vertroeste Graciene wale:
Hi wan porten ende sale,
Staden ende casteele al.
Het gaf hem op groet ende smal
Voert al sonder vechten.
Sine mochten hem niet berechten:
Gratien mannet met sinen lieden;
Eer si danen scieden,
Daden si kersten, die hem opgaven.
f°. 5*c*. Doene wasser geen langer dagen.
De coninc hadde gemannet sijn stede
Met sinen mannen, die hire in dede
Ende sine casteele; doe keerde hi
Ende met hem menech ridder vri,
Beide sciltcnapen ende knechten.
Nu sal hem Baselie moeten berechten
Met anderen volke dat hem sal comen.
Casteele ende porten sijn hem genomen,
Die hi gewonnen hadde te voren:
Nu sal hijs clagen sinen toren,
Alse hijs de waerheit heeft vernomen.
Maer hem sal groete hulpe comen,
Dat elken kersten wonderen mochte.
Die soete God die ons cochte,

Vs. 900 vlg. *gaven*: *dagen*. Zie vs. 866 *quam*: *man*; 1040 *honden*: *sprongen*; 1048 *plegen*: *begeven*; 1084 *danc*: *hant* en de Aant. op vs. 152. — 905 *Hs. rr' vri.* — 912 *Hs.* de w' heeft vernomen Het znw. *waer* = *waarheid* (in *waarzeggen* en *waarachtig* over, vgl. *Melib.* 614 e. e.) is onz, *dat waer* = *de waarheid*, Stoke I, 767; vgl. beneden 1029.

Moete onteeren de Sarrasine!
Wat leede ende wat groter pine
Berieden si den coninc Gratiene,
Die vermalendide payene!
Gracien es gekeert in sine borghe
Blidelike ende heeft clein sorghe
Om den toren, die hem naect saen.
De heren hebben hem te gemake gedaen
Int palas ende overal.
Onse liede hadden groet geval
Na dat stoet hen somen,
Dat hen torloghe soe es comen,
Ende tsorcors van Ayoele den edelen man.
De coninc hem vraghen began
Om sine name, dat hise hem seide.
»Here," seiti, »bi waerheide,
Ayoel soe benic genant
In steden, daer ic ben becant."
Vorder en liet hi hem niet bekinnen.
De coninc danctem met groter minnen
Der eren, die hi hem heeft gedaen.
Dese tale heeft verstaen
De vesschere, her Tierijn;
Hi dede hem ten huse sijn,
Dat hi van den coninc helt.
Sinen wive heeft hi getelt,
Dat Ayoel es, die daer es comen.
»Wat rade wert hier genomen?
Willewine verbliden van sinen kinder?" —
»En gewages meer no minder,"
Seide de vrouwe, »godweet.
Nemmermeer verwondi u leet,
Dadise bekinnen algader

Vs. 927 *Hs.* oorloghe. — 930 *Hs.* sinen; *doch* hi*se*. — 944 *Van sinen kinder*, ongrammaticaal.

Ende den heren allegader.
Wi sijnre met comen te groter ere
f°. 5*d.* Mijn herte mint de kinder sere.
Om gene dinc, die wesen mach,
En doeter ons af gewach."
De vesscher dede haren wille:
Si verholent beide stille
Ende na derre tale
Dedi hem weder ter zale
Tes conincs Gratiens hove,
Daer men met groeten love
Diende ter maeltijt int palas.
Ende doet na etene was
Ende de tafelen opgedaen,
Saghen si ter zee wert saen
Ende worden sciere geware
Van enen scepe, dat quam dare.
Daerinne stonden twee zele;
Ane de baniere kinden si wele,
Die boven anden maste blayde,
Alsoe si metten winde wayde.
Si bekinden teeken sniemen
Ende bereidem daer ten riemen
In de galeide met groeter vaert.
Die daer quam te lande waert,
Dat was des conincs swaselinc.
Hier seldi horen vremde dinc
Van enen herde fellen kere.
Hi was coninc ende overhere
Van Mersaelien ende Eggermort:

Vs. 955 *verholen* voor *verhalen*; door invloed der vocaal van het deelw.; vgl. ons *schoor*, *zwoor*, 17de eeuw *wrook*, mnl. *bequolen* (*Rincl.* 341); ook hoort men: „dien zij *aanbevolen*" voor *aanbevalen*. — 973 *Hs* quamen. — 976 *herde fellen* onduidelijk. — 977 Na *coninc* schijnen nog een of twee letters te staan, doch 't is mogelijk, dat die geëxpungeerd zijn. Ook *coninc* zelf is moeilijk leesbaar, zoo ook *overhere*.

Hem behoerde meneghe port
Op de marine ende menech lant.
Over fel wassi becant.
Herijn was sijn name.
Hoert waertoe hi gerne quame:
Coninc te sine in dat lant.
Van Gode moet hi sijn gescant,
Want verranesse wildi plien.
Den goeden coninc Gracien
Micti te vergevene met venine.
Hi duchte clene der hellen pine.
Sire suster micti alsoe te doene
Ende Florenten der scoene,
Der scoenster joffrouwen, diemen vant.
Dus waendi wel hebben dlant.
V^c man bi ghetale
Brochte hi tarnassche wale
Ende twee kinder van fieren sinne.
Hoe lettel weet de coninginne
Haers boeders felle kere!
Gratien dedele here
Ontfinc sinen swaselinc wale.
f° 6a. Vriendelike met sueter tale,
Ende Floretten moeder de coninginne
Ende de joffrouwe met bliden sinne,
Si hiet haren oem wale sijn comen
Ende hare twee neven; daer wert ghenomen
Groete ware van sinen lieden.
Niemen en soudu bedieden
De groete feeste die daer was
Beide in de zale ende int palas.
De coninc waent dat hijt heeft vernomen

Vs. 990 *doene*: *scoene*. Volgens Franck ongeoorloofde assonance (*Zeitschr. f. D. Alth.* 27, 39 vlg.), doch die ook vs. 498 (*Hs.*) voorkomt.

Ende hem te hulpen es comen
Jeghen de Sarracine, waenthi wale,
Om sine ridders altemale.
Het was scoene volc dat hi brochte
Ende dat wel orlogen mochte.
Die vanden lande waren vroe,
Dat hen selke hulpe quam toe,
Want si waenden alle tsamen,
Dat si hen te hulpen quamen.
Men ontfincse wale;
De feeste was groet inde zale.
Des morgens alst began dagen,
Ghereidem Ayoel ende voer jagen
In een wout, hiet Bonifael.
Ayoel de here noyael
Was getrouwe met herten fier;
Soe was Tumas ende Manassier.
Noyt hadden kindere man soe lief,
Bedi seecht waer de brief;
Want men leset in latine:
Om engeenrande pine
Noch om lief noch om smerte
En mach liegen getrouwe herte.
De kinder gereidem ter jachte mede
Ende voeren met Ayoele ter stede.
Si leden berghe ende dale.
Doe si quamen te Bonivale,
Int wout, dat groet was ende wijt,
Ontbonden sise in corter tijt,
Die daer quamen metten honden.
Teerst dat si uten-letsen sprongen,
Worden si van enen ever geware;
De honde husde hi harentare:

Vs. 1014 *Bringen* d. i. *meebrengen*; zoo ook 995 en 711. Zie de aant. ald. — 1039 *Hs.* si. — 1041 *letse* d. i. *strik, knoop*, ons *lis* of *lus*.

Soe scoene jacht heeftmen selden gesien.
Die ever settem vaste ant vlien.
Ayoel volgede hem vaste an,
Men vant lettel enegen man,
Die bat der jachte conste plegen.
Die honde souden node begeven
Den ever, ende volchden hem naer;
f°. 6*b*. Al was hi vet, hine was niet swaer,
Int wout soe dedi vele kere.
Soe langhe jaechden dedel here,
Dat hine met sinen spiete doerreet;
Want dyser in sine huut sneet,
Al waest starc ende dicke:
Hi brachte den steke te ghemicke.
De herte cloefdi hem ontwee.
Doene letti min no mee,
Hi sette den horen an sinen mont
Ende dede Tumase cont
Ende Manessiere, die met hem quamen.
Doe si den horen vernamen,
Wisten si wel dat dever was gevaen,
Ende gingen vaste met sporen slaen
Ende volgeden den weghe voert,
Daer si den horen hebben gehoert.
De jagers volgeden vaste mede;
Die scoene joncheers bede

Vs. 1047 *lettel enech* d. i. *bijna geen*. *Lettel* kan in deze en dgl. uitdr., als *lettel goet, lettel iemant* (*Segh*. Gloss. op g o e t) als adverb. worden opgevat met de beteekenis *zelden*. *Amand* I, 1508 b.v.: „Dat *lettel yemant* so langhe leeft," kan evengoed vertaald worden „dat *zelden iemand*," als „dat *bijna niemand* zoo lang leeft." — 1057 *te ghemicke bringen* d. i. *op de juiste plaats toebrengen*. Over *bringen* zie op vs. 711. *Gemic* znw., en *gemicke* bnw., zijn in 't mnl. niet zeldzaam, maar wel de uitdr. *te gemicke*. — 1069 *joncheers*. De woorden die in 't mnl. hun mv. op *s* vormen, zijn nog zeldzaam; vreemd is het dat ook *joncheer* er toe behoort. Zoo ook 813 en 879; doch 831 *joncheren*. — 1072 De nieuwe afdeeling in het *Hs*. begint bij vs. 1072 in plaats van bij 73.

Hadden gevangen een hert ende een ree;
Sine letten niet mee,
Alse Ayoel de kinder sach comen.
De jagers hebben den ever vernomen
Ende turstene in corten stonden.
Maer men gaeft den honden,
Dat sire af te hebbene plagen.
Ayoel en woude niet langer jagen:
Hi sach wel, hi hadde venisoens gnoech,
Die dach was nochdoe vroech,
Sine maecten geen langer beeden,
Si keerden binder steden.
De coninc Gracien wert doe
Vanden venisoene vroe.
Ayoele wiste hijs groeten danc
Van der jachten; altehant
Gincmen braden dat venisoen,
Coken ende garsoen.
Groet was de feeste op dien dach,
Want men lievelike plach
Des heren, die daer es comen,
Want niemen heeft vernomen
Sonder hi ende sine kinder,
Bi wat redenen hi was ginder;
Sine ridders haddent in dien verstaen,
Dat hijt in dogeden hadde gedaen,
Om te helpene den coninc.
Sine peinsden niet om selke dinc,
Die hi begeerde, hare here.
Veertien daghe of lettel meere

Vs. 1075 *de ingewanden* nl. — 1079 *dach* en *doe vroech* zijn niet zeker. — 1087 *coken*, mv. van *coke*, lat. *coquus*; wij uitsluitend *koks*. Zie Oudem. 3, 458. — 1089 *lievelike enes plegen*, d. i. *iem. eer bewijzen, hem vriendelijk bejegenen*, vgl. vs. 19. Enen lievelike ontfaen komt meermalen voor in 't mnl. Zoo b.v. boven vs. 269; *Amand.* I, 5881; *Sp.* 1[7], 65, 106; I[e], 3, 6; 7, 5 — 1091 *Hs.* xiiij.

Was de verrader daer te hove,
fº. 6c. Daer men hem diende met groten love.
De feeste was daer menechfout.
Hi voer hem mergen int wout,
Dat Bonivael was genant,
Want men geen scoenre en vant
Noch beter jachte te wilden dieren.
Der Ayoel, die goedertieren,
Voer hem daer mergen mede.
Hen was ridder in al de stede,
Sine prijsden, die Ayoel saghen:
Hi conste soe wel jaghen
Ten wilden everen dan,
Het wonderde meneghen man,
Dat hi was soe volmaect,
In allen dogeden wel geraect.
De heren jageden alle dagen.
Herde wel bequam hem diagen,
Den quaden fellen tyrant,
Ende dat hijt daer soe scoene vant,
Beide lant ende foreest,
Want hi herde cleine vreest,
Hine saelt hebben altemale.
Eens dages keerdi ter zale:
Vanden lantscape was hi vroe;
Mocht hem comen alsoe
Alse hi peinst, so ware hi blide.
Men maecte daer blide tide;
Men leide tafelen sonder waen.
De hoechste gingen voren dwaen
Na den coninc ende de vrouwe.
Ayoel de getrouwe
Dwoech daerna ende Herrioen

Vs. 1128 *Tafele leggen* d. i. *maaltijden aanrichten*, eig. *de tafels op schragen plaatsen*, overeenkomstig de middeleeuwsche gewoonte. Zie voorbeelden Oudem. 4, 71.

Ende daermede een hoghe baroen,
De hertoghe lovelijc,
Die here was van Brusewijc.
De coninc bestont hem naer;
Hi hadde dorloghe swaer
Metten coninc helpen houden;
Hi was Godevert gescouden,
Alsoe was hi genaemt,
Want hem edelheit betaemt
Ende miltheit ende hoveschede.
De coninc Gracien dede
Ayoele hem sitten bi;
In dander side Herri.
De hertoghe sat der vrouwen naest.
Daer en was niet gehaest
Vander maeltijt; men diender wale.
Daer was groete feeste in de zale:
Men gaffer negentien gherechten,
f°. 6*d.* Deen naden anderen; de sciltcnechten
Dienden daer met groten love,
Alse men pleet te selken hove.
Tumas constem gelaten wale
Te dienne; metter scoenre scale
Scinkedi den coelen wijn
Graciene den coninc fijn
Ende sire vrouwen der coninginnen.
Bi hem stoet met soeten sinnen
Sijn broeder Manassier.
Ayoele den here fier
Diendi, alsi wel conste.
Ayoel, die hem wel onste,
Ende sire kinder gedochte, verseec:

Vs. 1139 *scelden* in de bet. *noemen* is in 't mnl. niet zeldzaam. — 1150 *Hs.* XIX. — 1153 *pleet*, l. *pliet* of *pleget*? Of is *pleet* mogelijk? — 1164 *Hs.* *kinder* ontbreekt.

Wat si daden, hem wel geleec,
Ende hi qualijc eten mochte,
Alsi siere kinder gedochte,
Want hi waent dat de sine,
Daer hi omme doget groete pine,
Waren verdronken ter Lozane,
Alsoemen hem dede te verstane.
Hi hadde die gehouden over sijn,
Ende de jonghe Tierijn,
Dien si hilden over broeder,
Waende wel, dat si een moeder
Hebben ende enen vader:
Neen si, sine slechten niet te gader,
Wat dat geen wonder en was.
Bet voert diende int palas
Die sone des verrader.
Hi wiste wel algader,
Wat dat daer gebrouwen was;
Een gerechte, alsict las,
Dat voer den coninc soude comen,
Heeft de verrader genomen,
Ende veninet, alse hi hem keerde;
Alsoe alse hem sijn vader leerde,
Dedijt ant gerechte saen.
Tumas heeft tgerechte ontfaen:
Het dochtem een deel te vet,
Mer een ander onderreghen bet
Brachte een ander seriant.
Thumas wisseldet te hant
Ende deet staen voer sinen here,
Want hi kinde wel de kere,

Vs. 1171 *Hs.* hen. — 1172 begrijp ik niet. — 1174 *Hs.* waenden. — 1178 onverstaanbaar. — 1191 Wij spreken nog van *een goed* doorregen *stuk vleesch*, d. i. waarin vet en mager in behoorlijke evenredigheid en afwisseling aanwezig zijn. Zoo ook *Lanc.* II, 45736 „Enen harts *onderregen*." — 1193 *Hs.* wisselde de hant.

Welc hem best bequam.
Tgherechte, dat hi teerst nam,
Dedi voer den hertoghe staen.
Sijn scotelgenoet, sonder waen,
Was Florette, sconincs dochter....
. . . .

REEDS BEKENDE AIOL-FRAGMENTEN [1]).

Indien men aan deze fragmenten het praedicaat »Middelnederlandsch" geeft, moet dit met eenige reserve geschieden, want het dialect, waarin zij geschreven zijn, is een geheel ander dan dat, waarin de meeste mnl. gedichten zijn te boek gesteld; het werd nl. gesproken in de provincie Limburg, aan de Duitsche grenzen. Doch gelijk wij de zoogenaamde Karolingische of Wachtendonksche psalmen, waarvan het zeker is, dat zij buiten de grenzen van ons tegenwoordig vaderland zijn geschreven, Oudnederlandsche psalmen kunnen noemen, en de *Servatius* van Veldeke, alsook het door Meyer uitgegeven

Vs. 1196 *welc*, d.i. *wat van beide*. Zie *Ferg*. Gloss. op welc. — 1199 *scotelgenoot* komt elders in 't mnl. niet voor.

1) Dr. F. Deycks, Carminum Epicorum Germ. Saec. XIII et XIV fragmenta pag. 32—39. — Dr. W. J. A. Jonckbloet in *Beatrijs* en *Carel ende Elegast*, bl. 145 noot. — *Aiol*, Chanson de geste, publiée par J. Normand et Raynaud, Introduction XXXV—XXXIX. — E. W. L. Eyssonius Wichers, *Over den Aiol*, in *Dietsche Warande* VII, 444—456. — Dr. W. Bisschop, *Aiol*, ald. bl. 457—468. — Dr. J. H. Bormans, *Fragments d'une ancienne traduction ou imitation en vers thiois de la chanson de geste d'Aiol*, in de Bulletins de l'Académie Royale de Belgique, 2 serie, Tome XV, 177—275. — Dr. G. Penon, *De Aiol*, in *Nederl. Spectator* 1878, bl. 158. — *Aiol et Mirabel* und *Elie de Saint-Gille*, herausg. von Prof. Dr. W. Foerster, 1882. In deze uitgave komen de hier opnieuw uitgegeven fragmenten voor bl. 522—542.

Leven van Jezus en de slechts in Handschrift bestaande *Limburgsche Sermoenen* [1]) tot de Mnl. letterkunde gerekend worden, hoewel de taal er van veel verschilt van die van Maerlant, Hein van Aken en Stoke, d i. van Vlaanderen, Brabant en Holland, zoo kunnen ook deze *Aiol*-fragmenten als tot de Mnl. letterkunde behoorende worden beschouwd, en geacht worden een der vele dialecten van het Dietsch in de Middeleeuwen te vertegenwoordigen.

Dat het dialect van deze *Aiol*-fragmenten met dat van den *Servaes* de grootste overeenkomst vertoont, zal o. a. uit de volgende eigenaardigheden blijken. Er heerscht overeenstemming in het gebruik van *er*, mnl. *ver-* (*ergaen*, *A*. 409; *Serv*. I, 1543, 2707; II, 622; *er veren*, mnl. *vervaren*, *A*. 497; *S*. II, 1913); — van *ê* door umlaut voor *â* (*erveren*, *A*. 4973; *geseet*, *A*. 388, 561; *neken S*. I, 2409; *gewede* I, 719; *geedoet* (mnl. *gadoot* II, 342)), vgl. *Taal- en Letterb*. V, 173 (over de *Limb. Sermoenen*); — van *ol*, *al* voor *ou* (*A*.: *wolde*, *solde*, *walde*, *behalde*, *balde* enz., *S*.: *wolden*, *walden*, *halden*, *alder*, *scolde*, *balde*, enz.); — van *lachte* en derg. vormen voor *leide* (*lachte*, *A*. 332, 441; *belachte* 452; *sachdi* 137; *gelacht S*. II, 847; *wedersacht* II, 2599); — van *vorte* (*Limb. Serm. vorgte*), mnl. *vrocht*, hd. *furcht*, ndl. *-vrucht*, *A*. 366, 500, 565, vgl. 365; *vorten S*. I, 2309; — van *sich* (*A*. 359, 366, 392; *S*. I, 310, 312, 322 en passim; — van *wie*, mnl. *hoe* (*A*. 483; *S*. I, 469 en passim); — van *van danne*, hd. *von dannen* (*A*. 58, 122; *S*. I, 439, 1895 enz., en *hinne* voor *henen* (*A*. 419; *S*. I, 2552, 2853); — van *went* (mnl. *tes*, *onthier ende*, in dial. ook *hent* en *ment*), wel hetzelfde woord als ons *want*; ook got *unte* vereenigt de beide beteekenissen (*A*. 312, 420, 521; *S*. I, 596, 1939, 2012, 2725); — van bijw. op *-tlike*, als *minnentlike* (*A*. 222; *S*. I, 722, ook *Limb. Serm*., zie *T. en Letterb*. V, 183); — van *schijn* voor mnl. *anscine* (*A*. 76; *S*. I, 544. 764, 2213); — van *entgegen* (*S*. *intiegen*, *A*. 39; *S*. I, 1435,

1) Zie *T. en Letterb*. V, 169 vlgg.

1564, 1909; vgl. *A*. 187, 367 *enboven* en ons *daar-entegen*, *daar-enboven*, *hier-enbinnen*, *daer-entusschen*, en andere met *en* samengestelde bijw.); — van *hie* (*A*. 116; *S*. I, 903, 1205, 1782 (ook *hij* geschreven, vgl. *A*. 19 *hijr*); — van *ovel*, mnl. *evel*, *oevel* (*A*. 285; *S*. I, 113, 2095); — van *si* als acc. plur. (ook in het gewone mnl. niet zeldzaam) en fem. sing. — van *hoem* (in *A*. *oem* [1]) voor *hem*, e. a. m.

Van de overige eigenaardigheden onzer fragmenten wijzen op een Limburgschen tongval: het uitsluitende gebruik van *bet* in de bet. *met*, dat volgens Bormans (*Bulletins* XV, bl. 208) nog tot voor korten tijd in de omstreken van Sint-Truyen leefde; de schrijfwijze *u* met eene *o* er boven voor mnl. *oe*, *o*, en soms voor *u* (vgl. *Limb. Serm.* in *T. en Lettb.* V, 172 en 174). Al deze dialectische eigenaardigheden zijn in overeenstemming met de plaats, waar de fragmenten gevonden zijn van den roman, welke ongetwijfeld niet zeer wijd verspreid is geweest. Daarover straks nader.

Bewijzen van Duitschen invloed vinden wij in het gebruik van allerlei woorden en vormen, welke in mnl. teksten zeer zelden of nooit voorkomen, als *dinsen* (302); *winster* (= linker, 303); *uter* (= hd *ausser*, 443, 469); *tegegen* (35); *wage* (hd. *wog*, 467); *gesune* (= *aangezicht*, 608); *michel* (mnl. *mekel*, 404, 430; eene enkele maal ook in zuiver mnl. teksten); *gar*, *gare* (hd. *gar*, 361, 450); *moedersoen* (= *putensone*, 574); *harm* (*leed*, hd. *harm*); *twene* (m. mv. van *twee*: 435, 437); *terenden* (= *verscheuren*, 361); *went*, *entgegen*, *sich*, enz., waarover, voor zoover noodig, meer in de Aant.

Over de vraag, of wij met eene omwerking der andere fragmenten te doen hebben, dan wel of het omgekeerde plaats heeft gehad en de andere fragmenten eene omwerking van deze zijn, zie boven bl. 211. De tijd der vervaardiging van den Franschen *Aiol* in den vorm, waarin wij hem bezitten, en waarin wij duidelijk twee ongelijksoortige, ook in metrum verschillende

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

deelen kunnen onderscheiden [1]), wordt door de Fransche uitgevers van dien tekst in het begin van de 13de eeuw, door Foerster iets later gesteld [2]). De mnl. tekst zal dus in of tegen het midden dier eeuw zijn opgesteld, en niet in het begin, zooals Bormans wil. Of de vertaler de ons bekende redactie van het fr. gedicht voor zich gehad heeft, dan wel eene andere, is niet met zekerheid uit te maken [3]). Er zijn hier en daar kleine afwijkingen in de eigennamen en in de voorstelling der feiten; ook heeft het mnl. enkele episoden, die in den fr. tekst niet worden aangetroffen. Doch het is moeilijk te zeggen, of die afwijkingen gesteld moeten worden op rekening van den vertaler, die zich willekeurig eenige veranderingen veroorloofde en tamelijk vrij met zijn origineel omsprong, dan wel of de redactie, waarnaar hij vertaalde, die afwijkingen reeds had; in geen geval kan zijne redactie zeer veel verschild hebben van die, welke wij bezitten. Over de waarde van den Franschen tekst behoeft hier geen oordeel te worden uitgesproken; slechts moet hier de vraag beantwoord worden, in hoeverre de vertaler voor zijne taak berekend was. Zelfs uit de weinige fragmenten, die over zijn, blijkt zonneklaar, dat de vertaling hem vrij veel moeite kostte, en dat hij zich om zuivere en vloeiende taal weinig bekommerde. Behalve de gewone Fransche basterdwoorden (*bataille*, *culte*, *place*, *lumiere*, *creihieren*, *force* e. a.) vinden wij bij hem ook zulke, welke bij geen andere schrijvers worden aangetroffen, als *cittel* (fr. *coutel*) 47; *tripiere* (fr. *tripière*) 92; *andolihe* (fr. *andouille*) 104; *atzemant* (mnl. *gegare*) 349; *a divise* (mnl. *te poente*, zelf een basterdwoord) 348, *pungiant* of *puntianz* (mnl. *pongijs*, zelf een bastw.) 323, 602; enz. Ook is zijne vertaling niet overal nauwkeurig, soms zelfs geheel verkeerd, eene enkele maal onbegrijpelijk, daar hij zelf het Fransch niet verstond. Vgl. b. v. Fr. tekst 2541: »un chevalier, qui

1) Vgl. W. Foerster, *Aiol et Mirabel*, Einleitung XXXII vlgg., vooral XXXIV.
2) Ald. bl. XXXVI; Introd. der uitgave van Normand en Raynand, XXXIX.
3) Vgl. Foerster, ald. bl. XXXV vlg.

est *faés*" (d. i. *betooverd*), met *Aiol* 5: »een ridder — die *van feien* is geboren", en Fr. 2786: »*Le pan de son mantel* se li tendi", met *Aiol* 151: »*sijn cussen* [1]) heft hi upgenomen". Doch het is altijd nog mogelijk, dat hetgeen ons eene onjuistheid toeschijnt, in werkelijkheid eene áfwijking is van de redactie, die de vertaler voor zich had, en om billijk te zijn, moeten wij ons herinneren, dat zelfs een man als Maerlant nu en dan zich in den zin van een fr. of lat. tekst deerlijk vergist. Wij willen dus niet te hard oordeelen, maar kunnen, dunkt mij, met volle recht beweren, dat de vertaling, wat Bormans ook zegge, zich niet boven het middelmatige verheft.

Ten slotte nog een enkel woord over de fragmenten zelf en hunne lotgevallen. Nog in 1855, toen Jonckbloet zijne *Gesch. der Mnl. Dichtkunst* voltooide, was van eene mnl. bewerking van den Aiol niets bekend. Eerst in 1859 verscheen het eerste fragment (hier fragm. V) in het bovengenoemde boekje van prof. Ferdinand Deycks te Munster. Het bevat 218 heele regels en eenige halve, welke door Deycks waren weggelaten, doch door Bormans in de *Bulletins* uitgegeven zijn. Het zijn twee perkamenten bladen met 22 regels op elke bladzijde, en de verzen loopen door, alsof het proza was; het einde van een versregel is slechts door een punt aangeduid. Deze laatste eigenaardigheid, welke in onze mnl. handschriften van poëtische teksten zeer zeldzaam is, wordt in al de fragmenten zonder uitzondering gevonden; en daar ook het fraaie schrift overal dezelfde hand verraadt, kan men met zekerheid besluiten, dat de fragmenten van een en hetzelfde hs. afkomstig zijn. Deycks had aan den roman, waartoe de fragmenten behooren, den naam Makaris gegeven, doch Jonckbloet herkende er het eerst fragmenten in van een mnl. *Aiol* [2]). Naderhand is dit fragment uitgegeven door Bormans in de *Bulletins*, bl. 267—274, en door Eyssonius Wichers in *D. Warande* VII. Onder aan bl. 2 v° staan de

1) Hs. *cussen* met een *o* boven de *u*.
2) *Beatr.* en *Carel en Eleg.* bl. 145 noot.

volgende woorden: »Altare S[t]. Mariae et Nicolaï N°. 15", en daarnaast »Register van den Altaer tot Bouckum, 1580", terwijl men op bl. 3 v° deze woorden leest, met eene hand uit de 18[de] eeuw geschreven: »Register van 't benefitie tot Boukkout". Men ziet hieruit, dat de fragmenten gediend hebben als schutbladen van een kloosterregister in het graafschap Los of Loon, in Belgisch Limburg. — In 1863 vond de Heer Dr. De Borman bij een boer te Vliermael, een dorp bij Hasselt in Limburg, het II[de] fragment mijner uitgave, bestaande uit een paar perkamentstrooken. Hij stelde de fragmenten ter beschikking van prof. Bormans in Luik, die er een nieuw fragment van den mnl. *Aiol* in herkende. Deze liet het drukken in de meergemelde *Bulletins*, bl. 206, met een facsimile (bl. 274) en aanteekeningen. Later heeft Bisschop het besproken en laten afdrukken in *D. Warande* VII. De perkamentstrooken waren gebruikt bij het inbinden van een register van het gerechtshof te Diepenbeck, dus weder in Belgisch Limburg.

De overige fragmenten waren eveneens door Deycks gevonden, maar niet uitgegeven: hij heeft ze (fragm. I, III, IV, VI en VII) met het boven besproken fragment V aan prof. Bormans geschonken. Voor een paar jaren zijn al deze fragmenten te gelijk met het hs. van den *Servaes* van Veldeke, door Dr. Stanislaus Bormans, Archivaris te Namen, zoon van den overleden Hoogleeraar, aan de Bibliotheek der Leidsche Universiteit ten geschenke gegeven. Voor mijne uitgave heb ik al de fragmenten opnieuw gecollationneerd. De lacunes in den tekst heb ik hier en daar trachten aan te vullen, doch deze misschien allesbehalve goed geslaagde pogingen heb ik steeds door cursiefschrift aangeduid. Aan den voet der bladzijde vindt men bij de uitgave der fragmenten, die nu volgen, behalve eenige aanteekeningen over merkwaardige woorden enz., steeds de verzen uit den fr. tekst opgegeven, die met de mnl. overeenkomen.

Fragment I.

f°. 1 v. . . . . .n dor end dore
Bet dieu so riet Aiol *vore.*
Die wert seide: »Hort, gi heren
Ic sie hijr einen *ridder keren*
Die van feien is geboren.
So weinet lijf *si te horen*,
Ic wil em secgen minen wille.
Junchere", seit hi, »*hout al stille*,
. . . . . . des ic wille vragen.
In minen *huse sonder sage*
*Sijn t*we gegaderet bet spele;
Die ein hi *hevet verloren vele*,
*Hi s*eget ende claget mi
Dat em unr*echt gesciet si.*
*Jun*chere", seit hi, »siet die steine;
Van al*lental so is die eine*
Gelijc die ander, so men tellet,
. . . . unsten vellet.
Dat recht suldi hijr *af sagen*:
Dat ordeil is an u gedragen".

Het eerste fragment verplaatst ons in de stad Orleans, waar Aiol door de burgers en straatjongens bespot en uitgejouwd wordt. Ook de dikke slagerin Hersint en andere vrouwen nemen hem in het ootje, totdat het eindelijk Aiol gelukt de poort te bereiken, welke hem met behulp van een burger geopend wordt; daar buiten vindt hij de vier roovers, die hij reeds eerder had willen bevechten, ware het hem niet door den Koning belet, die bevel gegeven had, hem de poort niet te openen. — Vs. 1—19 = fr. vs. 2538—2558. — *Bet*. praep. met den 3den nv., met dezelfde bet. als *met*, onl. *bit*, *bet* (Heyne, Gloss. 108). Het leeft nog heden in enkele dialecten. Zie *Bulletins* (boven bl. 255 noot) bl. 208. — 3 Hs. . . . . .n de hort. — 5 Vgl. boven bl. 258. Het daar vermelde fr. part *faés* is van het van *faé* (lat. *fatum*, fr. *fée*) afgeleide ww. *faer*, *feer*, d. i. *enchanter*, *douer*. Het is mogelijk, dat de vertaler heeft willen zeggen: Die van demonen (fr. *fae*, *feie* = démon, Burguy 154) afstamt. — 9 Hs. — ı des ic w. v. De eerste letter is misschien de helft van eene *n*.

Aiol hi seide: »*Lieve here*,
War toe [1]) mi sulke mere?
Want ic nie do. *spel gesach*,
Als ic vorwar [1]) gesecgen mag.
Gi sulets [1]) *liever vele vragen*
Die bet u an dien brede lagen.
*So wat si u te voren lec*gen,
Dat haldet sunder wieder*secgen*".
Aiol voert began te varne.
Hi quam gere*den sunder sparne*
Dar hi die vleischouwer gesag
End dar . . . . lach.
Si underwurpen sich bet *lungen*,
Die liede, alden ende jungen;
Te gegen Aio*le*, *dat was scande*,
*Si d*roegen [1]) lungen in dien handen.
Die . . . . den,
Wurpen dar hi vort solde *riden*.
. . . . dar entgegen hiem,
Dar hi die . . . .
fº 1. vº . . . . wurpe met untsiene.
Gevader Pie*ter*, *tis groet verdriet*,

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Vs. 21—28 = fr. 2559—62 (vs. 2562—80 komen in 't mnl. niet voor). — 23 *do*, zoo staat in het hs. Men zal wel *dat* moeten lezen. — 26 *brede*, dat. van *bret*, hd. *brett*, mnl. *bert*, ons *bord* wat de beteekenis betreft, doch het is niet uitgemaakt, dat *bret* en *bord* etymologisch hetzelfde woord zijn. Hoogstens staan zij tot elkaar in „ablautverhältniss". Zie Grimm, *Wtb.* 2, 374; Weigand 1, 248 en 263; Kluge 35 en 38. — 33 *Sich* (mnl. *hem*) *onderwerpen*, met een ander *onder* samengesteld dan ons *zich onderwerpen*: het eerste, = lat. *inter*, drukt hetzelfde uit als *onderling*; het andere, = lat. *infra*, bet. hetzelfde als *sub*; ons *onderwerpen* = fr. *assujettir*; vgl. Ndl. Wdb. op *onder* (1ste en 2de Art.) — 29—32 = fr. 2580—3. — 33—40 niet in 't fr. — 42—49 = fr. 2584—95. — 47 *Gescinnet* van *scinnen* voor *scinden* in de bet. *villen*; hd. *schinden* (zw. en st.), ohd. *scintan* (slechts zw.); vgl. Kil. en Van Dale i. v. en vooral het met onzen vorm geheel overeenkomende ndd. *schinnen*; Teuthon. *schynnen*. Het woord is een denom. van een znw., dat de bet. *huid*, *vel* had en o. a. in het eng. *skin* bewaard is. Zie E. Müller 2, 397 en Weigand 2, 577. — 42—49 = fr. 2584—95.

*Sprac El*drei, dat hijr nu nis niet,
Die wi *alle kennen wel.*
War em gescerpet syn cittel,
Hi su . . . .
Gescinnet schiere in curten tide.
So . . . . solde
Te voerne [1]) goet [1]) so war men w*olde*". —
»Gi heren", seid Aiol, »laet bliven
B. . . . . .ven,
U vleisch dat slaet ende *vercopet*
Vele liever dan gi overlopet
Bet uwen spotte mi *mijn lijf*,
Die bem ein arm man, ein caitijf."
Te hant si namen. . . . .
. . . . oen [1]) berouwen sere.
Van danne riet *nadat Aiol*,
Die droeve was ende tornes vol,
Want sine . . . .
*Be*spotten groten ende cleine,
Dat hi . . . .
Basiles sprac: Huwe gevader
Bisie . . . .
Die wel geliket einen spiere
Die he . . . . . in den walde
Gelaten dar hi si behalde.
Ic. . . . . .groene [1])
Geleiden dumbenheit te dqe*ne* [1]).

---

1) Hs. *u* met een *o* er boven.

Vs. 45 *cittel*, fr. 2593 *coutel*. — 50—57 = fr. 2596—2603. — 58—73 komen in den fr. tekst niet voor. — 53 *overlopen*, hd. *über einen her fallen*. De gewone bet. van *overlopen* in 't mnl is *overvallen*, en deze is hier ook niet geheel ongepast, doch het is niet geheel zeker, dat mijne aanvulling van vs. 54 de juiste is. — 63 *gevader*, l. *gewader* (zooals ik vroeger in vs. 60 meende te moeten aanvullen)? Doch het mv. *gewader* komt noch in 't mnl. noch in het mhd. voor. — 69. De vorm *dombenheit* komt mij ongerijmd voor (vgl. 71); misschien te lezen *dombecheit*, mhd. *tümbicheit*, onverstandigheid, domheid (Lexer 2, 1566)? — *Geleiden* is mij duister.

. . . . .geroeken [1])
Dat si dumbheit iet vers*oeken*.
. . . . .ende vrie
Dat is van u grote sto*uternie*,
Dat gi ons volc willet verslaen,
Dat kersten is g*edaen*.
An uwen wapen is it schijn,
Dat gi swart ende lelic. . . . .
. . . . bet venine;
Dat han gedaen die *Saracine*,
. . . dar mede wert gewunt
f° 2 Hine v. . . . . .nt;
Forreis, ic wane, was u vader,
So wat wi secgen *alle*gader,
Hi wert van uwer hant gewroken,
Noch *eer c*omplie si gesproken.
Doe [1]) reit Aiol vort harde unverre,

1) Hs. *u* met een *o* er boven.

Vs. 73. *Stouternie*, voor de vorming vergelijke men *razernij*, *zotternij*, *spotternij*, *jokkernij*; zij zijn gevormd naar analogie van woorden als *lekker-nij*, *dorper-nij* e. a; *stouternie* (fr. *estoutie*) komt o. a. ook voor *Rose* 13225 (tekst *stouterne*, var. *stouthede*); 13649 (tekst en var. *stouterne*). Is het niet meer dan waarschijnlijk, dat op de beide plaatsen gelezen moet worden *stouternie*? Weliswaar komt het woord elders in 't mnl. niet voor, maar analoge voorbeelden zijn voor de vorming voorhanden, en *Rose* 13225 blijkt uit de var. duidelijk, dat de naam eener ondeugd wordt vereischt. — 76—82 ontbreken in 't fr. — 76 *Wapen* in het hs. op den rand bijgeschreven. — 77 Misschien: „Dat *si* swart ende lelijc *sijn*". — 79 *han*, d. i. hebben. De vormen *hân* en *han* beide komen in 't mhd. ook voor voor den 1sten pers. mv., voor den 3den *hânt* en *hant*, doch iedereen begrijpt, hoe licht *hant* in *han* overgaat in een dial., dat ook in andere gevallen de *t* van den 3den pers mv. tgw. tijd overboord werpt. Vgl. Lexer 2, 1131. Bij Hildegaertsberch (zie gloss.), in *Van Vrouwen ende van Minne*, *der Minnen Loep* en andere min of meer duitsch-gekleurde stukken en schriften vindt men meermalen *hân* voor *hebben*. Voor het ndd. wordt deze vorm bij Lübben niet vermeld, ook niet in den *Teuthonista*. — 85 *complie*. De gewone mnl. vorm was, gelijk bekend is, *complete* (*hora completa*), doch ook *complie* komt elders voor, b. v. *Lsp.* Gloss.; *Amand* II, 919; *OVl. Lied. en Ged.* 47, 201 (beide plaatsen *te complien*); *Hs. v.* 1348, 270*b* (dat ghetide van *complien*); de samenstelling *complietijt* vindt men *Livre d. Mest.* 20 (toter vespertijt, ya toter *complietijt*). De vorm *complete* is rechtstreeks aan het Latijn, *complie* aan het Fransch ontleend (Burguy, Gloss. 83).

Des herte rouwech hi was end erre,
Want eme volgeden bet spotte
Geli*ker wijs* men *doet* dien sotte
Dat wise volc ende dit kint;
Bet *eine*n buke [1]) grot Hersint.
Viel lelic swart was die trip*iere*
Ende dicke, als ander wive viere.
An Aiol si bet haeste *qua*m
In sinen breidel sine nam;
In eine side sine trac;
Bet torne scalt sine ende sprac,
Bet eme dreef si oeren [1]) spot.
Si sprac: »Vassael, dats mijn gebot,
Gi sulet [1]) vorwertmeer van desen,
Dat heit ic u, mijn ridder wesen.
Dar umbe sal ic u te lone
Ein teiken geven harde scone:
Ein andolihe van einen rinde
Die willic, dat men vor *u* binde
Ant isere van uwen spere,
Lanc ende swaer, *d*at is mijn gere.
So sulen [1]) vorwertmeer gemeine
Be*k*ennen wel groet ende cleine,
Dat gi der mijnre sult [1]) *ein* wesen
Vortmeer". Doe [1]) lachede van desen

---

1) Hs, *n* met een *o* er boven.

Vs. 82–85 = fr. 2607—9 (vs. 2610—16 komen in 't mnl. niet voor). — 86—90 = fr. 2617—19 en 2652 vlg.; de tusschenliggende fr. verzen worden in 't mnl. niet gevonden. — 89 *doet* ontbreekt in het *Hs*. — 92 *tripiere*, fr. 2735 *tripière*, eig. *pensverkoopster*, van *tripe*, pens., eng. *tripe*, ook in 't mnl; vgl. E. Müller 2, 576. Ook als scheldwoord voor eene vrouw was het woord *trijp* nog in de 17de eeuw bekend. Zie Oudem. 7, 120; vgl. 121. — 91 vlg. = fr. 2657 vlg. De verzen 2658—90 komen in 't mnl. niet voor. — 93—101 = fr. 2691—4. — 94 Van *quam* is slechts . .*n* over. — 104—110 = fr. 2695—8. — 104 *andolihe*, vgl. de schrijfwijze *batalihe*, *Burgunihune* der fragmenten, fr. *andouille*, lat. *inductilis*, worst, beuling. — 106 *Hs*. *iseran*. — 110 *ein* ontbr. in het *Hs*. — 111–113 niet in 't fr.

Aiol die *ei*del end die goede [1]),
Al was hi droef [1]) an sinen moede [1]).
»Vrowe", seid Aiol, »gi spot,
Ic hebbes blitscap, so mi Got,
Dur *d*at, want ic u comen hie
Also gelustelike sie.
Mi dun*k*et wel an minen sinne,
Dat u die vligen sere minnen,
f° 2 v. Dar ic u sie ende versta
Wel grote roten volgen na".
Van danne riet Aiol verbolgen;
Vierhundert kind*er* *e*me volgen,
Die eme tornes vele doen [1]).
Bet stein*en* *en*de bet alden scoen [1])
Wurpen si oen [1]) in allen siden,
So *war hi* hene solde riden,

---

1) Hs. *u* met een *o* er boven.

Vs. 113 hs. *aln*. Het is dus ook mogelijk, dat voor *al* moet gelezen worden *an*, dewijl de *l* misschien geëxpungeerd is, d. i. door een punt er onder vervallen verklaard. Werkelijk komt ook in *Limb. Serm.* de vorm *an* = *al* voor. Zie *Mnl. Wdb.* 1, 403. — 115 *So mi Got*, ellips welke in 't mnl. zeldzaam is (ook vs. 213), doch gewoon in 't mhd., vgl. Benecke 1, 556*a*; 2², 460*b*. Een soortgelijke ellips is ook in 't mnl. gewoon bij *sem*, mhd. *sam* (Benecke 1, 556*a*; 44*b*). De woorden *sam* en *so* komen in beteekenis overeen. — 116 *hie*, mnl. *hier*, mhd. hd. *hie*, zie Lexer 1, 1281. Vgl. voor de wegwerping der *r*, het hd. *da* en het mnl. *mee* (*min no*-) voor *meer*. — 117 *gelustelike* beteekent eigenlijk *schoon*, *al wat het oog aangenaam aandoet*, *streelt*. Zie b. v. Ruusbr. 1, 214: Den edelen steene jaspisse, die groene es van varuwen ende *ghelustelec* den oghen ane te siene. Hieromme ghelikewine der opvaert ons Heren, die groene was ende gracioes in den ogen der apostelen ende alsoe *ghelustelec*, dat sijs daerna in al haren levene niet vergheten en mochten. In den zin van *aangenaam* staat het *Ned. Proza* 45: „gheen woert en is *ghelustelicker* dan dat." In soortgelijken zin staat *gelustich*, Ruusbr. 1, 152. Het is dus een synon. van mnl. *bequame*. De eigenlijke beteekenis was *begeerlijk*, *aantrekkelijk*, ook *smakelijk*. Vgl. mhd. *gelüstec*, Lexer 1, 831. Hier wordt het met bitteren spot gebruikt in plaats van ons *afschuwelijk* (fr. 2708: que vous aves cel cors *mal avenant* et *hideuse* et *laide* et *mal puans*) en kan zeer goed door ons *appetijtelijk* worden weergegeven. *Lustelijc* = *smakelijk* vindt men *Rincl.* 49 (van *brood* gezegd). — 114—121 = fr. 2705—14 (vs. 2715—58) komen in 't mnl. niet voor. — 122 = fr. 2758; 123—128 = fr. 2769 vlg. — 123 misschien voor *vierhondert* te lezen *wel hondert*, vgl. fr. „*Cent* garchon le porsievent".

Dat eme was groet ungemac.
Hi *riep* die kinder ende sprac:
»Gi hebbet mi bet uwen spele
*Ge*moeiet [1]), kinder, harde vele,
Dat moet [1]) u Got vergeven *al*,
Die niene loech, nog meer ne sal.
Vorwert si u dat *geseit*:
Ic heb mi lief, wie mi heft leit.
Wacharme", seit h*i*, »*here* vader,
Dit sachdi mi wel alletgader:
So wie in and*er* land is arm,
Dat hi sal dogen mengen harm".
Hijrm*et* so keerden af die kent,
Haddens untfarmenesse *sent*.
Nu riet Aiol vort an die porte
Thiegen Berri al sunder vorte;
Also war hi, of hi wolde,
Tere ander; of it wesen solde,
So waret harde wel geschiet,
Want hine was verdrunken niet.
Dien portener vant hi dar sta*en*,
Van dien hi solde dienst untfaen.

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Vs. 129—141 = fr. 2769—79. — 134 *vorwert* = *voor het vervolg*, *vorwertmere*. — 137 *alletgader*, zie *Mnl. Wdb.* 1, 338. — 135 *mi lief*. De lezing is goed. In de uitg. van Foerster, bl. 285 stelde ik eene verandering voor, doch vgl. fr. 2775: Certes ie *m*'ai moult chier, qui qui m'ait vil". — 139 *harm*, een germanisme? Het woord is over het germaansche gebied wijd verspreid geweest, zie Weigand 1, 766, maar in onze taal geheel verdwenen. In 't mnl. komt het woord nergens elders voor, vgl. Lübben 2, 208. — 140 vlg., de beide zinnen zijn niet door *ende* aan elkaar verbonden, welke asyndeton ook in den *Ferguut* zoo vaak wordt aangetroffen. Zie ald. Inl. bl. XXX en *Aiol* 573. — 142—147 = fr. 2780—82. — 143 *vorte*, mnl. *vorste*; vgl. 365 *bedorten*, mnl. *bedorsten*. In gewoon mnl. komt nergens deze vorm voor. — 145 Hs. *ter ander* — 147 *verdronken*, fr. 2782: *ivres ne estordis*. Het is syn. van het mnl. *versmoort*, en van ons platte *smoordronken*, *bezopen*. Kil. verdrinken, absumere potationibus, insumere poculis. Vgl. Ruusbr. 2, 76: Al ware hi seere *verdronken* in sonden, si hopen der ghenaden Gods; en het 17de-eeuwsche *verzopen*, Vondel XI, 548 e. e. — 148—153 = fr. 2783—90.

Die scalc hi wa*s*. . . ., sach oen [1]) comen.
Sijn cussen [1]) heft hi upgenomen.
»Gi w*ilt*", seit hi, »mijn wedde untfaen;
Vassael, ic geve u mi gev*aen*."
Des wart Aiol in herten gram,
Doe [1]) hi dien spot van *em vernam*.
»Ai, soete [1]) vrient!" seit hi, »genade!
Laet bliven, *dat* u God berade,
Gine sult [1]) dien man bespotten niet,
Di*e* . . . .

Fragment II.

. . . .
. . . . .ichte sal verclagen.
Bet sporen sloegen [1]) *doe te gader*
Die viere cnapen end die vader.
Si quamen nieder *in* dat dal,
Die vader ind die kinder al
Under die *m*ordenere geslagen,
Wat si die ors mochten gedragen.
Haer gelijc hi stac dien sinen doet,
Noch sagens Aiol in dier noet.
Geraimes riet an em te hant,

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Vs. 150. Tusschen *wa* en *sach* nog eenigszins leesbaar *gri* (*gier*?) Het meest zou met den fr. tekst overeenkomen *hi was fel*; vgl. 2785: Li lechiere fu *fel* et faus et bris (*misdadig*). — 151. Zie boven bl. 258. — 154 vlg. = fr. 2791. — 156—158 = fr. 2799—280. — 160 vlgg. Het tweede fragment bevat den strijd, dien Geraimes (fr. Gerelme), bij wien Aiol en Mirabel te Mongraille »geherberget" hadden, in vereeniging met zijne vier zonen te voeren heeft tegen roovers, die Aiol na zijn vertrek hadden achterhaald en medegesleept (vgl. vs. 169). Natuurlijk wordt Aiol na een hardnekkigen strijd bevrijd. Onmiddellijk hierna heeft plaats hetgeen wij boven lezen in de nieuwe fragmenten vs. 1 vlgg. — vs. 161—7 = fr. 6983—7. — 161. Bormans leest: *du algader*. — 166 *si*, hier acc. plur., voor *se*. De zin is: zoo snel als hen de paarden konden voeren. Verg. *Moriaen*, 3014. — 167 Bormans: *Igelijc*, hs. *gelijc*. — 169 vlg. = fr. 6087 vlg.

Die sine hande doe [1]) unbant.
Doe [1]) wart Aiol, doe [1]) hijt gesach,
Noch blider dan men secg*en mach.*
Die mordeneren *si* doe [1]) geviengen
Bet haesten, dat sie nien untgiengen.
Te gader bundens em die hande;
Dat was oen [1]) *last*er ende scande.
Dar bi dar stoet [1]) ein casteel alde
Besiden buten an dien walde.
Dat hus dat was verwoestet [1]) sere.
Da was ein ridder wilen he*r*e,
Ein edel man, dien oec die tzagen
Dar hadden wilen doet geslagen.
Van deme hus si avenamen
Die sparen, die oen [1]) bequamen.
Einen bomt*ac si doe* bunden
Enboven, so si beste cunden.
Aiol . . . .
v° . . . .
Dat se die felle mordenere
Bestaen ne sulen [1]) niewet mere.
Die burchgreve te hant begunde
Te spreken *als* hi wale cunde:
»Vernemet, edele junchere,
Ic b*in* dur u gemoedet [1]) sere.
Ic sal u vragen eine tale,

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Vs. 170 *hande*, misschien te lezen *bande*, fr.: „s' a les *liiens* tranchies". — 171 vlg. = fr. 6997. — Vs. 173—6 komen in het fr. niet voor. — 177—182 = fr. 7001—8. — 181 *tzage*, mnl. gewoonlijk *sage* geschreven, in den zin van het fr. *lâche*, nl. *laaghartige*, *booswicht*. Zoo ook *Rein*. I, 396 en in 't mhd. Zie Gloss. *Rein*. — 183 vlg. = fr. 7005. — 184 *sparen*, fr. *forches de kaine* (*chêne*). Het enkv. is *spar*, verb. nv. *spare*. Ook nu nog wordt *spar* gezegd van een dakbalk. — 186 *enboven*, vgl. vs. 210, de noot op vs. 368 en boven bl. 256. — 187 en vlgg. bevatten de vertaling van vs. 7006 vlgg. — 189 = fr. 7014 — 191—200 = fr. 7028—36. — 191 *Die burchgreve*, fr. *li chastelains Gerelmes*.

Die secget mi, so doedi [1]) wale.
Dat u God moete [1]) benedien:
Waer.af bekennedi Helyen?
Nu secget uppe . . . . daet
Of gi dien hertoch iet bestaet;
Dar *vraghic u die waer*heit af."
Aiol em antworde doe [1]) gaf:
»Des suldi, here, mi verdragen;
Ine *sal niemen* dar af gesagen,
Wat mi dat scadet ochte vr*ome*,
Eer ic tUrliens wieder come [1]),
Dar ic dien coni*nge* vercunde
Die bodescap bet minen munde.
So *wil* ic u vorwaer geloven
In Got, die woenet hijr enboven:
Minnedi dien hertoge iet,
Sone mogedi [1]) mi haten niet."
Geraimes sprac: »So mi dat leven,
Ine sal u nimmer meer begeven
Eer wi tUr*liens sijn gecomen*.
. . . .

Fragment III.

. . . .
r⁰ *Hi reet so lange, tes hi* vernam,
Dat hi *quam tUrliens in die stede*.

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Vs. 199. Bormans: „uppe *u eer de* daet," doch dat kan de ware lezing niet zijn. Fr. Par le foi, que devés le père droiturier. — 202—212 = fr. 7038—42. — 203 hs. *verwragen*, reeds door Bormans verbeterd. — 204 *gesagen*; gewoon mnl. *geseggen*. 213—215 = fr. 7043—47. — Het derde fragment verplaatst ons weder in Orleans en schetst de ontmoeting van Aiol en zijn vader Elias (vs. 219 *hi*). Er zal hier misschien nog wel een paar regels uitgevallen zijn, althans de *suete here* in vs. 228 is in den Franschen tekst koning Loeys. De redactie van het fr. wijkt ook hier in enkele punten van de mnl. af.

Ic sal u secgen, wat hi de*de*:
Hi ginc ant heilich cruce *ter stat*;
Oetmoedelike hi gebat.
Aiol syn *sone hem gemoete*,
Dien hi minnentlike groe*te*.
Elias seide: »Soete sone,
Gi hebbet *u gehouden scone*.
Gelovet si Got, *hi es so goet*,
Die ons vergaderen wieder doet [1]):
Mijn lieve kint, ic minne u sere."
Aiol hi seide: »Soete [1]) here,
. . . .
. . . .
v° . . . . .ouweden so men . . . .
. . . . .den coninc mere.
Hi gaf hem siekerheit, die *here*,
Die si gerne wolden untvaen,
Als die *jegen hem hadden mesdaen*.
*Die con*inc seide: »Sem myn *lijf*
. . . .
. . . . .edan.
Si quamen al . . . .
*Ic gave hem seker*heit te hant.
Also *troestese die* coninc
Eer hi dan*n*e te hove ginc
. . . . sine liede.
Die barune. . . . .
. . . .
. . . .

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Vs. 229. Hier is eene lacune van een half blad (de onderhelft is afgesneden). Nu volgt de keerzijde van de bovenhelft. De fr. tekst heeft geene, nauwkeurig met deze overeenkomende, verzen; misschien is vs. 8240—43 te vergelijken.

Fragment IV.

. . . .
r°. *Ende reet steken Beven van Vi*ane,
Die was Makaris *geselle*, ic wane,
Dat hi doet ter erden lach.
Des was *droeve*, *doe hijt sach*,
Sijn stolte broeder Mana*sier*.
. . . .
Hi seide: »Wilt hi mijn . . .
. . . . .hene scheiden."
Hi sloech [1]) *bet sporen altehant*,
Doe riet hi steken Jocerant,
Dat hine stac al dor end dore:
Dat spere qu*am* . . . .
. . . . .derhalf van bloede [1]) roe*t*.
Manasier sloech echt . . . .
. . . . . . ende harde toren . . .
. . . . verlois.
Dar riet hi st*eken*. . . . . .
. . . die wapen niene doch*ten*
. . . .
v°. Die rike coninc *van Vrankerike*,
. . . . ant Karloen,
Hi stac Uden [1]) den Borgongoen
*Metten spere dor sin*en schilt,

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Het vierde fragment schetst een gedeelte van den strijd, die ontstond in den vroegen morgen, welke op het huwelijk van Aiol en Mirabel volgde, en die door den verrader Makarijs was begonnen, om de jonggehuwden op te lichten en in de gevangenis te sluiten. — Vs. 245—257 = fr. 8376—89. — 263. Weder eene kleine lacune, waarin misschien de volgende overblijfsels van versregels passen:

mochte. dat hi wel sere. . .
greve van Senlijs . . . . . .
moeide [1]) sere dat hijt sach.
der lach. hi sloech [1]) bet spore. .

nasier becande. dur al di*e*. .
stac hyn of als it was eyn
erden nieder. sijn teiken
in si bet mannes hant.

— 264—279 = fr. 8389—98.

Dien hi dar *vor hem hilt*
Ende dor den halsberch dien hi droech,
Dat em dat spere *dede ongevoech*,
. . . . it mochte langen.
Dur. . . . .
End dur dien lijf alto . . . . .
. . . . *qu*am gevlogen
Doet uter . . . .
*Doe wer*t harde gram Garijn
. . . . sijn.
Sijn ors hi doe [1]) bet spor*en* . . . .
Grammelike hi ten coninc quam.
Syn spere voer . . . .
. . . . uppen schilt
Sijn halsberg. . . . .
. . . . . . dar up wieder stoet [1]).
. . . .

Fragment V.

f⁰. 1 r⁰. . . . .
Ende seide toet [1]) oene [1]) hard unwerde:
»Ovel scalc, dat di Got schende,

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Vs. 283 *wederstaen*, in intr. zin bet. *doordringen tot* of *stuiten op*. Zie *Limb.* [redacted] 102: Dat (tswaert) innewaert toten kinne daer *wederstoet*. *Lanc.* III, 22943: Dat hem tswaerd dorewoet ten scouderen eert *wederstoet*. *Troyen f* 272 *d*: Dat syn sweert meer noch min opten rieme *wederstoet*. Zoo ook *Wal.* 7529; *Lanc.* II, 44060. — Na vs. 283 behoort waarschijnlijk een ander klein fragment thuis, waarvan de volgende regeldeelen tot ons zijn gekomen:

. . .dat. . .die appel wa'
in weren wolde so wien
bet einen slage mocht
et genesen hi moeste [1]) doe

einen baroene [1]) .quam uter
t als hi wesen solde. nog
wolde doe [1]) hi den coninc
am in sinen moet. [1]) sijn ors.

Het is mij echter niet gelukt, de overeenkomstige verzen in den fr. tekst te vinden. — Het vijfde fragment valt voor een gedeelte samen met de nieuwe fragm., nl. met vs. 580—714, en bevat vooraf een deel van het verhaal der vijfjarige belegering van Losanne door koning Lodewijk van Frankrijk, om Makarijs te dwingen, Aiol in vrijheid te stellen. Hij zendt Hervieu (mnl. Hellewijn) als bode naar Makarijs, en deze

End di al ungeval toesende! [1])
Die felheit is ein deel gewroken,
Die du hude uns hees gesproken."
Hellewyn doe [1]) hi versach,
Dat Gwineot dar nieder lach,
»Stant up, ai lecker" seit hi, »drade!
Dat di Got ungeval berade!
Nim dine wapen, laet uns riden
Te gader an die place striden."
Die Lombart hi vernam die tale
Die hi oem [1]) toesprac, [1]) harde wale,
Mer hine seide nien noch ja.
Hellewyn was van torne ga.
In sinen munt hi oene [1]) sloech [1])
Die hant, ende bet ungevoeg [1])
Hoef [1]) hine van der erden ho.
Bet torne dans hi oene [1]) so,
Dat oen [1]) die winster lippe reit;
Dat vleisch van sinen tanden spleit,
So dat men harde wal van dien

---

[1]) Hs. *u* met eene *o* er boven.
[illegible]t van zijne zijde den slemper (vs. 291 lecker) Gwineot, die den koning hoont. [illegible]lewijn duelleert met dezen (den Lombart) en overwint hem. — 285—288 = fr. 8997 vlg. — 288 *hees*, 2de pers. praes. v. *hebben*, zuiver mnl. *heves* of *heefs*. Vgl. mhd. *hést* bij Lexer 1, 1131. — 291—97 = fr. 9007—10. — 298 *van torne ga* = hd. *jähzornig*; over *ga*, gauw, zie *T*. en *Lettb*. 2, 271 vlgg. — 301 *ho* = hoge, met afwerping van de keelletter, komt mnl. meer voor, zie b.v. *Rein*. I, 443 en Gloss. en hier vs. 368. — 302 *Dans*, praet. van *dinsen*, d. i. *sleepen*, *sleuren*; Benecke 1, 360; Lübben 1, 525; osa. *thinsan*, got. *thinsan*; vgl. hd. *aufgedunsen*, hetwelk men kan vergelijken met ons *opgetogen*, *opdrachtig*; fr. *danser*, en ons *dansen* zijn van denzelfden stam. De door Bormans voorgestelde verandering in *dwanc* is overbodig. — 303 *winster*, d. i. *linker* is vreemd gezegd van de lippen. Men zou verwachten *onderlip*. Zou men moeten lezen *unster* voor *underst*, evenals men *anster* voor *anderst* vindt (Mnl. Wdb. 1, 409)? Vgl. *unser* (?) vs. 330. *Alex*. X, 1424: „Van den *luchter* vingher sijn", dat eene soortgelijke duistere uitdrukkingswijze vertoont, moet ons wellicht van het maken van veranderingen terughouden. — *Riten* hier in intr. zin = *openscheuren*, *opengereten worden*. Zoo ook *Limb. Serm*. 148 *d*: „Dat mi (= *men*) een vel anden rame so slap spant, dat nit en *rite*." Zoo ook mhd. (Lexer 2, 477).

Al sine tande mochte sien.
Dien coninge gaf hine gevaen,
Die oene dede senden saen
In sine stat al te Sessoen.
Dar hiet hine in dien kerker doen.
Al dus so lach hi toe Sessoene
Al went die coninc te rantzoene
Vor sinen lyf van roden golde
Syn evenwecht genemen wolde.
Die Burgunihune doe te hant
Bet sporen quamen ut gerant:
Frantsoise untviengen si bet nide.
Dar mochte men in dien stride
Menegen scacht hebben sijn croken,
Menegen halsberg durgebroken,
f°. 1 v°. Menegen man in elke side
Dar nieder licgen in dien stride.
Groet was die puntianz ende rike;
Die strijt vergaderde ridderlike.
Nu quam Makaris ut vermeten,

---

1) Hs. voor *oe* overal *u* met eene *o* er boven.

Vs. 307—314 = fr. 9018—21. — 308 hs. *haen*. — 312 *went*, ook 420, 521. Zie *Teuthon*. 310 en boven bl. 256. In Limburg zei men *ment*, *ment an*, *ment dat*, *T. en Lettb.* 6, 231. — 314 hs. *evenwech*. Het woord wordt hier op zeer eigenaardige wijze, geheel in overeenstemming met de samenstellende deelen gebruikt. Voor ons is *evenwicht* nog slechts, evenals *aequilibrium*, in fig. zin te gebruiken. Noch in 't mhd., noch in 't mnd. schijnt het woord voor te komen (ook in 't mnl. ken ik geene andere voorbeelden), hetgeen voor de eerste taal opmerkelijk is, daar men daar wel de analoge woorden vindt *ëbenerbe*, *ëbenheil*, *ëbenmaze*, *ëbenteil* e. a. Kil. geeft wel op *evenwichtigh*, en *-heid*, maar niet *evenwicht*. Ook het hd. *gleichgewicht* schijnt niet zeer oud te zijn, in 't mhd. althans komt het (in de wdbb. nl.) niet voor. — 315—322 = fr. 9022—25. — 319 *sijn* d. i. *sien* (vgl. *hijr* vs 43 voor *hier*). — 322 (ook 290, 336, 363) *daerneder* = ons *ter neder*. Zie *Tijdschr*. 1, 136. — 323 = fr. 9026, *puntianz*, vgl. 602 *pungiant*. Van fr. *poignant*? Het woord is mij niet bekend; het gewone mnl. woord is *pongijs*, *pongijst*, *pongoost* (Huyd. op Stoke VI, 682; *Segh*. Gloss.). — *rike* bet. *geweldig*; vgl. *Limb*. IV, 514: *pongiis rike*. — 324 hs. *rikelike*, eene vergissing veroorzaakt door vs. 327. — 325 = fr. 9027.

Gewapent up ein ors geseten
Na sinen wille rikelike.
Hi quam gerant vermetenlike;
Dar hi die Frantsoise sach riden,
Dar stac hi so van unser siden
Gwinerei bet sinen scachte,
Dat hine doet ter erden lachte.
Dat moeide sere einen baroene,
Dat was Bertram van Sessoene.
Bertram was rouwich, doe hi sach
Dat Gwinerei dar nieder lach.
Syn ors hi bet dien sporen sloeg,
Dat liep na sinen wille genoech.
Galtier van Munbardun hi stac:
Die wapen hi oem doerebrac; [1])
Dur sinen lijf stac hi dien scacht
Al toe der hant bet sulker cracht,
Dat hi ter erden doet gelach,
Dart menich ridder anesach.
Hellewijn bet sporen sloeg
Sijn ors, dat oen [1]) wel balde droech.
Van Plasense stac hi Morise
Dur sinen scilt wel a devise;
Ende dur al sijn atzemant
Stac hine doet al toe der hant.
Creihieren hi begunde saen:

1) Hs. *u* met eene *o* er boven; zoo ook overal voor ndl. *oe*.

Vs. 326—329 komen in 't fr. niet voor. — 327 *rikelike*, d. i. *sierlijk uitgedost*, synon. van mnl. *getogelike*. — 330—332 = fr. 9027—30. — 330 *unser* is mij duister. Misschien zit hierin hetzelfde woord verscholen als in vs. 303. Doch welk? Wellicht is er meer in den regel bedorven: ook *so* komt mij vreemd voor. — 331 *Gwinerei*, in den fr. tekst (9027) *Godefroi*. — 334. Bertram van Sessoen komt, gelijk de verzen 333—344, in den fr. tekst niet voor. — 342 *al toe der hant* = *altehant*. Zoo ook 350 en 362; *altehant* 547. — 345—350 = fr. 9035—37. — 348 *a devise*, fr. *à devise* (Burguy Gloss. 112), zie bl. 258. — 349 *atzemant*, fr. *accesment* (Burguy 5 *acesmement*) zie bl. 258. *Achement* ook *Grimb.* II, 5709. Zie Mnl. Wdb. 8 achement en achemeren. — 351 vlg. en 354 vlg. niet in 't fr.; vs. 353 = fr. 9039.

»Die Burgunihune sijn untdaen!"
Nu quam Makaris toe gerant.
Dat hi ten ewen si gescant!
God moetene vermaledien!
f°. 2 r° Nu riet hi soeken dar Elyen,
Dien was hi vient toe dien doet.
Elye quam bet forcen groet,
Dar si sich beide wal becanden;
Bet cragte si te gader randen.
Die scilde wurden gar terant,
Die spere braken toe der hant.
Die stucke wurpen sie dar nieder;
Die scarpe swert si toegen [1]) sieder.
Si werden sich als sijs bedorten,
Want sie sich underlingen vorten.
Elye sloech Makaris do [1])
Up sinen helm enboven ho, [1])
Dat oem [1]) die cirkel quam gevallen
Ter erden bet dien bloemen allen.
So groten slach hi oeme gaf,
Dat hi oem [1]) undern ougen af

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven; zoo ook overal voor ndl. *oe*.

Vs. 356 vg. = fr. 9044; 357—66 niet in 't fr. — 357 hs.: Die was vient an d. d. — 361 *terant*, deelw. van het ww. *terenden*, d. i. *verscheuren*. Het woord komt in het mnl. nergens elders voor, doch vgl. oeng. *torenden* = *rend to pieces* (Stratmann 501); ofri. *renda*, *torenda* (Richthofen 992 en 1091); ags. *rendan*, eng. *rend*; mnd. *torenden* (Lübben 4, 579). Vgl. E. Müller 2, 292. — 364 *seder* (sieder), hier, 381 en 475 in de bet. van *daarna*. Zie Oudem. 6, 44. — 365 *bedorten*, zuiver mnl. (*bedorften* of) *bedorsten*. — 366 *vorten* voor *vorchten*, praes. = hd. *fürchten*. Vgl. 500, 565 en bl. 256. Een ander *vorte* = mnl. *vorste* staat 143 en 530. — 368 *enboven*. Zie vs. 186 en bl. 256. — *ho* = *hoge*. Zie vs. 301 noot. — 369 *cirkel*, een (gouden) strook of band, die als sieraad om den helm gedragen werd. Ook *bloemen* (waarschijnlijk door beminden geschonken) en *edele steenen* dienden tot sieraad voor den helm. Zie *Lorr.* II, 4266: Hi sloech Berengiere op den helm van brunen stale, dat cirkel, bloeme ende stenen vielen in dat plein gemeene. Vgl. ook Lexer op z i r k e l. — 372. In plaats van *undern* wil Bormans lezen *vanden*; onnoodig. *Afsloech* beschouwe men als een geheel, en men vatte *undern* op als *onder den*. Fr. 9049: De la fache li tranche la car jusques a l'os.

Dat vleisch al van dien beine sloech,
Bet sinen swerde dat hi droech.
Makaris hi vlo dur die noet:
Hi waende sijn gewunt ter doet.
Makaris vlo, doe oem [1]) was cunt
Dat hi ten stride was gewunt.
Bet oeme [1]) vloen Burgunihoene,
Die oem [1]) ne pijnden meer te doene
Batalihe in einen maende sieder,
Want oem [1]) Frantsoise waren wieder,
So waer so si te velde quamen,
Des si wel dicke scade namen.
Frantsoise stichten harde schiere
Umb oere [1]) marke burge viere.
Sent durde vijf jaer ende bat
Oer [1]) geseet umbe die stat,
Eer si der stunden ie begunnen,
Dat si si bet gewalt gewunnen.
  Aiol lach in des kerkers grunde
f⁰. 2 v⁰ Die sich gevrouwen niene cunde.
Sijn herte dat leet grote noet:
Hi dreef wel dicke jamer groet,
Wan eer so hoge tijt gelach,
Winacht ende Paschedach.
Oec waende Mirabel, die vrouwe,
Van toerne sterven end dur rouwe.

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven; zoo ook overal voor ndl. *oe*.

Vs. 375—9 = fr. 9051 vlg. — 378 *ten stride* zal wel niets anders beteekenen dan *in den strijd*. — 381 *maent* ml. als hd. *monat* en in alle Germaansche talen. — 382 *wieder* d. i. *weder*, *tegen*, vgl. hd. *zuwider*. — 388 *gesceet*, ook 561, belegering; mhd. *gesaeze* (Lexer 1, 895), in zuiver mnl. *gesate* (*Rose* 9012 e. e.). — 389. Is de lezing soms bedorven? Franck meent, dat de zin is: *voor dat zij het uur begonnen, den tijd beleefden*. — 392 *sich gevrouwen*, gewoon mnl. *hem vervrouwen*, zich verheugen. In den *Serv.*: *ervrouwen*. — 391--396 = fr. 9057 vlg. — 395 *so*, de aankondiger van het subject, = *dat*, niet met *hoge* te verbinden. — 396 hs. *Winach*. — 397 niet in 't fr.

»Wach arme dieser groter noet!
Myn laster die is al te groet."
Dit was, dat seid Aiol die vrie:
»Ai, scone vrowe, soete amie,
Ic secgu bi God unsen Here,
Dat mi vernoiet michel mere
Dit ungeval dur uwe scolt
Dan dat ic lide dusentvolt."
Mirabel die vrouwe scone
Si riep an Gode van dien trone,
It was bet oer [1]) so verre irgaen,
Dat si bet kinde was bevaen.
Ayoel hi seide: »Scone vrouwe,
Gine sult niet driven groten rouwe,
Want uns dar luttel af mag comen
So wieder eren ochte vromen.
Dar ut int her, dar is mijn vader,
Mijn ome Lowijs end al gader
Die hoge lude van Vrancrike,
Die ne sulen [1]) siekerlike
Van hinne nimmer wiederkeren,
Al went si dien verradenere
Gevaen ende die stat tebreken." —
»Dat si dar met so lange treken,"
Sprac Mirabel die scone *vrouwe*,
»Des lidic an dien herten rouwe."
Mirabel die walgedane
Begund in arbeide te gane;
Doe [1]) oer [1]) die termet end die stunde

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Vs. 404 *michel*, hier bijw. = schotsch *muckle*, eng. *much*, *michel* (ook 430), gewoon mnl. *mekel*, komt ook eene enkele maal elders voor, b.v. *Lsp.* II, 51, 151. — 407—421 = fr. 9072. — 414 *so wieder* pleonastisch verbonden *so-so* of *so-ofte*, en *weder-ofte* beteekenen beide *hetzij-hetzij*. — 420 hs. *Alt*. — 422 *treken* d. i. *talmen*. Vgl Lübben 4, 607: *sunder treken*. — 423 *vrouwe* ontbr. in het hs. — 422—428 = fr. 9073—77.

Dar af te *nakene begunde.*

. . . .

. . . .

f°. 3 r° Dat hovet hi doe nieder sloech,
Hi dachte michel ungevoech.
Hi sprac ten vrouwen dat si quamen,
End dat si Mirabele namen,
Dat si oeme [1]) nien untfachte,
Mer si si oeme [1]) .wiederbrachten.
»Ic wille dese twene voeden
Te vroemen [1]) mannen end te goeden."
Die vrouwen negen oeme [1]) doe
Van blijtscap al ten voeten toe.
Die vrouwen in dien kerker quamen,
Die scone Mirabel si namen,
Up eine culte si si lachten
Dar up si si gedragen brachten
Uter dien kerker in dien sal.
Si weinden ende seiden al:
»Ai, scone vrouwe, ai edel wijf!
Wie scone was nochdan u lyf
Doe gi hier quamet in dit lant.

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven; zoo ook overal voor ndl. *oe*.

Vs. 428. Tusschen dit en het volgende vs. zijn drie bladen weggescheurd, fr. 9077—9182. Daar de mnl. dichter in den regel twee verzen noodig heeft, om één fransch vers weer te geven, en eene bladzijde van 22 regels gewoonlijk 36 verzen bevat, zoo volgt daaruit, dat er voor de 105 fr. verzen (± 210 mnl.) noodig waren 6 bladzijden of 3 bladen. — 429—438 = fr. 9182—7. — 433 *ontfachte* (Bormans: *untsachten*) van *ontfechten*, ontgaan, ontkomen; ook mhd. *untfechten* (Lexer 1, 592). — 435, ook 537, *twene*, acc. ml. van *twee*, hd. *zwene* (Weigand i. v. *zwei*); vgl. *zwanzig*, *twintig* en *twenty*, en bl. 257. — 439—447 = fr. 9188—95. — 441, 453, *culte*, gewone vorm *culcte*, lat. *culcita*, ofr. *cotre*, *kieute* (Burguy, Gloss. 91), mhd. *kulter* (Lexer 1, 1766), evenals *cotre* uit lat. *culcitra*. — 443 *sal* (: *al*) d. i. *zaal*, de meest gewone vorm van 't woord in het ogerm.; ohd. *sal*, mhd. *sal*, onr. *salr*, ags. *sel*. Vgl. ons *gezel* naast *zaal* en fr. *salle* naast *salon*. Het gewone mnl. woord was, gelijk men weet, *sale*; of *sele* = ags. *sele*, osa. *seli*. — 443 *uter*, ook 469, hd. *auszer*, mnd. *uter* (Lübben 5, 147). Vgl. ndl. *uiterwaarden* = *buiten den rivierdijk gelegen gronden*, en de woorden *uiterste*, *uiterlijk* (ook *uitermate*?).

Macaris hi sal syn gescant!
Got sal oem [1]) dur uwe sculde
Untsecgen gare sine hulde."
Te hus si si gedragen brachten;
Oer [1]) scone lijf si oer [1]) belachten
Bet einer culten, was van pelle.
Die ungetruwe end die felle,
Die scone kinder hi doe nam,
So schier et in dien avunt quam.
Hi quam al dur die stat gegaen;
Hi gienc uppe die brucge staen,
Dar hi dien Roden starkest vant:
Die kent wurp hi dar in te hant.
Dar dede Got van deme trone
Ein groet mirakel end ein scone:
Under der brucgen was ein man,
fº. 3 vº Dien ic genoemen wale can:
Tierri die visched in dien mane;
Hi sach die kinder walgedane
Bi oeme [1]) vlieten in dien wage:
Na oem [1]) so voer hi hard untrage:

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven; zoo ook overal voor ndl. *oe*.

Vs. 449 *dur uwe sculde*, en 405 *dur uwe scolt* = *om uwentwil*. — 448—450 niet in 't fr. — 450 *gare*, eigenlijke vorm van het bijw. *gar*, uit het hd. overbekend, bij ons in *gansch en gaar* ook niet geheel ongebruikelijk, ohd. *garawo*, mhd. *gare*, osa. *garo*, ags. *gearu*, *gearo*. Het bijv. nw. *gaar* is hetzelfde als dat hetwelk bij ons van spijzen gebruikt wordt, welke *voor het eten gereed* zijn. Het is een der vele woorden, welke een *w* op het einde hebben afgeworpen. Zie *Segh.* Gloss. op gelu. — 453 *pelle*. Zie *Ferg.* Gloss. op pellen. — 456 *so schier* = *also sciere als*, zoodra als, doch met de ook thans zeer gewone weglating van het relatieve woord. Synonieme uitdrukkingen van *also sciere als*, zijn *also vroe als* (het meest gewoon), *also drade als*, *also houde als*, e. a. — 459 *dien Roden*, de Rhone. — 463 hs. *der der*. — 465 *maan* ml., als hd. en in alle germ. talen. — 467 *wage*, dat. van *waech* ml., *vloed*, *water dat in beweging is;* hd. *der wog*, mhd. *wâc*, ohd. *wâc*, got. *vegs*. Zie Weigand 2, 1132. Vandaar hd. *woge*, fr. *vague*, golf. — 468 *ontrage*, ook *Hs. v.* 1423, 167 *b*: Ist dattu *ontrage* biste, soe sal dijn oest comen als een fonteyne, en *Pass. W.* 56 *a*: *Ontraech* om te werken. — 461—85 = fr. 9203—24.

Uter dien water hi si droech;
Bet haesten hi du si besloech
In sine cleider soetelike.
Doe voer hi danne heimelike,
So dat it nieman ne vernam,
Dat dese dinc van oeme [1]) quam.
Tierri hi droech die kinder sieder
In sine hereberge wieder.
Te gegen oeme quam sijn wijf.
Got hi gemaked oeren [1]) lijf,
Want si was eine vrouwe scone.
Si hiet vrou Aihe van Montone.
Twe scone kercen si untstac:
Goetlike si toe oeme sprac:
»Wie is it u vergaen te nacht?
Hebdi iet goeder visce bracht?
Wan laetdi helpen u dar af?"
Tierri oer [1]) antworde doe gaf:
»Gebracht so hebbic vische genoech,
Te minen trouwen, int gevoech.
Van arde sint si also goet,
Dat men si eten niene moet.
Of gijs geloven niene roeket,
Gaet, ginder in mijn cleet besoeket."
Si gienc ten cleideren te hant,
Die scone kinder si untwant:
Si roerden voete ende hande.
Die vrouwe, doe si dat becande,
Si wart erveret so van dien,

1) Hs. *u* met eene *o* er boven, zoo ook overal verder in *oem(e)* en voor ndl. *oe*.

Vs. 479 Ook hier *want* = *zoodat*? Vgl. *Nieuwe Aiol-fr.* 170 en 695. — 485, fr. 9224: „car le nous delivres!" Lees dus *want* voor *wan*? Doch zelfs dan is de regel nog niet zeer duidelijk. Mogelijk ook is de bedoeling: *Wanneer laat gij u daarvan afhelpen*? d. i. *zoudt gij ze mij ook eens overgeven*? Dit zegt ook ongeveer het Fransch. — 486—502 = fr. 9225—34. — 497 *erveret*, d. i *vervaert*.

Dat si si an ne dorste sien.
Viel sere roepen si began
Van voerten, die si dar gewan.
»Ic maen u bi der Godes cracht,
f°. 4 r° Wat is dit dat *gi hebt gebracht*
spreken scone . . . (9235)
vorwaer Aiol. . . .
sent.Got sant . . . (9236)
ge nu te hant . . .
quam des duvel . . (9238)
de goet.hi wi . . . (9240)
oere hoge mag. . .
ai soete wijf s . . . (9251)
geven.dar m . . . .
de mogen [1]) ke. . .
hi liet uns do. . . .
nu verstaet.g. . . .
keren lise in i . . .
men harde red . . .
si sulen [1]) dur Aio .
inne. Tieri hi s . . (9258)
Vrancrike.des . . .
dar wanet al . . . .
ven.ende mak . . .
wises hulde.e. . . .
belange wel u . . .

f°. 4 v° . . . . . t dat hi gerne
. . . . d die die kers. .
. . . . t land . . al toe
. . . an Turnebrie (9266)
. . . s Got des wille
. . .cunnen.die kin
. . .nder vorte wesen
. . .be
. . s also.dat ic ne
. . . dar toe gevrome. [1])
. . sprac te sinen wi
. .di negeine kent (9273)
. .raven.nu suledi [1])
. .*t*wene sone [1]).ic
. .le wi in sitten
. .at cocht ic wijf
. .eder varen.ne.
. .er wi comen toe
. .ere.van deme lan. .
. .harde schiere.
. vrouwe sprac toe (9281)
. .*u* wal, want it. . .

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Vs. 501 Hs. *des G.* — Na vs. 501 volgen de overblijfselen van het volgende blad, waaruit de oorspronkelijke verzen niet altijd met voldoende zekerheid konden worden opgemaakt. — 515 *keren lise* zal wel beteekenen *ongemerkt* (*terug*)*keeren*; *lise*, hd. *leise*, mhd. *lîse*; ook *Christ.* 1510: „weder oppenbaer ocht *lise*"; Stoke IX, 742: „so datte sommighe voeren *lise* (= *stillekine*) uten here." — 533 *gevromen*, baten, nuttig, dienstig zijn, komt behalve hier, waar men uit den zin de bet. niet kan vaststellen, slechts nog voor *Sp.* IV[2], 54, 45: Ghine coent miere zielen niet *gevromen*.

Fragment VI.

. . . .
*Die noch niet kersten sijn ge*daen.
Men dede comen [1]) al te hant
Die clerke dar na was gesant;
Die kent si beidegader dochten
Bet eren so si beste mochten.
Die coninc end die conincginne,
Dur grote vrientscap ende minne
So hoeven [1]) si die kinder fiere:
Thomas ende Manâssiere
Aldus so wurden si genant.
Die coninc liet oen al *te hant*
Twee stede geven. . . . .
. . . .
vº . . . . . .ret gaen uns ave;
Halsberge, helme sijn verlorn;
Vijf jaer so hebbewi te vorn
Geseet gehalden. . . . . Loewijs,
Die rike coninc van Parijs,
Hine sal niet keren sunder waen
Al went wi alle sijn gevaen;
Dat is uns eine voerte groet.

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Het zesde fragment verplaatst ons aan het hof van koning Gratien te Venetië, werwaarts Tieri en zijne vrouw met de kinderen van Aiol waren gevlucht, om aan de vervolgingen en de Argusoogen van Makarijs te ontgaan. Daar worden de beide kinderen gekerstend. — 549 *dochten* = gewoon mnl. *doopten*; een vorm, welke door verwisseling van *f* en *ch* ontstaan is uit *doften* (cf. *kochten* van *koopen*), en meermalen ook in 't mhd. gevonden wordt. Vgl. Lübben I, 544, en *Serv.* I, 232: „Joh. Baptista, die onsen Here *doufde*." — 550 *so* ontbr. in het Hs. — 553 *hoeven*, het eigenlijke praeteritum van *heffen* (ook 301), ten doop houden; hd. *hub* en *hob*, got. *hôf*. — 557 fr. 9356: Il chites lor dona. — Na vs. 557 weder eene lacune, daar slechts de onderhelft van het blaadje is bewaard gebleven. — Vs. 546—57 = fr. 9347—56; 558—67 = 9390—96. — 561 *geseet*, zie vs. 388. — 564 *al went*, ook 312 en 420.

Van unsen volc is menich doet:
Wi hadden dertich dusent doch.
. . . .

Fragment VII.

. . . .
. . . .dar af so riet. . .also sware ,
Alsof hi al verwundet ware.
An Aiol hi bet toerne gienc
Bet siner hant hi oen [1]) gevienc,
Began oen schelden harde sere;
»Ai moedersoen [1]) verradenere!
Die mine dochter hes genomen,
Die scone was end vollencomen,
End oec van minen land ein deel
Die duvel gaf di sulic heel.
Mer bi Mahon unsen heilant
Die al die werlt hevet in hant.
. . . .
v° . . . . .den die vrouwe
Des was sie toernich, hadde rouwe:
»Gi heren," seitsi, »laet mi gaen!
Mi dunket, its also gedaen

---

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

Het laatste fragmentje (VII), dat ook weder de onderhelft van een blaadje is, en dus weder in twee gedeelten een stukje van den fr. tekst weergeeft (569—74 = fr. 9688—90, 75—80 niet in 't fr.; 583—91 = fr. 9708—12), bevat een klein deel der ontmoeting van den Sarraceenschen koning van Perzië Mibrien (hi, 570 vlg.) te Pampelona met zijne dochter Mirabel, die Christin geworden was. Mibrien gelast Aiol en Mirabel, Mahom te aanbidden, maar in plaats daarvan werpen zij de afgoden om. — 574 *moedersone* = *putensone*, hoerenkind (Lübben 3, 107). Vgl. *Taalk. Bijdr.* 2, 8 en noot. — 575 *hes*, vgl. eng. *hast* en 288 *hees*. — 576 *vollencomen*, volkomen, volmaakt, waarop niets te zeggen is. Zoo vindt men ook *vollenbringen*, *vollentien*, *vollentrecken* en *vollenvaren*, doch alle in stukken uit het oosten van ons land. Zie Lübben 5, 554, waar men ook het znw. *vullenkomenheit* vindt opgeteekend. — 578 *sulic heel*? — 581 Nu volgt de onderhelft der keerzijde.

Bet mi, dat ic an uwen here
Moet beden, dat mi moeiet sere."
Vrilike lieten si si gaen.
Si gienc vor Mahumette staen,
Die daer gegoten was van golde,
Doe si oen anebeden solde,
Si nam *hem biden armen saen.*
. . . .

Eindelijk volgt nog een klein fragment, dat door Bormans te recht »des parcelles détachées" genoemd is.

»Dit is ein wiederloen daer af
. . . . .er die dieve
Dur dat so gevic u *te lieve*
Den coninc gevaen van Salanice."
Nu seide Gratien: . . . .
. . . .
. . .crechtig doe sijn got verge. . . .
. . . . vernomen
Hi was na ut dien . . . .
. . . .*seit* hi, »scalc dilde Frantsois!
Eer wi. . . . .
. . . .
. . . .mit crachte varen int pungiant
. . . .*i*ke
Siet edel coninc ende rike,

Vs. 592—609 = fr. 10078—92. Aiol heeft koning Floriens van Salenike gevangen gemaakt en biedt hem aan keizer Gratien aan. Deze vraagt hem, of hij zich wil laten doopen. Floriens weigert te gelooven in iemand (Christus), die zich zelf niet redden kon, waarop Aiol hem toeduwt, dat Mahomet eens door wilde zwijnen deerlijk verminkt was geworden, zonder dat hij er iets aan had kunnen doen. — 600 *dilde*, d. i. *slecht, gemeen*. Zie vooral *Tijdschr*. 2, 147 vlgg. — 602 *pungiant*, vgl. vs. 323.

605 W . . . .
. . . . wilde swijn
Nase ende munt. . . . .
. . . . . . .n gesune si tereten.
Sent was si . . . .
. . . .

DE INSTRUMENTALIS SINGULARIS OP MI.

Karl Müllenhoff's afdoend betoog, dat de dat.-instr. sg. van ags. *sê* en *hwâ* niet *þăm*, *hwăm*, maar *þâm*, *hwâm* is (verg. ZdA. XVI, 148 f.), deed me sedert lang vermoeden, dat genoemde casus moet verklaard worden als een oude instrumentalis op *mi*, latijn *bi*, grieksch *φι*, dien we in het oudslavoonsche *tēmĭ* terugvinden. Inzonderheid het ontbreken van den pluralis van het pron. interrogativum in de meeste oudgerm. talen (got. *hwanzuh*, ohd. *huie*, *huên* (Sievers, *Par.*) kunnen analogice gevormd zijn) pleit tegen de onderstelling, dat de dat. sg. door den dat. plur. vervangen zou zijn. Ook Möller (Beitr. VII, 490) identificeert oudnoordsch *þeim*, ags. *þǽm*, met slav. *tēmĭ*. De vraag is, of ook in de verbuiging der germ. substantiva de in het nauwverwante Slavoonsch zoo gewone in-

---

Vs. 608 *gesune*, aangezicht. Vgl. mnd. *sune* (Lübben 4, 473 *a*). — *teriten* = hd. *zerreiszen*, ook *Sp.* IV², 22, 38. — Nog eenige onsamenhangende woorden zijn er over, doch het is niet mogelijk, daaruit de overeenkomstige plaats in het fr. op te maken. Zij luiden aldus r°: Van vra. . . . . .coninc [1]) . . . .sinen l. . . . .ic wan. . . .van si . . . . .mere s. . . . . .ioiant. . . . . .de bra. . . . . . .den.t. . . . .eren . . . . . .in un. . . . . .u al . . . .wal; v°: u mijn. . . . . .oet mi . . . .eftode [1]) . . . . .en co. . . . . .nit uns. . . .en vaen. . . . .chter. . . . .ver. . . . .het dien . . . . . .aren. . . . .e.wel. . . . .hafte. . . . . .r inne.

1) Hs. *u* met eene *o* er boven.

strumentalis op *mi* geen spoor zou hebben nagelaten. Ik meen van wèl. In de Beiträge VIII, 506 volg. verklaart Kluge ags. *nosu*, *duru*, *breóst*, als overblijfsels van een ouden dualis op *ó*; wat het laatste woord betreft, sluit ik me gaarne bij hem aan, aangaande *duru* en *nosu* durf ik nog niets beslissen. Wat Kluge bevreemdt, is het zonderling gebruik van den dat. *nosum* in de *Leechdoms* als singularis voor een enkelen neus (*nosum* in de C. Past. is een echte pluralis): en dat op niet minder dan acht, of, wil men, negen plaatsen! Dezen dativus te verklaren als een reliquie uit den tijd, dat *nasiz* in plurali voor een enkelen neus gold, acht ik gewaagd; waarom zouden de overige casus plur. in onbruik geraakt zijn? Ik, voor mij, geloof, dat wij hier met een instrumentalis sg. te doen hebben, en wel omdat een dergelijke casus *zeker* voorkomt in een anderen consonantischen stam, waar het begrip van den pluralis volstrekt uitgesloten is. *Meoluc*, *meolc* heeft, behalve den dativus *meoloc*, een merkwaardigen vorm *meolcum*, die den dativus vervangt: *from milcum adoen*, ablactatus, Blickling Glosses 260, 3; *he lifde be þara wildeora meolcum*, Shrine 118; *is þæt ealond welig on meolcum*, Beda I, 1. In de Blickl. gloss. is de pluralis *ongerijmd*, in de twee andere plaatsen in hooge mate onwaarschijnlijk. Een dergelijken instrumentalis zie ik ook in *æt heafdum*, aan het hoofdenend, schoon de pluralis hier niet ondenkbaar is. Andere voorbeelden, waar zulk een instr. mogelijk is (b. v. *lufum* en got. *fragiftim*), geef ik thans niet. Ik wil het vraagstuk slechts ter sprake brengen, niet in alle bijzonderheden oplossen.

Leiden, 17 Jan. 1883. P. J. COSIJN.

BIJDRAGEN TOT DE DIETSCHE GRAMMATICA.

V. IETS OVER DIETSCHE CONSECUTIEVE EN FINALE BIJZINNEN, MET *en*, *ne* OF *dat niet* (*dan*).

Een eigenaardig soort van *consecutieve* of *finale* (met de partikels *en*, *ne*, *dan* = »dat en," of *dat niet* ingeleide) onderschikking geeft ons de Dietsche taal waar te nemen na een hoofdzin, met een uitgedrukt of althans in de uitdrukking opgesloten begrip van:

A. a. »toeven," »rust nemen," »stil staan," »ledig zijn;" »door uitstel iemand ophouden;"

b. »verzuimen," »ongedaan laten;" »zijn begeerte onvervuld zien;"

c. »ongedaan, onvervuld gelaten worden;"

B. »uit vrees of schaamte aarzelen", »zich van zijn stuk laten brengen", »ontzag, vrees voor iemand of iets hebben", »tegen iets opzien";

C. »(het) opgeven", »(met iets)] ophouden", »(er) uitscheiden";

D. a. »helpen (ter verhindering van iets)";

b. »door weerstand of zorg (ver)hinderen", »trachten te verhinderen", »verbieden";

c. »iets gedaan krijgen, dat het door den werker niet gewenschte of niet verwachte gevolg zou verhinderd hebben";

d. »weigeren (iets te doen of te erkennen)";

E. a. »'t ùithouden (lichamelijk of geestelijk); »dulden", »toestaan";

b. »zich bedwingen", »zich laten weerhouden";

c. »den mond houden", »zwijgen";

d. »zich tevredenstellen"; »zich rustig houden"; »zich rust mogen gunnen", »met rust gelaten worden";

e. »bedwingen", »doen tevreden zijn", »tevredenstellen";

f. »met rust laten";

F. a. »ontgaan", »vrijkomen", »trachten te ontgaan", »zich aan iets kunnen onttrekken"; »aan de aandacht ontsnappen", »over 't hoofd gezien worden";

b. »laten gaan", »laten varen" of »verlaten", »laten ontkomen"; »aan zijn aandacht laten ontsnappen", »over 't hoofd zien";

c. »sparen (ontzien)", »verschoonen"; »behouden";

d. »gespaard blijven of worden";

e. »in den steek laten".

Gewoonlijk is bij dergelijke constructies de beheerschende zin *ontkennend*; zelden en, zoover ik heb opgemerkt, alleen bij de onder *A. a.*, *A. b.*, *D. b.* en *E. b.* gebrachte begrippen, *bevestigend.* In het eerste geval wordt als inleidend voegwoord der subordinatie in den regel *en*, *ne*, hoogst zeldzaam *dan*, *dat ne*, *dat niet* gebezigd; in het andere meestal *dat niet*, bij uitzondering *dat en* of *en.* Het karakter der geheele uitdrukking laat zich met de volgende woorden omschrijven: de hoofdzin noemt een handeling, die ten gevolge kan of moet hebben, dat het in den bijzin uitgedrukte niet geschiedt, m. a. w. die het in den bijzin gezegde kan of moet beletten; is die hoofdzin positief, dan wordt het in den bijzin uitgedrukte voorgesteld als werkelijk verhinderd of te verhinderen; is hij negatief, dan wordt de verhindering van het in den bijzin gezegde als niet plaats hebbend voorgesteld, dewijl de handeling, die kan of moet verhinderen, ongedaan blijft.

Vergelijk b.v.: »Ende hi *lette* een stuc daer af, *Dat* hi hare *gene* antwoerde *ne* gaf", Lanc. II 16565, d. i. hij wachtte een oogenblik, *met het gevolg dat* hij h. g. antw. gaf. »Ic wane, si *onlanghe letten*, Si*ne* vernieuweden die spise", Wal. 4624, d. i. ik meen, dat zij niet lang toefden *zoodat*, *met zulk een gevolg dat* zij de spijs *niet* vernieuwden, m. a. w. ik meen,

dat zij de sp. weldra vernieuwden. »Want die bisscop *niet ontsach*, Hi *ne* seidem sijn behout", Sp. H. III^2, 7, 59, d. i. de b. aarzelde niet *met zulk een gevolg dat* h. h. z. beh. *niet* zeide, m. a. w. de b. zeide hem zonder aarzeling z. beh. »Die duvel *en liet niet of*, hi *en* leide lagen", Bi 58 r. [1]), d. i. de duivel hield niet op *met een zoodanig gevolg dat* hij hem *geen* lagen (meer) leide, m. a w. de duivel hield niet op hem l. te leggen. »Sy *en* mochten ons *niet helpen*, wy *en* moesten allen nederdalen ter hellen", GR. 16 r., d. i. zij konden ons niet helpen *met zulk een gevolg dat* we *niet* t. h. behoefden te dalen. »Hy *en* conste *hem* langher *niet onthouden*, Hy *en* scloech te Achilles wert met nyde", H. v. Tro. 5204, d. i. hij kon z. n. langer bedwingen, *dat* hij *niet* op Ach. kwam aanvliegen. »Wi*ne lieten* ons noyt enen *ontfaren*, wi*ne* daden hem pine", Walew. 3993, d. i. we lieten ons nooit iem. *met zulk een gevolg* ontkomen, *dat* we hem geen kwaad deden.

Zie voor meer vbb. het volgende:

A. a. »Dat ic *niet sijn en mochte sonder arbeit*, I*n* moste lesen ofte scriven", Wrake III 2493. — »Dat si niet langher *en hadde ghebeit*, si *en* ghinc weder totten man", V. Hild. 34, 132; »de *niet en beiden*, *Dan* sine op ene rade leiden", Mel. St. V 82; »Ic waen, hy langer *niet ontbyt*, Hy *en* sent uyt syn ghebot", H. v. Tro. 1200; »Dat hi *niet* langer *wilde ontbiden*, Hi*ne* wilt om sine aventure riden", Lanc. II 41152; »doe *en conde* ick *niet* langher *ghebeyden*, ic *en* moest vriendelijck tot u comen vanden", Rein. proz. 91 r.; (z. v. Belg. Mus. IV bl. 349, De boec van seden (Kausl. II), 114, Alex. II 497, Limb. IV 1237, Sp. H. II^1, 67, 118, II^3, 32, 75, II^6, 2, 43, III^1, 43, 65, V. Velth. I, 31, 11, III, 15, 46, V, 34, begin, Maerl. Strof. Ged. ed. V. bl. 62, Rose 11966, 12364,

---

1) Zie voor deze en andere ongebruikelijke verkortingen dit Tijdschr. II, bl. 39. Andere verkort. zijn: = El. *Lev. v. st. Elysab.* enz. (Cat. mss. d. L. M. n°. 271; Smz. = *Die Samaritaen ende die zieke* (Cat. mss. d. L. M. v. Lett. n°. 354); Ot. = *Het Oude Testament* (Cat. mss. d. L. M. v. Lett. n°. 337).

Lanc. III, 46660, Blomm. Ovl. ged. II, bl. 50, D. Doctr. III, 1528, enz. enz.). — »Dat hi *niet en blive* langhe, hi *en* quame weder bi hem", Rein. W. 7663; »Daer *ne bleef* man, Si*ne* treckeden alle ter were", Mel. St. IV 951; »Doch *en* was daer *gheen bliif*, Hi *en* bestont die vaert", Limb. VI 2679; (z. n. Ferg. 4213, Lanc. II 9037, V. Velth. II, 21, slot, enz.). — »Dander twe ooc *niet ne daghen*, Si*ne* trecken swaerde", Walew. 4145; »Dorsten si daer *niet* langher *dagen*, si *en* trocken ave", Brab. Y. II bl. 81; (z. n. Lanc. III 15994, Rose 14007). — »Ende die te XLV daghen rueren *En selen* over IX maent *niet dueren*, Sij *en* selen ter werelt comen", Der Vrouw. heim. 335. — »Daer naer *en letti* langher *niet*, Hi*ne* begonste een sermoen", st. Am. I 3502; »So *ne lette* hi *niet* al gader, Hi*ne* voersach al met voersienicheden", st. Am. II 301; »heeft hi *niet* lange *gelet*, Hi *en* heeft Mechelen verset", Brab. Y. II, bl. 111; (z. v. Ibid. bl. 296, Lanc. II 38069, 39891, 41705, 41849, Mask. 213, Alex. IX 945, H. v. Tro. 6015, Segh. v. Jh. 7693, Rijmkr. v. Vl. 6705, 7063, 7141, Sp. H. III[6], 48, 65, IV[1], 12, 50, IV[2], 29, 27, M. Sto. IX 213, Rose 1262, 14096, V. Velth. II, 33, begin, enz. enz.). — »Dat si *ne waren traghe no lat*, Si*ne* holpen vulbringhen met spoede Dwerc", st. Am. II 237. — »Die ghewoente van sinte Franciscus was *nymmermeer* van goeden werken *ledich te wesen*, Hi *en* plach altoes op ende neder te climmen", fgl. 83 v.; »Mijn sen *en mach niet ledich wesen*, I*n* moet scriven", Teest. 65. — »Ende die ridder *merrede* langhe, *Dat* hij *niet en* quam tot haer", Mnlp. II 159; »Die *nemmermeer en staen noch en merren*, Si*ne* lopen altoes omme ghereet", Lek. Sp. I, 8, 15; (z. n. Sp. H. III[6], 19, 23, V. Hild. 84, 242, enz.). — »Hi*ne rust* nacht no dach, Hi*ne* scrijft oft hi*ne* studeert", Sp. H. III[4], 27, 87; »*Niet* langhe si daer *haer ruste namen*, Si*ne* trocken duere te Curterike waert", Rijmkr. v. Vl. 9441; (z. v. M. Sto. IX 299, V. Velth. V, 39, begin, Rein. pr. 32 r., enz.) — »Ondanc hebbe die langer *spaert*, Wi*ne* doen ons te velde waert, Segh. v. Jh. 6618; »Doe*ne spaerd*ic nacht no dach, I*n* ghinc trecken ende dragen", Rein.

2391; »Soe dat hy langher *niet en spaert*, Hy *en* reet ten pauwelioene waert", H. v. Tro. 4923; »Doe *ne was* daer *gheen langher sparen*, Si*ne* beleiden", Rijmkr. v. Vl. 9936; (z. n. Theoph. Bl. 1314, Rijmkr. v. Vl. 6092, Bs. 62 v., Lanc. II 43436, 47148, Sp. H. I[6], 51, 31, I[7], 61, 77, II[1], 82, 19, De bouc van seden (Kausl. II), 409, Blomm. Ovl. ged. II, bl. 120, vs. 83, Wrk. v. zust. Hadew. I, 9, 29, enz.; ook V. Velth. IV, 44, 2, indien aldaar *een dachverd* uit *gespaerd* verknoeid is). — »Doe *ne was* daer *gheen langher staen*, Hi*ne* liep wech metter haest", Rein. 712; »Hier na hi langer *nine staet*, Hi*ne* gaet ten torre", Lanc. II 38567. — »Als men wiste des keysers wille, *Was* men herde *onlange stille*, Ambrosijs hi*ne* wert aldaer Bisscop gewiet", Sp. H. II[6], 78, 89; »hij es oec ghelijck der overvloyender zee, die *nummermeer stil en staet*, sij *en* vloeyt over allen zijden", Smz. 271 r. — »Laetse (die sonden) di waerlike berouwen Ende *laet* in di *niet vernachten*, Du*ne* lies met vrayer biachten", st. Franc. 5876. — »Als dat here sach Seghelijn, hi doe *niet en viert*, Hi*ne* vergorde Glorifiere", Segh. v. Jh. 6542.

»Ne *spaerde* hi de biechte *niet*, Hi*ne* zuvert te hant daer mede", st. Franc. 5585. — »God *en verste niet* de sake, Hi*ne* sende sine wrake", Sp. H. III[5], 2, 46; »Oec *ne maecte* hy *negheene vorste*, Hi*ne* vergaderde tcovent", st. Am. II 3652; »Si*ne* gaven mi *negenen verst*, Si*ne* slougen mi ooc sekerlike", Rein. v. Mont. 181. — »Vort ginc hi daer Domicille Was metten anderen heilegen mageden, Diene daer *onlange verdageden*, Si*ne* ontseiden alte hant Die gode tanbedene", Sp. H. II[2], 30, 57.

b. »I*n bliefs achter*, i*n* sal met u beiden riden", Lanc. III 43458. — »Dat wijs *niet achter* souden *keren*, Wi*ne* souden hem sine dochter geven", Lanc. III 13998. — »Des *en lieten* si *achter niet*, Si*ne* verteldent alte male", D. Ystor. bl. 1645; »Des *en* salic *achterlaten niet*, I*n* sal u secgen dat rechte ware", Lanc. III 11095; »Entie quade *laet* daer bi, *Dat* hi *nemmermeer* quaet *en* si", Sp. H. IV[2], 53, 42; »Ende *en liet* groot noch clene, Hi*en* custene ane sinen mont", Brab. Y. I, bl. 85; »dat hy *niet en liete*, hy *en* quame tot hem", Exc. Cr. v. Brab. 53 r.; »dat

hy *niet en late*, hy *en* vulcome haestelijc dinhouden van den brieve", Ibid. 174 r.; »Ooc *en* woutu *niet laten*, Du *en* does di dienen", Alex. II 1192; (z. v. Grb. Oorl. 3269, Wrake III 1950, 2223, st. Lutg. II 706, Oorl. v. A. v Bei. 408, Exc. Cr. v. Brab. 28 r., St. 4 v., Mel. St. IV 1143, V 559, VI 361, Rijmkr. v. Vl. 5796, Limb. IV 945, VI 2057, Beatr. 469, Walew. 3823, 5587, 5770, Theoph. Bl. 430, Rein. 475, 1979, 2725, Car. e. El. 1162, Lanc. II 739, 1233, 2709, 3383, 5857, 15674, 16036, Segh. v. Jh. 7127, 8957, V. Hild. 59, 147, st. Am. I 3078, Mnlp. IV 354, 645, H. v. Tro 2036, Glor. v. Bruysw. 556, V. d. W. e. d. Som. 431, Esmor. 577, Sp. H. III², 38, 42, III⁸, 16, 3, IV¹, 1, 16, en nog pass., Rose 1545, 1716, 1726 en nog pass., enz. enz.) — »Die *en laet niet ongeloent* (d. i. verzuim niet die te beloonen), Ghi *en* geft hare selc clinode", Rose 2573; »*onvergouden En* moet hem God nemer *laten*, Hi *en* moet hem gheven te baten", Fragm. v. d. Rom. d. Lorr. uitgeg. d. Matthes, bl. 26, vs. 583; »*Laetti* dit *bliven onghewroken*, Ghi*ne* wreket", Rein. 167; (z. n. Sp. H. IV¹, 24, 105). — »Doe *en liet* hiit *niet* langher *bliven*, Hi *en* dede siere vrouwen ghebot", Limb. I 1407; »Ende som *en lieten* sijs *niet bliven*, Si *en* hadden bracht", Brab. Y. I, bl. 199; »Ghi*ne* mochts *niet laeten liden*, Gi*ne* moest in hare hulpe wesen", Lanc. II 6515; »Dat si dore tfier *nine lieten staen*, Si*ne* quamen te Suete Onfane gegaen", Rose 14140; »Hier met so*ne liet*hijt *niet varen*, Hi*ne* dede mi nemen sonder sparen Dinc, die was van cleinre warde", Rose 7602. — »*En* plach hi selden t*ontberne*, Hi *en* droech ene tafle", Brab. Y. I, bl. 133 en Sp. H. IV¹, 2, 89; (z. n. V. Velth. II, 39, 12, IV, 1, 68, Drie daghe here 92, enz.). — »Hi*ne* consts *niet ontbreken*, Sine stille bescedenhede soe*ne* lach in die ydelhede", Sp. H. III¹, 36, 36; »Want hi ghenen tijt *ne gebrac*, Hi*ne* sloech embertoe", Lanc. II 34214. — »So dat hi dat *cume ontwike*, Hi*ne* hadde vele jegen hem gesproken", Sp. H. II¹, 9, 39. — »Dat hi *hem niet en ontsculdechde* das, Hi *en* dede hem Nero tsinen name scriven", Sp. H. II¹, 88, 61. — »*Ne* hevet hijs *vergheten niet*, Hi*ne* eerde te Dorneke

haer kerke", Sp. H. III[6], 48, 9; »So wildi sijns *niet vergeten*, Hi*ne* ginc dragen groete stene", R. v. Mont. 1959; »Die sinte Gheertruut *niet en vergat*, si *en* was hem overste in den moet", V. Hild. 74, 97; »Echites *en* heeft *niet vergheten*, Hi *en* ginc sitten neven die scone", Limb. I 1209; (z. v. Leksp. I, 35, 97, III, 1, 103, M. Sto. IX 281, V. Velth. I, 38, slot, Sp. H. I[7], 101, 35, Teesteye 33, enz.[1])). — »Nochtan *en* sal hijs *niet vermiden*, Gevallet hem quaet ofte goet, Hi*ne* salre sijn", Lanc. III 16425. — »Mensche, ghi*ne* selt *versumen niet*, Ghi*ne* selt haestelinghe u bekeren", Tien pl. 547.

»Dus *en* mogedijs *niet gemissen*, Gi*ne* hebtene in uwer gevancnessen", Lanc. II 38560; »si*ne* soude *niet messen*, Sie*ne* soude enen van der kermessen Hebben", Rose 12484. — »Die daer *niet ne* waende *falgen*, Hi*ne* soude die vrouwe hebben te wive", Lanc. III 18088. — »Dobbelen es recht die warande Uuter helle der viande; »Dies *hen qualike mach ontgaen* (d. i. daarom kunnen zij, de duivels uit de hel, hun doelwit niet missen), Si *en* moetenre emmer iet vaen", Sp. H. II[3], 27, 104. — »Ende al *es* hem dies *ontbroken*, *Dat* si *niet en* spraken mont jegen mont", Sp. H. II[1], 9, 41. — »Als Claudius siet, dat hem *ontfecht*, *Dat* hine met woerden *niet* geboegen *en* can", Sp. H. II[3], 29, 19; »*Sijn wille es hem niet ontfochten*, Hi*ne* dede een deel dattem voeget", Sp. H. I[4], 99, 67; (z. o. Parth. 4745).

c. Hier omme *en bleef niet* de minne, Die coninc *en* minnedse met zinne", Sp. H. III[6], 3, 72; »Artuur wart des lants gemene; Ende al haddi gheweest alleene, Daer omme so*ne waert niet bleven* (= sone haddi niet laten bliven), Hi*ne* hadde verloren tleven Ofte hi*ne* hadde den neve begaen", Sp. H. III[6], 30, 112; »So *en sal 't niet bliven* (= so en sal ict laten niet), Helich vader, ic *ne* sal vulbringhen Uwe begheerte", st. Am. II 335;

---

1) Uit dit veelvuldig gebruik van *vergeten* = „verzuimen", met een negatieve subordinatie, laat zich ook de fout verklaren in Rijmb. 18821: „Entie man *hads niet vergheten*, Hen*ne* was in die wet verboden". Hier toch, na *vergeten*, oblivisci, is zulk een constructie volstrekt ongepast, of liever onzinnig. De var. C geeft dan ook te recht *Het* in plaats van *Henne*.

»*En mocht niet bleven sijn* (= God en wout niet laten bliven), Judas, Ic *en* moeste verraden sijn van di", V. d. lev. o. Her. 2142; (z. n. Ibid. 2689, Rijmb. 16758. 16777, Lanc. II 1698, 4174, Sp. H. I[5], 31, 2, IV[1], 35, 53, Alex. VII 22, Parth. 7479) [1]). — »*En* sal dat minst puntkijn *niet after bliven*, alle dese dingen *en* sullen gheschien", Ee. 175 r. — »Ende al dat hem god geloeft hadde, dat was hem gesciet; »Ende daer *en brac niet* een woert an, *ten* was al voldaen", Het Oude Test. (Cat. mss. M. v. Lett. n°. 337), 89 v.

B. »Dat Ferguut *niet en* wilde *achtergaen*, Hi*ne* sal proeven die avonture", Ferg. 1059. — »*En ben nemmer so ververt*, *Dat ic des trecke achterwert*, I*n* dart wel seggen overwaer", V. d. lev. o. Her. 2711. — »dat hi *nyemant aen en sal sien*, hi *en* sal recht doen", Schaecksp. (Gouda, 1479), 14 r. — »si*ne scaemden hem niet*, Si*ne* quamen", Rose 13074; »so *ne was negheen scaemte* in di, ghi*ne* waert altoos luxurien mentenerende", Blomm. Ovl. ged. II, bl. 43; »Achilles *en scames hem niet*, Hi *en* was ghevloen", Alex. VIII 667. — »Hannibal *Ne liet hem wantroesten niet*, Hi*ne* lach vaste in Ytale", Sp. H. I[5], 35, 23. — »Ende *noynt liet hy hem verblooden*, Hi*ne* halp hare met siere macht", st. Am. II 1702. — »Die *noit Verhaelde vaerwe*, Hi*ne* bleef in enen poente altoes", Rose 5629. — »Saulus hi*ne vermeet hem niet*, Hi*ne* dede scade

1) Wel te onderscheiden van dergelijke constructies is een zin, als »*Cume blevet*, si*ne* hadse verslegen", Parth. 2312, = nauwlijks bleef het ongedaan, dat zij hem niet hadden verslagen, m. a. w. bijna hadden ze hem verslagen. Hier drukt de bijzin geen gevolg uit, maar is het subject van 't verb. des hoofdzins; evenals b. v. in »*cleine gebrac*, *Dat* hem tharte *niet ne* spleet", Lanc. II 9246, = nauwlijks gebeurde 't niet, dat zijn h. niet brak, d. i. bijna brak z. hart; »Bedie *het gebrac wel clene*, Mi*ne* hadde bedrogen ene", Lanc. III 4534, = omdat het nauwlijks niet geschiedde, dat er mij een niet had bedrogen, m. a. w. omdat er mij bijna een bedrogen had. [Een constructie, als »Dat *daeraf luttel gebrac*, *Dat* hi sinen hals *niet ne* brac", Lanc. II 13566, schijnt dan een verbastering van de eerstgenoemde te zijn, ontstaan ten gevolge der vervanging van het oorspronkelijke personale *gebreken* (met de zaak als subject) door het onoorspronkelijke onpersoonlijke verbum (cum genitivo rei); een logische verklaring toch van zulk een *gebreken*, met negatieven bijzin, is slechts dan mogelijk, wanneer het verbum als persoonlijk werkwoord den bijzin tot onderwerp heeft.]

ende verdriet Uptie kerstenen", Sp. H. I[7], 46, 36; »Een rechtre *en* sal *hem niet vermiden*, Hi *en* sal in allen tiden Wreken wel die quaetheit", D. Doctr. II 3436; (z. o. Walew. 3797, Alex. IV 1632). — »Des *en laet u niet versagen*, Gi*ne* set u in den wagen", Maerl. Strof. Ged. ed. V., bl. 138; »Hi*ne liets hem niet versagen* Sekerlike, hi*ne* soude comen", Walew. 5791; »*En* wilre *mi niet* om *versaghen*, Ic *en* sal altoes een hopen draghen", V. Hildeg. 87, 309. — »*laet di niet twivelen noch en wes niet vervaert*, du *en* nemeste ihesum", Ev. Nicod. (Cat. mss. M. v. Lett. n°. 316) 91 r. — »Noch hi*ne gave niet op* dAvonture, Wart goede, wart quade, Hi*ne* soudse al laten varen", Rose 6355. — »Si*ne hadden* ordine *no* huwelec *Gehouden een twint*, dat weet ic wale, Si*ne* haddense tebroeken wale", Rose 12916. — »Du *en hebste geen* heilige tide *geschuwet*, du *en* gaveste di tot ydelen spelen", Bi. 355 r. — »Die hem altoes setten in dien, Dat sine *niet* willen *ontsien*, Si*ne* willen haren wille doen", M. Sto. VII 615; »Si *en ontsach* gene *niet*, si*ne* seit", Sp. H. II[4], 28, 53; (z. o. M. Sto. VIII 953, Alex. VII 690, Wrk. v. zust. Hadew. I, 9, 22).

C. »Datte Vlaminghe wouden *niet Achter laten* haer beghin, Si*ne* woudden meerren haer ghewin", M. Sto. VIII 272. — »Dat ghijs mi (dat. eth.) *niet af en gaet*, Ghi *en* blijft bi mi ende geeft mi raet", Esmor. 862. — »Doch al hadde soe eenen man, *Ne sciet* soe *niet af* nochtan, Soe*ne* drouch naest der huut ene hare", Sp. H. III[6], 37, 73. — »Noch *en stont niet af* Theodora die keyserinne, Si *en* dede Desen paeus ooc vaen", Lksp. II, 48, 594; (z. o. Ibid. III, 3, 216, V. Velth. II, 3, Sp. H. I[7], 61, 46, enz.). — »Doe *en liet* hi *niet of*, hi *en* sochte", St. 101 r.; »soe *en liet* anthonius *niet of*, hi *en* sochte, Vb. 11 v.; »hi *en liet nye of*, hi *en* leerde", Vb. 44 v.; »mer dat wijf *en liet niet of*, si *en* gheerde altoes geselscap mit ioseph", Het O. Test. (Cat. mss. M. v. Lett. n°. 337) 27 r.; »Here, *en laet niet of*, gi *en* bid altoes god voir ons", Ibid. 111 v.; (z. n. Dbvt. 107 v., 112 v., Parhl. 140 v., Vb. 31 r., Brab. Y. I bl. 304, enz.). — »Ic bidde u, dat ghi *niet en begheeft*, Ghi*ne* sijt ghetrouwe den goeden lande", Glor. v. Br. 517; (z. n. V. Velth.

IV, 42, 25, Sp. H. II[4], 1, 77). — »Nochtan *daer bi ne bleefs niet* (d. i. hield hij niet op), Hi*ne* ghaf hem ccc fine Bisante", Rijmb. 3196. — »Die Grave Robrecht *nine feen*, Hi*ne* voer met", V. Velth. II, 33, 11. — »hi*ne helt op niet*, Hi*ne* reet al dore", Lanc. II 17314. — »Weduwe was si Ende *en cesseerde nemmermeer* ure, Si*ne* was in den tempel", Lksp. II, 17, 146. — »Maer die Romeinen *en weken niet*, Si*ne* waren dach ende nacht Indie were", Sp. H. I[6], 5, 47. — „Alse alle die crude beghinnen spruten, *En woudic mi niet langer vermoyen* (d. i. had ik lust het op te geven), Ic *en* woude volscriven dese istorie", Limb. II 7.

D. a. „dat *en* sal *niet* mogen *baten*, ick *en* moet sterven", Sw. 45 v. — »So *ne* mochtic mi *niet beraden*, Ic *ne* moet sieden ende braden", Walew. 560. — »Die di nochtant *niet en* moghen *bescermen*, ghi *en* moet spijse wesen der wormen", Dyalog. d. Creaturen (Delf, 1488), 55 v. — »Dat hem *niet bescoet* al, Hi*ne* moeste tumen in tdal", Lorr. II 370; »Maer *en* mochte hem *niet bescieten*, Audenaerde *ne* bleef an sheeren zijde", Rijmkr. v. Vl. 10086; (z. n. Velth. V, 5). — »Dat *ne* mochte hem *niet besluten*, Hi*ne* haletse ute ende slouchse doot", Walew. 1685. — »Ende al dede men ghewach Voer den coninc van den grave, *En diede niet* van eenen cave, Hi*ne* moeste staen des (*l.* tes) conincs wille", Rijmkr. v. Vl. 5706; (z. n. Maerl. Strof. Ged. ed. V. bl. 85 en 94, Mel. St. II, 1273, Sp. H. IV[1], 1, 5). — »U *en* can *gehelpen* scat no have, *Dat* gi *nembermeer* ute comt", Belg. Mus. VII, bl. 194, vs. 259; »Soe *en* soude hem myede noch bede *Helpen*, hi *en* soude tlijf verliesen", V. Hild. 101, 107; »Daer *ne halp* gheen claghen, Si*ne* deden hem op die vaert", Segh. v. Jher. 8739; »Daer *en halp* halsberch no platen, Hy *en* stacken al van der zyden", H. v. Tro. 1592; »Dat *en* mochte mi *hulpen* twint, I*n* moeste u scouwen", Belg. Mus. X bl. 91, vs. 90: (z. v. Belg. Mus. II, bl. 238, vs. 32, X, bl. 92, vs 90, Brab. Y. I, bl. 540, Limb. VI 2712, Rijmkr. v. Vl. 6140, Lanc. II 1375, III 2238, Sp. H. I[3], 7, 40, III[7], 2, 23, III[8], 16, 21, IV[1], 68, 68, IV[3], 5, 22,

Esmor. 341, enz. enz.). — »daer *en es gene hulpe* jegen, Sie *en* sienre selke dinc binnen", Rose 1493. — »Ofte anders *ne ware geenen raet*, De coninc *ne* moeste van der saken nemen wrake", Rijmkr. v. Vl. 7386 — »Dat hem *te staden en* conste *gestaen* Scilt, alsberch no accotoen, Hi *en* moeste sinen ende doen", Lorr. II 322; »Die *ne* mochte hem te mael *niet in staden staen*, hi *en* moeste verdoemt siin", fgs. 33 r.; (z. v. Lanc. II 5461, 22238, 34596, III 1316, Rose 8836, enz.). — »gheen perlementen So *ne* mochten *troost gheven*, Si*ne* moesten rumen of laten tleven", Sp. H. IV², 50, 68. — »Ghi*ne* coent miere zielen *niet gevromen*, Men *en* salse euwelike verdoemen", Sp. H. IV², 54, 46. — Zie ook nog: »Daer *ne was onscout gheene*, Si*ne* storven", Sp. H. I⁷, 1, 49. »Si *en mogen ghelt noch talman halen*, Si *en* moeten al op betalen Siele ende lichaem", V. Hildeg. 47, 102. »Graeu man, wijf no kint *Ne hadden voordeels niet een twint*, Men*ne* scoretse om eten als honde", Rijmb. 32453.

b. »Al hadde men hem mesdaen zware, Si*ne haddent* dorren *handen niet*, Si*ne* moestent ghedoghen", Rijmkr. v. Vl. 2881. — »Oec *benamen* si, *dat*ter toe De clene scepe *niet en* quamen", M. Sto. X 61; »Als of hi hem wilde hebben *benomen*, *Dat* hi *niet* eerst voort ware comen", Rijmb. 2221; »Dat *niemen en* conde tien tide *Benemen*, *en* (l. *ten*) quam tenen stride", V. Velth. II, 50, slot: (z. v. Ibid. III, 37, midden, Sp. H. I³, 45, 30, I⁴, 51, 3, M. St. X 536, Rijmb. 11634, enz. en vgl. *Vondel-gramm.* § 277). — »Dart hen bi *beleet* (l. *belet*) wert, *Dat* si *niet* volbringen *ne* mochten Dat si te voren te doene versochten", Lanc. II 34207; »Ic hope, dat mi vogele *engheene* Noch doerne noch herde steene Iet *letten selen*, ic *en* saelt doen comen Mi te nutteliker vromen", Sp. H. II⁷, 5, 93; »die *belet*, *dat* die gracie gods in hem *niet en* comt", Thak. 75 r.; (z. o. Sp. H. IV², 58, 51, II⁴, 5, 200). — »Mi*ne* sal *niemen dwinghen Daeraf*, *in* sal predeken ende leren", D. Ystor. Bl. 817. — »hi woudse *hinderen*, *dat*si *niet en* predicten", Bi. 128 r.; »die toern *hindert* dat harte, *dat*tet die waerheit *niet* bekennen *en* mach", fgl. 113 v. — »Ende hijs hem *niet en mochte hoeden*,

Ghenase hi qualic sinen here, Hi*ne* verlore lijf ende ere", Alex. IX 1000; »Nooit *en* conste Cresus *gehoeden* der Avonturen, Hi*ne* was onder te selken tiden Ende selken tijt boven mede", Rose 6134; »selmen *verhoeden*, *dat* die dochteren ende die maechden *niet* ledich *en* sijn", Bdio. 27 r.; (z. o. *Vondel-gr.* § 277, en Sp. H. II^5, 8, 121, Ruusbr. Chierh. d. gheest. Brul. 83). — »Ende selke *en* mochte hi *niet gehouden*, Si*ne* vlogen daer si wouden", Sp. H. II^5, 49, 26. — »Si*ne* conden *ghedoen ne ghenen kere*, Si*ne* mosten vlien", Mel. St. IX 811; »Si *en* kans mit quaetheit *niet* wel *keren*, Hi *en* zal leysten sijn begheren", Mnlp. IV 1888. — »Hi *verboot* oec harde sware, *Dat niemen* so coene *en* ware", Sp. H. I^6, 17, 74; »*verbiet* men ons, *dat* wi den here *niet* en mogen offeren", Delfsce B. Num. c. 9; »die *verboden* hadde, *dat* sy *niet* segghen en souden", Kron. v. Vl. I, 5; »Ende noit so *ne* mochten met haerre were De van den Bisscop doene *verbieden* — De Kenemaren *en* voeren hene", M. Sto. III 149; (z. v. Sp. H. I^3, 12, 9, I^7, 43, 3, II^4, 12, 44, I^7, 65, 154, III^4, 28, 77, III^5, 41, 9 en 47, 74, Lksp. II, 46, 43, Lanc. II 17651, III 1880, 15601, Rijmb. 23930, enz. enz.). — »Sy *en* connen *niet verdinghen*, Si *en* worden tweewerff sjaers ontcleet", V. Hild. 24, 151. — »Dat hi *niement liet verswaren*, Die Kerstijn was, hi*ne* lieten varen, Op dat hi niet en wilde bliven", M. Sto. II 872. — »Soe *en* mach haer schaemte *niet verweren*, Si *en* wert ghescoten doer de huyt", V. Hild. 73, 255; »wi *en* mochten ons *niet verweren*, hi *en* soude ons allen tleven nemen", Rein. pr. 62 v.; »si*ne* constent *geweren*, Hi*ne* staerf naer sijn begeren", Sp. H. I^4, 13, 44; (z. o. Sp. H. II^3, 1, 21, IV^1, 41, 99). — »Die *ne* conde *niet verwinnen* Den dienst van der keyserinnen, Soe *en* was hem bi of an", Sp. H. III^4, 44, 31. — »So *ne* mochti *niet daer voren staen*, Het *ne* soudse alle dor slaen", Walew. 3340; »Ic soudes *cume te voren comen*, I*n* soudese al bi namen nomen", Alex. II 136. — »So dat sijt *nien* const *wederstaen*, si *en* soudenghe daer omme vaen", st. Christ. 388; »ende ic dan *Niet en* conste *wederstaen*, Ic *en* worde den viant onderdaen",

st. Brand. 198; (z. n. Lanc. III 17044, Sp. H. III[5], 5, 68, Rose 14236, en 13215, waar gewis *scilt* in plaats van *scalc* te lezen is).

c. »hi *en mochte Dat volc* van hem *verdriven niet*, Si*ne* quamen met scaren groot", Sp. H. III[1], 36, 43; »Nochtan *en canse* (nl. de zee) niet tuwaren Met haren strome *die roke verdriven*, Si *en* moeter binnen bliven", Rose 5700. — »*Daertoe en mochtem niet comen*, Sine ogen *en* waren hem genomen", Sp. H. IV[2], 74, 76. — »*En laet U roeren bloet no vleesch*, Ghi*ne* doet mi recht na minen eysch", Maskar. 360. — »Soe dat die heidine *en mochten Niet met redene gestaen*, Haer roepen *en* moeste achtergaen", Sp. H. III[3], 47, 60. — »*Noit en was so mogende* mede Coninc, *Die hem afgewinnen conde Dat lantscap*, Haer geslachte *en* besit Heden desen daghe dit", Sp. H. IV[1], 40, 33. — »Die *en mach niet reyne bliven*, Hi *en* moet sunde driven", Tien plagh. 1465. — *Sine hoegde ende sine diepheit*, *Sine lingde ende sine bretheit En mach gheen mensche weten*, Hi*ne* bijft altoes onghemeten", D. Doctr. III 1878, var. C. — »Maer *tstrael*, dat in therte vloech, *En const* ic *uut niet gewinnen*, *Henne* bleef mi int herte binnen", Rose 1648. — »*Noch* gracie *negene* der Avonturen *Den mensce maect goet van naturen*, Hi*ne* blivet altoes in sinen staet", Rose 5985. — Maer *uten wille Soe en machse niemen bringen*, Si*ne* wildenre vrouwe af sijn algader", Rose 8661. — »Maer *den sin en mochte* men *niet gestoken*, Hi*ne* bleef emmer vaste in Gode", Sp. H. II[4], 28, 43. — »Ende si*ne quamen noit so naer*, *Dat si ter Merweden dorsten landen*, Si*ne* mostent rumen te haren scanden", Mel. St. VIII 1012. — »Die oec ter hellen sijn gevaren, *Mogen hem niet openbaren* Te geenre wilen, in geenre stont, Si*ne* bliven in der hellen gront", D. Lucid. 5388. — »Wie dat ontroû wilde beghinnen, Die *en quamen niet ter poerte binnen*, Si *en* mosten wiken hoerre vaerde", V. Hildeg. 96, 129. — »Omme dat hi *niet sinen moet Indie leringhe Ghehouden conste*, Hi*ne* moeste int ende nemen scade", Sp. H. I[5], 21, 40. — »Ende oec *ne connen* zij *niet gecrighen kerssen* sla-

pen mede te gane, ofte te wat zaken dat zijse te beeseghene hebben, zij *en* moeten haer beddestroe verbernen van armoeden", Belg. Mus. VII, bl. 89. — »Nochtans *en mochtse in hem die mynne niet lesschen*, hi *en* woude ontfaen een lytteyken", Smz. 224 v. — »Maer sijn dreigen, no sijn smeeken, Dat *en mochtse niet geweeken*, Si*ne* seide si soude kersten bliven", Sp. H. II³, 53, 15. — »Men *mochte hem seggen dinc negeene* (d. i. om hem te bekeeren), Hi*ne* was altoes in beden", Sp. H. II³, 9, 52. — »Die see ginc twee gebruederen an, Die *se niet wel gedeilen en conden*, Si*ne* vochtenre omme te menegen stonden". Sp. H. II³, 30, 20. — »Die bi harre hoverdechede Ende bi harre luxurien mede In hoeftsonden sijn soe sere, Dat sise nu *niet mogen* mere *Binnen hen selven* nu *bedecken*, Si *ne* moet oppenbare uttrecken", Lanc. III 6172. — »Soe *en mach hen biden vreemden wreden Nemmer mescien*, si*ne* leven soe vri", Wrk. v. z. Hadew. I, 11, 66.

d. »Ic cans der liever *niet geweren*, i*n* moet dan haer eyghen sijn", Vad. Mus. I, bl. 74, vs. 12 — »Ja die Vrouwen *En* wouden *niet ontsecghen* dat, Si *en* daden 't daer al", V. Velth. V, 24, midden; (z. o. Sp. H. II¹, 7, 49). — »ende soe *node werde* Sinen wille also in desen, Soe*ne en* wille onderhorich wesen", Sp. H. I⁷, 3, 30. — »dat ic *my ontsculdighen* wil, ic *en* sal ghaerne mit dy gaen", Bpl. 39 v. — »Mochtic hoir *qualic weygeren*, Ic *en* dade billicx hoer begheren", Mnlp. I 37. — »Soe *en wil* ic *niet dair tegen haffen*, Ic *en* wil des wel gheloven, Dat sij bij wilen treden boven", Mnlp. II 1705.

E. a. »Eclimus *en conste niet ghedoghen*, Hi *en* viel neder van den paerde", Alex. III 169; (z. o. Sp. H. III⁸, 13, 79, Alex. IX 667). — »Die vreze *en can* ic *niet langer gedragen*, ic *en* moet hem bestaen te volgen", Passieb. (Cat. d. M. v. Lett. mss. nº. 311), 11. — »Hi (de halsbergh) *ne mochte niet* vordi *gheduren*, Du*ne* hebstene ghescort", Walew. 593; »So*ne* durfte niement daer *gheduren*, *sine* vloen", Rijmkr. v. Vl. 9917; (z. n. Brab. Y. II bl. 209, Lanc. II 140, 3149, III 8516, Rose 2413, 8826, 14023 en 2652, waar *Want* te schrappen

is, enz.). — »Dat hijt *gheherden niet* en mochte, Hi*ne* most berechten metten zwerde", M. Sto. VI 31; »die keyser *Niene mochte* wel *geherden*, Hi*ne* vluchte", Sp. H. III[8], 20, 6. — »ende dat *en mach* die hoverdighe *niet gheliden*, hi *en* werts altoes gearghert", Ruusbr. D. b. d. hoechster waerh. cap. 1. — »Die adere *en consts niet genieten*, Soe*ne* ontspranc van pinen daer", Sp. H. III[8], 39, 17; »Dies *en conde niet genieten* Die viant, hi*ne* moeste dane", Sp. H. III[2], 10, 81; »si *en* constens *ghenieten*, H*en* vel al, man ende olifant", Alex. IX 441. — »Mijn herte *des niet ne ghelovet*, *Dat sijt moghen houden langhe*, Si*ne* moetent opgheven bi bedwanghe", M. Sto. VI 148. — »Doe*ne mochte* Didric *vorder niet*, Hi*ne* most opgheven", M. St. V 594. — »Dat *nieman* sijns slachs *dorste ontbiden*, Si*ne* vlouwen alle gemeine", Lanc. II 10659; (z. o. Lanc. III 3677). — »Om dat hi *niet langher staen en mochte*, hi *en* moste vallen ter eerden", fgs. 18 r.; »dat hi *niet langer staen en mocht*, hy *en* moste vallen", fgs. 126 r.; »dat si *niet* spreken *noch staen en mochte*, si *en* viel neder ter eerden", Loh. 26 r.; »Boude maeghde *sijn selden bleven langhe staende*, sij*n* moesten sneven", st. Christ. 1316; (z. n. Rijmb. 28987). — »*En was noit scalc* (of *scilt?*) *alsoe gedaen*, *Die sinen slach hadde wederstaen*, Hi*ne* sloegene stucken altemale", Rose 13215.

»Die *en* wilde *gedogen niet*, Dat Diederic van Vrancrike Tlant besate van Oesterike, Hi*ne* wilt te hem waert keren", Sp. H. III[8], 45, 37; (z. n. Sp. H. III[1], 20, 18, st. Franc. 8141, enz.). — »dat sijt van hare consciencien *niet langer en* wouden *henghen*, si *en* mosten den dienst doen", fgl. 124 r.; »Maer weelde ende ledichede *Ne liets* hem *ghehinghen niet*, Dat si daden datmen hem riet, Die Fransoyse, si*ne* voeren vort", Sp. H. IV[3], 3, 74. — »Want die natuer des *niet ghelidet*, Sy *en* moet wandelen hoir ghelaet", Mnlp. II 1221.

b. »Connen si *hem selven niet bedwingen*, Si *en* tasten naden aertschen goede", V. Hild. 95, 169; »Myn her Achilles conste (*l.* conste*m*) *niet bedwingen*, Hi*ne* sprac te Hectore wert fellike", H. v. Tro. 3813; Hi*ne* conste*m niet bedwinghen*, Hi*ne* moeste siere

seden pleghen", Rein. 1733; (z. n. Segh. v. Jh. 6166, Lanc. III 11905). — »Ende ic *en* mochte *minen sin niet dwingen*, I*ne* moeste mi erren", Lanc. II 9320. — »H*en* connen veel lude *niet ghedoghen*, Si*ne* moetens doen", M. Sto. VI 631; »Die biscop *en* conste *hem langher niet gedoghen*, Hi *en* moeste nu wederstaen Den overmoet", Brab. Y. I bl. 408; »hi *heeft hem ghedoghet*, *Dat* hi uut *ne* wilde noch *niet*", Rijmb. 1243; (z. n. st. Franc. 3211, Sp. H. I[6], 22, 24). — »*En* consten si *hem niet ghehouden*, Si*ne* ghinghen onderlinghe twien", Lsp. I, 40, 33. — »Ic *en* mochts *niet langer liden*, Ic *en* moeste uwes comen plegen", Rein. W. 6574; »dat ic *mi* daer *niet liden en* conde, ic *en* moeste gaen totten casteel", Sw. 59 r. — »so *en* mocht hi *hem nyet onthouden*, hi *en* moeste seer innichlike schreyen", Vb. 116 r.; „dat hi *hem niet* langer *en* mocht *onthouden*, hi *en* moest wtroepen", fgs. 43 r.; »Ic *en* can *mi niet langher onthouden*, ic *en* moet mijn gepeyns u ontdecken", Bpl. 23 v.; »De hovaerdige *en* mach *hem niet onthouden*, hy *en* verlaet hem op zijn sporen", Bpl. 47 v.; (z. v. st. Lutgard. III 281, Parth. 3935, 3994, V. Ruusbr. Die chierh. d. gheestel. brul. bl. 19, Lanc. IV 1889, Dat lyd. o. Her., in de Mnl. Bibl. XIX, bl. 53, 61, St. 89 v. 90 r., enz.). — »hi *en soude hem* daer toe *niet ghevoeghen connen*, hi *en* moest sijn oude zeden plegen", Rein. proza, 78 v. — »So dat hi *hem en conde gewachten*, Hi*ne* began hem selven achten", Sp. H. III[1], 36, 30. — »dat ict *niet wederstaen en mach*, ic *en* moet u seggen", Stf. 30 r.; »soe dat hi *nacht no dach* Sijn herte *mach wederstaen*, Hi *en* moet minnen al dat hi mach", Van der feest. 588; (z. o. V. Velth. III, 48, 12). — Voorts dikwijls na *niet* (*langher*) *en connen* of *dorren* of *mogen* of *willen laten* (*blijven*), *sparen*, *ontbaren*, *verdragen* (uitstellen), *versumen* = »zijn neiging, behoefte niet kunnen, mogen, willen bedwingen": »ghi*en constes gelaten*, ghi*en* moesten minnen", st. Chr. 1222; »I*n cans ghelaten*, i*n* moet scriven", D. Vrouw. heimel. 1084; »Dore hare *en dar* ict *laten bliven*, Ic *ne* moet vort bescriven", Limb. III 14; »Nu *en mag* ic *niet langher laten*, Ic *en* moet

u dliif corten", Limb. IV 985; »Sin*e* *wilde niet langer sparen*, Sin*e* wilde hare openbaren", Theoph. Bl. 1216; »I*n* *wils niet langher niet ontbaren*, In*ne* wille quiten mine trouwe", Walew. 3409; »hi*ne* *const verdraghen*, Hi*ne* versloeghene metter hant", Mel. Sto. V 419; »*En consten* sy *'t langer niet verdragen*, Si*ne* gereiden hem te stride", V. Velth. IV, 23; »Dat hijs *niet mochte versumen*, Hi*ne* moeste van Beijarde tumen", Rein. v. Mont. 1416; (z. n. Mnlp. I 920, Lorr. II 3426, Segh. v. Jh. 7517, Vb. 44 v., enz.).

Verg. ook nog: »*Dat mededoghen en mochte daer niet wtsterven*, hi *en* moeste daer omme schreyen", Bs. 107 v. — »*en conde* die moeder *die pine niet vergheten*, si *en* bleef screyende", Loh. 39 r. — »Een moenc was die *niet gedochte*, *Dat Judas onsen Here vercochte* Omme xxx penege van selvere (en zich door die gedachte niet liet weerhouden), Hi*ne* wilde sijn een scatdelvere", Sp. H. III[1], 43, 4. — »*Hier om soe en pensede niet* Adam, doe hi viel in 't verdriet (en liet zich hierom niet weerhouden), Hi*ne* dede jegens Gods gebod", D. Lucid. 1228. — »Archelaus *en wilds niet micken* (en zich daardoor laten weerhouden), Hi*ne* was wreeder dan die vader", Sp. H. I[6], 49, 23.

c. »Ic wille, dat ghi *mi niet en bedriecht* (d. i. de waarheid niet verzwijgt), Ghi *en* segt mi die waerheit claer", Lanc. v. Den. 859. — »Vredegont dede halen naer Landrike ende *en heelde* hem *niet*, Soe*ne* seidem", Sp. H. III[7], 4, 38; (z. n. Teest. 2673, Lanc. II 24265). — »Doe *en* mochte si *niet langher zwijgen*, si *en* moeste vragen aldus", Bs. 84 v.; »soe dat zijt *niet verzwigen en* conste, si *en* seydet onsen here", Ibid. 85 v.; »Die maget *sweech onlanghe stille*, Si*ne* seide", Limb. I 2401; (z. n. Lksp. II, 37, 57, Sp. H. I[6], 50, 28, II[2], 57, 244, II[7], 11, 61 en 30, 39, Franc. 10291). — »En *hilt* (l. *hout*) *niet* danne *stom u tonge*, Gi*ne* gruettene weder haestelinge", Rose 2053. — „Hi*ne* liets *een wort achter niet*, Hi*ne* vertellet ginder al", Lanc. II 19553; »Ende hi en vergat niet of hi *en liet niet een woert after*, hy *en* seit hem altemael", Rein. pr. 110 v.

d. »Ende dat noch *niet genoech en* was, hi *en* most hem sel-

ven altemael overgeven totter doot", Passieb. (Cat. d. M. v. Lett. ms. 311) 236; »*hem en docht niet ghenoech te syne* dat hi sijn goet gelaten hadde, hy *en* moest oec *s*ijn cruce draghen", Exc. Cr. v. Brab. 23 v.; »dat dese ridder *der ionger vrouwen niet genoech en was*, sij *en* liep tot enen anderen iongelinc", Sw. 16 r.; »*en was* u *niet genoech*, dat ghi mi haddet ende uwen ribaut, ghi *en* wout oec mijn soen hebben", Sw. 67 v.; »*ist niet genoech* dat ghi die tijt qualiken toebrenget, ghij *en* moet oock andere menschen van penitencien trecken", Stf. 45 r.; »doe *haer niet genoech wesen en konden* die onzuver mans van al yspanyen, si *en* woude oec in so heyliger oerden besmetters zuecken", Bi. 250 r.; »Hier an so *ghenoechde* onse lieve heer *niet*, hi *en* woude ons oec liefte bewisen", St. 40 v.; »*hem en was nyet genoech* die heymelicheyt van die woestenye, hi *en* verborch hem noch voer die werelt", Vb. 29 v.; »nu *en genoeget dy* daer *niet* aen, du *en* wilste mijnre moeder scempe bieden", St. 19 r.; (z. n. Sp. H. I[6], 13, 18, II[2], 32, 33, II[3], 18, 33 en 33, 92, III[5], 32, 8, III[7], 53, 4, IV[1], 58, 32, Rose 13118, V. Velth. II 8, Mnlp. III 842, Wrak. I 1410, Theoph. ed. V. 756, Rijmb. 28236, Alex. VIII 708, enz.). — »Si*ne hilden hen niet gepayt* mettien, Si*ne* vingen mi", Lanc. II 6198. — »Soe *en ware hi* nochtan *niet mijn ghevoech*, Ic *en* hebbe liever minen man", Lanc. v. Den. 755. — »Dat si vele liever woude Hare ogen verliesen, dan si soude Hare *houden an enen man allene*, Si*ne* soude met andren sijn gemene", Rose 7818. — Hi*ne rekent min no mere*, Dat hi onder den keyser was, Hi*ne* wildene oec onterven", Sp. H. III[4], 1, 21. — »Nochtan *en was hem niet gesocht*, Hi*ne* hevet den joncsten daertoe brocht", Sp. H. IV[2], 62, 72. — »Doe *en conden niet verbliden* Die heidine, Si*ne* wildent anden doden wreken", Sp. H. III[2], 13, 26. — »ende noch *en is niet versaet dijn onwtsprekelike goedertirenheit*, du *en* moetes verlossen dijn ghevangenen", Lic. 269 v.

»Maer dat *her wille ende her nature In hem en hadde engene dure*, Si*ne* moesten emmer te velde comen", V. Velth. II, 30. — »Doe was daer een, *en* conde *niet gheroen*, Hi*ne* voer mit

enen cogghe allene", M. Sto. VI 633. — »Die Vriesen *en wouden* in geenrewijs coninc Godevaert *onderdaen noch gehoirsaem wesen*, hi *en* mostse mit crachte daer toe dwinghen", Cl. v. d. l. landen, bl. 26. — »die ghemeinte die *can selden* Lange *stille geliggen*, si *en* moeten seggen dit of dat", Brab. Y. II, bl. 279. — »De Hertoghe *en hilt ghenen vrede*, Hi*ne* wilde trecken rechte voert TSinte Gherden berghe", M. Sto. VIII 944; »Hi*ne hilt vrede* en genen dach, Noch eed, noch trouwe, noch sekerhede, Hi*ne* assellierde altoes mede", Rose 13638; »Doch *en consten si niet met vreden tlant besitten*, Si*ne* worden onder hem drien Orlogende", Sp. H. III[4], 21, 67. — Vgl. ook: »Die *hem belopen niet en lieten*, Si*ne* quamen up hem", Sp. H. I[5], 17, 31.

»Ende ic bidde u oec doer dat hanghen syns heylighen hoefdes, dat *nerghens gheen stede en hadde*, *ten* moste jammerliken neder syghen", Smz. 236 r. — »Vrese die*ne was* in genen tiden *seker*, si *en* sloet haer dore", Rose 3867; »Die *nymmermeer en mach seker wesen*, hi *en* moet immer anxt hebben", St. 13 v. — »So*ne mochti bliven* daer *met vreden*, Hi*ne* werd omt conincrike bestreden", V. Velth. III, 1, 58.

e. »Want hi*ne mochte* sine liede *Niet bedwinghen* noch berechten, Si*ne* mosten onderlanghe vechten", Mel. Sto. IV 126. — »Hi *en conste* die Vleminghen *niet gesaten*, si *en* brachten elc andren in groter noet", Vad. Mus. I bl. 305, vs. 60; »soe *en was*ser an *Gheen saten* noch bestieren Van vrou Johannen, Si *en* trocken uut", Brab. Y. II, bl. 315. — »Her mey, ghi*ne moghet mi niet verbliden*, i*n* moet droeven in allen tiden", Vad. Mus. I bl. 372, vs. 3.

f. »Anthyocus *Ne liet* Trifoen *gherusten niet*, Hi*ne* volghede hem emmer na", Sp. H. I[5], 57, 16. — »Si*ne liten nigeren staen stille* Soe lange datmen geseide Enen pater noster, si*ne* slogen beide Op hem", Lanc. II 42314. — »Dese nacht en *liet* mi *niet geroen*, I*n* moeste doen so sware sonde", Sp. H. I[7], 77, 90. — »Sine *laten* mi *niet gehermen*, Si*ne* tormenten ende doden mi", Sp. H. I[8], 4, 53; (z. o. Alex. VII 1010).

F. a. »*En geen en* salre *achtergaen*, Hi*ne* salre penitencie ontfaen", Rose 14054. — »want wi*ne* moghen sine herberghe *niet ghescuwen no gheliden*, wi*ne* moeten naer gaen", Blomm. Ovl. ged. II, bl. 40. — »Ghi*ne ontghinges nemmermere*, I*n* soude Waleweine den here Souken", Walew. 5810; »Nu *en* mach hijs *niet ontgaen*, Hi*ne* moet margen den camp bestaen", Limb. V 1970; »al *en* mach ic *niet ontgaen*, ic *en* moet mijne quaetheyt becoopen", Bpl. 67 v.; (z. v. Rein. v. Mont. 1262, Sp. H. III^{2}, 47, 108, III^{6}, 26, 42, III^{7}, 41, 85, IV^{1}, 13, 16 en 24, 86, IV^{2}, 46, 59, enz., Rose 6266, Blomm. Ovl. ged. II, bl. 46, D. Lucid. 4490, D. Doctr. III 1130, Lanc. II 6784, 12180, III 15125, 23609, 26185, Walew. 3185, Maerl. Strof. Ged. ed. V. bl. 129, Lksp. II, 45, 37, IV, 2, 85, Rijmb. 4258, Alex. VI 237, Heim. d. Heim. 884, 898, Brab. Y. I bl. 198 en 433, M. Sto. V 485, VI 954, VIII 792, V. Velth. III, 1, 5; 30, 64; 36, 57; enz. enz.). — »Ende die hertoghe *en* sal *niet* van hier Mi *ontriden*, ic *en* salne vanghen", Glor. v. Bruysw. 761. — »Haer *negeen* oec daer *ontscoet*, Si*ne* moesten beide te samen Dus sterven", Sp. H. III^{6}, 47, 71; (z. n. Rijmb. 29932.) — »Hi*ne* saels *niet* mogen *ontstaen*, Ic *ne* sal hem dat hoef af slaen", Lanc. II 34984. — »Wi*ne* moghen hem *niet ontfaren*, Si*ne* doen ons sulcke aerbeit", St. Brand. 1801; »Nu *en* condy *niet ontfaren*, Ghy *en* blyft emmer doot te waren", H. v. Tro. 9296; »Voghele *noch* dier mochten *ontfaren*, Si *en* verdronken mettier see", Alex. IV 508; (z. n. Limb. II 1507, Lanc. III 16265). — »Si*ne* sullen hem *ontfinden* niet, Hi*ne* salse sceden groot ende clene", Rijmb. 23407. — »So dat *niemant* gaen noch riden *En mochte* noch hem *ontvlieden*, Si*ne* vinghen of sloegen doot", Grimb. O. I 2526; »die *en sel niet ontvlyen* der scare, si *en* werden gewroken", Bi. 35 r.; (z. n. Heim. d. Heim. 1292). — »Die heilege man *en consts ontwiken*, Hi*ne* moesten laten geliken Anderen lieden", Sp. H. III^{4}, 44, 38; (z. o. Ibid. III^{5}, 23, 64). — »*En* woude hi *rugge geven no vlien*, Hi *en* bleef hem liever vele gevangen", Brab. Y. II bl. 211; »*Waer* soude de drouve

sonne *vlien*, Du *en* soutster here af willen wesen?" Alex. VIII 896.

»soe *en mach* u *ghene* sonde *ontgaen*, gi *en* coemtse te biechten", Gt. 7 v. — »Ende dats hem *niet* een wort *ontwinke* Van dat hi hort ende verstaet, Hi*ne* houd in sire herten raet", Heim. d. Heim. 1788. — »Ende der mannen *bleef en gheen*, Si*ne* ontfinghen al haer leen", Mel. St. X 866.

b. »Nochtan *in neghere wijs* Sone wildise *niet begeven*, Hi*ne* hildse al haer leven", Sp. H. III^6, 42, 82; »Dies *en begaf* hi *niet* der roten, Waer so men street, hi*ne* waser mede", Sp. H. I^4, 9, 9; (z. o. Sp. H. II^3, 32, 99). — »Dat icse *ghelaten niet en can*, Ic *en* moet haer altoes spreken an", Lans. v. Den. 46. — »Daer (van die lichamen) si *niet en* wilde *scheeden ave*, Si*ne* bleef daer in hare gebede", Sp. H. II^8, 45, 95; »ic *en sceide nyet van* u, gi *en* gaet mede", Ot. 177 v.; »dat gi *niet gesceden En cont* (d. i. dat gij hem niet kunt laten gaan), hi*ne* coemt alden dach, Daer hi u sien ende spreken mach", Rose 8070. — »Dus *lieten* dese *Niemen liden*, Si*ne* rovent al groet ende cleine", V. Velth. II 3. — »Der Vranken *en wildi niet ontbaren*, Hi*ne* wilde dat si hem hout waren", Sp. H. III^5, 36, 70. — »Doch *en wilden* si *niet ontlopen* Haren heidijnschen geboden, Si*ne* hilden hem metten afgoden", Sp. H. III^6, 42, 8. — »Soe *en waren* dander *niet ontslagen*, Si *en* bleven gevaen", Brab. Y. II bl. 211. — »*Gheen gave hi oec onfeet*, *Dat hi emmer werde verloest*, Hi *en* moet in der hellen roest", Tien plagh. 2396.

»*Niet en liet* hiis *hem ontsculen*, Hi *en* besagt altemale", Limb. II 387. — »Ghi*ne* *liet*er jou *gheen ontfaren*, Ghi*ne* groetet elken een ende een", Walew. 3183. — »Dat si *en late* vrouwe no joncfrouwe, Si*ne* bringse te minen campe met hare", Lanc. II 40343.

c. »Die *ne laet achter* groot no smal, Hi*ne* tastet metter tongen al", Sp. H. III^4, 27, 58. — »Die *cume* iet in Grieken *lieten*, Si*ne* ergerent wat daer es", Sp. H. III^8, 44, 5; »Dat si goet *en lieten negeen*, Si*ne* stalent ende rovent", Rose 9043;

»Ende si*ne lieten* kerke no stat, Si*ne* velden neder dat", Sp. H. IV[1], 57, 84; (z. Ibid. vs. 89, I[7], 101, 16, enz.). — »Ende hi daer boven *niet en liet* Enen man *te live bliven*, Hi*ne* deden te hant ontliven", M. Sto. VII 514; »Si *lieten niet* in tlant *bliven*, Si*ne* verwoestent al omtrent", Rijmb. 29509. — »Ic *ne* salne *laten geduren niet*, ic *ne* salne doet slaen", Lanc. II 11750. — »Die*ne spaerde* vrouwe no here, Hi*ne* begreepse, Mesdaden si iet", Sp. H. III[3], 5, 39; »In Affrike *en hevet niet gespaert* Een bisscop desen heiligen man, Hi*ne* leider groten mesprijs an", Ib. III[3], 11, 70; »si *en sparen niemant* die misdaen heeft, si *en* doen hem recht nae siin misdaet", Reis v. Maundeville, 68 v.; »ic *en* willen *niet sparen*, ic *en* willen doden", Bpl. 15 r.; »want hi *niements* ghebrec *en spaerde*, hi *en* berespeden daer of," Ap. 50 v.; (z. v. Sp. H. I[3], 38, 28, II[3], 40, 12, II[4], 5, 69, III[4], 27, 82, III[8], 38, 135, Lanc. III 19194, V. Hild. 53, 101, Lksp. II Prol. 94, II, 16, 14, III, 16, 67 en 17, 29, Rose 2178, Esop. Mnl. B. bl. 44, enz.). — »*Niemen* wildi *verdragen* met, Hi*ne* seide algader dat hem let", V. Velth. II 2; »Hoer sinne *en* woudts haer *niet verdraghen*, Sij en moest den vader minne draghen", Mnlp. III 704; »Waer dat hi gevreescen mach Van haren goede, der*s geen verdrach*, Hi*ne* deed algader woest maken", V. Velth. V, 41, midden. — »*En gene* dinc wildi *versconen*, Hi*ne* seide alsoe alst soude wesen", V. Velth. I, 31, 15.

»Hem selven so *ne hilti niet*, Hi*ne* gaeft al mildelike mede", Franc. 6369; »dat si *en* souden Enen penninc *niet behouden* In soudene hebben", Rose 11905.

d. »Dat hem ene vedre *niet bliven en* sal, Hi*ne* salse daer laten al", Rose 10230; »die een steen *en* sal opten anderen *niet bliven*, hi *en* sal ghedestrueert worden", Nt. 33 v.; »Van dien XII hondert *en blever nemmee*, Si*ne* waren verslagen", V. Velth. IV 46. — »Daer *bleef levende nemmer* een, De met hem int scip quamen, Si*ne* bleven doot alte samen", M. Sto. IX 1330; (z. n. Sp. H. II[4], 11, 68, Rijmb. 3895, 8400, 25590). — »Van Tricht *en bleef* dorp *staende*, Si *en* worden alle doen verbrant",

Brab. Y. I bl. 543; »een dorp *niet en staende bleef*, het *en* wort verbrant", Exc. Cr. v. Brab. 140 v.; (z. n. Grimb. O. I 2725, Rose 14045). — »Maer *onlange leefd*i vorwaer Daerna, hi*ne* starf," V. Velth. III, 41, 67; »Want ic *en wille noch en mach Niet gheleven* enen dach, I*n* moet sterven", Alexand. VIII 418. — »dattet alre minste been, dat in sinen lichaem was, *en mochte gheen verdrach hebben*, *ten* moste van den dode werden doersocht", Die passie o. Her. (Cat. mss. M. v. N. Lett. n⁰. 316) 61 r.

e. »Ende ic *en* sal u *niet begeven* Van alder const, die ic weet, Sie *en* sal u sijn altoes gereet", Rose 11826; »Nochtan dat Bertout doet es bleven, *Ende* (l. *En*) werd sine baniere *niet begeven*, Si*ne* bleef (d. i. bleef opgericht) toten inde daer", V. Velth. III, 17, 40 (vgl. voor dit *bleef* vs. 44 en 45). — »God die *niet en laet* de sine, Hi*ne* troostse in hare pine", Sp. H. III[3], 47, 63; »vader, mi *en laet niet*, Du*ne* bids eenparlike vore mie", Sp. H. II[7], 41, 57. Vgl. ook: »Dine nu af mach gesteken, Ic *ne late hem niet gebreken*, Ic *ne* makene rike man", Lanc. II 34071. — »*Nemmermeer wort* hi *verdreven Vander ontfermigher Gods memorien*, Hi*ne* salne ontfanghen in sijnre glorien", J. de Weert, Sp. d. Sond. 2498.

Bij een nauwkeurige beschouwing van deze citaten zal men, naar ik vermeen, voor de boven aangewezen eigenaardigheid niet alleen voldoende ophelderingen hebben verkregen, maar moet het ook in 't oog zijn gevallen, hoe onze constructie zich in karakter volstrekt onderscheidt van een andere overbekende, als b. v. »Dat hi te *gheere* zide *en* weke, Hi*ne* moeste hebben menegen steke", Sp. H. I[5], 23, 72, en dergel. In de eerste noemt de beheerschende zin, gelijk we boven zagen, een handeling, welke de verhindering van het in den bijzin gezegde kon of moest ten gevolge hebben; in de andere drukt de hoofdzin uit, dat een handeling *niet op die wijze* of *voorwaarde*, *niet onder die omstandigheden* plaats heeft, *dat* het in den bijzin uitgedrukte *niet* het gevolg daarvan moet zijn, m. a. w. dat de handeling des hoofdzins *niet kan* geschieden, *zonder dat* het in

den bijzin gezegde plaats grijpt. Vgl. b. v. bovenstaanden zin, die beteekent: dat hij op *geen* zijde *op die wijze* kon wijken, *dat* hij *niet* menigen steek moest ontvangen, m. a. w. dat hij op g. z. kon wijken, *zonder* menigen st. te ontvangen; en voorts: »Dats eene sterre, die men siet *selden*, *en* moeten coningen ontgelden", Sp. H. I[5], 70, 14, = die men zelden onder die omstandigheden ziet, dat kon. het niet moeten ontgelden; »Dat nemmermeer *en* vacht daer naer Pompeius, hi*ne* verloes den zege", Sp. H. I[5], 75, 69, = dat P. daarna nooit op die wijze streed, dat hij d. z. niet verloor; »I*n* wilde *niet* wesen sekerlike Nu ter wilen in hemelrike, I*n* soude die quaetheit wreken ere", Lanc. II 41259, = ik wilde voorwaar nu niet op die voorwaarde in den hemel zijn, dat ik die boosheid niet te voren zou wreken; »dat die boem *en* mochte Ghedoghen dat tlant Jhesus besochte, Hi*ne* heeftene gheanebeet daer", Sp. H. I[6], 47, 129, = dat die boom niet gedoogde, dat Jez. het land in die omstandigheden bezocht, dat hij hem niet aanbad (vgl. hier vooral het verschil met de boven, onder *E. a.* aangehaalde plaatsen); »Hi*ne* ontridet mi te nacht, I*n* sal proeven sine cracht", Car. en El. 344, = hij ontkomt mij vannacht niet onder die omstandigheden, dat ik zijn kr. niet zal beproeven; »Gi*ne* sult mi niet ontgaen Gi*ne* sult gelden te voren Die costumen", Lanc. III 9212, = gij zult mij niet op die wijze ontgaan, dat gij niet te v. d. cost. g., zonder d. cost. te gelden (vgl. hier en bij het voorgaande citaat de boven, onder *F. a.*, voorkomende aanhalingen, en z. o. n. Lanc. III 12732 en 16235); »Dat *niemen* in dezen zetel sit, No dit cleet oec mede sal dragen Sonder du, ic *en* salne plaghen", Sp. H. I[7], 94, 30, = dat niem. op die voorwaarde in dezen zetel zit enz., dat ik hem niet zal plagen; »Alse u vrient biddet iet, *En* seldine van u laten *niet*, Ghi*ne* selt uwen wille segghen", D. Doctr. II 2005, = zult gij hem niet op die wijze van u laten gaan, dat gij hem uw meening niet zegt (vgl. hier het verschil met de boven onder *F. b.* geciteerde plaatsen); (vgl. voor dergel. meer o. a. Sp. H. I[6], 17, 52, III[8], 43, 96, V. Velth. Inleid. 27,

II, 38, slot, II, 49, 22. V, 49, slot, Mnlp. III 58, 502, Lanc. II 93, 3360, 3516, 7715, 23703, 27479, Wrake II 983, enz. enz. enz.) [1]).

Beginnen intusschen de gevolgszinnen van deze soort in de 15de eeuw, naar analogie der conditioneele constructies met *en* (= »zoo niet"), hun *en* nu en dan met een *of(en)* te verwisselen (vgl. *Ned. Wb.* op *of*, pag. 72, 79 en 81, *Vondel-gramm.* § 280), dan mag men ook bij de andere op gelijke wijze een gebruik van *of(en)*, in plaats van *en*, verwachten. En werkelijk lezen we dan ook enkele malen: »Ic *en laets* al daer om *niet*, *of* ic wil myn scaepkens behoeden", Lic. 139 v.; »soe *en hebben* si *niet ghelaten*, *oft* si *en* hebben daghelicx gepredict", Lic. 295 r.; »dat *en* sal *niet letten*, *oft* men sal den goeden knecht sijn blijscap vermeeren", Lic. 179 v.; »*soudet* oeck *beletten*, *of* dit anderde wijf *en* soude ghetruwet bliven", Van de seven heyl. Sacram. (Gouda, 1484), 66 v.; »soe *en belet gheen* overspel, *of* die overspeelres *en* moghen malcander te huwelick nemen", Ibid. 67 r.; »dat dit middel van aertrijcke ende die zee den sterren *niet beletten en* mach, *oft* die zonne bescijnten aen die een zijde", Lic. 6 v.; (vgl. boven onder *A. b.* en *D. b.*) Toch kon deze wijze van uitdrukking uit den aard der zaak niet lang stand houden; want terwijl de andere ondergeschikte zinnen, met *en* (de conditioneele, consecutieve, relatieve en de subjectszinnen, vgl. *Vondel-gr.* § 280), nog een tijd lang (ook in den loop

1) Met het oog op de boven onder *E. d.* voorkomende citaten zij nog in 't bijzonder op het eigenaardig kenmerk gewezen, waardoor zich die en dergelijke uitdrukkingen onderscheiden van zinnen, als b. v. »hij was niet tevreden, of hij moest ook den dood ondergaan, zijn kruis dragen", »zij was niet tevreden, of ze moest twee mannen hebben", enz, waaraan een Dietsch »hem *en was niet ghenoech*, hi *en* most hem selven overgeven totter doot, hy *en* moest oec sijn cruce draghen", »haer *en was niet ghenoech*, si *en* moste twee mannen hebben", zou beantwoorden. In de laatste is het *zich tevredenstellen* niet, gelijk in de onder *E. d.* aangehaalde, voorgesteld als een omstandigheid, die mogelijk het in den bijzin gezegde zou verhinderen; er wordt slechts te kennen gegeven, dat die tevredenheid niet mogelijk was *op die voorwaarde*, dat het in den bijzin uitgedrukte niet geschiedde, m. a. w. dat ze alleen mogelijk was, wanneer het in den bijzin gezegde plaats greep.

der 16de eeuw) bleven voortbestaan naast het steeds meer en meer veldwinnend *of(en)*, hun samenhang alzoo met deze *of*-constructies voor het taalgevoel levendig bleef, ging de consecutieve woordvoeging, met *en*, na de begrippen »toeven", »rust nemen", »verzuimen", enz., nagenoeg geheel verloren [1]); gedeeltelijk evenwel om te worden vervangen door andere constructies, die hetzelfde, ofschoon op verschillende wijze voorgesteld, uitdrukten: door een infinitief, een bijschikking, met *maar* of het verbindende *en*, of een asyndetische coördinatie, die trouwens, gelijk de volgende citaten zullen aantoonen, in vele gevallen ook reeds in het Dietsch in zwang waren.

Infinitief: »Dat sy's hier wel selen *ontberen Te riveleerne* vort op u", V. Velth. V, 37, slot. »Thobias *ne vergat niet Te troostene* tghevangene diet", Rijmb. 15210. »Du *ne salt niet vergheten* Den ouden te makene stede", Db. v. Seden (Kausl. II), 764. »na haer doed so*en liet si niet ave* in allen manyren *te gevene*". St. Lutg. II 529. »Die *hare en ontsach* min no mee Om Gode te *smakene* de doot". Sp. H. II[4], 7, 3. »Hi*ne scaemde hem niet* voer die liede *Te liene*", Rijmb. 10314; »Dat sijt doch mochten *ghedoghen* Up hem *te siene* met oghen", Rijmb. 5164; enz. enz.

Bijschikking, met *maer*: »So *ne* wilden si *niet achter bliven*, *Maer* wilden die selve ghelove driven", St. Am. I 3148; »So ne *lette* hi langher *niet*, *Maer* viel in bedinghe", Ib. II 3101; »doe *ne lette niet* Die knecht, *maer* haestelike hi sciet", Ib. II 3700; (z. o. V. d. lev. o. Her. 2122). »Si*ne* wouden *niet ontbeiden* daer naer, *Maer* si stonden op", Lanc. II 16826. »Mettien *hilt* hi *gheen respiit*, *Maer* hief tswert", Limb. II 1539.

---

1) Slechts de zinnen met een positief *(ver)hoeden*, *(ver)hinderen*, *(be)letten*, *verbieden*, *keeren*, gevolgd door *dat niet* (vgl. boven *D. b.*), hielden zich ook nog in de 17de eeuw staande (z. *Vondel-gramm.* § 277); terwijl de constructie met *of* (voor het consecutieve *en*, *ne*) nog thans is bewaard gebleven in uitdrukkingen, als »het kon niet uitblijven, of men moest daarover ontevreden worden"; (vgl. boven, onder *A. c.*).

»dat daer *geen verst en ware*, *Maer* dat hi te hans volgede hare", Lanc. II 196. »Dat hi weldoens *niet ledich was*, *Maer* gelijc als dinghe hi plach", enz. St. Franc. 6853. »Ne *merret niet* langhe in Vrankerike, *Maer* comet te mi", Parth. 1287. »Die Fransoyse, die *niet en vierden*, *Maer* dapperlike derwerd traken", V. Velth. IV, 29, slot. »Die Sone langer *niet en daget*, *Maer* vernemt daer enz.", V. Velth. I, 51, slot. »Dat daer bi *niet bliven ne soude*, *Maer* ghi moet volghen mi", Lanc. II 26924. — »*Niemene en* soude *hem ververen* Van hare, *maer* vromelike wesen", Rose 5662. — »Maer *en baette* hem *niet* een haer, *Maer* lieter vele doode aldaer", Rijmkr. v. Vl. 10095. »Dan *diedde niet*, *maer* hi lovede Gode", Sp. H. II[1], 31, 107. »Soe *en* wilde hijt hair *weernen niet*, *Maer* hij dede dat soe hem riet", Lksp. I, 22, 28. »Die *Nontseiden* hem *niet* den strijt, *Maer* si scaerden hem ter tijt", Sp. H. I[5], 33, 16; »dat hi *nine conde gestaen*, *Maer* hi viel neder", Lanc. II 36775; »soe *en mocht* hi *niet* langher van verwonderen *ghestaen*, *mer* hi begonde neder te zighen", fgs. 44 r. »Doe sy 't wisten, si *ne swegen niet stille*, *Maer* gingen thans an 's Conincs raet", V. Velth. IV, 42, slot; (z. o. Lanc. II 30336, St. Lutg. III 717). »Ende daer *en liet hem* die bose rechter *niet* mede *ghenoeghen*, *maer* hi deden opsplitten", Mrt. 9 v.; »*En* liet hi *hem ghenoeghen niet*, *Maer* hi woude climmen tier stat", Leksp. III, 23, 101; (z. o. Rijmb. 12445). — »Dat sise *niet en verdroeghen*, *Maer* dat sise also versloeghen", Mel. St. VIII 616. »Ende *en spaerden* meer no min, *Maer* sloeghen die vrouwe jammerlijc", Melib. 83. »Noch soe*ne begaf*se oec *niet* mede Die moeder der ontfaermechede, *Maer* ongesien Was soe aldaer int ghedinghe", Sp. H. I[7], 66, 189.

Bijschikking, met *ende*, of *asyndetisch*: »Dat si *en rusten niet* een ure, *Ende* stormden aldat si mochten", M. Sto. IX 419. »Die vrouwe *en was niet lat*, *Ende* maecte voerwaerde mitter deerne", Mnlp. IV 1979. »Dat volc moste *niet stille staen*, Het liep oft ware uten sinne", M. Sto. IX 427. »Daer *en* was *nemmer geen beide*, Si zaten op alle ter vaert", Ferg. 267. »Nu *en*

willic langher *beiden niet*, Ic wil u corten dit verdriet", Esmor. 686. »Doe woude hi daer *niet* langer *letten Ende* keerde weder uten lande", M. Sto. VII 699; (z. o. Sp. H. II[3], 44, 167, II[4], 1, 79). »Si *en lietens niet Ende* bekeerden daer ter stede Den coninc", Sp. H. I[8], 6, 61; »Achilles *en* dorstet *laten niet Ende* seyde al wat hem waere ghesciet", Mnlp. II 2934; Dat icker *niet en* can *ghelaten* Der wandelinghe, ic moeter plien", Belg. Mus. VII, bl. 320, vs. 63; (z. n. Sp. H. II[3], 24, 27, D. Ystor. bl. 2196). »Oec so *en* woude hijs *niet vergheten*, Hi dede dat hi hadde vermeten", M. Sto. IX 518. »Die ghene *En* woudens langher *niet ghesparen*, Sij reden hoer lant", Mnlp. IV 1463; (z. o. Belg. Mus. VI, bl. 420). — »Doe hi *niet of en liet*, *ende* dreef also groten rouwe", Stf. 140 r. — »T*en bate* coninc noch sijn ghebot, Voertganc moste hebben tlot", Mnlp. I 1426. »Nochtan *en bescoot noch niet*, Si moeste noch hebben verdriet", Lek. Sp. II, 50, 28; »Maer *en* conde hem *niet bescieten*, Si moesten dat maeghdelike juweel Sitten laten", De Magh. v. Ghend, 115. »Maer dat *en* mochte altoes *niet dieden*, Fabius met sinen lieden Was daer gevellet", Sp. H. I[3], 43, 49; »Maer *en* conde *niet ghedieden*, Si worden vonden ende opgenomen", V. Velth. IV, 44, midden. »Sine onscout ende al sijn togen *En halp niet*, vor Conincs ogen Mosti trecken danen hi quam", V. Velth. IV, 42, midden; (z. o. Ibid. IV, 50, slot, Lanc. II 16077, 18729, 26355, 30150, enz.). — „Dat hiere *niet en dorste bliven Ende* liet hem tsente Amands verdriven", Sp. H. IV[1], 31, 96; (z. o. Mel. St. X 282). »Hoe God *noyt ghedoghen en* woude Dat onrecht langhe staen soude, *Ende* wraect altoes", Db. v. d. Wrak. I 43; (z. o. Belg. Mus. I, bl. 327, Sp. H. II[3], 2, 16, IV[1], 78, 15, Lanc. II 28643). »Dat die van binnen *ne* mochten doe *Niet* langhere alsoe *geduren, Ende* moesten achter trecken", Lanc. II 28504; (z. o. Sp. H. II[4], 57, 29). »Dat sijt *gheherden niet en* mochten, *Ende* mosten keren dan si quamen", M. Sto. IX 917. »Hi*ne* conste vor hem *niet gestaen Ende* vlo alomme", Lanc. II 38938. »Die sijns *niet ne* dorste *ontbiden Ende* sette hem ter vlocht", Lanc. II 13392; (z. n.

Ib. 14142, 22764). »*En* dar si van groten sonden *niet* Langher *helen* den nausten raet *Ende* wilt hare segghen hoet staet", Parth. 5011. »Ende hier mede *en liet* si *hoer noch niet ghenoeghen ende* reysede noch een dachvaert mit hem", El. 64 v. »Dat die lieden van der port Dies *niet en mochten wesen sat Ende* verbaden Marchuse dat", Sp. H. I[8], 14, 62. »Noch *en was* hi *niet te vreden*, *Ende* ghinc van boven tot beneden", Mnlp. I, 2994. »Keye *en liten niet gehermen Ende* slogene int leste daer naer", Lanc. II 37711. — »dar en wars dan plat *Ontgaen* cleen noch groet, Si haddent al ghesleghen doet", M. Sto. X 624; »Ghi *en* cond *ontgaen*, Ghi blijft gevaen", Belg. M. I. bl. 293. »Hi *en* soude mi niet in kerstenhede *Ontsitten*, hi ware seker doot", Esm. 805. »De grave *ne levede niet* langhe daer naer, Hi sterf TAntiochien", M. Sto. II 976. »Dat *en mach niet langhe staen*, Het moet te quaden inde vergaen", Dietsce Doctr. II 1393 (var. *Ende* moet). »Wi*ne* sulen u *niet faelgiren*, Wi volghen u in allen maniren", Lanc. II 33103.

W. L. VAN HELTEN.

BLADVULLING.

Borchgravinne van Vergi, *vs.* 1062.

De ongelukkige burggravin, troosteloos over het verraden van haar hartsgeheim, heeft zich van het leven beroofd. Haar minnaar vindt haar lijk en stoot zich in wanhoop het zwaard door de borst. De maagd, die van deze ontzettende tooneelen getuige was geweest, loopt verschrikt naar den hertog en vertelt hem wat er was voorgevallen. Toen de hertog dat vernomen had, gaat de dichter voort:

Wert hi met rouwen sere bevaen,
Entie joncfrouwen al te male,
Ende hi ginc uter sale.

Niet alleen de hertog, maar al de aanwezige jonkvrouwen werden op dat vreeselijke bericht »met rouwen bevaen." De maagd had dus niet (gelijk men verwacht zou hebben) den hertog ter zijde genomen en hem het akelige nieuws in stilte mede-

gedeeld, maar zij had het met luider stem in de danszaal uitgeroepen, zoodat al de jonkvrouwen het hoorden. Geen wonder, dat zij er van ontstelden! Maar, mag men vragen, waarom schrikten alleen de jonkvrouwen, en niet de heeren en getrouwde dames, die zich in de danszaal bevonden? Bleven die allen ongevoelig bij zulk eene gruwelijke tijding? Het schijnt wel van ja, want straks komt de hertog in de zaal terug,

Daer dans was ende feeste groet.

Men zou denken, dat de vreeselijke treurmare op eens aan alle feestvreugde een einde had gemaakt. Och neen! de feestelijke dans gaat ongehinderd voort, als ware er niets gebeurd! En de jonkvrouwen, die eerst zoo ontsteld waren, schijnen spoedig van den schrik bekomen te zijn, want zonder de jonge dames werd de dans toch zeker niet voortgezet! Wat al ongerijmdheden! Zóó iets kan de dichter toch niet geschreven hebben.

Doch er is nog eene andere zwarigheid. De hertog, verwoed en met het zwaard in de hand in de zaal terugkomende, wreekt de beide dooden door zijne vrouw de hersens te klooven, en te midden der algemeene ontzetting verhaalt hij aan allen, die 't hooren willen, de noodlottige gebeurtenis. Derhalve hadden de aanwezigen die vroeger nog niet vernomen. Zij hadden lustig voortgedanst, zonder iets te weten van het bloedige drama, dat in een ander vertrek was voorgevallen. Hoe kon de dichter dan zeggen, dat al de jonkvrouwen »met rouwen bevaen" waren, nog vóórdat de hertog de zaal verliet? Zij hadden er immers niets van geweten.

Uit alles blijkt duidelijk, dat eerst de hertog alleen het bericht vernam. De maagd had hem, zooals betamelijk was, stil en zonder ophef verteld wat zij had bijgewoond. Geene der jonkvrouwen had er nog iets van gehoord, toen de hertog in de zaal terugkeerde.

In het Fransch, dat onze dichter volgde, is dan ook van die jonkvrouwen geen spraak. Daar staat alleen, dat de hertog, toen hij het verhaal van de maagd vernomen had, zich naar de kamer begaf, waar het onheil had plaats gegrepen (vs. 910):

Ez-vous le Duc adonc dervé
Tout maintenant en la chambre entre, *enz.*

De hertog wordt hier *dervé* genoemd, dat is verbijsterd, zinneloos, radeloos (van smart). En dit leidt mij tot eene andere opmerking. De uitdrukking, dat de hertog op het vernemen van het noodlottige feit »met rouwen sere bevaen" werd, is te

zwak en te flauw. Gewoonlijk bezigen onze Mnl. dichters, om eene hevige gewaarwording te kennen te geven, sterker bewoordingen, en wel liefst door twee gelijksoortige termen te verbinden [1]). Bedenkt men nu, dat het volgende vers met *ende* begint, dat op een tweeden term schijnt te wijzen, en dat het slotwoord *altemale* eigenaardig gepast is bij het vermelden eener aandoening, die de geheele ziel vervult, dan ligt het voor de hand, dat in *ioncfrouwen* de uitdrukking van zulk eene aandoening moet schuilen. Welnu, men leze dan:

Wert hi met rouwen sere bevaen
Ende ontfrouwet altemale.

Groot is de verandering niet. Ik schrap alleen de *i* van *ioncfrouwen* uit: de rest heeft niets te beduiden. Men vergete niet, dat onze handschriften dikwijls op dictaat werden geschreven, en dat een aantal fouten meer aan 't gehoor dan aan 't gezicht te wijten zijn. Op het gehoor af kon men licht het niet alledaagsche *ontfrouwet* met *joncfrouwen* verwisselen, hier vooral waar het eene handeling betreft, die in eene danszaal plaats heeft.

Ontfrouwet, van vreugde beroofd, is de ware uitdrukking die hier past. Door de emphatische kracht, die in 't Mnl. aan al dergelijke ontkennende woorden eigen was, staat het gelijk met: *in diepe droefheid gestort*, *hevig ontsteld*. De hertog werd op het vernemen van die tijding *zeer bedroefd en te eenen male ontsteld*. Ziedaar wat de dichter bedoelde, en ziedaar tevens, door het verdwijnen der jonkvrouwen, die zich hier hadden ingedrongen, den geheelen loop des verhaals in goede orde hersteld.

Mocht iemand het gevaarlijk achten, eene bedorven plaats te verbeteren door het opnemen van een zoo ongewoon woord als *ontfrouwen*, waarvan ik gaarne beken geen Mnl. voorbeeld te kunnen aanvoeren: ik antwoord, dat juist dergelijke ongewone woorden veelal de natuurlijke aanleiding tot misverstand en tekstbederf waren. Ik heb er elders reeds meermalen op gewezen: de critiek behoort er altijd op verdacht te zijn. En, wat *ontfrouwen* betreft, zoo geheel vreemd is het woord toch niet. Dat het in 't Mnl. bestaan moet hebben, daaraan valt niet te twijfelen, want het Mhd. kende *entvrouwen*, en nog in

1) Vergl., in ons gedicht zelf, in de onmiddellijke nabijheid van de hier behandelde plaats, vs. 1013 vlgg.: „Doen wert hi met rouwen bevaen,... Ende viel in onverduldicheden"; vs. 1051 vlg.: „in anxte groot Wert si ende sere vervaert"; vs. 1070: „Sere verbolghen ende ontdaen"; enz. enz.

de 17[de] eeuw was bij ons *ontvreugden* in gebruik. In het *Passional* (uitg. v. Köpke) wordt verhaald, hoe men de heilige maagd Eufemia met een vreeselijk foltertuig bedreigde (482, 42):

Idoch sô wart si kleine *entvreut*
Von deme grûlîchen rade.

De moedige martelares werd weinig *ontsteld* van het gruwelijke rad. En elders leest men (489, 74):

Dô er sach her unde dar
Daz velt mit tôden beströut,
Dô wart er grobelîch *entvrout*.

Lexer wijst nog een voorbeeld aan (uit Von der Hagen's *Minnesinger*, 3, 73 *a*), dat ik niet kan nazien, omdat mij het boek niet ten dienste staat. Men leest er: »*enpfröuwet* mir den muot", maar ik weet niet, van welk subject dat gezegd wordt. Doch de beide aangehaalde plaatsen zijn voldoende om ons de kracht van het woord te doen kennen: een gruwelijk foltertuig, een slagveld met lijken bezaaid, ziedaar de zaken die iemand *ontvrouwen*, d. i. hem hevig doen ontstellen. Was het nieuws, dat de hertog vernam, niet eene akeligheid van dezelfde soort?

Ook het jongere *ontvreugden* [1]), in welken vorm wij het woord hier te lande in de 17[de] eeuw aantreffen, vertoont nog duidelijk de sterke beteekenis, waarin het werd opgevat. Men vindt het bij Camphuyzen in zijne *Stichtelyke Rymen* (uitg. v. 1727), bl. 65, waar hij spreekt van

de noch gepleegd' ondeugden,
Die 's harten grond wanhopelyk *ontvreugden*.

De vereeniging met *wanhopelyk* is kenmerkend voor de eigenaardige kracht van *ontvreugden*, en toont opnieuw, dat het nog heel wat anders te kennen gaf dan alleen *van vreugde berooven*. Om de aandoening van onzen hertog uit te drukken en het Fransche *Hervé* weder te geven, had de dichter geen gepaster term kunnen kiezen.

Er valt in den tekst der *Borchgravinne* nog wel meer te verbeteren. Doch daar kom ik later op terug. Voor heden slechts dit weinige, tot aanvulling van het blad.

M. DE VRIES.

1) Deze jongere vorm verschilt van *ontvrouwen* natuurlijk niet alleen in spelling, maar in de geheele formatie. *Ontvrouwen* was niet afgeleid van het subst. *vrouwe*, maar van het adj. *vro*, *vroe*. Wat den vorm betreft, is het te vergelijken met *ontvroolijken*, dat voorkomt bij G. Brandt (*Poëzy*, 3, 5); hd. *entfröhlichen* (Grimm, *D. Wtb.* 3, 523).



